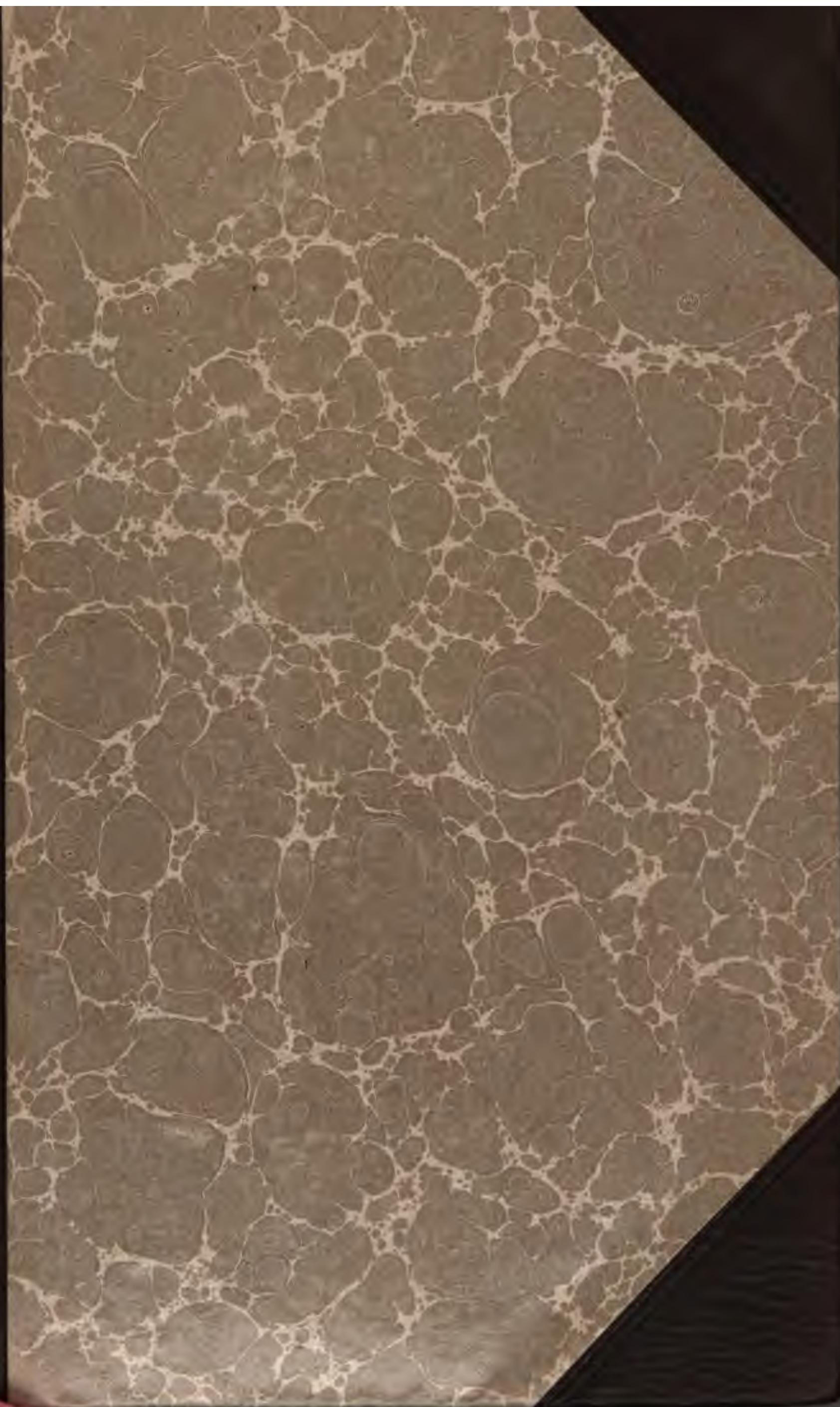

EX·LIBRIS
J.S.H.

HISTORISCHE STUDIËN.

EX·LIBRIS
J.S.v.H.

HISTORISCHE STUDIËN.

HISTORISCHE STUDIËN

DOOR

Dr. THEOD. JORISSEN
IN LEVEN HOOGLEERAAR TE AMSTERDAM.

TWEEDE, GOEDKOOPE DRUK

I

FILIPS II. — DE DIPLOMAAT RUBENS. — HET TESTAMENT VAN PETER DEN GROOTE. — METTERNICH'S OPKOMST. — DE KAPITEIN-GEWELDIGER DER HEILIGE ALLIANTIE. — METTERNICH EN DE JULI-REVOLUTIE.

HAARLEM
H. D. TJEENK WILLINK.
1893

I

FILIPS II.

FILIPS II.

Histoire de Philippe II, Tome I et II, par H. Forneson.

De Meimaand van 1527 stortte over de hoofdstad der Katholieke Christenheid een reeks van jammeren uit, die aan de bitterste dagen van haar verleden herinnerde. Rome werd stormenderhand door een vijandelijk leger ingenomen en geplunderd. Wat de traditie vermeldde van de euveldaden, door de legers van Attila of Alaric gepleegd, ondervond het thans levende geslacht, met al de variatiën, die de veranderingen, door de Romeinsche maatschappij in de laatste eeuwen ondergaan, er aan schenken konden. Spanjaarden, Italianen en Duitschers wedijverden in de plundering der "heilige stad", die de vruchten van zooveel goed geloof, pelgrimsgaven, opbrengsten van jubilea enz. uit alle oorden der wereld had opgestapeld. Kerken noch private woningen werden verschoond; het graf van den heiligen Petrus doorwoeld; de gouden ring aan den dooden Julius II van den vinger getrokken. De paus zelf had om te ontsnappen niet meer tijd, dan noodig is om drie credo's te bidden. In kardinaalskleederen gehuld, met een hunner als paus uitgedost in het midden, reed de zege-

vierende soldatentroep door de straten der stad, om niet uiteen te gaan voordat de aangekleede paus den nieuwbakken kardinalen zijn priesterlijken zegen had gegeven.

Doch erger nog dan de schimp en de plundering, was het feit, dat deze vernedering den paus werd aangedaan door keizer Karel V. Het was zijn leger, dat op zijn last het hoofd van den Kerkelijken Staat tot onderwerping en gehoorzaamheid dwong. Het was de Duitsche Keizer, van wien de Katholieke kerk haar redding uit het gevaar der Hervorming wachtte, die het hoofd der Kerk zijn voet op den nek zette en hem aldus in het stof vertrad.

Toen het bericht dezer onvrome overwinning in Spanje kwam, vingen de feestelijkheden aan, die de geboorte van den toekomstigen Filips II zouden vieren (21 Mei 1527). De vorst, die als de beschermengel der Katholieke kerk in Europa zou verheerlijkt worden, aanschouwde het levenslicht op het oogenblik, dat zijn eigen vader die kerk de diepste vernedering toebracht, die zij ooit van een harer zonen heeft geleden. Wie in die dagen aan dit kind zijn toekomst had voorspeld, zou als een profeet, die de gave der profetie miste, zijn verworpen.

Ook in de dagen zijner jeugd of in de eerste jaren, waarin hij; naar 't scheen, zelfstandig optrad, was niets, dat de rol deed vermoeden, die hij spelen zou. Niets, dat van hem vuriger ijver voor het geloof, dat hij beleed, deed verwachten, dan zijn vader had gekenmerkt. Karel V had, ja de Protestanten vervolgd, maar hij had zich evenzeer, waar het zijn belang scheen te eischen, van hen bediend. Politieke overwegingen, meer dan religieuse geestdrift, schenen hem steeds zijn gedragslijn te hebben voorgeschreven. Zoo hij niet terugdeinsde voor een openlijken krijg tegen de Duitsche vorsten, die der Hervorming waren toe-

gedaan, het was meer om zijn bedreigde keizerlijke autoriteit te redden, dan om de autoriteit des pausen te steunen. Staatsman, meer dan kerkelijk ijveraar, had hij de wapenen gevoerd tegen de politieke zelfstandigheid der Duitsche rijksvorsten. De strijd van Filips' vader met de Protestantsche vorsten was de voortzetting van een sedert eeuwen aangevangen worsteling, die nog honderd jaar zou duren, om met de nederlaag der keizerlijke macht in Duitschland en den vrede van Osnabrück te eindigen.

Filips II was niet alleen de zoon, ook de leerling van dien staatsman. Zijn jeugd bracht hij in Spanje door onder leiding der opvoeders, die Karel hem gegeven had. In 1548 verliet hij voor het eerst het land, waarin hij was opgegroeid. Keizer Karel was moe en mat, beide des regeerens en van lichaam. Hij wenschte zijn zoon de volken te doen kennen, over welke hij bestemd was eerlang te heerschen, en hun den zoon voor te stellen, die hem vervangen zou.

De twintigjarige Filips, reeds weduwnaar en vader, reisde door Italië en Duitschland naar de Nederlanden. Met geestdrift door de bevolkingen ontvangen en toegejuicht, beantwoordde de koude Spanjaard weinig aan de verwachting. Met de minachting der onwetendheid zag hij op vormen en zeden neer, die hij in zijn vaderland niet had leeren kennen. En met minachting zagen de Duitsche en Vlaamsche edelen op den trotschen, zwakken Spaanschen prins neder, die slechts Spanje en Spanjaarden wist te roemen, maar bij hun ridderlijke spelen en tournooien zijn hoogen rang tegen den minste hunner niet op te houden. Te Brussel leerde hij den vader kennen, dien hij slechts enkele malen tot dusver gezien had. Uren achtereen sloot de grijze vorst zich met zijn zoon op, om hem in te leiden in de

geheimen der politiek en hem de schatten van zijn staatkundige ondervinding mede te deelen. Lust in werkzaamheid en liefde tot het schoone geslacht waren eigenschappen, die vader en zoon gemeen hadden, maar overigens liepen zij meer uiteen. Filips' stroefheid en hoogheid vernietigden Karels plannen, om hem de opvolging in het Duitsche rijk te verzekeren. Alleen onder Spanjaarden voelde de zoon zich tehuis, en zoo spoedig het mogelijk was, spoedde hij zich naar Spanje terug, om in het statige, formeele hofleven, dat geen inspanning van hem eischte, in eenzame grootheid ruimer en vrijer adem te halen.

Doch in hoever ook mislukt, in één opzicht had de uitstap naar de Nederlanden vrucht gedragen. Filips volgde gewillig de politieke gedragslijn, die Karel aanbeval, zelfs waar zij met zijn neigingen weinig kon overeenkomen. Toen Maria Tudor, na den dood van Eduard VI, den Engelschen troon besteeg, wenschte Karel, dat zijn zoon die vorstin, schoon 12 jaar ouder dan hij, zou huwen. Englands steun in den strijd tegen Frankrijk moest de vrucht er van zijn. Hoe weinig het uitzicht op een verbintenis met de achtendertigjarige, roodharige, vervallen Maria ook zijn mocht, Filips bood geen tegenstand. Hij haastte zich wel niet om de smachtende vorstin, die zich gewillig in zijn armen wierp, gelukkig te gaan maken, maar na veel uitstel en onderhandeling landde hij toch eindelijk in Juli 1554 en huwde haar. De keizerlijke politiek zegevierde; Engeland werd medegesleept in den krijg en betaalde met het verlies van Calais het huwelijk van Filips en Maria.

Voor Maria was het huwelijk nog iets anders dan politiek geweest. Zij, die pas in de laatste jaren voor haar katholiek geloof, vroeger door haar verloochend, had kunnen uitkomen, wenschte niets vuriger dan Engeland tot

de gehoorzaamheid aan Rome terug te brengen. Filips en Karel zouden hun steun haar verleenen. Doch die steun werd niet geschonken, voordat de paus aan de keizerlijke voorwaarden had voldaan en verklaard, in het verlies der kloostergoederen, door Hendrik VIII weggeschonken, te berusten en het eigendomsrecht der nieuwe bezitters te erkennen. Karel V wilde de Engelsche natie niet tot verzet en opstand prikkelen en diensvolgens haar steun in den strijd missen ter wille van de goederen der geestelijkheid. De grijze staatsman en zijn zoon onder zijn leiding stelden de belangen van hun staatkunde boven die van de Kerk.

De regeering van koningin Maria is gekenmerkt door den bijnaam, dien haar volk haar schonk: de bloeddorstige. Het aandeel, dat aan die vervolgingen en terechtstellingen aan Filips was te geven, werd door de tijdgenooten niet groot geacht. Het fanatisme der vorstin had geen prikkel van buiten noodig. De kardinaal Pole zelf zou gaarne de vervolging gematigd hebben; hij volgde meer dan hij dreef. Filips, die aan Maria's zuster, de kettersche Elisabeth, geheime bezoeken bracht en Maria weerhield om aan den aandrang harer vijanden toe te geven, liet toe, dat openlijk door zijn biechtvader, fra Alfonso de Castro, de terechtstellingen van den kansel werden afgekeurd. De stoute, eerlijke monnik werd niet bestraft; integendeel de vervolging een korten tijd gestaakt. Religieuse verdraagzaamheid lag niet in den geest der 16de eeuw, maar staatslieden zagen de gevolgen der vervolgingen zeer goed in. De keizerlijke gezant in Engeland waarschuwde zijn meester voor de ernstige gevaren; de vernietiging van Spanjes politieken invloed zou er de vrucht van zijn.

„Een jaar lang" — schreef de Fransche gezant de Noail-

les — „heeft de Koningin den schoonen, jongen vorst door de voorspiegeling van haar zwangerschap in Engeland bij zich gehouden. Toen die zwangerschap bleek een doling te zijn, haastte hij zich te vertrekken, aan zijn dienaren belovende, dat, wanneer hij eens weer in Spanje zou zijn, hij het om dergelijke slechte redenen niet meer verlaten zou."

De waarheid intusschen was, dat Engelands deelneming aan den krijg tegen Frankrijk voor de Spaansch-Habsburgsche macht een groot voordeel was geweest en ook nooit iets anders had bedoeld. Engeland had de slagen, Spanje de voordeelen van den krijg. Zoo hoog waardeerde Filips den steun van Engeland, dat hij, reeds toen Maria stervende was, niets haastigers te doen vond, dan aan de kettersche Elisabeth, die opvolgen zou, zijn hand aan te bieden en zich volkomen „voldaan verklaarde met haar religieuse gevoelens." Dat een huwelijk met de zuster zijner vrouw, volgens de leerstellingen zijner kerk, ongeoorloofd was, behoefde niet als bezwaar te gelden. De paus kon dispensatie verleenen. Voor hem was het behoud van Engeland, het voorkomen dat de jonge vorstin de zijde van Frankrijk koos, een zaak van overwegend belang. Politiek belang was de hoofdzaak, die zijne handelingen richtte. De religieuse quaestie was ondergeschikt.

Op nadrukkelijke wijze ondervond het hoofd der Katholieke kerk het, dat het waagde zijn grooten invloed tegen het Spaansch-Oostenrijksch vorstenhuis te bezigen.

Paulus IV haatte Karel V en Filips. Hij beschuldigde hen van allerlei euveldaden; de eerste had zelfs de protestanten begunstigd! De paus wilde de Spaansche macht uit Italië verjagen en door de Fransche vervangen.

De pauselijke troepen vingen den krijg aan en vielen in het Napelsche gebied. Tot het uiterste was Paulus IV

besloten; zelfs de heidensche sultan van Turkije werd door hem aangespoord, om zich op de beide Siciliën te werpen.

In Napels voerde de hertog van Alva, een goedgeloovig zoon der kerk, het bevel. Hij rustte zich tot verdediging toe en schrikte voor geen maatregel terug. De geestelijke inkomsten, voor Rome bestemd, hield hij terug; het goud en zilver der kerken nam hij in beslag.

Karel V had in 1555 afstand van zijne landen gedaan, waarin, met uitzondering van Duitschland, Filips hem was opgevolgd. De jonge Spaansche vorst aarzelde niet. Een vergadering van Spaansche theologanten erkende, dat hij volkomen gerechtigd was de inkomsten van den Heiligen Stoel in beslag te nemen. Filips zelf verbood de openbaarmaking van alle pauselijke bullen. De religie mocht niet tot voorwendsel van wereldlijke bedoelingen worden misbruikt. Strenge straffen werden bedreigd aan allen, die eenige pauselijke breve in zijne staten wilde invoeren. Van zijne zijde ving de pauselijke fiskaal een formeele procedure tegen keizer Karel en koning Filips aan, om hen te excommunieeren en hun onderdanen van den eed van trouw te ontslaan.

„Mit Worten lässt sich trefflich streiten" — maar de zwaarden geven de beslissing. De jonge vorst, die ternauwernood in 's vaders plaats in de Nederlanden en in Spanje de regeering had aanvaard, weifelde geen oogenblik. De hertog van Alva kreeg zijn bevelen. Een korten tijd kwam een Fransch leger onder den hertog de Guise Rome te hulp, dat reeds de Spaansche troepen naderen zag. Doch de Guise werd teruggeroepen en Alva naderde opnieuw. „Ik vrees dat wij Rome gaan plunderen," zeide hij tot zijn zoon.

Paus Paulus IV boog het hoofd. De paus moest zich onderwerpen en zijn tegenwerking van Spanje staken.

Filips II had, als Karel V, het hoofd der Katholieke kerk tot gehoorzaamheid gedwongen.

Wie kon verwachten, dat deze man ooit haar werktuig zou worden?

De geschiedenis kent slechts enkele vorsten, die zooveel moeite als Filips II hebben aangewend, om onbekend te blijven. Hij sloot zich in zijn paleis op, onttrok zich aan de blikken der menschen. Als hij zijn paleis verliet, was hij in zijn koets, door wasdoek aan de blikken der onderdanen onttrokken. Zelfs de bijeenkomsten zijner meest vertrouwde raadslieden woonde hij niet dan hoogst zelden bij: hij ontving rapporten hunner verslagen en besliste. Voor een deel vrees, dat hij schijnen zou door hen geleid te worden, was voor het grootste deel grenzenlooze hoogmoed de reden zijner afzondering. Zijne tegenwoordigheid te midden zijner staatslieden zou gelegenheid kunnen geven tot discussiën, hem dwingen om zijn denkbeelden toe te lichten *en dus zijn onderdanen in eenig opzicht met hem op gelijke lijn stellen.* Met die woorden verklaarde hij zelf zijn houding aan Antonio Perez.

Vandaar de geheimzinnigheid, waarin hij zich terugtrok, die bovendien aan zijn somber, vreugdeloos karakter behaagde. De man, die weinige jaren na zijn komst op den troon het kloosterachtige Escuriaal deed bouwen, om de drukte en levendigheid der hoofdstad te ontwijken, gevoelde zich te zeer onderscheiden en te verheven boven de gewone menschenkinderen, om nevens en met hen te kunnen ademen en leven. De taak, die hem, naar hij meende, was opgelegd, vergunde geen gemeenzaamheid. Met het fanatisme van den monnik, die slechts door ééne gedachte wordt bewogen en daaraan alles opoffert, achtte hij zich den geroepene, om het waar geloof te handhaven en de

ketterij te vernietigen. Die taak was hem door God toevertrouwd, opgelegd en daarom niet afhankelijk van menschelijke inzichten, zelfs niet van goed- of afkeuring van den paus.

Toen in 1566 de beeldenstorm in de Nederlanden had plaats gegrepen, was hij onmiddellijk besloten hem ten strengste te straffen. Het zwaard was hem toevertrouwd om de eere Gods te handhaven. „Ik kan u niet uitdrukken, hoezeer de verwoesting der kerken in Vlaanderen mij heeft getroffen; geen persoonlijk verlies zou mij meer pijn kunnen doen dan de geringste beleediging en oneerbiedigheid jegens den Heer en zijn beelden, daar ik zijn dienst en zijn eer boven alle zaken der wereld stel." Deze woorden schreef hij aan Granvelle (Correspondence de Philippe II, I. 489), die hem zachtheid had aangeraden.

„Wat mij betreft — zoo luidde diens ongevraagd advies — alles wat men met zachtheid en goedertierenheid kan verkrijgen, komt mij het best voor. Ik ben van meening, dat men veel wat gebeurd is moet vergeven, en in 't oog houden dat een groot deel van hen, die misdeden, bedrogen zijn; de weg der zachtmoedigheid is de meest veilige, en wat langs dezen weg tot stand komt duurt het langst."

Filips vroeg niet aan anderen met plan hun raad te volgen, zelfs niet aan den uitnemendsten staatsman, dien hij in zijn dienst had, wat te doen: zijn fanatisme besliste zelf. Evenmin als de kardinaal oefende de paus invloed op zijn besluiten uit. In de eerste weken had Filips zijn voornemen te kennen gegeven, om zelf naar de Nederlanden te gaan. Slechts een korten tijd werd het geloofd. Paus Pius V zond den bisschop van Ascoli, om hem aan te sporen zijn plan ten uitvoer te brengen. Filips was zeer gekwetst door deze zending, een bewijs van wantrou-

wen, dat bij de uitkomst bleek volkomen gegrond te zijn geweest. „Indien zijn besluit niet reeds genomen was — liet hij den paus zeggen — zou dat middel niet gedeugd hebben om hem over te halen. De bisschop had hem aangespoord om liever onderhandelingen dan geweld te beproeven, ten einde de Nederlanden te bevredigen. Indien hij (Filips), die er het meeste belang bij had, de voorkeur gaf aan de oorlogskans, dan was het alleen omdat hij wist, dat een schikking onmogelijk was zonder dat het gezag van den Heiligen Stoel er door lijden zou. In de eerste audiëntie, die hij den bisschop gegeven had, had deze zulke zonderlinge woorden gesproken, dat hij hem vertoornd had en dat alleen de liefde en eerbied voor Z. H. hem zijn genomen besluiten had doen intrekken." Dit alles schreef Filips aan Requesens, om aan Z. H. te berichten, en voegde er ten slotte bij: „gij zult aan Z. H. mijn groote gevoeligheid betuigen, opdat zij in 't vervolg een voegzame gedragslijn volge; gij zult haar doen begrijpen, dat zulk een aandrang te onpas mij haren wil niet doet volgen. Laat Zijne Heiligheid en zij, die haar raden, niet meenen, dat zij ons op zulk een wijze zullen leiden waarheen zij willen. Zij moeten begrijpen, dat zij zich lichtvaardiglijk bedrogen hebben en er zich voor wachten opnieuw te beginnen."

Wie was de man, die het hoofd der Katholieke kerk op deze wijze bejegende?

Het was de hoogmoedige Filips, die zich grooter achtte dan zijn vader, omdat het „grooter is de zoon van een keizer dan van een koning" te zijn; voor wien de strijd voor de religie, die hij beleed, tevens de strijd was voor zijn politieke macht; die in de keus der middelen zich niet leiden liet door de hoofden van zijn kerk, maar door zijn eigen subjectieve meening en zijn belang.

Voor de beoordeeling van Filips verkrijgt men niet gemakkelijk den waren, juisten grondslag, wanneer men hem beschouwt in den strijd met de ketterij. Daar schijnt hij slechts een geloovig zoon der kerk, die voor hetgeen hij waarheid noemde streed. Daar staat de geheele Katholieke kerk aan zijne zijde, en roemt hem als een harer geloofshelden.

Maar dit is de ware Filips niet. Niet waar hij zich wegschuilen kan achter de eenheid van het Katholieke geloof, maar waar hij zelf, alleen, op den voorgrond treedt, daar pas wordt hij gekend. In de Nederlanden strijdt hij tegen de ketterij. Elke gruweldaad wordt er mede verdedigd. Maar in Europa en in Frankrijk staat hij tegenover geloofsgenooten. Wanneer zijn handelingen aldaar dezelfde karaktertrekken dragen, die zijn tyrannie in de Nederlanden vertoont, dan blijkt het ten duidelijkste dat ook de religie van het Katholieke kerkgenootschap niet langer de schuld mag dragen van wat deze man misdreef.

Het is in dit opzicht vooral, dat ik aan Forneson's arbeid waarde toeken.

Geen vorst — ik zeide het boven — heeft zooveel zorg gedragen als Filips, om onbekend te zijn. Weinige vorsten intusschen, van wie wij zooveel weten. Dank zij zijn eindeloos geschrijf, zijn schriftelijk raadplegen en beslissen van wat mondeling veel sneller ware afgedaan, zijn correspondeeren met de secretarissen, in de kamer naast hem gezeten, en met zijn dienaren en ministers in de Nederlanden, in Frankrijk, Italië enz. is het mogelijk van dezen koning meer te kennen dan van menig ander. Zijn politiek wordt uit zijn eigen schrifturen, zijne brieven aan zijn politieke agenten geleerd: zijn annotatiën op de stukken hem toegezonden verraden de geheimen zijner gedachte. Achter de

zware muren van Simancas werden zijne staatsstukken als staatsgeheimen bewaard, totdat zij in deze eeuw uit de duisternis aan het licht werden gebracht. Het was de Belgische regeering, aan wie de roem toekomt door de zending van Gachard den beslissenden stoot te hebben gegeven. Zijne uitgaven van verschillende correspondentiën, voor een groot deel uit de archieven van Simancas; de uitgave van de papieren van den kardinaal de Granvelle, op last der Fransche regeering; die der *Archives de la maison d'Orange-Nassau*, op kosten van koning Willem I, II en III, hebben, nevens vele minder omvangrijke uitgaven van onbekende bescheiden, het tijdperk van Filips II en daardoor zijn persoon helder toegelicht. Waar vroeger slechts te gissen was, ondanks het vertrouwen aan Strada enz. geschonken, kan men thans met zekerheid weten.

In sommige opzichten is de beteekenis van den persoon er door gestegen. Men kan spreken van het tijdperk van Filips II, want van 1555 tot weinige jaren vóór zijn dood doet zijn invloed zich in alle Europeesche zaken gelden. Zijn biographie bevat een belangrijk stuk geschiedenis van de meeste Europeesche volken der 16de eeuw, omdat hij zich met hun lot, voor zoover het met zijn politiek in verband stond, heeft beziggehouden. Hun meer of minder medewerken tot zijn bedoelingen, hun dienen van zijne plannen bepaalde de maat van den afkeer of de goedgunstigheid, waarmede hij ook op hun lot trachtte invloed te oefenen. De grootheid van het Habsburgsche huis, in Spanje gevestigd: zijn heerschappij over Europa is de groote staatkundige gedachte, die hij tracht te verwezenlijken.

Droomen van een universaal-monarchie zijn tallooze malen gedroomd. Zelden intusschen met zulke goede kansen op vervulling als in de tweede helft der 16de eeuw. Europa,

door religie in tweeën gescheiden, bood den eerzuchtige het bondgenootschap van het religieus fanatisme aan. Godsdiensthaat is een machtig wapen, maar het vereischt kunst om het te hanteeren. Een Cromwell verstaat het, zeldzame uitzondering! en hij slaagt. Filips II kent het geheim niet en hij sterft als een bankroetier op elk terrein. In niets is hij geslaagd, dan in hetgeen hij niet bedacht of bedoeld had: zijn land verarmd, Spanjes macht vernietigd, zijn naam vervloekt.

Het geheim van dit historisch verschijnsel ligt in Filips' leven open. De Spaansche koning was niet de dienaar van zijn overtuiging; integendeel, zijn overtuiging diende hem. Zijn koninklijke macht ging boven de religieuse belangen. Het is hem niet voldoende, dat de kerk en de mannen der kerk met het herstel der orde in de Nederlanden en de handhaving hunner religie tevreden zijn. Hij wijst hun vermaning tot zachtheid af: hij weet het beter dan zij. Zijn eer is niet hersteld, zoolang de beleediging van zijn vorstelijke oppermacht, in de verwerping gebleken van een geloof, dat hij het ware keurt, niet is geboet. Zijn persoon staat boven de kerk. Hij strijdt voor een religie, maar op zijne wijze. Indien hij de raadgevingen volgt, door de mannen van de kerk hem gegeven, zal wel het belang van den godsdienst worden bevorderd, maar zijn koninklijk gezag, dat geschonden is, niet worden gewroken.

Verwondert het u, dat deze man niet slaagt, en dat de zaak, die hij heeft voorgestaan, met zijne middelen en op zijne wijze in Engeland, in de Nederlanden, in Frankrijk, verloren is gegaan in Engeland, in de Nederlanden, in Frankrijk?

Van dien strijd heeft Forneson in de twee deelen, die tot dusver verschenen, een overzicht gegeven tot 1576.

Dit overzicht heeft al de gebreken van een dergelijken arbeid: het is te kort, te schetsachtig. Vele deelen zijn niet afgewerkt, hebben niet de noodige zorg * ondervonden. Maar desniettemin is deze *Histoire de Philippe II* een aanwinst, omdat er geen andere arbeid bestaat, waarin de resultaten van belangrijke Spaansche uitgaven worden medegedeeld.

De rijke collectie van *Documentos ineditos* is door hem geraadpleegd, en daaraan danken wij menig detail, dat tot dusver over het hoofd was gezien. Zonder artist te zijn als Macaulay en Motley, geeft Forneson een levendig geschetst tafereel, dat vooral verdienstelijk is om de aanwijzing van 't verband van hoofdgebeurtenissen, die tot dusver meer geïsoleerd zijn beschouwd en besproken.

Een dergelijk samenvatten van hoofdpunten, als hier door Forneson geschiedt, levert het groote voordeel, scherp de hoofdlijnen en hun richting te kunnen waarnemen.

De details leiden hier niet van de hoofdzaak af. Men kan gemakkelijker het geheele terrein overzien en het werk van hem, die het poogt te behandelen.

Als in de Nederlanden, handelt Filips overal, waar hij zijn invloed poogt te doen gelden. De handhaving van de kerk, wier geloof hij verdedigt, is overal de vestiging tevens van zijn politieken invloed: overal tevens het middel tot uitbreiding van zijn persoonlijk gezag. De bestrijding van het katholieke koningschap in Frankrijk moet aan zijn dochter de kroon van Frankrijk verzekeren; de vervolging van priesters in Spanje zijn absoluut gezag ook over de geestelijkheid in Spanje handhaven.

---

* De onbekendheid met Ranke, Bakhuizen Van den Brink enz. kunnen er zoowel de oorzaak als de vrucht van zijn.

Hij is even geducht voor hen, die zijn geloof deelen, als voor hen, die er van afwijken.

De middelen, die hij tegen beide bezigt, zijn dezelfde. Zijn politiek is religie; zijn religie politiek. Zijn belang en zijn geloof gaan zoo eng samen, dat geen strijders voor de laatste zijne verdediging van het eerste op zich kunnen nemen. Religie is iets hoogers dan eigenbelang.

Het is een bekend feit, dat de Katholieke kerk hare redding uit het gevaar, waarin de kerkhervorming haar bracht, voornamelijk aan den invloed der Jezuïetenorde heeft te danken. De prediking op den kansel, de biechtstoel en het onderwijs in de school zijn de drie wapenen waarmede deze de Hervorming heeft teruggedreven en veel reeds verloren terrein herwonnen. Zonder Loyola en zijne volgelingen zou de Hervorming haar triumftocht door Europa veel verder hebben voortgezet, dan thans het geval is geweest.

Zou men niet verwachten, dat een vorst als Filips de stichting van Loyola krachtig had gesteund? Zij steunde zijn politiek in Frankrijk, omdat de zegepraal van den Spaanschen koning ook de zege van hun gemeenschappelijke kerk was. Maar dit heeft de orde volstrekt niet gewaarborgd voor zijne vervolging. Dertig jaren lang heeft zij te kampen gehad met hare vijanden, die Filips II tegen haar opzette, en slechts door groote zelfvernedering een openbare vervolging voorkomen.

De redenen van zijn afkeer van de machtige orde kenmerken Filips en zijne vroomheid. De Jezuïeten, die door inschikkelijkheid en plooibaarheid jegens menschelijke zwakheden de harten voor zich trachtten te winnen, hadden van den aanvang af een bitteren en onverzoenlijken tegenstander gevonden in de strengere opvatting van geestelijke

orden, die van dergelijke toegeeflijkheden niets weten wilden. Inzonderheid waren het de Dominikanen, die zich heftig tegen hen kantten. In hunne oogen was het „dwingt om in te gaan" de levenstaak van den strijder van God. Geen concessiën, maar gestrenge vervolging van den zondaar was plicht. Om aan de verschrikkingen der hel te ontsnappen, behoorde men niets te verzuimen, noch tegenover zich zelf, noch tegenover anderen. Lichamelijke zelfkastijding was van groot gewicht om de prikkels van het vleesch te dooden; leeren riemen, met spijkers of ijzeren punten beslagen, dienden, om rug en lendenen te tuchtigen. Zoowel Filips II als Karel V bedienden er zich van. Hoe konden zij vrede hebben met een orde, zoo inschikkelijk jegens het kwaad als de Jezuïeten?

In de oogen der geestelijke orde, wier levensbeschouwing die des Spaanschen volks was geworden, waren de Jezuïeten te wereldsch. Slechts met moeite en niet vóór 1596 verkregen zij vergunning om in Madrid onderwijs te geven. Zij leerden klassieke talen en onderwezen wereldsche wetenschappen. In de oogen der monniken, die Spanje hadden gemaakt tot hetgeen het was, was dit onderwijs „onzedelijk, onvoegzaam, in strijd met de geestelijke roeping. Zulke wetenschappen toch onttrokken aan het contemplatieve leven; profane en wereldsche studiën traden in de plaats van de heilige literatuur, die alleen bezig moest houden. Is het geen schande dat katholieken astronomie, geographie en botanie leeren?"

Deze klachten werden nog in 't midden der 18de eeuw in Spanje gehoord. Men kan begrijpen, hoe twee eeuwen vroeger door dit volk werd geoordeeld.

De inquisitie, het geloofsonderzoek, indertijd na de vervolging der Albigenzen door den paus ingesteld, om de

herleving of het voortwoekeren der ketterij tegen te gaan, was in 1478 door Ferdinand den Katholieke ook aan leeken opgedragen, nevens de Dominikanen die tot dusver uitsluitend er mede belast waren. Sinds was de Spaansche inquisitie een politiek lichaam, het gewillige werktuig van de wereldlijke macht tot vestiging van zijn absoluut gezag zoowel in kerk als in staat. Met en door deze inquisitie regeerde Filips; met en door haar bedwong hij alle verzet, verstikte hij alle zelfstandigheid, beheerschte hij Spanje zonder naar iemands wil dan den zijnen te vragen. Natuurlijk, dat de Dominikanen, die deze macht in handen hadden, maar al te dikwijls ze gebruikten om concurreerende orden te treffen, al waren zij ook niet de vijanden van den vorst, in wiens dienst zij stonden.

Reeds de namen der eerste beroemde Jezuïeten komen op de lijst der vervolgden voor: Ignatius de Loyola, Borgia, Lainez, enz. Bij den dood van Lainez verhief zich de vijandschap der inquisitie zoo hoog, dat, volgens de Jezuïeten zelven „de geheele sociëteit haar ondergang nabij scheen." Zij moest al de werken van hare Vaders laten onderzoeken, afstand doen van de lectuur van boeken, die de inquisitie verboden had; beloven, zich niet te mengen in zaken, die het geloofsonderzoek betroffen, en wanneer in voorkomende gevallen haar hulp door de inquisitie werd ingeroepen, die nederig en ijverig verleenen.

Een dergelijke heerschappij van een geestelijke orde in een land is alleen verklaarbaar, als men het verleden van dat land kent. Spanje was alles, wat het was, geworden door den strijd met de heidenen, de Mohammedanen. Slechts door de onderwerping der Mooren was Spanje's eenheid tot stand gekomen. Het groote aanzien in Europa dankten koning en land aan de macht die het bezit van Indië,

op heidenen veroverd, hun scheen te verschaffen en aan de eerste plaats, die zij innamen in den strijd voor 't oud geloof. Welnu — de Dominikanerorde was de geestelijke macht, die den binnenlandschen strijd had geleid, die voor de zuiverheid des geloofs had gewaakt en het volk opgevoed. Sedert twee eeuwen schonk zij aan de opvolgende geslachten haar geloofsovertuiging. Koning en volk waren door haar gevormd: beiden zouden blijven, wat de orde eischte, zoo lang dezelfde krachten met gelijke overmacht in Spanje bleven werken.

Wanneer men uit dit oogpunt den persoon van Filips II beschouwt, den Spanjaard, opgevoed, gevormd door de orde, die in Spanje sedert eeuwen de taak van den aartsengel bij het paradijs vervult, het weren van den zondaar en de zonde uit het paradijs, dan is deze persoonlijkheid, zijn haat en zijn voorliefde, volkomen verklaard. Een Dominikaner monnik op den troon, met al den hoogmoed, dien het bewustzijn van de hoogste macht in handen te hebben, schenken kan. Wat de Spaansche natie door de opvoeding dezer orde geworden is, dat representeert hij.

Alle hoogere ontwikkeling hebben deze bedelmonniken bij het volk uitgedoofd. De haat tegen kennis, die tot zelfstandigheid leidt, doet de Jezuïeten vervolgen, maar ook de leden der reguliere geestelijkheid, die het wagen in eenig opzicht hun eigen weg te gaan.

Een der merkwaardigste vervolgingen van dezen aard is die van Carranza. Hij was aartsbisschop van Toledo, primaat van Spanje, biechtvader van Karel V enz. enz. Bovendien zelf Dominikaner monnik. Maar de groot-inquisiteur Valdès, aartsbisschop van Sevilla, belaagde hem jarenlang. Toen Carranza den stervenden Karel V bijstond, werd hij beluisterd, zijn woorden werden opgevangen en

overgebracht. Eindelijk had Valdès zijn doel bereikt: een stroom van getuigenissen lagen bijeen. Carranza zou vallen, omdat hij niet geloofde aan — het vagevuur. Filips II gaf zijn toestemming: Carranza werd opgelicht van het bed, te middernacht, en in de gevangenis geworpen.

Een kreet van ontzetting ging op; zoo deze man niet veilig was, wie dan? De reguliere geestelijkheid verklaarde zich unaniem voor den primaat. Een Jezuïet durfde openlijk aan de tafel van een minister verklaren: "Of hij een ketter is, zal men nog moeten zien. Maar reeds nu weet men, dat hij door nijd en jaloezie wordt vervolgd." Het concilie van Trente verklaarde geen brieven van Filips meer te willen aannemen, voordat de aartsbisschop in vrijheid was gesteld. De catechismus, door Carranza ontworpen, werd door de inquisitie als bewijsstuk aangevoerd: de vaders, te Trente vergaderd, keurden hem goed.

Zes jaar lang werd Carranza door de inquisitie gevangen gehouden, zonder dat zijn zaak werd beslist. Toen verkreeg paus Pius V, dat de beschuldigde naar Rome werd gezonden. Het werd een belangrijke concessie van Filips geacht: zijn slachtoffer ontsnapte aan den brandstapel.

Een koning, die op zoodanige wijze tegen de hoofden en sieraden van de kerk woedt, wier geloof hij voorstaat en verdedigt, kan nooit door die kerk in bescherming worden genomen. Dat hij en zij de ketterij haten; dat hij al zijn macht aanwendt om deze te onderdrukken en dus tot handhaving van haar gezag — moge in hare oogen tot verschooning van veel verkeerds dienen, verder kan het niet gelden.

De man, die pausen heeft beoorloogd en hooge prelaten vervolgd, die zijn persoonlijk gezag in de kerk van Spanje tot een zoodanige hoogte heeft opgevoerd, dat het dat van den paus verre overtrof — die vorst kan niet als een

zuiver katholiek vorst worden verheerlijkt of verschoond. Er blijken in dit hart andere motieven dan godsdienstige te hebben geheerscht en overheerscht. Niemand zal beweren, dat deze man niet oprechtelijk de ketterij heeft gehaat en meende verplicht te zijn haar ten bloede te vervolgen; maar het geloof, waarvoor hij streed, was het geloof, waarin hij opgevoed was: de levensovertuiging, die de anti-kettersche oorsprong van den Spaanschen staat tot de heerschende had gemaakt. Het geloof der Katholieke kerk, van den paus en de uitnemende geestelijken, met wie Filips achtereenvolgens in strijd kwam, was minder bekrompen, ruimer en vrijer dan het zijne. Hij haat en vervolgt als de ordebroeder, die den hemel wil verdienen door zelfkastijding en door de verschrikkingen van den godsdienst het leven doen beheerschen. Maar daarbij als een koning, wiens hoogmoed even diep, zoo niet dieper gekwetst is dan zijn godsdienstige convictie door de vermetelheid van onderdanen, anders te denken dan hij. Groote verdiensten heeft Filips II jegens de Katholieke kerk; hij heeft voor haar gestreden en geleden. Doch niet als een gehoorzaam, onderworpen zoon, maar als een eerlijk en trouw voogd voor de belangen van zijn pupil. Ook deze trouw en toewijding heeft haar waarde, maar niet die der kinderlijke volgzaamheid en onderwerping jegens de kerk en jegens den paus, die Christus' plaatsbekleeder en haar hoofd is. Aan zijn zorg, niet bloot voor het gezag van den Heiligen Stoel, maar voor diens zuiverheid zelve te waken, ligt de twijfel aan haar onfeilbaarheid ten grondslag; daarin verraadt zich een overmoedig individualisme, dat de Kerk slechts vergeven kan, omdat het zoo ontzettend veel heeft liefgehad, d. i. omdat het het bloed van zoo vele duizenden willig ter wille der Kerk heeft vergoten.

II

DE DIPLOMAAT RUBENS.

DE DIPLOMAAT RUBENS.

Histoire politique et diplomatique de Pierre Paul Rubens, par M. Gachard. Brux. 1877.

In 1802 deed de beroemde Engelsche auteur John Kemble een reis naar Parijs. Door de acteurs van het Théâtre Français werd hij met beleefdheid overladen. Bij gelegenheid van het diner viel, zegt men, het gesprek op de dramatische auteurs van Frankrijk en Engeland. Langen tijd werd er over Corneille en Shakespeare gesproken en gedisputeerd. Kemble verdedigde natuurlijk de superioriteit van zijn landgenoot boven den Franschman. Als 't ware om een afleiding te geven en tevens een zekere vergoeding zich te verschaffen, wendde een der Fransche tooneelspelers het discours op Molière en vroeg aan Kemble, wat hij van dezen dacht. „O, wat Molière betreft — riep Kemble uit — dat is een heel andere quaestie; Molière is geen Franschman!" — „Wat belieft u — riep men van alle kanten verbaasd den stoutmoedigen Engelschman toe — wat belieft u? Molière geen Franschman.....? wat zou hij dan zijn? Of is hij misschien een Engelschman?" Dood bedaard, zonder zich om al die uitroepen te bekommeren

of er zich aan te ergeren, stelde Kemble de heeren gerust door te verzekeren: „Neen, Molière is evenmin Engelschman." — „Wel, dat is gelukkig, maar wat is hij dan?" — „Het is een mensch," zei Kemble. — „Nu ja, dat weten wij wel, zooals in den *Tartuffe*

C'est un homme.... qui.... ah!.... un homme....
un homme enfin."

(Acte I. Sc. 6.)

„Ja, ik ken de plaats — hervatte Kemble. — Maar dat is niet, mijne heeren, wat ik wilde zeggen. Ik bedoelde iets anders. Ik stel me voor, dat God, in zijn oneindige goedheid, het menschdom het genot van de comedie willende geven, een der aangenaamste die men smaken kan, Molière schiep en hem op aarde deed vallen, zeggende: „mensch, ga schilderen, amuseeren en, zoo ge kunt, uw gelijken verbeteren." Nu spreekt het vanzelf, dat hij op de eene of andere plek van den aardbol terecht moest komen. Welnu, hij is bij u terecht gekomen. Wat doet het er toe? Ik houd vol, dat hij evenzeer ons toebehoort als u. Heeft hij dan ulieden alleen afgebeeld? Heeft hij ulieden alleen geamuseerd? Neen: hij heeft alle menschen afgebeeld: allen genieten van zijn werken en zijn trotsch op zijn genie. Voor hem bestaan geen grenspalen, die volken en rijken scheiden. Het verschil der eeuwen belet hem niet den mensch, onder alle vormen verscholen, terug te vinden en weer te geven. Niet het een of ander land, niet het eene tijdperk meer dan het andere heeft het recht zich hem toe te eigenen: hij behoort aan alle tijden en aan alle landen."

In de kleine groep van mannen, die evenals Molière en Shakespeare het gemeenschappelijk eigendom der menschheid zijn, neemt ook Pierre Paul Rubens zijn plaats in.

Er behoort niet een zekere eigenaardigheid van opvatting toe, die zoowel van ieder sterk ontwikkeld nationaal als huiselijk leven het noodzakelijk gevolg en kenmerk is, om het rijk genie van den grooten en veelzijdigen schilder te bewonderen. Alle natiën, hoe ook gescheiden door verleden, geloofsovertuiging en taal, staan als het ware naast elkander in bewondering verzonken voor de meesterwerken van zijn hand, vereenigd door gelijken eerbied, die sterker blijkt dan al wat overigens voor hen grond tot verwijdering kon zijn. En deze indruk bepaalt zich niet tot een enkel geslacht: integendeel, naarmate de afstand grooter wordt, die ons van Rubens' dagen scheidt, is het of de roem van zijn werk klimmende is en algemeener wordt erkend.

Het heeft betrekkelijk lang geduurd, voordat de belangstelling in de wonderrijke producten van zijn palet ook belangstelling in den persoon in het leven riep. Met het herleven der historische studie in deze eeuw is ook voor de geschiedenis der kunst en der kunstenaars een nieuwe periode aangebroken. Het inzicht is heerschende geworden, dat voor het juist begrijpen van den kunstenaar de kennis van den mensch onmisbaar is. Om te begrijpen, wat hoofd en hart hebben in 't leven geroepen, behoort men te weten, wat er in hoofd en hart is omgegaan.

Dat de Rubensfeesten, in 1877 door de Belgen als 't ware aan de geheele beschaafde wereld aangeboden, vele pennen zouden in beweging brengen, was te voorzien. Dat er veel ouds en bekends opnieuw in anderen vorm is gegoten, is noch te verwonderen, noch te betreuren. Herinneringsfeesten ter eere van feiten of personen zijn de eigenaardige gelegenheden tot het populariseeren van veel, wat tot dusver als resultaat van ernstig onderzoek aan betrekkelijk weinigen bekend was. Het is, alsof bij zulke

gelegenheden de nieuwsgierigheid onder de groote menigte aanstekelijk is. Men kan er zeker van zijn dat, wanneer een zoodanig onderwerp, dat herdenking waard is, als aan de publieke attentie wordt opgedrongen, duizenden de moeite nemen er over te lezen, die weinige maanden, ja weken vroeger het denkbeeld van zulk eene lectuur verre zouden hebben weggeworpen. Van Rubens weten talloos velen thans allerlei bijzonderheden, terwijl ze nog voor korten tijd het tijdperk, waarin hij leefde en bloeide, slechts met eenige benadering konden aangeven.

Het is intusschen een voorrecht voor de mannen van ernstige studie, dat er zelden of bijna nooit een onderwerp ter openlijke herdenking kan worden aangegeven, zonder dat er stof in overvloed bestaat voor grondig en degelijk onderzoek. Onze vaderen hebben de beleefdheid gehad het een en ander aan onze vlijt ter nasporing over te laten: zij putten nooit een onderwerp uit; en zelfs, wanneer zij zelve de voorwerpen onzer belangstelling zijn, schijnen zij een eigenaardig genot er in te vinden, ons in het zweet onzes aanschijns te doen werken, om — weinig te vinden. Het gebeurt ons dikwerf, dat wij lange, lastige en breede onderzoekingen in het werk stellen, die, naar wij meenen, ons groote, schitterende resultaten zullen opleveren. De uitkomst bewijst, dat wij ons bedrogen hebben. Eenige jaren geleden schreef een dier vele wetenschappelijke genootschappen, wier talrijkheid in ons vaderland van de hooge geestbeschaving van ons volk, wier rijkdom aan uitgegeven werken van het veelzijdige nut dier voortreffelijke instellingen getuigt, een prijsvraag over een der vele admiralen uit, die in vorige eeuwen de schrik der zeeën waren. Een nieuwsgierige zette zich aan den arbeid en poogde 's mans glorierijk leven uit het stof op te delven.

Maar 't mocht hem niet gelukken van den held veel bijzonders te ontdekken. Het eenige, wat vermeldingswaardig scheen, was het navolgende: De held der nog te schrijven geschiedenis had zich herhaaldelijk te water begeven en een paar maal ernstig gevaar geloopen om te verdrinken, maar hij was gelukkig steeds aan dat noodlot ontsnapt. Dank zij deze opmerkelijke omstandigheden was hij op behoorlijken leeftijd op zijn bed gestorven, en rustte met zijn echtgenoote naast zich, sinds, ongestoord door de wereldsche zaken, rustig en vreedzaam op het praalgraf uit, dat de vreemdelingen, die het stedeke bezochten, waar hun laatste verblijf was gevestigd, niet nalieten geregeld te bezoeken en te bewonderen. Later, toen het wetenschappelijk genootschap goedvond de uitgeschreven prijsvraag in te trekken, omdat het onderwerp te onbeduidend was, bleek het, dat er niet meer te ontdekken was geweest.

Zulke resultaten, zal men zeggen, zijn noch aangenaam noch aanmoedigend. Het eerste zeker niet, het laatste evenmin; maar daaruit volgt niet, dat zij afschrikkend zijn. Het gaat er mede als met de kennismaking met menschen. Velen, die oogenschijnlijk alleraangenaamst en beminnelijk zijn, vallen op den duur niet mede; anderen, wier stroefheid of terugstootend uiterlijk afschrikte, zelfs om toenadering te doen wenschen of te beproeven, hechten ons aan zich, als het toeval, gelijk wij het noemen, ons met hen in aanraking brengt. De ruwste schil verbergt soms de beste kern.

Doch laat mij tot Rubens terugkeeren, van wien ik mij schijnbaar verwijderd heb. Veel en van allerlei aard is er omtrent den beroemden schilder van Antwerpen nog te ontdekken, voordat het beeld volledig ons voor de oogen

staan zal. Ook hier als elders zijn op menig punt de traditioneele overleveringen of, wil men liever, opvattingen, met elkander in strijd. Wie zich het wetenschappelijk geschil herinnert, dat voor jaren de algemeene aandacht trok, over het huwelijk van Willem van Oranje met Anna van Saksen, weet hoe de geniale Bakhuizen van den Brink bij de beslissing van dit twistgeding, door kerkelijke partijdrift en onkunde aangevangen, zijn meesterlijke bijdrage leverde tot oplossing van de vraag: waar Rubens mocht geboren zijn. Al weifelt het buitenland nog om zich met zijn zienswijze, nader in zijn brochure: „Les Rubens à Siégen," ontwikkeld, te vereenigen, het licht, door hem over het ouderhuis van den grooten meester verspreid, behoort tot de blijvende winsten, door hem ook voor Rubens' biographie geleverd.

In het werk, dat de aanleiding tot deze regelen levert, heeft de Belgische archivaris zich de toelichting van een ander punt ten doel gesteld. Dat Rubens in allerlei diplomatieke bemoeiingen gemengd is geweest, was een bekende zaak. Maar het fijne van de zaak, waar het eigenlijk op aankwam, kan men niet zeggen, dat tot dusver was geweten. Een duidelijke aanwijzing, in al welke diplomatieke onderhandelingen hij was gewikkeld geweest en welk deel hem in ieder dezer was toe te schrijven, ontbrak tot dusver. Het was te minder gemakkelijk zich er een juist denkbeeld van te vormen, omdat, naar het scheen, er een soort van spraakverwarring in dezen heerschte. Er waren biografen, die de diplomatieke loopbaan van Rubens al zeer vroeg lieten beginnen en daartoe zich beriepen op feiten, die in het oog van anderen geen enkel kenmerk van een diplomatieke missie vertoonden. Toen hij in 't begin van zijn carrière aan het hof van Vincentius

van Gonzaga, hertog van Mantua, vertoefde, bestonden er voor dezen redenen om de gunst van den Spaanschen koning Philips III te zoeken en te onderhouden. Hij zond hem een aantal kostbare geschenken toe: een prachtig rijtuig, bespannen met zeven Napelsche paarden, wordt er onder genoemd. Rubens werd door den hertog belast, om deze geschenken naar Madrid over te brengen en den Spaanschen vorst aan te bieden. Ziedaar, zegt men, de aanvang van Rubens' diplomatieke carrière.

Indien in onze dagen een opperstalmeester met een dergelijke missie naar een buitenlandsch hof werd gezonden, geen der levende diplomaten zou hem als confrère begroeten. Dat men aan deze zending zulk een gewicht gelieft te hechten, pleit alleen voor de ingenomenheid der biografen met hun held, die er zich moeielijk rekenschap van kunnen geven, dat in het leven van een groot man ook vele alledaagsche en weinig beteekenende zaken voorkomen. De liefde, men weet het, is blind en heeft daardoor een bepaald zwak voor vergrootglazen.

Rubens' diplomatieke werkzaamheid is in veel later dagen aangevangen. Zijn familie-relatiën gaven er de ongezochte aanleiding toe.

In het laatst van 1608 was Rubens te Rome. Op drie en twintigjarigen leeftijd had hij in 1600 Antwerpen en België verlaten, om Italië te zien. Voornamelijk te Venetië en te Rome had hij zich opgehouden, de kunstschatten hier aanwezig van oude en levende meesters bestudeerd, en door zijn eigen scheppingen den grondslag tot zijn roem gelegd. Thans, in October 1608, ontving hij te Rome het bericht van de ernstige ziekte zijner moeder. IJlings spoedde hij zich naar huis, doch hij kwam te laat. De edele vrouw, die hem het leven had geschonken, had de oogen gesloten.

Schoon aanvankelijk niet van plan, naar 't schijnt, om in zijn vaderland te blijven, deden vriendelijke invloeden hem spoedig van besluit veranderen. Albertus en Isabella, aan wie Philips II in 1598 de Spaansche Nederlanden had overgegeven, wisten hem door hun aanbiedingen en opdrachten tot blijven te bewegen. Hij nam een vast jaargeld, aanzienlijker dan de hertog van Mantua hem had geschonken, met daarbij behoorenden titel aan.

Meer nog dan zij, werkten waarschijnlijk op zijn besluit de vriendelijke oogen eener Vlaamsche schoone. Isabella Brandt, de schoonzuster van zijn broeder, schonk hem haar hand. In 't laatst van 1609 was hij als gehuwd man te Antwerpen gevestigd. In 't volgende jaar kocht hij een huis in de straat, die thans zijn naam draagt. Hij liet het sloopen en op de plaats een andere woning bouwen, waarvan hij het plan zelf had ontworpen. Daar omringde hij zich met de rijke kunstschatten, vazen, beelden, schilderijen, die hij uit Italië had medegebracht. De kosten van dit huis, die 60.000 gulden beliepen, bewijzen, dat Rubens reeds toen een vermogend man was. Men weet, dat volgens de overlevering de bouw van deze woning de aanleiding werd tot het ontstaan van zijn beroemde schilderij: *la descente de la croix*. Rubens of liever de bouwmeester zou over een stukje grond hebben beschikt, dat aan een gilde behoorde. Om het proces, waarmede hij deswege bedreigd werd en dat hij, naar men hem zeide, zou verliezen, te voorkomen, beloofde hij, voor de gildekapel, in de cathedraal van Antwerpen een triptyque te schilderen. Daaraan dankt, zegt het verhaal dat herhaaldelijk is tegengesproken, het beroemde meesterstuk het leven.

In deze schitterende woning, omgeven van al de weelde,

waaraan hij behoefte gevoelde, leefde en werkte Rubens verscheidene jaren. Des zomers was hij op zijn buitenverblijf, een oud kasteel tusschen Mechelen en Vilvoorde. Zijn eigen vermogen en de voor dien tijd aanzienlijke inkomsten, die zijn arbeid hem verschafte, verzekerden hem een onafhankelijkheid van bestaan, die in den regel niet het deel van kunstenaars is.

Rubens, aan het hof van Albertus en Isabella in blakende gunst, in 1620 door Maria de Medicis naar Parijs geroepen, om het Luxembourg met zijn werk te verrijken, was een groot heer, die zich gemakkelijk in de hoogste kringen bewoog en door zijn tact, beschaving en ontwikkeling zich zonder moeite — schoon artist — staande hield. „Un beau visage — zegt la Bruyère — est une recommandation que l'on porte partout avec soi." Dezen aanbevelingsbrief had Rubens het voorrecht te bezitten. Was 't wonder, dat zijn naam werd genoemd, ook waar van andere zaken dan kunst in de regeeringskringen werd gehandeld?

Een zijner bloedverwanten in Holland was in betrekking bij of tot Jozias van Vosbergen, resident van den koning van Denemarken in den Haag. Door dezen neef, Jan Brandt, schijnt Rubens de geringe sympathie vernomen te hebben, die er in sommige kringen tot het voortzetten van den krijg, bij het einde van het twaalfjarig bestand werd gevonden. Dit werd de aanleiding tot een onderhandeling tusschen het aartshertogelijk hof te Brussel, dat even weinig op den strijd belust was en den Haag. Rubens was door deze familiebetrekking de aangewezen tusschenpersoon. Er is van hem een brief over de zaak bekend, die o. a. een zeer ongunstig getuigenis bevat over een secretaris van prins Maurits. „Le catholique — dit was

Rubens' bloedverwant — me dit, de plus, que le secrétaire du prince, par les mains du quel passe cette négociation, se nomme Junius; qu'il est homme très-corruptible et qui prend des deux mains."

Deze onderhandeling intusschen leidde tot geen resultaat. Maar: l'appetit vient en mangeant. Voor Rubens schijnt er in het geheim, in 't half duister der diplomatie iets zeer aantrekkelijks gelegen te hebben. Wij vinden hem ten minste kort daarna, in 1625, te Parijs met veel belangstelling zich bemoeien met de diplomatieke handelingen van anderen, die hem eigenlijk geheel vreemd waren. Te Parijs was de hertog van Nieuwburg aangekomen. Om de aanspraken, die hij maakte op de landen van Gulik en Kleef, wenschte hij dolgraag den vrede tusschen Spanje en de Nederlandsche Republiek te zien tot stand komen. Hij meende, dat de Staten der Republiek zijn concurrent naar Gulik en Kleef, den Brandenburgschen keurvorst, minder sterk tegen hem zouden steunen, als de vrede was gesloten, dan thans. Tegen dezen hertog van Nieuwburg nu waarschuwde Rubens de aartshertogin Isabella. Die man zou den boel verknoeien en zoo voorts.

In plaats van den vrede met de Republiek, zag het Brusselsche hof in 1625 den krijg zich uitbreiden. De goede verstandhouding, die er een twintig jaar tusschen Engeland en Spanje had geheerscht, werd in de laatste dagen van Jacobus' regeering verstoord. Karel I besteeg den troon onder het vooruitzicht van met Spanje in oorlog te geraken.

Toen Rubens bij zijn verblijf te Parijs het huwelijk van Karel I met Henriette Maria bijwoonde, wist hij dit. Ter wille van de wenschen van het Brusselsche hof, dat naar vrede smachtte, betreurde hij die uitbreiding van den

oorlog zeer. In het gevolg en het vertrouwen van Buckingham, die den Engelschen koning representeerde, was een schilder, Gerbier. Rubens kende hem en sprak met hem. Toen beiden naar hun land terugkeerden, bleven zij schriftelijk met elkander in gesprek.

Twee jaar later vroeg en verkreeg Gerbier door Rubens een paspoort om naar Brussel te komen. Hij bracht een schriftelijk voorstel van Buckingham over.

De invloedrijke minister van Karel stelde een wapenschorsing gedurende een aantal jaren, meer of minder, tusschen de oorlogvoerende partijen voor. Een wapenstilstand scheen gemakkelijker te verkrijgen en aannemelijker te zijn dan een vrede, die niet zonder kwetsing van aanspraken of belangen te verkrijgen was. Gerbier en Rubens, de Engelsche en de Belgische schilder, waren de tusschenpersonen, die als het minst opspraak wekkende voor deze onderhandeling waren uitgelezen.

Het voorstel van Buckingham kwam op een ongelukkig oogenblik. Spanje had juist een tractaat met Frankrijk tegen Engeland geteekend. Met de gewone grootspraak, die de diplomatie van vroeger dagen onderscheidde, hadden zij afgesproken, Engeland op gemeene kosten te veroveren, te verdeelen en er het katholiek geloof te herstellen. Dat Olivarez zich door Richelieu tot een dergelijk tractaat liet bewegen, leert, hoe weinig hij de politiek van den grooten Franschen staatsman begreep. Hij had zich de handen laten binden. Hij zond echter Isabella volmacht om met Engeland te onderhandelen, al ware 't alleen maar om tijd te winnen. Ook mocht zij onderhandelen met de Staten der Republiek, „à condition", — de voorwaarde is te vermakelijk, om ze niet te vermelden — „à condition qu'avant tout ceux-ci renonçassent au tître d'états libres,

et que l'exercice de la religion catholique fut admis dans les dites provinces".

Doch ééne zaak was er, die Olivarez onbepaald afkeurde: dat een *schilder* voor een dergelijke onderhandeling werd gebruikt. „C'est une chose" — schreef hij aan Isabella — „qui porte à la réputation de cette monarchie une atteinte aisée à comprendre, car la réputation doit nécessairement souffrir de ce qu'un homme de si peu de consistance soit le ministre que vont chercher les ambassadeurs pour faire des propositions d'un tel poids. Si en effet on ne peut refuser à celui qui propose le choix de l'intermédiaire dont il lui plait de se servir, et si pour l'Angleterre il n'y a pas d'inconvénient à ce que cet intermédiaire soit Rubens, pour ici l'inconvénient est très grand."

Isabella liet zich door die afkeuring niet bewegen, maar antwoordde kalm, dat niet zij, maar Buckingham zelf, die aan Rubens had geschreven, dezen had aangewezen: „On ne pouvait donc se dispenser de l'entendre. Il importe peu que ces affaires là soient entamées par l'un ou par l'autre."

Trouwens, alles was slechts inleiding, voorbereiding; indien de zaak werkelijk tot iets leidde, zou men personen van meer gewicht er mede moeten belasten: „s'il y est donné suite, il est clair que c'est à des personnes graves que la direction en devra être confiée."

Men ziet, zelfs in de oogen van zijn beschermers stond Rubens, schoon in den adelstand verheven, niet hoog genoeg om bij diplomatieke onderhandelingen iets anders dan een ondergeschikte plaats in te nemen.

Rubens daarentegen, die van deze correspondentie wel geen kennis heeft gedragen, dacht er heel anders over. Hij was overtuigd, dat hij een man van gewicht was.

Toen hij gehoord had, dat Gerbier naar den Haag werd gezonden, schreef hij dezen, dat hij hartelijk wenschte, ook door zijne meesters daarheen gezonden te worden; „du reste, je suis d'opinion que ma présence servirait grandement à la promotion de l'affaire". Hij verzocht Gerbier hem een paspoort te bezorgen. Toen hij het ontvangen had, vertrok hij in Juli naar Holland, waar hij met den Engelschen schilder eenige dagen doorbracht, zonder dat hun samensprekingen tot eenig resultaat leidden. Het was trouwens ook volkomen onmogelijk, daar men voortdurend op nadere bevelen uit Madrid wachtte, en Rubens niets anders dan algemeene verzekeringen van vredelievendheid namens het Brusselsche hof kon geven.

Was dit bezoek van Rubens het eerste, dat hij aan Holland bracht? Waarschijnlijk niet. Hij had in 1626 zijn vrouw verloren, Isabella Brandt. Hoewel Rubens zelf met de hoogste liefde van haar sprak en getuigde, heeft de laster hun verhouding ongunstig geteekend. Men is zelf zoo ver gegaan van te zeggen, dat hij bewijzen van haar ontrouw had, en zich daarover heeft gewroken in zijn schilderij *Het laatste oordeel*, dat te Dusseldorf is. Daar zou een duivel Isabella Brandt in zijn klauwen naar de hel sleepen, terwijl de tweede vrouw van den schilder, Helena Fourment, heel genoeglijk en pleizierig in het paradijs is gezeten.

In strijd met dit praatje schrijft Rubens zelf: „Une semblable perte me parait bien sensible; et puisque le seul rémède à tous les maux c'est l'oubli qu'engendre le temps, il faudra sans doute espérer de lui seul mon secours. Mais qu'il me sera difficile de séparer la douleur que me cause sa perte, du souvenir que je dois garder toute ma vie à cette femme chérie et vénérée! Un voyage me con-

viendrait peut-être pour me soustraire à tant d'objets qui renouvellent sans cesse mon affliction, ut illa solo domo moeret vacuâ stratisque relictis incubat." Om deze afleiding, die een reis schenkt, te ontvangen, schijnt hij reeds toen Holland bezocht te hebben. Doch misschien moet deze reis met 1627, om Gerbier te ontmoeten, ineengesmolten worden. In elk geval zal het doel, afleiding, bereikt zijn geworden: ook al nemen wij niet onvoorwaardelijk aan, wat een van Rubens' biografen van de geschiktheid van ons land, en inzonderheid van Gelderland, om treurigen te troosten, schrijft: „c'est là que devraient se réfugier tous les coeurs malades, toutes les âmes dégoûtées de la vie ou torturées de secrets chagrins. Sous cet air lourd, au milieu de ces horisons sans grandeur, on se pénètre à plaisir du calme de la nature et du sentiment de l'insignifiance humaine."

Hoe dit zij — een gebroken hart had Rubens niet en afkeerig van de wereldsche zaken was hij evenmin. Hij hoopte de eer te hebben, dat hij zijn naam aan een vredestractaat mocht verbinden. Groot was daarom zijn teleurstelling, toen de bevelen uit Madrid geheel in strijd met zijn wenschen luidden. De Spaansche regeering was volstrekt niet vredelievend, maar stellig oorlogzuchtig. De aanbiedingen, die zij door Gerbier en Rubens van het Engelsche gouvernement hadden ontvangen, werden verwaarloosd. Rubens was teleurgesteld en boos, en haalde minachtend de schouders op over den hertog d'Olivarez, „wiens passie praevaleert aan alle andere redenen en consideratiën ...."

Zulk een oordeel uit Rubens' mond over den eersten minister van Spanje, woog wel op tegen diens ongunstig oordeel over den schilder. Zij waren quitte.

Onder de vele anecdoten uit het leven van Rubens is de volgende zeker een der meest karakteristieke.

Toen Rubens te Madrid was, noodigde de hertog van Braganza, later koning van Portugal, hem uit, om hem te bezoeken op zijn jachtslot van Villa-Vicioza. Rubens nam de uitnoodiging aan en begaf zich met een stoet van Vlaamsche en Spaansche edellieden op weg. Toen zij het jachtslot naderden, bracht de drom van edellieden, die den schilder vergezelden, groote ontsteltenis te weeg. Joan van Braganza had op een dergelijk talrijk bezoek niet gerekend en schrikte voor de onkosten terug, waarop het hem jagen zou. Hij zond een zijner kamerheeren Rubens te gemoet, met last, om in zijn naam hem zijne verontschuldigingen aan te bieden: onverwachte omstandigheden hadden hem gedrongen, plotseling naar Lissabon te vertrekken. Tevens moest hij den beroemden schilder een beurs met vijftig pistolen schenken, tot vergoeding voor de nutteloos gemaakte reis.

Deze zonderlinge boodschap wekte veel ontevredenheid en ergernis bij de aldus afgewezenen. Een dergelijke lompe bejegening en misplaatste zuinigheid werd als een beleediging opgenomen. Rubens handhaafde aller eer. „Zeg" — sprak hij tot den verlegen edelman — „aan uw meester, dat het mij leed doet, hem de betuiging van mijn eerbied niet persoonlijk te kunnen overbrengen. Maar het doel van mijn bezoek was niet, om vijftig pistolen van hem te ontvangen: ik had er duizend medegenomen om de onkosten te bestrijden van mijn verblijf te Villa-Vicioza".

Dit verhaal, waar of onwaar, heeft de groote verdienste, ons Rubens in al zijn zelfvertrouwen en gemakkelijkheid van levenswijze voor oogen te stellen. Men ziet — hij voelde zich thuis in de kringen, die bewondering voor

zijn rijk talent voor hem had geopend. Er is pretensie in de houding, die hij in deze anecdote aanneemt: hij maakt hooge aanspraken, en kent zichzelven hooge rechten toe. Deze trekken, die ook door andere omstandigheden van zijn leven niet worden weêrsproken, treffen onmiddellijk in het beeld, dat, blijkens dit verhaal, de tijdgenoot zich van hem vormde.

Men kan zich dan ook licht voorstellen, hoezeer het hem hinderde, dat zijne onderhandelingen met den Engelschen schilder Gerbier tot geen 't minste resultaat hadden gevoerd en de voorslagen van Engeland door Spanje feitelijk waren afgewezen. Hij bleef niëttemin voortdurend met Gerbier in briefwisseling, schoon de politiek van de hoven van Madrid en Londen zich om zijn inzichten niet bekreunde.

Toen de krijg een minder gunstigen loop voor Engeland nam, dan de regeering van Karel had gehoopt, dreef de vredelievendheid van den koning en van Buckingham krachtiger nog dan vroeger boven. De brieven, die Rubens van Gerbier ontving, droegen er de sporen van. Indien de Engelsche schilder waarheid schreef, was Engeland zelfs, om des lieven vredes wille, bijzonder gul met de eer van zijn bondgenooten. Zoo leest men o. a. in een der brieven, dat, indien de koning van Spanje met de Hollanders zou willen onderhandelen onder den naam van „bondgenooten van den koning van Engeland", zonder dat zij van vrijheid of dergelijke zaken, die Philips moesten ergeren, zouden spreken, hij, hertog van Buckingham zich overtuigd hield, dat de Staten daarmede genoegen zouden nemen.

Geloofde hij zelf een woord van dergelijke praatjes?

Hoe dit zij, — Rubens ontving de brieven * en deed

* Zie de Aanteekeningen achter in het boek.

er rapport van aan de hoven te Brussel en te Madrid. Maar zijne wijze van rapporteeren was zeer eigenaardig. Hij zond de brieven zelve niet, maar deelde er eenvoudig uit mede, wat hem interessant voorkwam. Philips IV was met die verkorte mededeeling niet tevreden en schreef aan Isabella, dat hij de brieven van Gerbier in 't oorspronkelijke en niet bij wijze van extract wenschte te kennen, "parce qu'il pouvait s'y trouver des choses et des mots auxquels Rubens n'eût pas fait attention et qui méritassent d'être considérés; qu'il était possible aussi qu'il en eût passé sous silence ou amplifié certaines phrases; enfin qu'avant de donner suite à une telle négociation, il convenait de voir sur quels fondements elle reposait et quelles étaient les personnes, qui y avaient part."

Het zou niet verwonderd hebben, indien het wantrouwen, dat in deze woorden zich uit, Rubens had gekwetst. Maar het blijkt uit niets, dat hij er gevoelig over geweest is. Integendeel — als een handig hoveling maakte hij er van gebruik, om iets, wat hij wenschte, gedaan te krijgen. Hij verklaarde natuurlijk bereid te zijn om te gehoorzamen, maar niemand dan hij kon die brieven begrijpen, omdat er allerlei bijzonderheden in voorkwamen, aan de eigenlijke quaestie geheel vreemd. Wilde de koning iemand aanwijzen, aan wien hij ze in vertrouwen mocht mededeelen, hij zou het dadelijk doen: tenzij Zijne Majesteit — hier kwam de aap uit de mouw — verkoos, dat hij zelf ze naar Madrid zou brengen.

Isabella, die Rubens tegen de minder vleiende vermoedens uit Madrid had verdedigd door te schrijven: "Je ne doute pas que Rubens n'ait déclaré fidèlement ce qui a été proposé par Gerbier," zond zijne voorstellen aan Philips IV over. De Spaansche koning vond de overkomst van Rubens

goed, en ziedaar de aanleiding tot zijn verblijf in 1628 te Madrid, waar, naar men zegt, die scène met den hertog van Braganza voorviel, die ik zoo even mededeelde.

Indien de correspondentie van Rubens met de aartshertogin Isabella niet verloren ware, wij zouden wellicht in zijne brieven belangrijke bijdragen voor de kennis van Philips IV en diens omgeving aantreffen. Thans ontbreken de voornaamste feiten, om dit winterverblijf van Rubens te Madrid te stoffeeren, tenzij men daartoe bezigen wil de vijf portretten van den koning en het vijftal der koningin, Elisabeth van Bourbon, benevens die van een aantal heeren en dames van het hof, die hij bij deze gelegenheid op het doek bracht. Want schilderen meer nog dan onderhandelen was zijn eigenlijke bezigheid gedurende de zes maanden van zijn verblijf. De vreemde diplomaten, die zich in gissingen verdiepten omtrent zijne eigenlijke missie, en nu eens meenden, dat hij den vrede met Engeland, dan dien met de Nederlandsche Republiek in den zak had, hadden zich de moeite kunnen besparen. Behalve de portretten en schilderijen — niet minder dan veertig, zegt men — die hij aan Spanje als souvenirs achterliet, en een paar mooie titels, die hij ontving, droeg de reis geen andere vrucht, dan dat zij hem het uitzicht op een bezoek aan het Engelsche hof opende. In April 1629 keerde hij naar België terug, om spoedig daarop naar Londen te vertrekken. Toen Frankrijk Spanje's zijde verliet, wilde ook Spanje wel vrede hebben.

Voor het tot stand komen van een vrede tusschen Spanje en Engeland bestond een groote belemmering. Eenige jaren geleden was op den Witten Berg bij Praag de keurvorst van de Paltz, die zich te kwader ure had laten bewegen om de kroon van Boheme aan te nemen, verslagen.

Met Bohemen, zijn nieuw rijk, had hij zijn eigen land verloren. De Winterkoning — gelijk men hem in de Nederlanden noemde — was de schoonzoon van Jacobus I, dus de zwager van Karel I. Jacobus had zich niet veel om zijn schoonzoon, noch om zijn dochter, de begaafde Elisabeth, bekommerd. Van Karel intusschen, al ging de binnenlandsche politiek hem, als al de Stuart's, meer ter harte dan de zorg voor Engelands eer in het buitenland, was het niet te verwachten, dat hij, eenmaal in oorlog met Spanje, genegen zou zijn tot een vrede, die geen redding aan den keurvorst van de Paltz bracht.

Zoodra Rubens, in Engeland aangekomen, zijne onderhandelingen aanving, kwam dit punt ter sprake. De Engelsche koning moest natuurlijk er op aandringen, dat de Spaansche Habsburgers waarborgen gaven voor de teruggave van de Paltz door de Oostenrijksche Habsburgers. De belangen van dezen waren dezelfde, gelijk hunne legers dikwerf vereenigd streden. Rubens kon niet anders aanbieden, dan dat Philips stappen zou doen, hetzij alleen, hetzij met den Duitschen keizer, bij den keurvorst van Beieren en de Duitsche rijksvorsten, tot teruggave van de Paltz. Maar zulke vage toezeggingen bevredigden Karel volstrekt niet. Ook wilde hij nu, na den dood van Buckingham en den vrede met Frankrijk, zoo even gesloten, van geen wapenschorsing, zooals Rubens hem voorstelde, hooren. Hij verlangde, dat er onderhandelingen over een stelligen vrede zouden aanvangen, en dat wel te Brussel. Wat Rubens er ook tegen inbracht, dat Spanje noch de macht noch den invloed bezat, noodig om den Winterkoning zijne landen te hergeven, het mocht niet baten. Karel, meer nog wellicht door den wil zijns volks dan door eigen sympathie gedrongen, kon zich bij zijn

voorstellen niet neerleggen. En gelijk hij, spraken zijne ministers. Spanje had invloed genoeg om meer aan te bieden: indien Philips van den keizer de belofte afvroeg, dat hij het land van Frederik van de Paltz, 'twelk hij zelf bezet hield, teruggaf, zouden Ferdinand noch Beieren het overige weigeren.

Het was aan alles duidelijk, dat de Engelsche regeering niet geloofde aan den ernst der Spaansche, om in waarheid haar in dit hoofdpunt voldoening te geven. Te vergeefs had Karel aan Rubens opgemerkt, dat er een termijn voor de teruggave der keizerlijke plaatsen in de Paltz diende bepaald te worden. De diplomaat-schilder kon niet anders dan allerlei voorwendselen te berde brengen, om aan dien eisch te ontsnappen. Spanje zou niet uitstellen noch talmen; indien er uitstel kwam, zou het van Duitsche zijde komen; daar kon koning Philips niets aan doen, en dergelijke. Geen wonder, dat men te Londen niet veel aan den ernst zijner zending geloofde; had het eigenbelang niet tot vrede gedreven, men zou zeker geen onderhandelingen hebben beproefd.

Als kunstenaar was Rubens gelukkiger dan als diplomaat. Aan erkenningen van zijn talent, aan eerbewijzingen ontbrak het niet. Geschenken van verschillenden aard vielen hem ten deel; ook Karel sloeg hem ridder, en liet zijn portret door hem maken. Of dit portret van den later zoo ongelukkigen vorst overeenkomt met de zonderlinge beschrijving van Karel, die wij bij een Franschman lezen: „Sa tête, trop grosse pour son corps, avait l'air de ces fruits trop lourds que la moindre tempête sépare de leur branche" — weet ik niet; wel dat Rubens met Karel zeer ingenomen was. 't Getuigt zeker niet tegen zijn talent om karakters te peilen, als wij hem van koning

Karel hooren getuigen: "Comme la constance et la magnanimité sont les vertus, qui la caractérisent, Sa Majesté a une aversion profonde pour ce qui est contraire." Wie tegen die magnanimité bezwaar heeft, bedenke dat het woord rekbaar is en de Karel I van 1630 nog niet de door het ongeluk vervolgde en door tegenspoed verbitterde strijder tegen Cromwell en de parlementspartij was.

Het is te begrijpen, dat Rubens groote waarde hechtte aan die deugd van standvastigheid, die hij in Karel roemde. Onmiskenbaar toch was het, dat, zoo de koning weifelde in vredelievendheid jegens Spanje, andere invloeden gereed stonden om zijn weifeling tot beslist partij kiezen tegen het hof van Madrid, te doen overslaan. In de omgeving des konings waren er genoeg, die Engeland den strijd tegen Spanje in vereeniging met de Nederlandsche Republiek à tort et à travers wilden doen voortzetten. Welk een vertrouwen kan toch een koning van Spanje inboezemen, welke achting en welk vertrouwen verdiende hij, die, schoon in strijd met zijne kettersche onderdanen ter wille van hun ketterij, de Fransche Hugenootsche ketters tegen hun wettige regeering opstookte en betaalde? Rubens zelf had, toen hij Madrid verliet, bevelen en geldtoezeggingen ontvangen, om Soubize, een der Protestantsche opstandelingen tegen Richelieu, tot volharden aan te sporen. Was het niet beter, met een hof, dat een dergelijke Jezuietische staatkunde volgde, in vijandschap dan in vrede te leven? Bloed kleefde aan de handen van den Spanjaard; hoe kon een Engelschman die aannemen?

Zij, die zoo spraken, werden krachtig gesteund door invloeden van Frankrijk. Het terrein was vrij voor invloeden van buiten; de elementen, gereed om omgekocht te worden, ontbraken niet. "Tous ces seigneurs princi-

paux" — zegt Rubens — "mènent un train de vie fort splendide et des plus dispendieux: aussi la pluspart d'entre eux sont criblés de dettes. Je citerai surtout le comte de Carlisle et le comte de Holland, lesquels tiennent table ouverte, et par là s'attirent une suite de beaucoup de noblesse, la magnificence, la générosité étant ici en très grande considération. Bien d'autres seigneurs et des ministres, ayant peu de fortune, sont obligés de se procurer des moyens d'existence comme ils peuvent: c'est pourquoy l'on trafique à deniers comtants des affaires publiques et privées."

Wij willen dan ook gaarne gelooven, al wisten wij het niet van elders, dat Richelieu door zijne vrijgevigheid veel goede en dankbare vrienden te Londen verworven had.

Geen wonder, dat Rubens niet altijd gerust was. Hij beschouwde bovendien — het is te aardig om het voorbij te zien — de Engelschen als een zeer veranderlijk volk. Naar aanleiding van samenkomsten, die hij met een paar Engelsche staatslieden gehad heeft, schrijft hij aan Olivarez: "Si je rapporte ces choses avec tant de détails, ce n'est pas que je croie avoir réussi en rien qui puisse donner quelque satisfaction à votre excellence; c'est parce que j'appréhende beaucoup d'instabilité des humeurs anglaises. Rarement, en effet, ces gens-ci persistent dans une résolution, mais au contraire, ils la changent à chaque instant et toujours de mal en pis; de sorte que, loin d'espérer une amélioration notable, je crains plutôt qu'avec la venue de l'ambassadeur (de France) et le grand effort que fera celui de Vénise, secondé de tout le parti français, le roi ne soit combattu de manière qu'il n'accomplisse pas même ce qu'il a offert spontanément: car, si dans d'autres cours les affaires se commencent avec les ministres et s'achévent

par la parole et la signature royale, ici elles se commencent avec le roi et s'achèvent avec les ministres."

Wij, aan het constitutioneele leven gewoon, zouden, om den overwegenden invloed van de publieke opinie te teekenen, die steeds een kenmerk van het Engelsche staatsleven was, de tegenstelling, die Rubens in de laatste woorden maakt, juist omgekeerd inrichten. Tot de hoofdzaak doet het niet af. Wij begrijpen zijn bedoeling: de koning kan niet wat hij wil, hij moet dikwerf doen wat hij niet wil.

Zoo zou, vreesde Rubens, nu ook Karel gedwongen worden een tractaat met Frankrijk tegen Spanje aan te gaan, ofschoon zijne persoonlijke sympathieën hem meer naar Madrid dan naar Parijs trokken. „Je crois fermement que les conditions susdites seront acceptées, non que le roi d'Angleterre espère que le roi de France accomplisse quelqu' une de ses offres ou maintienne ses promesses plus qu'il ne l'a jamais fait par le passé, mais parce qu'il traiterait ainsi avec réputation et l'apparence de grands avantages aux yeux du monde. Plusieurs fois sa majesté m'a protesté que, si elle pourrait sauvegarder sa réputation et son honneur autrement qu'en conformité de ce qui est contenu dans le papier qui m'à été remis de sa part, elle ne différerait pas un instant de conclure la paix avec l'Espagne, de couronne à couronne, sans aucun avantage de plus que ne lui en accordait la paix dernière: je sais même avec certitude qu'au fond du coeur elle fait mille fois plus de cas de la simple amitié de l'Espagne que de toutes les propositions de la France, et qu'elle maudit le jour où le palatin vint à sa connaissance."

Van deze stemming zocht Rubens gebruik te maken, om zijn doel te bereiken. Een best middel om Karel's

goede gezindheid te onderdrukken, was het opwekken en versterken van zijn gevoeligheid jegens de Nederlandsche Republiek. Ofschoon bondgenoot van deze, kon de koning haar succes niet met genot aanzien. Toen hij het bericht ontving, dat Wezel genomen was, kwamen hem de tranen van spijt in de oogen. Rubens zocht hem met het denkbeeld vertrouwd te maken, dat Engeland de Nederlanden aan hun lot moest overlaten, zoo zij zich niet aan zijn wil onderwierpen: „Sa Majesté Brittannique devait donner à Cottington — den Engelschen staatsman, die naar Madrid zou vertrekken — un ordre secret d'offrir au roi notre seigneur de faire avec lui une ligue offensive contre cette dernière (la France), le lui offrir également d'employer son autorité pour induire les Hollandais à quelque accord raisonnable avec l'Espagne, et, s'ils s'y refusaient, de les abandonner entièrement, même d'aider le roi notre Seigneur contre eux, puisque leur puissance par mer et par terre et leur insolence croissent de telle sorte qu'ils se rendent formidables à tous les rois et princes de l'Europe. L'Angleterre surtout a des motifs de les craindre, étant leur plus proche voisine et la plus exposée à leurs injures, et leurs forces maritimes étant de beaucoup supérieures aux siennes, de manière qu'il dépend presque d'eux de se rendre un jour les maîtres du royaume avec l'aide des puritains, qui tous sont à leur dévotion, qui se montrent on ne peut plus mécontent du roi et, pour ainsi dire, en révolte contre lui, et qui forment la majeure partie de la nation."

Of Rubens ook de open plek in het harnas van het Engelsche protestantisme had ontdekt! De jaloezie op den jeugdigen beschermeling, die te rijk, te machtig was, „formidable à tous les rois et princes de l'Europe": de jaloezie van Engeland moest het verwijderen van de Neder-

landsche Republiek en deze doen opofferen aan Spanje. De band der geloofseenheid en der politieke vrijheid zou losgerafeld worden door commercieel en mercantiel belang.

Het is niet te ontkennen, dat Rubens in zijne teekening van het Engelsche hof en in de argumenten, die hij bij de regeering doet gelden, groot talent en scherpzinnigheid ten toon spreidt. Toch geeft dit geen recht om van zijn succes in deze zending te gewagen. Indien het belang van den binnenlandschen strijd en het terugtreden van Denemarken van het strijdtooneel Karel I niet bewogen hadden, om de onderhandeling met Spanje ernstig te beproeven, wij betwijfelen of het Rubens zou gelukt zijn een dergelijk besluit uit te lokken. Nu werkte hij, ondanks het bestaande wantrouwen in Engeland, met gemak op een grond voort, die door andere belangen voor hem gelegd was. Zijn persoonlijk karakter en deze en gene scherpzinnige opmerking moge goed gedaan hebben aan Karel's ernstig voornemen, om te zien of hij tot vrede kon komen, de eigenlijke onderhandelingen zijn niet door hem gevoerd. Van Engelands zijde werden zij toevertrouwd aan sir Francis Cottington, die zich daartoe naar Madrid begaf, terwijl Don Carlos Coloma, een der vertrouwdste raadslieden van de aartshertogin Isabella, als gezant naar Londen ging.

Den 15en November 1630 kwam de vrede tot stand.

Karel I gaf de Paltzer zaak prijs, die de voorname oorzaak van de breuk met Spanje was geweest. In het vredestractaat kwam er geen woord van voor. Maar in een afzonderlijk geschrift beloofde de koning van Spanje zijn best te doen bij den keizer en het kiescollege, dat de Paltz aan de vroegere eigenaren werd teruggegeven en de ban, tegen het keurvorstelijk Huis uitgesproken, zou ingetrokken worden.

Karel I ging zich wijden aan zijn eigen rijk: wat ging den Stuart's het vasteland van Europa, wat het Protestantisme aan? Hij zou zijn eigen volk gelukkig maken door het aan zijn absolutisme te onderwerpen. Hij zou — maar zijne plannen zijn niet verwezenlijkt. En wij kunnen ze ons niet voorstellen, er niet aan denken, zonder dat wij ze in de donkere schaduw van zijn schavot zien. Dit is geen schade: het verzacht het oordeel.

Den 21sten December 1630 vergaderde te Madrid de Raad van State. Hij behandelde de vraag: wie, nu de vrede gesloten was, als Spaansch ambassadeur naar Londen zou gezonden worden. Onder de drie, die in aanmerking kwamen, behoorde Rubens. Maar de hertog van Onjate verklaarde, dat hij, ondanks Rubens' relatiën aan het Engelsche hof en zijn bewezen diensten, hem ongeschikt achtte, omdat hij een artist was en leefde van de opbrengst van zijn arbeid. De raadsleden en de koning vereenigden zich met dat advies. De markies de Castanjeda werd benoemd.

Op verschillende wijzen was Rubens voor die diensten beloond: hij was tot secretaris van den geheimen raad benoemd en ontving het traktement, zonder dat hij de werkzaamheden, aan die betrekking verbonden, behoefde te vervullen. Aan zijn zoon werd de opvolging in die betrekking verzekerd. Philips IV schonk hem den titel van chevalier, dien hij ook van Engeland had ontvangen, maar in de landen des konings anders niet dragen mocht. Op deze en andere wijze erkende de Spaansche regeering zijne diensten. Maar tot ambassadeur werd hij niet benoemd. Als ondergeschikt agent mocht hij werkzaam zijn; opgenomen in het corps diplomatique werd hij niet.

Gedurende de weinige levensjaren, die der aartshertogin

Isabella nog geschonken werden, was hij op gelijke wijze in ondergeschikte rol nog eenige malen werkzaam. Toen Maria de Medicis, na de geheele breuk met Lodewijk XIII en Richelieu, naar de Nederlanden vluchtte, was Rubens de tusschenpersoon tusschen haar en het gouvernement. Met warmte omhelsde hij hare zaak. Er is een breedvoerig schrijven van hem over, waarin hij hare houding verdedigt en zijne denkbeelden ontwikkelt over de wijze, waarop Spanje van de verwikkelingen in Frankrijk partij kon trekken. Hij wilde, dat Philips IV met warmte voor haar zou opkomen, en van den aanhang, dien zij in haar land had achtergelaten, zich bedienen om onlusten in Frankrijk te verwekken. „Nous avons une armée puissante, de laquelle apparemment quelques régiments pourront être réformés, qu'on laissera passer file à file vers monsieur (Gaston van Orleans), comme cela s'est pratiqué de tout temps, et particulièrement durant la trève, sans démembrer les compagnies et en changeant seulement la commission, et cela ne nous ferait pas courir le moindre danger de rupture."

Maar de Spaansche koning had geen lust, om met zijn troepen en geld den burgeroorlog in Frankijk aan te stoken. De geduchte kardinaal was al te gevreesd. Ofschoon Philips aan Maria de Medicis alle eerbewijzen, waarop zij als koningin aanspraak had, deed schenken, durfde hij zelfs niet bedektelijk de wapenen voor haar opnemen. Hij begreep maar al te goed, dat Richelieu de man niet was om het te dulden, en dat hij aan een openlijken strijd de voorkeur zou geven boven een geheimen. Hij weigerde daarom in Rubens' plannen te treden, maar schreef aan verschillende vorsten, zooals aan den koning van Engeland en den Duitschen keizer, opdat zij hun invloed zouden aanwenden, om moeder en zoon te verzoenen.

Voor de teleurstelling, die de afwijzing van zijn raad hem baarde, troostte Rubens zich in zijn hersteld huwelijksleven. Ofschoon 53 jaar, was hij in Dec. 1630 in het huwelijk getreden met een echte Vlaamsche schoone van nauwelijks zestien jaar. Helena Fourment was haar naam, zij behoorde tot den handelsstand; haar portret, volgens Rubens' schilderij, heeft men dezer dagen in Fransche en Engelsche illustratiën kunnen zien. Vijf kinderen schonk zij haar man, die aan haar zijde van zijn diplomatieke bemoeiingen kwam uitrusten, om zich te wijden aan een uitgebreiden arbeid, door Karel I hem opgedragen. Vijf schilderijen van zijne hand moesten Whitehall versieren.

Doch noch de genoegens van het familieleven, noch de genoegdoening, die zijn kunst hem schonk, deden Rubens de politiek vergeten. Belangstelling in den loop der zaken bleef bestaan, ook al vond de persoonlijke ambitie weinig bevrediging. Hij bleef voortdurend met de mannen, die de aartshertogin Isabella omgaven, en met haar zelve in aanraking. Zijne voorspraak en aanbeveling werd ingeroepen door velen, die gunst of bescherming van het Brusselsche hof hadden te vragen.

In 1632 gaf de aartshertogin hem een sterk bewijs van het groot vertrouwen, dat zij in zijn beleid stelde. Sedert vele jaren was er herhaaldelijk met de Nederlandsche Republiek onderhandeld, doch steeds zonder goeden uitslag. Zoolang de verhouding tusschen Noord en Zuid ongeveer dezelfde bleef, kon deze voortdurende oorlogstoestand, hoe lastig en drukkend ook, gedragen worden. Maar in de laatste jaren was de macht van het Noorden, onder de uitnemende aanvoering van Frederik Hendrik, zoozeer gestegen, dat zij gevaarlijk dreigde te worden voor de ge-

westen, die nog het Spaansche gezag erkenden. Inzonderheid in 1632 was dit het geval: het leger der Republiek drong zelfs tot Luik door en scheen ernstige aanslagen op Brussel in den zin te hebben. In dit kritiek moment koos Isabella den schilder Rubens, om nogmaals een poging tot vrede met het Noorden aan te wenden. Op haar last bezocht hij in Augustus eerst de gedeputeerden te velde, die bij het Statenleger te Luik waren om op de militaire operatiën toe te zien, en daarna den Prins van Oranje, die weinige dagen te voren zijn intrede in het door hem veroverde Maastricht had gedaan.

Het resultaat dezer zending was gelijk nul. De stemming der Staten noch van het eminente legerhoofd was vredelievend, en Rubens keerde terug zonder geslaagd te zijn.

Toch had deze missie voor hem gevolgen, die bij uitstek onaangenaam waren, en over zijn levensavond een donkere schaduw wierpen. Zij overtuigden hem — zoo hij het niet wist — dat geen talent volstaat om in de oogen van velen de ongelijkheid van stand weg te nemen.

Door den nood des lands was Isabella gedrongen geworden om de Algemeene Staten, die sedert 32 jaar niet te zamen waren gekomen, bijeen te roepen. Ter nauwernood vergaderd, vroegen en verkregen zij vergunning zich rechtstreeks, over een vrede of een bestand, in betrekking te stellen met de Republiek der Vereenigde Nederlanden. Tien afgevaardigden, aan wier hoofd de hertogen van Aerschot en van Aremberg stonden, vertrokken eerst naar Maastricht, vervolgens naar den Haag. Van den Prins van Oranje vernamen zij het bezoek, dat Rubens hem gebracht had. Door hem voorgelicht, verzochten nu de Staten-Generaal van Isabella inlichting omtrent die missie

(4 Januari 1633). Gelijktijdig vernamen zij, dat Rubens opnieuw (Dec. 1632) een paspoort van de Algemeene Staten der Vereenigde Nederlanden had gevraagd en bekomen, om naar den Haag te gaan.

Wat moest de schilder Rubens in den Haag doen? vroegen Aerschot en Aremberg en, op hun aanstoken, de Belgische États-Généraux aan de aartshertogin. Isabella antwoordde: om de heeren der commissie in den Haag voor te lichten, omtrent het vroeger verhandelde over een bestand.

De waarheid was, om, zoo mogelijk, te waken dat deze commissie het bestand met Holland niet te veel uit een Belgisch oogpunt behandelde en Spanje's rechten uit het oog verloor. Hij moest de onderhandelingen van de Gecommitteerden der Zuid-Nederlandsche Staten en hunne gedragingen zorgvuldig gadeslaan.

De hertog van Aerschot had, volgens Bothwell, Engeland's resident in den Haag, „a great aversion to Rubens, for several reasons too long to relate". Hij liet zich zeer ongunstig over de zaak uit. Wat zou Rubens doen? Het waardigste was geweest, niets te doen. Maar zijn liefde voor politiek bewoog hem tot het schrijven van een brief, die niet mank gaat aan overmaat van waardigheid:

„Monseigneur,

„Je suis bien marry d'entendre le ressentiment que vostre Excellence a monstré sur la demande de mon passeport, car je marche de bon pied, et vous supplie de croire que je rendray toujours bon compte de mes actions. Aussi je proteste devant Dieu que je n'ay eu jamais aultre charge de mes supérieurs que de servir Vostre Excellence, par toutes les voyes, en l'entremise de cette affaire, si nécessaire au service du roy et pour la conservation de la patrie

que j'estimerois indigne de vie celui qui, pour ses intérêts particuliers, y apporteroit le moindre retardement. Je ne vois pas pourtant quel inconvénient en fust résulté si j'eusse porté à la Haye et mis entre les mains de Vostre Excellence mes papiers, sans aucun aultre employ ou qualité que de vous rendre très humble service, ne désirant aultre chose en ce monde tant que des occasions pour monstrer par effet que je suis, de tout mon coeur etc."

Dit bij uitstek onderworpen schrijven maakt juist geen gunstigen indruk. Maar het rechtvaardigt daarom het beleedigend antwoord niet, dat hij van den hertog van Aerschot ontving:

„Monsieur Rubens,

„J'ay veu par vostre billet le marryssement que vous avez de ce que j'aurois monstré du ressentiment sur la demande de vostre passeport, et que vous marchez de bon pied, et me priez de croire que vous rendrez touyours bon compte de vos actions. J'eusse bien pu obmettre de vous faire l'honneur de vous respondre, pour avoir si notablement manqué à vostre debvoir de venir me trouver en personne, sans faire le confident à m'escrire ce billet, qui est bon pour personnes égales, puisque j'ay esté, depuis onze heures jusques à douse heures et demie, à la taverne, et y suis retourné le soir à cinq heures et demie, et vous avez eu assez de loisir pour me parler. Néantmoins je vous diray que toute l'assemblée qui a esté à Bruxelles a trouvé tres-estrange qu'après avoir supplié Son Altesse et requis le marquis d'Aytone de vous mander pour nous communiquer vos papiers, lesquels vous m'escrivez avoir, ce qu'ils nous promirent, au lieu de ce vous ayez demandé un passe-port: m'important fort peu de quel pied vous marchez et quel compte vous pouvez rendre de vos actions.

Tout ce que je vous puis dire, c'est que je seray bien ayse que vous appreniez d'ores en avant comme doibvent escrire à des gens de ma sorte une de la vostre".

De schrijver van dezen schoonen epistel was er zoo mede ingenomen, dat hij hem aan de États-Généraux mededeelde, die, op hunne beurt, hem ter lecture aan Isabella toezonden. Wat zou de gouvernante doen? De strijd tusschen Aerschot en Rubens was niet bloot een persoonlijke, maar tevens een politieke: in Rubens, dien zij gezonden had, werd zij zelve getroffen. Maar de politieke toestand des lands dwong tot zwijgend toezien en, zelfs het Spaansche hof, om, bon gré mal gré, de Belgische heeren, die men door Rubens had willen laten controleeren, te machtigen, mede in hoedanigheid van zaakgelastigden van den koning van Spanje op te treden.

Het ware voor de eer van Rubens te wenschen geweest, dat hij, na een dergelijke bejegening, zich als Achilles in zijn tent, al ware het wat veel of weinig brommende, terug had getrokken. Volkomen onbegrijpelijk daarentegen is de houding, dien wij hem zien aannemen. De kastijding, door Aerschot hem toegediend, weerhield Rubens niet, om, toen hij vernam dat de Belgische commissie naar den Haag was vertrokken, zich schriftelijk bij de leden te beklagen, dat hij zijn schikkingen gemaakt had om hen te vergezellen, maar dat zij vertrokken waren zonder hem te waarschuwen. Aerschot was wel zoo goed, zich met het antwoord te belasten. Hij deelde Rubens, in even duidelijke termen als waarin zijn vroeger schrijven is vervat, mede, dat hij, Rubens, geen persoon was, op wien hij, Aerschot, en zijne ambtgenooten moesten wachten; zij waren verbaasd over zijn verwaandheid; zij hadden hem volstrekt niet noodig bij de onderhandelingen,

die hun waren opgedragen. „Wij hebben geen behoefte aan schilders", zei Aerschot in den Haag aan ieder, die het hooren wilde.

De Staten-Generaal waren het met den trotschen edelman, gelijk men begrijpen kan, eens. Zij wantrouwden Isabella en de Spaansche regeering en wilden niet, dat aan de belangen van de laatste die van België zouden opgeofferd worden. Rubens was de dienaar der aartshertogin, de vertrouwde in haar inzichten, en daarom hun onaangenaam.

Zoolang Isabella leefde, vond de schilder-diplomaat in haar een beschermster. Doch den 1sten December 1633 ontviel zij hem; van dit oogenblik miste hij den steun der landsregeering. Alleszins natuurlijk ware het geweest, indien Rubens had ingezien, dat nu ook zijn diplomatieke rol was geëindigd. Maar hij schijnt het niet begrepen te hebben; of, zoo al, de zucht om zich met politiek te bemoeien, schijnt al te sterk geweest te zijn. Waar hem maar een uitzicht, hoe klein ook, geopend werd op het spelen van eenige rol, hoe onbeduidend ook, was de verzoeking hem te machtig. Een nieuwe vernedering was er noodig, om hem voorgoed te genezen.

In 1635 had een vertrouwde van den bisschop van Gent een samenkomst gehad over het Bestand met een oud-burgemeester van Rotterdam, die in de vorige diplomatieke onderhandelingen was gemengd geweest. Dit vertelde hij aan Rubens, die daarop niet uitgenoodigd werd, maar vrijwillig aanbood, om zich, als de kardinaal infant, die na Isabella aan het hoofd der Belgische regeering was geplaatst, het goedvond, naar den Haag te begeven, ten einde den Prins van Oranje en verschillende vrienden aldaar te polsen. Het aanbod van Rubens werd ter kennisse van het Brusselsche gouvernement gebracht, dat geen be-

zwaar tegen de zaak maakte. Rubens liet in den Haag een paspoort vragen. De Staten-Generaal zonden het verzoek aan de Staten van Holland; deze zonden het terug, waarop de beslissing aan den Prins van Oranje werd overgelaten. Hij liet de zaak onafgedaan en antwoordde niet. Gachard stelt het voor, alsof het de invloed is geweest der Fransche diplomatie, voor Rubens' talent en diplomatieken takt beducht, die deze minachtende bejegening heeft veroorzaakt. „Zij wilde niet, dat de Republiek met Spanje onderhandelde." 't Feit is waar, maar de conclusie ten bate van Rubens onjuist. Voldoende, om het te bewijzen, is de herinnering, dat in dezelfde dagen, waarop Rubens geen paspoort krijgen kon, door andere personen namens het Brusselsche gouvernement met dat in den Haag werd onderhandeld.

Rubens maakte bonne mine à mauvais jeu. In Maart 1636 schreef hij aan een zijner vrienden: „dans le principe je fus invité à m'employer dans cette affaire: mais, comme, à mon goût, elle ne me fournissait pas suffisamment de matière, mon passeport m'ayant fait éprouver quelques difficultés ayant de mon coté fait naître quelque retard volontaire et comme il ne manquait pas de gens extrêmement avides de tel emploi, je me suis conservé le repos domestique, et, avec la grâce de Dieu, je suis demeuré tranquille dans ma maison". Dit zal hem te gemakkelijker zijn gevallen, omdat zijn hoofsche sympathieën, naar hij verklaarde, door het ondervondene zeer waren verzwakt. „Jai en horreur — voegde hij er bij — le séjour des cours".

't Is altijd pleizierig, als de lusten zoo het vermogen volgen. Si vieillesse pouvait . . . . .

Rubens was 57 jaar oud, toen zijn rol op het politiek tooneel voorgoed eindigde. Schitterend was het einde niet.

Maar is die geheele diplomatieke carrière van veel beteekenis? Mijn inziens heeft zij weinig om het lijf. Schonk de persoonlijkheid van Rubens aan zijne brieven niet een eigenaardige waarde en belangrijkheid, interesseerde ons niet alles, wat op den grooten schilder betrekking heeft, wij zouden voor deze loopbaan van een ondergeschikt agent niet veel belangstelling gevoelen. Zoo zijn er velen geweest; menig secretaris van legatie kan dergelijke souvenirs aanwijzen. Rubens moge, gelijk Carleton hem noemde, „le prince des peintres et des gentlemen” geweest zijn, hij levert, onzes inziens, geen stof om de lofspraak te rechtvaardigen: „Il ne fut que d'une médiocre force en diplomatie”. Het verblijf in Engeland maakte het belangrijkste deel van zijn diplomatiek leven uit. Het betrekkelijk slagen had hij niet aan zijn bijzonder beleid, maar aan de gunst der omstandigheden, die een vrede voor Engeland even gewenscht deden schijnen als voor Spanje, te danken. Er is nergens een spoor, dat hij een enkelen steen, die op dien weg lag, heeft weggeruimd of feitelijk eenige wending aan de onderhandelingen gegeven, waardoor het mislukken voorkomen werd. Ieder edelman, aan het hofleven gewoon, ware in gelijke omstandigheden geslaagd als hij.

Doch al is de geschiedenis zijner diplomatieke bemoeiingen van weinig waarde voor de diplomatieke historie, zij is voor de karakteristiek van Rubens van veel beteekenis. Men ziet, dat de dienst der kunst volstrekt niet de eenige liefde, zoo al de hoogste is geweest, die zijn hart heeft ingenomen. Iedere biografie van den schilder-diplomaat zal voortaan de dubbele zijde van dit leven hebben in 't oog te houden, ter behoorlijke verklaring van den mensch en zijn werk. De bemoeiing met politiek gaat hand aan hand met zijn kunstarbeid: de vruchtbaarste periode van de eene

is ook de vruchtbaarste voor de andere. Menig stuk van Rubens ware wellicht nimmer ontstaan, zoo de diplomaat te Madrid en te Londen niet de aandacht der vorsten op de voortreffelijkheid van zijn palet had gevestigd.

De laatste levensjaren, vervuld van aanvallen der jicht, waren aan de kunst gewijd. Zij vereenigde, toen hij den 30sten Mei 1640 was ingeslapen, representanten van allen leeftijd, geestesontwikkeling en maatschappelijken stand achter de lijkbaar van den grooten schilder, in wien, gelijk de zestien weezen, die de baar omringden, met hun zestien uitgebluschte fakkels als 't ware te kennen gaven, de bouwstoffen voor meer dan één rijk en gezegend menschenleven ter aarde daalden.

III

HET TESTAMENT VAN PETER DEN GROOTE.

HET TESTAMENT VAN PETER DEN GROOTE.

In de laatste dagen van Januari 1725 werd Peter de Groote ziek. Daar het de gewone kwaal was, waaraan hij sedert jaren leed, wekte zijn ongesteldheid aanvankelijk geen ernstige vrees. Hij weigerde de ordinaire voorzichtigheidsmaatregelen te nemen of zich in het drinken te matigen. Na weinige dagen nam de ziekte een ernstigen keer en was hij zelf overtuigd, dat het einde naderde. Den 8[sten] Februari ontving hij de kerkelijke bediening der stervenden. Hij ontbood zijne dochter, en vroeg pen en papier. Hij schreef: „geef alles over aan" .... de pen zonk hem uit de hand. Voordat zijne dochter was toegesneld, was hij ingeslapen.

Een jaar te voren (Mei 1724) had hij Katharina, te Moskou, in de kerk van Maria Hemelvaart, waar het beroemde portret van de Moedermaagd, volgens de traditie door den evangelist Lukas geschilderd, bewaard werd, met eigen hand de kroon van Rusland op het hoofd gezet.

Deze kroning was, naar hij zelf had verklaard, meer dan een ceremonie. Zij schonk aan Katharina het recht van regeeren. Zij, die in zijn leven het rijk aan de Pruth had gered, verdiende na zijn dood het te regeeren;

van haar mocht hij verwachten, dat zij zijne instellingen handhaven, in zijn geest voortregeeren en het land gelukkig maken zou.

Het was op deze verklaring, dat de vrienden en aanhangers der Czarin zich beriepen, toen zij, na den onverwachten dood van den geduchten meester, de opvolging van zijn vrouw als zijn stelligen wil voorstelden.

De ledig gebleven plaats in *geef alles over aan* .... was, zoo zeiden zij, aan niemand dan aan Katharina toegedacht. Toch bestond er onder hen, die niet tot de gunstelingen van haar behoorden, ernstige twijfel. En ook voor latere onderzoekers is er geen grond, om de voorgestelde invulling als onvermijdelijk, vanzelfsprekende, aan te nemen. Ook indien het onwaar is, wat wel beweerd, maar niet bewezen is, dat er geen leemte in het schrift van Peter heeft bestaan, dat integendeel een andere naam door hem was opgegeven, dan die zijner gemalin, doch dat deze uitgeschrapt of onleesbaar is gemaakt door haar aanhangers, er blijven redenen genoeg over om Peter's welwillende gezindheid jegens Katharina niet aan te nemen. Weinige maanden te voren had hij ontdekt, dat zij met haar eersten kamerheer op meer dan vertrouwelijken voet stond. Streng had zijn zware hand op den schuldige en zijn handlangers gerust; met den dood had de eerste zijn misdaad, met knoetslagen en verbanning hadden de laatsten hun stilzwijgen en koppelzucht geboet. En Katharina? Boven haar hoofd bleef het zwaard van Damocles dreigend zweven, tot de dood den verbitterden echtgenoot trof. Niemand beweende hem heviger dan zij. „Jamais — getuigt een ooggetuige — on ne vit une pleureuse si belle et si pathétique d'attitude. Quoique je susse bien à quoy m'en tenir sur la sincérité de ces larmes, j'en étais toujours

aussi ému que si j'avais assisté à une représentation de la tragédie d'Andromaque."

Hoe aandoenlijk deze droefheid der schoone weduwe ook zij, en welke de bron ook, waaruit die tranen voortsproten, zenuwachtigheid, het natuurlijk gevolg van het plotseling eindigen van het dreigend gevaar, of teêrgevoeligheid, door de herinnering aan alles, wat zij dien ruwen man te danken had, opgewekt — niemand kan het Katharina euvel duiden, dat zij haar droefheid beheerschte, om haar belangen te bevorderen. Waar zij te kiezen had tusschen een klooster, een nonnenleven, het gewone lot, dat Russische prinsessen in haar positie ten deele viel, of den troon des Rijks, kon er voor de bij uitstek practische vrouw wel van geen ernstige weifeling sprake zijn.

Onmiddellijk na den dood van Peter kwamen de senatoren, de generaals en andere grooten des Rijks in het paleis te zamen. Mentchikow, de gunsteling der keizerin, trad met Katharina binnen. De vorstin verklaarde, haar nog overige levensdagen — zij was nog geen veertig jaar, — aan de zware zorgen der regeering te willen wijden, om voor het Russische volk in den jongen grootvorst een keizer op te voeden en te vormen, die het bloed en den naam van den gestorvene waardig zou zijn. Teerder zorg en vriendelijker aanbod was moeilijk te bedenken. In schijn had er een soort van beraadslaging plaats, die eindigde gelijk te voorzien was. Katharina werd als keizerin erkend. De senaat, het leger, de natie volgde.

Bij die beraadslaging in het paleis was herhaaldelijk een quaestie geopperd, die met ons onderwerp in nauw verband staat. Had de Czaar eenige bepalingen gemaakt? Liet hij een testament na? De secretaris van het kabinet verklaarde, dat er niets van dien aard bestond.

Geen testament van Peter den Groote was er op den 8sten Februari 1725 in het kabinet van den Czaar bekend. De Czaar overleed zonder beschikkingen gemaakt te hebben. Hij had, zeide men, vroeger een testament opgesteld, maar dit op zijn laatste reis naar Moskou vernietigd. De eenige beschikking, die hij stervende wilde treffen, was hem door den dood uit de handen genomen. En gelijk toen heeft het Russische volk in de volgende eeuw niets van een testament van Peter vernomen.

En toch gelooft en zegt het groote publiek, dat er zulk een stuk bestaat. Telkenmale, als Rusland vijandig tegenover Europa staat, en de groote boeman, die „de Oostersche quaestie" wordt geheeten, politieken en speculanten verschrikt, doemt „het testament van Peter den Groote" als een vogelverschrikker op. Couranten en tijdschriften vullen zich, vooral in Frankrijk, met beschouwingen over dit merkwaardige stuk, waarin de grondlegger van Ruslands grootheid zijn inzichten en staatkunde als regel en richtsnoer aan volgende regeeringen en geslachten zou hebben voorgeschreven.

Laat ons, voordat wij verder gaan, kortelijk het stuk overzien, dat men ons als van zoo groote waarde wil in de handen stoppen.

Met een aanroeping van de heilige en ondeelbare Drieeenheid vangt het aan. De auteur vervolgt:

„Le grand Dieu, de qui nous tenons notre existence et notre couronne, nous ayant constamment éclairé de ses lumières et soutenu de son divin appui, me permet de regarder le peuple russe comme appelé, dans l'avenir, à la domination générale de l'Europe. Je fonde cette pensée sur ce que les nations européennes sont arrivées, pour la

plupart, à un état de vieillesse voisin de la caducité, ou qu'elles y marchent à grands pas: il s'ensuit donc qu'elles doivent être facilement et indubitablement conquises par un peuple jeune et neuf, quand ce dernier aura atteint toute sa force et toute sa croissance. Je regarde l'invasion future des pays de l'occident et de l'orient par le Nord comme un mouvement périodique arrêté dans les desseins de la Providence, qui a ainsi régénéré le peuple romain par l'invasion des barbares. Ces émigrations des hommes polaires sont comme le flux du Nil, qui, à certaines époques, vient engraisser de son limon les terres amaigries de l'Egypte. J'ai trouvé la Russie *rivière*, je la laisse *fleuve:* mes successeurs en feront une grande *mer* destinée à fertiliser l'Europe appauvrie, et que ses flots déborderont malgré toutes les digues que des mains affaiblies pourront leur opposer, si ses descendants savent en diriger le cours."

Na deze inleiding, die bij uitstek geschikt is om ieder, die met Peter's denkwijze niet geheel onbekend is, met verwondering te vervullen, wordt in veertien artikelen uiteengezet wat geschieden moet om het beoogde doel te bereiken.

I. Entretenir la nation russe dans un état de guerre continuelle, pour tenir le soldat aguerri et toujours en haleine: ne le laisser reposer que pour améliorer les finances de l'État: refaire les armées, choisir les moments opportuns pour l'attaque. Faire ainsi servir la paix à la guerre et la guerre à la paix, dans l'intérêt de l'agrandissement et de la prospérité croissante de la Russie.

II. Appeler par tous les moyens possibles, de chez les peuples les plus instruits de l'Europe, des capitaines pendant la guerre et des savants pendant la paix, pour faire profiter la nation russe des avantages des autres pays sans lui faire rien perdre des siens propres.

III. Prendre part, en toute occasion, aux affaires et démêlés quelconques de l'Europe, et surtout de l'Allemagne, qui, plus rapprochée, intéresse plus directement.

IV. Diviser la Pologne en y entretenant le trouble et des jalousies continuelles: gagner les puissants à prix d'or; influencer les diètes, les corrompre, afin d'avoir action sur les élections des rois; y faire nommer ses partisans, les protéger; y faire entrer les troupes moscovites, et y séjourner jusqu'à l'occasion d'y demeurer tout à fait. Si les puissances voisines opposent des difficultés, les apaiser momentanément en morcelant le pays, jusqu'à ce qu'on puisse reprendre ce qui aura été donné.

V. Prendre le plus qu'on pourra de la Suède, et savoir se faire attaquer par elle pour avoir le prétexte de la subjuguer. Pour cela, l'isoler du Danemark, et le Danemark de la Suède, et entretenir avec soin leurs rivalités.

VI. Prendre toujours les épouses des princes russes parmi les princesses d'Allemagne, pour multiplier les alliances de famille, rapprocher les intérêts et unir d'elle même l'Allemagne à notre cause, en y multipliant notre influence.

VII. Rechercher de préférence l'alliance de l'Angleterre pour le commerce, comme étant la puissance qui a le plus besoin de nous pour sa marine, et qui peut être le plus utile au développement de la nôtre. Échanger nos bois et autres productions contre son or, et établir entre ses marchands, ses matelots et les nôtres des rapports continuels, qui formeront ceux de ce pays à la navigation et au commerce.

VIII. S'étendre sans relâche vers le Nord, le long de la Baltique, ainsi que vers le sud, le long de la mer Noire.

IX. Approcher le plus possible de Constantinople et des Indes. Celui qui y regnera sera le vrai souverain du monde. En conséquence, susciter des guerres continuelles, tantôt au

Turc, tantôt à la Perse; établir des chantiers sur la mer Noire; s'emparer peu à peu de cette mer, ainsi que de la Baltique, ce qui est un double point nécessaire à la réussite du projet; hâter la décadence de la Perse; pénétrer jusqu'au golfe Persique; retablir, si c'est possible, par la Syrie, l'ancien commerce du Levant, et avancer jusqu'aux Indes, qui sont l'entrepôt du monde. Une fois là, on pourra se passer de l'or de l'Angleterre.

X. Rechercher et entretenir avec soin l'alliance de l'Autriche; appuyer en apparence ses idées de royauté future sur l'Allemagne, et exciter contre elle, par dessous main, la jalousie des princes. Tâcher de faire réclamer des secours de la Russie par les uns ou par les autres, et exercer sur le pays une espèce de protection qui prépare la domination future.

XI. Intéresser la maison d'Autriche à chasser le Turc de l'Europe et neutraliser ses jalousies lors de la conquête de Constantinople, soit en lui suscitant une guerre avec les anciens Etats de l'Europe, soit en lui donnant une portion de la conquête, qu'on lui reprendra plus tard.

XII. S'attacher et réunir autour de soi tous les Grecs désunis ou schismatiques qui sont répandus, soit dans la Hongrie, soit dans la Turquie, soit dans la midi de la Pologne; se faire leur centre, leur appui, et établir d'avance une prédominance universelle par une sorte de royauté ou de suprématie sacerdotale: ce seront autant d'amis qu'on aura chez chacun de ses ennemis.

XIII. La Suède démembrée, la Perse vaincue, la Pologne subjuguée, la Turquie conquise, nos armées réunies, la mer Noire et la mer Baltique gardées par nos vaisseaux, il faut proposer séparément et très-secrètement d'abord à la cour de Versailles, puis à celle de Vienne, de partager avec

elles l'empire de l'univers. Si l'une des deux accepte, ce qui est immanquable en flattant leur ambition et leur amour propre, se servir d'elle pour écraser l'autre; puis écraser à son tour celle qui demeurera, en engageant avec elle une lutte qui ne saurait être douteuse, la Russie possedant déja en propre tout l'Orient et une grande partie de l'Europe.

XIV. Si, ce qui n'est pas probable, chacune d'elles refusait l'offre de la Russie, il faudrait savoir leur susciter des querelles et les faire s'épuiser l'une par l'autre. Alors, profitant d'un moment décisif, la Russie ferait fondre ses troupes, rassemblées d'avance, sur l'Allemagne, en même temps que deux flottes considérables partiraient l'une de la mer Azof et l'aûtre du port d'Archangel, chargées de hordes asiatiques, sous le convoi des flottes armées de la mer Noire et de la mer Baltique. S'avançant par la Méditerranée et par l'Océan, elles inonderaient la France d'une côté, l'Allemagne de l'autre, et ces deux contrées vaincues, le reste de l'Europe passerait facilement et sans coup férir sous le joug.

Ainsi peut et doit être subjuguée l'Europe."

Ziedaar het stuk, dat men voor een gewichtig staatsstuk, een politiek testament van Peter den Groote verkiest uit te geven.

Reeds aanstonds trekt het de aandacht, dat het in 't Fransch is gesteld. Tot dusver wist men niet, dat Peter de Groote zóó bijzonder met het Fransch was vertrouwd, dat hij bij voorkeur in die taal, in het begin der 18de eeuw in Rusland volstrekt niet zoo algemeen bekend als later en tegenwoordig, zijne inzichten zou uiteenzetten. Integendeel, er zijn zelfs voldoende gronden om zijn kennis in

dit opzicht niet te hoog aan te slaan, schoon hij het wel verstond. Saint Simon meent, dat hij het wel zou hebben kunnen spreken, indien hij had gewild; maar dat hij het meer met zijn waardigheid overeenkomstig achtte, zich van een tolk te bedienen. Wat er van deze gissing zij — zeker is het, dat Peter, toen hij te Parijs kwam, de kunst van Fransch spreken niet heeft in toepassing gebracht. Toen hij den jongen Lodewijk bezocht, sprak hij zijn leedwezen uit, dat hij de verschillende talen, die hij kende, niet kon vergeten, om zich met hem in zijn moedertaal te onderhouden. De Russische gezant te Parijs vergezelde hem gewoonlijk als tolk. Het diplomatieke doel van Peter's bezoek aan Frankrijk had het zeker zeer wenschelijk gemaakt, dat hij persoonlijk met de ministers des konings kon onderhandelen. Zelfs bij bezoeken van gansch anderen aard, dan het officieele aan den jeugdigen vorst, bediende hij zich van zijn tolk. Men kent het curieuse bezoek, dat hij aan de oude madame de Maintenon bracht. Ziehier wat zij den volgenden dag aan madame de Caylus schreef: „Le czar est arrivé à sept heures du soir; il s'est assis au chevet de mon lit; il m'a demandé si j'étais malade; j'ai répondu qu'oui: il m'a fait demander ce que c'était que mon mal: j'ai répondu: une grande vieillesse. Il ne savoit que me dire, et son trucheman ne paraissoit pas m'entendre. Sa visite a été fort courte: il a fait ouvrir le pied de mon lit pour me voir: vous croyez bien qu'il en aura été satisfait."

Acht men het waarschijnlijk, dat de man, die bij zulke bezoeken schroomde zijn kennis van het Fransch te betoonen, bij voorkeur in die taal zijn intiemste gedachten en plannen heeft uitgedrukt?

Niet minder opmerkelijk is het, dat niemand precies

weet op te geven, wanneer dit zoogenaamde testament zou zijn opgesteld. Verschillende opgaven doorkruisen en weerleggen zich. Volgens den een is het in 1709 ontworpen en in 1724 omgewerkt en herzien. Volgens den ander zou Peter de eerste schets in 1710, na den slag bij Pultawa, hebben gesteld en in 1722, na den vrede van Nystad, herzien. De kanselier Osterman zou het de eindredactie hebben gegeven. Henri Martin voegt de uiteenloopende opgaven ineen en laat Osterman in 1730 er de laatste hand aan leggen.

Maar er zijn ernstiger bezwaren. Het stuk zondigt tegen bekende denkbeelden van Peter. Hij had zulk een minachting niet voor de Europeesche volken en evenmin zulk een hooge bewondering voor zijn eigen volk.

Wie de ontwikkelingsgeschiedenis van het Russische volk in de laatste eeuwen, die Peter voorafgaan, ook maar in groote trekken kent, weet, dat het kenmerkende van zijn regeering juist gelegen is in de zegepraal, die hij met geweld tot stand bracht, van de Europeesche beschaving over de oud-Russische onbeschaafdheid.

De worsteling, die er sedert langen tijd bestond tusschen de steeds veldwinnende Europeesche denkbeelden en de traditie van het oude Rusland, dat vijandig en met diepe minachting op het kettersche Europa neerzag, werd door hem tot beslissing gebracht. De innige behoefte aan Europeesche beschaving, die reeds onder vorige regeeringen zich krachtig had doen gelden, was door hem erkend en tot leidend regeeringsbeginsel verheven, zoodat alles wat van oud-Russische vooroordeelen en traditiën belemmerend en storend kon in den weg treden, met gewelddadige hand werd uit den weg gerukt en vertreden. Hij dwong zijn volk de resultaten en grondslagen van de Europeesche be-

schaving niet langer als vijandig en kettersch aan te zien en te minachten, maar ze als onmisbare voorwaarden voor eigen levensontwikkeling te beschouwen en in zich op te nemen. Hij wierp den Chineeschen muur van volkstrots en onkunde omver, die Europa van Rusland en Rusland van Europa scheidde. Hij ontsloot den een voor den ander.

En deze man, die de zegepraal van het Europeanisme als een levensbehoefte voor zijn eigen volk tot stand en tot erkenning bracht, zou in zijn *politiek testament* van de Europeesche natiën hebben verklaard, „qu'elles sont arrivées pour la plupart à un état de vieillesse voisin de la caducité, ou qu'elles y marchent à grands pas"? Geloove wie het wil. In zijn leven heeft hij nooit zoo gesproken en nog veel minder daarnaar gehandeld.

Voor de invoering van al het nieuwe, dat hij tot grondslag der Russische beschaving in de toekomst legde, bediende hij zich van Europeesche krachten en talenten. Zooveel hij kon, trok hij bekwame mannen van verschillende landen tot zich. Met woord en daad erkende hij de superioriteit der westersche beschaving, ontleende aan haar de hulpmiddelen, die hij behoefde, om het ideaal, dat zij zelve hem voor zijn volk aan de hand had gedaan, te bereiken. Toen hij Engeland bezocht en de Engelsche vloot voor hem de revue was gepasseerd, verklaarde hij, zoo hij geen Czaar van Rusland was, admiraal van Engeland te willen zijn. In de Nederlanden leerde hij den scheepsbouw. Engelsche en Nederlandsche zeelieden, handwerkslieden, ingenieurs en mannen in verschillende betrekkingen van handel en industrie werkzaam, won hij of zocht hij te winnen voor Rusland. Duitschers waren even welkom in zijn dienst. En deze handelingen kenmerken niet een enkele periode in het leven van den

absoluten vorst, maar zijn geheele regeering tot het laatst toe. Wanneer zou het oogenblik dan wel voor hem gekomen zijn, dat hij, wat hij tot dusver als bewijzen van ontwikkeling en beschaving had begroet, voor kenmerken van verval en ouderdom heeft aangezien?

Dat oogenblik is voor Peter den Groote nooit aangebroken. Potsierlijk — een anderen naam verdient het niet te dragen — potsierlijk bovenal is de bewering, dat moment na den slag van Pultawa te stellen.

Hoe een ernstig historicus als Henri Martin zulke zonderlinge verzinselen zonder kritiek heeft kunnen aannemen en verspreiden, is moeielijk te begrijpen. De beteekenis van de overwinning bij Pultawa over Karel XII heeft Peter zelf duidelijk en scherp uiteengezet in de bekende woorden: „het noodlot van Phaëton heeft onzen vijand getroffen, nu liggen de fundamenten van onze stad aan de Newa vast en onwankelbaar." De vernietiging der Zweedsche macht bevrijdde Peter en Rusland van alle vrees, dat zij de Zweedsche provinciën, aan de Baltische Zee veroverd, zouden verliezen, dat Petersburg, de open poort voor de Europeesche beschaving, door den vijand weer zou gesloten worden. Verder zag Peter niet. Dit resultaat was waarlijk groot genoeg. En meer kon Pultawa ook niet waarborgen. De onderwerping van Europa zich voor te stellen op grond van deze zegepraal, daartoe bestond geen enkele grond. En tevergeefs ziet men naar een enkel bewijs uit, dat de zoo bij uitstek practische geest van Peter zich door de bedwelming der zege tot zoo veruitziende en veel omvattende illusiën heeft laten verleiden.

Er is bij herhaling tegen de echtheid van het zoogenaamd *Testament* gewezen op de politiek, die hier tegen-

over Polen wordt voorgeschreven. In art. 4 hierboven wordt daaromtrent aanbevolen, de verdeeldheid in Polen zooveel mogelijk te begunstigen, de landdagen om te koopen, Russische troepen in het land te zenden en te doen verblijven; aan de naburige mogendheden, zoo zij er zich tegen verzetten en zich niet laten geruststellen, de verdeeling van het land voor te stellen. Later zal Rusland de afgestane landen bij gelegenheid hun doen afnemen.

Voor eenige jaren heeft de graaf Vitzthum-d'Eckstaedt, geheimraad van den koning van Saksen en diens gevolmachtigde minister te Londen, een ontdekking bekend gemaakt, die inzonderheid op dit punt betrekking heeft. In de Saksische archieven verklaarde hij een stuk gevonden te hebben, afkomstig van Jan Sigismund von Petzold, die tot de Saksische ambassade te Petersburg behoorde en daar jarenlang resideerde. Het heet: „uittreksels uit de eigenhandige instructiën van Peter I, aangaande het gedrag van Rusland tegenover Polen te volgen." Scherper tegenstelling met het bovenvermelde art. 4 is moeielijk denkbaar. Men oordeele slechts: „Rusland moet ten allen tijde goede en volkomen vriendschap met Polen onderhouden, en nooit moet Rusland — welke goede gelegenheid zich ook voordoe — iets willen winnen ten nadeele van dezen buurman; want Polen is een uitgestrekt, rijk en goed bevolkt land, terwijl Rusland niet zoo goed bevolkt is, maar even open ligt als Polen. Zorgvuldig moet men er tegen waken Polen tot wanhoop te brengen, door het te willen onderdrukken en het daardoor zijn krachten te doen kennen. De Polen zullen nooit gebrek aan bondgenooten hebben. De Turken, de Tartaren, de Zweden zullen steeds gereed zijn om Polen te hulp te komen; en wanneer die

vijanden den vrijen doortocht door Polen hebben, zal het hun gemakkelijk vallen Rusland te overheeren."

De uitgever heeft op deze verklaringen gewezen, als ware uitingen van Peter's geest. Indien echter de schrijver van deze instructie zich hiertoe had bepaald, men zou, ten spijt van alle lofredenaars van Peter's gedrag tegenover Polen, grond hebben om aan de echtheid van dit stuk te twijfelen. Maar de schrijver deelt nog verder het een en ander mede, wat vrij wat meer dan deze eerste zinsneden overeenstemt met het gedrag van den grooten Czaar. „La Russie n'a par conséquent qu'à veiller à ce que la Pologne reste dans l'état présent: on parviendrait à ce but par divers moyens dont voici les principaux: ne tolérer jamais la suppression de l'Église Grecque: éviter soigneusement l'augmentation de l'armée régulière: se rendre favorables quelques-uns des plus prudents et des plus estimés des magnates par quelques pensions, afin de pouvoir par leur influence favoriser ou contrecarrer les résolutions de la diète."

Deze instructiën heeten gevonden te zijn tijdens de regeering van keizerin Anna, in 1737 of 1738. Wat hiervan en van de echtheid zelve ook zij, zeker is het, dat zij veel juister de politiek van Rusland tegenover Polen in de eerste helft der 18de eeuw teekenen, dan art IV van het voorgewende Testament. Want — en dit is de hoofdzaak — het denkbeeld van de verdeeling van Polen heeft niet op het programma van Rusland gestaan. Polen als afhankelijke staat, als voormuur te bezigen tegenover Duitschland, is de leidende gedachte der Russische staatkunde onder Peter I en zijne opvolgers geweest. Zoo Katharina in een verdeeling heeft bewilligd, het is volkomen onwillig geweest. De staat van zaken in Polen in 1772 was van dien aard, dat een zelfstandig

voortbestaan eene onmogelijkheid was, ja een gevaar voor de naburige rijken opleverde. Katharina heeft alleen in de verdeeling toegestemd, omdat de houding van Pruisen en Oostenrijk de geheele inlijving in Rusland zelve belette. Maar nooit vóór haar heeft de verdeeling van den naburigen staat een deel van Ruslands programma uitgemaakt. Integendeel — de regeering van den Czaar heeft aan al de plannen, die van het begin der eeuw nu eens door Pruisen, dan door Oostenrijk tot verdeeling werden geopperd, weerstand geboden, omdat zij niet de opheffing, maar de afhankelijkheid van den Poolschen staat het meest met haar belang overeenkomstig achtte. Dit feit ware reeds op zichzelf voldoende, om aan het *Testament van Peter den Groote* alle echtheid te ontzeggen. De politieke uitzichten, die er in worden geopend, de beschouwingen, die er in zijn neêrgelegd, zijn in strijd met de denkbeelden en handelingen van den man, aan wien zij worden toegedacht.

Het zou gemakkelijk zijn nog eenige andere punten aan te wijzen, die op interne gronden de onechtheid van het stuk boven allen twijfel verheffen. Doch ik mag het onnoodig achten. Vooral daar de externe critiek tot hetzelfde resultaat leidt.

Hoe komen wij aan dit zoogenaamde Testament?

Onder de mysterieuse personen, die op het aan avontuurlijke verschijningen zoo rijke en bonte tooneel der 18de eeuw van tijd tot tijd de nieuwsgierigheid prikkelen, neemt de diplomatieke man-vrouw of vrouw-man, zoo men liever wil, niet de laatste plaats in. Charles-Geneviève-Louise-Auguste Timothée d'Eon de Beaumont heeft herhaaldelijk in verschillende diplomatieke betrekkingen zijn vaderland, Frankrijk, gediend. Hem is het zonderlinge avontuur overkomen, het geslacht, waartoe hij tot op de

middaghoogte des levens geacht werd te behooren, zich betwist en ontzegd te zien, en na bijkans een leven lang als de ridder d'Éon erkend te zijn geweest, zijn laatste levensjaren in vrouwelijke kleeding te moeten doorbrengen, als 't ware om boete te doen voor zijn vermetelheid man te willen heeten, terwijl hij vrouw was. Deze zonderlinge geschiedenis, te zonderlinger, indien het waarheid is, dat werkelijk bij zijn dood is gebleken, hoe weinig aanspraak hij mocht maken om ooit, toen evenmin als vroeger, tot de schoone sekse gerekend te worden, heeft vrij wat pennen, bij zijn leven en na zijn dood, in beweging gebracht. Maar ondanks alle twistgeschrijf en alle pogingen tot oplossing van het raadsel, is het geheim der zaak nog altijd onverklaard. Voor liefhebbers van dergelijke curiosa is er nog ruime stof voor onderzoekingen en tevens voor allerlei vernuftige gissingen. De ridder d'Éon, gelijk hij gewoonlijk geheeten wordt, wacht nog altijd op de reddende hand, die hem terechtbrengt.

Het is deze chevalier d'Éon, die in de geschiedenis van het testament een eerste rol speelt. Hij wordt gezegd het stuk gevonden te hebben.

De eerste melding, die men van het zoogenaamde testament vindt gemaakt, komt — zegt men — in een werk voor, getiteld: *Des progrès de la puissance russe*, *depuis son origine jusqu'au commencement du XIX siècle*, Paris 1812. De schrijver, die slechts de eerste letter van zijn naam aangeeft, is Lesur, die in 1814 eene *Histoire des Cosaques* uitgaf, waarbij hij in de voorrede zich als de auteur van het eerstgenoemde werk bekend maakt. Lesur was attaché bij het departement van buitenlandsche zaken. Sir Robert Wilson, die in 1812, toen Napoleon zijn vermetelen aanslag tegen Rusland ondernam en zag falen, door de Engelsche regeering

bij het Russische leger was geattacheerd, verhaalt, dat Lesur onder direct toezicht der Fransche regeering heeft geschreven. In de woning van den hertog van Bassano zouden een aantal exemplaren gevonden zijn. Hoe dit zij, Lesur maakt het eerst in deze bewoordingen van de zaak melding: „on assure qu'il existe dans les archives particulières des empereurs de Russie des mémoires secrets, écrits de la main de Pierre Ier, où sont exposés sans détours les projets que ce prince avait conçus, qu'il recommande à l'attention de ses successeurs et que plusieurs d'entre eux ont, en effet, suivis avec une persistance pour ainsi dire religieuse. Voici le *résumé* de ce plan."

In een nummer der *Russische Revue*, dat eenigen tijd geleden het licht zag, heeft de redactie het noodig geacht een arbeid van dr. Berkholz, stadsbibliothecaris te Riga, reeds in 1836 over ons onderwerp verschenen, te vertalen. Vreemd is het, dat zij geen de minste kennis schijnt gedragen te hebben van de ontdekking, door den Saksischen diplomaat in 1866 gedaan, en hierboven vermeld. Anders toch ware het onbegrijpelijk, dat de overeenstemming tusschen Lesur's bewering in 1812 en de ontdekking in 1866 haar tot geen enkele opmerking heeft verleid. Al verandert de opinie over de echtheid of onechtheid van het testament er niet door, er wordt iets anders door verkregen. Men heeft de woorden van Lesur tot dusver opgevat, alsof hij van een testament sprak. Men heeft voorbijgezien, dat hij van memoriën sprak, waarvan hij slechts een résumé gaf. 't Is zeer mogelijk, dat ondanks de overeenstemming, die er tusschen dit résumé en den tekst van 1836 bestaat, de Fransche schrijver van 1812 wezenlijk bescheiden tot zijn beschikking had, die, zonder echt of juist te zijn, hem de stof voor zijn résumé verschaften. Dr. Berkholz zou dan het geheele gebouwtje, dat hij zoo luchtig heeft

opgetimmerd, ineen zien vallen. Hij wil toch niets meer of minder, dan dat Lesur's résumé het werk van den eersten Napoleon zou geweest zijn. Deze vernuftige, maar even stoute gissing poogt hij aanneembaar te maken, door te wijzen op verschillende uitlatingen van Napoleon over de Russische macht: uitlatingen voor en na de mislukte Russische campagne, zelfs uit het Mémorial de Sainte Hélène geput. De vrees, die den keizer reeds lang vóór Tilsit, ja sinds hij de Russen in Italië had gezien, vervulde voor de ontwikkeling hunner macht en het dreigend gevaar, dat in haar voor de vrijheid van Europa was gelegen, moet, gelijk verschillende uitdrukkingen in de volgende jaren gebezigd, ten bewijze strekken, dat de keizer dit stuk heeft bedacht om de publieke opinie tegen Rusland op te zetten. Allerlei citaten worden aangevoerd, om de overeenstemming tusschen Napoleon's zienswijze en de denkbeelden in Lesur's résumé neergelegd, aan te wijzen, ten einde daaruit triomfantelijk te besluiten, dat Napoleon I er de auteur van is.

Langs een dergelijken weg kan men vrij wat auteurs creëeren. Indien overeenstemming van denkbeelden tusschen een persoon en een litterarischen arbeid het vaderschap des eersten van den laatste bewijst, loopen de echte vaders ernstig gevaar, van hun rechten te worden ontzet. Dat Napoleon bang was voor de macht van Rusland, den eenigen staat, nevens Engeland, dien hij niet onderwerpen kon, is, dunkt mij, zoo bijzonder vreemd niet te achten. Dat hij op St. Helena zich over die Russische macht hoogst ongunstig uitliet, kan men toch met den besten wil der wereld, hoe anti-Bonapartisch men ook zij, evenmin bijzonder bevreemdend of onnatuurlijk vinden. Dat hij dit deed in bewoordingen, die, waar het de teekening

geldt van Ruslands dreigende plannen, herinneren aan het résumé, door Lesur in 1812 gepubliceerd, zal wel meer voor zijn geloof aan dit stuk, dan voor zijn vaderschap, dunkt me, pleiten. De geleerde bibliothecaris van Riga heeft, naar het mij voorkomt, in dit geheele pleidooi een nieuw en tamelijk overbodig bewijs geleverd van de waarheid van 't oude woord: wie te veel wil bewijzen, bewijst niets.

De geleerde bibliothecaris van Riga — maar ik vergis mij: dr. B. Berkholz bekleedde, naar ik meen, in 1863 die betrekking niet. Hij was, ni fallor, toen nog slechts beambte aan de keizerlijke openbare bibliotheek te Petersburg. Wanneer men op het jaartal der brochure let, is het ontstaan gemakkelijk te verklaren. In 1863 leverde de regeering van Napoleon III een nota ten gunste der Polen te Petersburg in. Berkholz deed, wat hij aan Napoleon I verweet: hij poogde de publieke opinie van Rusland te winnen, door het testament van Peter den Groote als een uitvinding van den eersten keizer voor te stellen. Alsof de Russische politiek ten aanzien van Polen daardoor lofwaardig kan worden!

In Lesur's arbeid wordt hier gesproken van den ridder d'Eon, als den ontdekker van de memoriën, waaruit hij putte. De naam van d'Eon wordt als zoodanig het eerst genoemd door den man, van wien ook de benaming van *Testament van Peter I* afkomstig is. In het jaar 1836 verscheen te Parijs in 't licht: *Mémoires du chevalier d'Eon, publiés pour la première fois sur les papiers fournis par sa famille et d'après les matériaux authentiques, déposés aux archives des affaires étrangères, par Fréderic Gaillardet, auteur de la Tour de Nesle.*

Indien ijdelheid den heer Frederik Gaillardet bewogen

heeft tot het bijvoegen van dien laatsten titel — *auteur de la Tour de Nesle* — dan heeft zijn schim ruimschoots reden, zich over deze zondige neiging diep te beklagen.

La Tour de Nesle is een drama, dat in de dagen der Julirevolutie veel opgang maakte en honderd opvoeringen beleefde. Alexander Dumas had het met Gaillardet geschreven. De twist over het auteurschap gaf aanleiding tot een proces en een duel tusschen hen beiden. Het bleek, dat de fabel door Gaillardet bedacht, maar de bewerking van Dumas' hand was.

Deze bijzonderheden worden door Berkholz herinnerd, om daaruit de conclusie te trekken, dat de stof, de historie van den man-vrouw diplomaat, voor een man als Gaillardet bijzondere aantrekkelijkheid moest hebben, om ze tot een roman samen te kneden. Indien met die opmerking bedoeld is er het bewijs der onechtheid op te doen rusten, is er moeilijk zwakker grond denkbaar. Verbeeld u — van Lennep's leven van vader en grootvader een roman, omdat de auteur ook wel romans of drama's heeft geschreven. Gelukkig intusschen zijn er andere gronden, om het *Testament*, dat hij mededeelt, voor historisch onecht te houden.

De tekst van het stuk, door Gaillardet uitgegeven, stemt met dien van het *Résumé*, dat Lesur mededeelde, ondanks wijzigingen, zoozeer overeen, dat het alleszins geoorloofd is, in het laatste slechts de legkaart van het eerste te zien. De Mémoires van d'Eon zijn, op betere gronden dan door den bibliothecaris van Riga zelven werden bedacht, door een ernstig historicus als de Loménie voor een romantisch verhaal verklaard. Zeer terecht beroept Berkholz zich daarop en hij had verstandig gedaan

zich er toe te bepalen. Doch al waren de *Mémoires du chevalier d'Eon* hooger te schatten — wat ik noch ontkennen, noch bevestigen zal — dan de Loménie doet, voor de echtheid van het *Testament* ware er niets mede gewonnen. Gaillardet heeft — en dit is de hoofdzaak — geen enkel bewijs voor de echtheid aangevoerd.

De Fransche auteurs, die in goed geloof aan zijn autoriteit eenvoudig voortgaan op het stuk als een ontwijfelbaar echt testament zich te beroepen, hadden beter gedaan, zoo zij in de archives des affaires étrangères, waarop hij zich beroept, eenig onderzoek hadden in het werk gesteld. Maar veel is aan ondergeschikte werklieden te vergeven, wanneer men ziet, dat bouwmeesters als Henri Martin zonder eenige kritiek en zonder eenig onderzoek het kunststuk van Gaillardet voor echte waar aannemen. Reeds de titel — het is een volkomen juiste opmerking van Berkholz, die ik met des te meer genoegen mededeel, omdat ik hem een paar maal heb moeten tegenspreken — had achterdocht moeten wekken. Wie met de historische geschriften uit het tijdperk der restauratie en later bekend is, weet, dat die periode rijk, overrijk is aan testamenten en mémoires van het meest verschillend fabrikaat. Allerlei mannen hadden, zoo men de goedgunstige uitgevers wilde gelooven, het nageslacht vertrouwelijk in den arm genomen, om hun allerlei geheimen, die men voor den tijdgenoot had verborgen gehouden, te vertellen. Merkwaardig, dat die groote vertrouwelijkheid juist de generatie na 1816 ten deel viel, op wier historischen zin niet bij voorkeur te roemen viel.

De fabrikanten der mémoires en testamenten hebben dan ook een tijdlang zich over het welslagen hunner pogingen zeer te verheugen gehad. Het goedwillig publiek heeft

al de knollen, die men het voor citroenen in de hand stopte, kalmpjes aangenomen.

De billijkheid intusschen vordert de erkenning, dat er in dit geval wel iets tot verdediging van den gewonen lezer te zeggen valt. Want de lijst, waarin het zoogenaamde testament het licht zag, was bij uitstek geschikt om te verblinden.

In het jaar 1743 was tusschen de hoven van Parijs en van Petersburg een verkoeling ontstaan, die jarenlang de diplomatische betrekkingen tusschen de beide regeeringen belemmerde. Toen de zevenjarige oorlog op het punt stond uit te breken, werd door de Fransche regeering besloten nogmaals — het was reeds eenige jaren vroeger geschied, doch toen mislukt — een poging te doen, om ze te herstellen. Een Schot, Douglas geheeten, werd door haar naar Petersburg gezonden; en hem vergezelde d'Eon als secretaris.

Zoo kwam hij voor de eerste maal in 1775 in Rusland. Doch niet in de verheven qualiteit van man, maar verkleed als vrouw. Dit was een slimheid van Lodewijk XV. Een chevalier de Valeroissant, die vroeger eens naar Rusland was gezonden, om de harten voor Frankrijk te winnen, was door de keizerlijke regeering over de grenzen gezet. Om d'Eon den tijd te schenken tot het spannen van zijn netten, werd nu de secretaris d'Eon, volgens het idee des konings zelven, hervormd in *het nichtje van den Schot Douglas*. Elisabeth, zegt men, vond de metamorphose alleraardigst en haar veelgeliefden koninklijken broeder alleszins waardig. Nichtje d'Eon wist zich bij Elisabeth zeer bemind te maken, zoodat zij tot lectrice der Vorstin werd aangesteld. De genegenheid der Czarin bleef steeds stijgende. Nichtje d'Eon was niet alleen lectrice,

maar hield Elisabeth ook op andere uren gezelschap. De chevalier wist zijn betrekking uitstekend te gebruiken ten gunste van zijn ambt. Hij hoorde en verkreeg mededeeling van de geheimste zaken; men vergunde hem zelfs te snuffelen in de privaat-archieven; op Peterhof o. a. mocht hij in de papieren van Peter den Groote naar wellust grasduinen. En het was in die archieven van Peterhof, dat hij, de chevalier d'Eon, het nichtje van den Schot Douglas, het testament van Peter den Groote vond.

Niemand zal ontkennen, dat het heele verhaal aardig bedacht is. Die diplomaat, in een nichtje verkleed, de gunst en genegenheid van de in 1756 en volgende jaren alles behalve jonge dochter van Peter den Groote, uit pure vaderlandsliefde, gebruikende om te snuffelen in de oude papieren van haar vader. Jammer maar, dat de illusie van het vriendelijke beeld niet lang duren kan. De noordewind der critiek doet onze geestdrift dadelijk stollen. Twee kleine bijzonderheden trekken onmiddellijk de aandacht. Al is men met de chronique scandaleuse van het Russische hof niet zoo precies bekend, zooveel weet men toch wel, dat het denkbeeld, dat Elisabeth eene lectrice aannam, bevreemding wekt. Zij was immers niet gewoon zich met geestesinspanning te vermoeien. In waarheid was dit zoo weinig het geval, dat zij — n'en déplaise M. Gaillardet — nooit een lectrice gehad heeft. Trouwens, een dergelijk ambt was een nieuwe zaak aan het Russische hof; zóó nieuw, dat de eerste lectrice pas onder Katharina II werd aangesteld. Het tweede punt, dat opmerkzaamheid trekt, geldt Peterhof. Dit huis of paleis, zoo men wil, van den grooten Czaar heeft nooit voor archieven gediend. En — Russische schrijvers voegen er bij — ook het vorstelijk huisarchief is er nooit ge-

vestigd geweest. Hoe heeft de chevalier d'Eon dan daar gevonden, wat er niet te vinden was?

Eenmaal op het gevaarlijke pad der critiek, komen wij zachtjes aan eenige schreden verder. Er is een ondeugend tijdgenoot van den chevalier, die weet te vertellen, dat hij in de zeer fatsoenlijke, maar minder aristocratische betrekking van schermmeester naar Rusland is gezonden. De grootvorst — zoo keuvelt Bachaumont — had een schermmeester noodig, en daarom werd d'Eon gekozen, met de geheime bedoeling, dat hij den terugkeer van een Fransch gezant naar Petersburg zou bewerken. Dit zotte praatje zou geen vermelding verdienen, als Berkholz het niet de eer der opneming had waardig geacht. Schermmeesters hebben zeker in de wereld veel invloed uitgeoefend, en het plan, om aan een zoodanigen het uitoefenen van een zoo grooten politieken invloed, als de verandering van de onvriendelijke stemming eener regeering in een vriendschappelijke verdient te heeten, op te dragen, mag misschien niet al te stout worden geacht — er is geen de minste grond, om een enkel woord van Bachaumonts verhaal te gelooven. Berkholz heeft niet gevoeld, dat de keus van een Franschman voor een dergelijke betrekking reeds bewijst, dat de vijandige verhouding in een vriendschappelijke moest veranderd zijn. Hoe kwam men er anders in Petersburg toe, als leermeester van den Grootvorst een Franschman te kiezen? Vooral bij de algemeene bewondering voor Frederik den Groote, die ook door den Grootvorst gedeeld werd, ware het alleszins begrijpelijk geweest, indien een Pruis en niet een Franschman tot die eervolle betrekking ware geroepen.

Wanneer wij de geschiedenis van den ridder d'Eon van het legendaire en avontuurlijke, dat haar in zoo wonder-

rijke mate aankleeft, ontdoen, dan komen wij tot een zeer kleinen inhoud. De ridder d'Eon is in de jaren 1756—1760 te Petersburg in diplomatieke betrekking werkzaam geweest. In welk costuum, kunnen wij onbeantwoord laten. Het heeft voor ons geen waarde.

De eerste biographie, die er van hem bestaat, is van het jaar 1779. Zij is geschreven door la Fortelle. Men zegt, dat d'Eon zelf er de hand in gehad heeft. In deze biographie leest men: „Le maréchal de Belle-Isle, ministre de la guerre, et l'abbé comte de Bernis, ministre des affaires étrangères, lui demandèrent et en reçurent des mémoires instructifs sur la Russie Ces mémoires que le chevalier voulut rédiger, malgré les douleurs qui lui causaient encore les suites de sa chute, présentaient un tableau frappant de l'état actuel de la Russie, et en laissaient apercevoir l'état futur comme dans le lointain. Cette étendue de connaissances dans une si jeune personne étonna les ministres et éclaira les bureaux sur divers objets qu'il leur importait de connaître.

„Ce fut dans les mémoires rédigés en 1757, que longtemps avant l'événement il prédit que l'intention secrète de la Russie était, à la mort d'Auguste III, de garnir la Pologne de ses troupes, afin d'en mettre la couronne sur la tête d'une de ses créatures, et de se ménager par là les moyens de s'emparer d'une partie des palatinats. Il observait que cette intention de la cour de Russie n'était pas récente, que l'invasion d'une partie de la Pologne avait été le projet favori de Pierre le Grand, qui souhaitait ardemment de rapprocher ces frontières de l'Allemagne, pour être à portée d'y jouer un rôle. Ces vues d'un jeune homme ne firent pas alors un grand effet. Le marquis de l'Hopital et le comte de Broglie, auxquels il en avait fait part quelque

temps auparavant, parurent y faire plus d'attention. L'événement a justifié ces hardies et saines conjectures."

Wat bewijzen deze woorden van la Fortelle, of misschien wel van d'Eon zelven? Men zou kunnen zeggen, dat een dergelijke bluf, gebeurtenissen, die hebben plaats gehad, voor jaren te hebben voorzegd, volstrekt niet opmerkelijk is. Allerlei politieke straatslijpers en tinnegieters zijn gewoon hun wijsheid, die de gebeurtenissen vooruitzag, uit te kraaien. Een vaticinium post eventum meer, en nu wel uit den mond van d'Eon, wekt geen de minste bevreemding. Jammer maar, dat hij zich in deze woorden tot zulke algemeenheden, behalve over Polen, beperkt. Wat zouden wij hem dankbaar zijn, indien hij in 't bijzonder van een *testament van Peter den Groote* gewaagde, dat hij had gevonden, waar dan ook, en medegebracht, en door hem aan de ministers overgelegd en door dezen gracieuselijk geheim gehouden, en nevens de andere papieren van d'Eon in Archives des affaires étrangères weggeborgen en bewaard, opdat M. Gaillardet zestig jaar later de wereld met zijn ontdekkingen zou verrassen .... Wat zouden wij hem dankbaar zijn, indien hij ons dat alles verteld had!

Waarom niet? Om dezelfde reden waarom Pietje of Keesje niet op hun hoofd van den Dam naar de Plantage zijn gewandeld. Omdat Pietje of Keesje niet gewoon zijn op hun hoofd te wandelen. M. d'Eon heeft er geen melding van gemaakt, omdat hij niets van het geheele stuk wist. Had hij het geweten, de ridder d'Eon, die in deze biographie van 1779 zijn vrouwelijk geslacht zoo sterk handhaaft, waarschijnlijk alleen als reclame, terwijl hij wist op het lidmaatschap der schoone kunne geen aanspraak te kunnen maken, zou deze belangrijke politieke reclame, zelfs indien het stuk als valsch door hem was erkend, wel

niet verzwegen hebben. Een van beide: òf het stuk is niet door d'Eon medegebracht en aan de ministers bekend gemaakt, òf dit is wel geschied, maar de echtheid van het stuk is niet door hem bewezen kunnen worden. Indien het eerste, gelijk ik geloof, de waarheid is, dan heeft Gaillardet het ook niet, gelijk hij voorgeeft in de Archives des affaires étrangères onder de papieren van d'Eon — zijn er die? — kunnen vinden.

Geen andere conclusie is dan mogelijk dan deze: Gaillardet heeft het résumé van Lesur in een ander kleed gestoken, en als 't ware, er een Titelausgabe van gemaakt. Het *résumé* van 1812 promoveerde in 1836 tot *testament politique*. De eerbied voor de dooden heeft aan het laatste een waarde doen hechten, waarin zich het eerste niet heeft mogen verheugen.

Wie intusschen de voorkeur aan het denkbeeld geeft, dat het *Testament* wel door d'Eon is medegebracht, maar dat hij de echtheid niet heeft kunnen bewijzen, komt, waar het de waardeering der beteekenis geldt, tot volkomen hetzelfde resultaat. Zeker zou een stuk, welks echtheid in 1756 niet te bewijzen was, echt kunnen zijn, en in 1836 als zoodanig kunnen bewezen worden. Maar Gaillardet heeft er geen poging toe gewaagd. Wij zijn dus even ver als zij, die in 1756 het *Testament politique* als een litterarische knutselarij beschouwden, en noch hun waardeering noch hun vrees voor de ontwikkeling der Russische macht afhankelijk stelden van een stuk, welks afkomst onbewezen was.

Er is echter ten overvloede nog één argument, dat tegen de aanneming der laatste suppositie pleit. Men weet — ik vermeldde het vroeger reeds — dat de bibliothecaris van Riga meent, dat het een papieren wapen was tegen Rusland van de hand van Napoleon I.

Dat gevoelen — als op veel te losse gronden steunende — wordt door mij verworpen. Het denkbeeld intusschen, om door dergelijke middelen de publieke opinie tegen een toekomstigen vijand in te nemen, is zeer gewoon. Strijdende volken en vorsten hebben steeds tot litterarische wapenen nevens kanonnen en geweren de toevlucht genomen. Indien werkelijk onder de papieren van het ministerie van buitenlandsche zaken een stuk van zooveel beteekenis als dit Testament werd aangetroffen, dan is het bij uitstek bevreemdend, dat de revolutie — in haar strijd met de eerste coalitie — zich er niet van bediend heeft. Heerlijker en doeltreffender middel om onder de verbonden mogendheden de tweedracht op te wekken en, toen zij reeds door den twist over Polen bestond, aan te vuren, was moeilijk denkbaar. Vreemd, niet waar, dat zulke papieren, die zoo goed te pas zouden gekomen zijn, niet vóór 1836 werden gevonden; en dat in een tijd, dat de revolutionaire besturen al de ministerieele archieven doorsnuffelden, om beschuldigingen tegen de mannen der vorige regeering te vinden. Waren de papieren van d'Eon aan verhuizingen onderhevig geweest, waren zij niet altijd op het ministerie gebleven, behoorden zij tot de paperassen van vroeger eeuwen, die niemand meer inkeek, — het feit ware begrijpelijk. Maar diplomatieke rapporten, slechts weinige jaren oud en betrekking hebbende o. a. op Polen, dat in 1792 opnieuw verdeeld wordt, trekken in die jaren zelve, toen het Frankrijks belang was zich met de zaken te bemoeien, geen de minste attentie! Credat Judaeus Apella!

Het testament van Peter den Groote, door Gaillardet in 1836 gepubliceerd, is, ziedaar onze conclusie, in elk opzicht een onecht stuk. Strijdende met de denkbeelden en

handelingen van den man, wien het wordt toegedicht, is het niets dan een litterarisch kunststuk. De naam *testament* is een versiersel, door Gaillardet geschonken aan het *résumé* van Lesur, door hem in anderen vorm gegoten.

Intusschen — het moet bekend worden — Gaillardet heeft er pleizier van gehad. Men mag de schouders erover ophalen, zooveel men wil, het is voor een auteur als Gaillardet een groote voldoening, zooveel pennen in beweging en zooveel hoofden in beroering gebracht te zien. Zelfs Napoleon I is belast met de verantwoordelijkheid van hetgeen hij, Gaillardet, voor zijn schrijftafel gezeten, goed vond te verzinnen en der wereld in handen te stoppen!

Een dergelijk succes echter ware onmogelijk geweest, indien zijn kunststuk niet juist het licht had gezien in dagen, die voor het welslagen allergunstigst waren. De Poolsche immigratie maakte er zich meester van en gebruikte dit testament, om het publieke mededoogen in te roepen.

Onder den titel „La Pologne historique, littéraire, monumentale et illustrée", gaf een Poolsch schrijver, Leonard Chodzko, in 1839 een werk over zijn vaderland uit. Hij nam daarin het Testament van Gaillardet over, en wist er vrij wat bij te vertellen. In 1709, zegt hij, ontwierp Peter I, na den slag bij Pultawa, het plan tot dezen arbeid, dien hij in 1724 verbeterde en voltooide. Door een toeval rijk aan romantische bijzonderheden, gelukte het den Franschen gezant aan het hof van Elisabeth het stuk te kopieeren, dat hij met zijne reflexiën aan zijn hof toezond. Deze publicatie van Chodzko heeft het meest tot de algemeene bekendheid en verbreiding van het stuk de hand geleend. Het goedgunstig publiek nam zonder critiek het aan, en dacht er niet aan, dat de Pool geen

reden had gehad om een onderzoek naar de echtheid van een stuk in te stellen, dat hem uitstekend in zijn kraam te pas kwam. In 1854 publiceerde Corréard een *Carte des agrandissements de la Russie depuis Pierre Ier jusqu' à nos jours.* Ook hij nam het testament daarbij op, en voegde er — fama crescit eundo — de mededeeling bij, dat de kanselier Ostermann het stuk zijn definitieve redactie had gegeven. Hij erkende, dat hij het van Chodzko overnam. Eindelijk — last not least — Henri Martin, de beroemde geschiedschrijver, vond goed in 1866 in zijn uitgebreide studie: *la Russie et l'Europe*, het testament eenvoudig van Chodzko over te nemen, en de verschillende lezingen nopens den tijd van vervaardiging op deze wijze samen te voegen: „ce testament politique fut, dit on, esquissé par Pierre Ier, en 1710, après la bataille de Poltawa; retouché par lui, en 1722, après la paix de Nystadt; puis, en 1730, par le chancelier Ostermann." Geen enkel woord, waaruit twijfel spreekt, ontsnapt aan zijn pen. Integendeel, elke twijfel wordt onderdrukt door hetgeen hij ter inleiding schreef: „voici ce document, dont le gouvernement moscovite a souvent et récemment nié l'authenticité, mais dont il n'a jamais cessé de poursuivre la réalisation dans la mesure et avec les modifications reclamées par les circonstances."

Dit laatste is de waarheid, maar bleef even waar, al wierd de onechtheid van het testament, gelijk behoorde, algemeen ingezien en erkend.

Was 't wonder, dat waar zoodanige mannen voorgingen, het groote publiek, lichtgeloovig van nature, volgde?

Het vraagstuk van de echtheid of onechtheid van een literarisch kunststuk is een geheel ander dan dat van zijn waarde. Een geschrift, ten onrechte dezen of genen toe-

geschreven, kan desniettemin zeer belangrijk zijn. Zonder eenigen twijfel heeft de overtuiging hiervan zeer bijgedragen, om aan het testament van Peter den Groote, als 't werk van den grooten Czaar, geloof te bezorgen. De teekening in deze artikelen gegeven van de Russische politiek, in navolging en op voorschrift, zoo 't heette, van Peter sedert anderhalve eeuw door zijne opvolgers en opvolgsters gevolgd, kwam te zeer overeen met hetgeen men in werkelijkheid aanschouwde, dan dat twijfel de eerste indruk was, die door de kennismaking werd opgewekt.

Verschillende auteurs hebben het der moeite waard geacht, naar den vermoedelijken tijd, waarin dit stuk zou ontstaan zijn, onderzoek te doen. Voor de juiste waardeering van dit kort begrip der doeleinden en middelen, die de Russische politiek beoogt en bezigt, is dat onderzoek van geen het minste gewicht. Wat zou er gewonnen zijn indien eens het juiste jaartal, ja zelfs indien eens de ware auteur, verondersteld, dat er een ander dan Gaillardet is, werd aangewezen? Zeker is het, dat het na de eerste verdeeling van Polen het licht heeft gezien; waarschijnlijk, dat Lesur een résumé heeft gegeven van bescheiden, die tot dusver onbekend zijn; ontwijfelbaar, dat dit résumé de echte vader is van het testament van Gaillardet — wat zouden wij nu winnen, indien de auteur van die gegiste bescheiden eens bekend werd?

Tot een testament van Peter is het stuk niet meer te verheffen; als exposé van hetgeen de Russische politiek doet en heeft gedaan, heeft het bovendien zijn waarde, die niet afhangt van den naam des schrijvers.

Ik druk op dit punt, omdat het samenhangt met een ander. Men meent, artikel voor artikel nagaande, dat wij werkelijk hier een leiddraad voor ons hebben. „Zie,"

roept men ons toe, "wat ge in artikel zooveel en zooveel leest, is werkelijk door Rusland gedaan; het daar aangewezen doel (b.v. Polen) is werkelijk langs den hier voorgeschreven weg bereikt. Conclusie: ook ten aanzien der andere punten kan men er op vertrouwen. Het *testament* is, schoon onecht, een sleutel van de Russische staatkunde."

Indien dit een sleutel is, dan is het slotenmaken een minder moeilijk handwerk dan ik steeds heb gemeend, en verliest de arme Lodewijk XVI al weer een der weinige veeren, waarmede hij wegens zijn bedrevenheid in dit vak tot dusver voor de nakomelingschap pronkt. Wanneer men de artikelen over Polen uitschrapt, die eenvoudig een vaticinium post eventum zijn, bevat het overige niets, dat niet een nauwkeurig waarnemer als de groote hoofdlijnen der Russische politiek in de laatste eeuwen heeft kunnen onderscheiden. Om deze te onderkennen, behoeft men juist niet in den geheimen raad van den Czaar gezeten te hebben, of gewichtige staatsstukken, voor het groot publiek geheim, te hebben doorgesnuffeld.

De Russische natie is in de Europeesche volkenrij de jongste, zij is de laatst aangekomene. Vóór Peter den Groote was Rusland het land der barbaarschheid, een Aziatisch land, waarvan men eigenlijk niets wist. Europa had zijn groote ontwikkelingsphasen aangevangen en ten einde gebracht, zonder dat Rusland er in gedeeld had. Uit alle deelen en landen van Europa b. v. was aan de kruistochten deelgenomen, uit Rusland alleen niet. De enkele malen, dat de volken van den Czaar met de Europeanen in aanraking kwamen, maakten zij den indruk, door taal, zeden en onbeschaafdheid tot een ander werelddeel te behooren. Het Latijnsche Christendom had Europa overstroomd; de worsteling van het keizerschap

met het Latijnsche Christendom was een der krachtige hefboomen geweest tot ontwikkeling der middeleeuwsche maatschappij. Rusland had er geheel buiten gestaan. Aan de grenzen van Polen en Duitschland stonden in de laatste helft der middeleeuwen en nog lang daarna de palen van de "terra cognita". Afgesloten van de zeeën, leefde het Russische volk buiten aanraking met Europa, tenzij bij zeer zeldzame gelegenheden.

Dit isolement heeft in de 17de en 18de eeuw voorgoed opgehouden; Rusland staat tegenover Europa als een zelfstandige staat, met wien Europa te rekenen heeft. Het is alsof de grenzen van Europa naar het oosten op eenmaal zijn verplaatst; Azië begint voor ons pas aan het Uralgebergte, en wat verschillende auteurs, Henri Martin onder meer, ons ook voorspreken, om ons te beduiden dat dit eigenlijk heel dwaas en dom van ons is, omdat geologisch en ethnographisch enz., enz., Azië reeds veel vroeger, veel meer westelijk begint, wij laten ons niet overtuigen. Rusland behoort in onze oogen, en in onze gedachten tot Europa. Dit is het groote feit, dit is de grootste overwinning, die de Romanows in de laatste twee eeuwen hebben behaald.

Een tijdlang heeft het groote publiek zich aan deze overwinning der Romanows recht te goed gedaan, en haar beschouwd als een rechtmatigen grond tot eigen verheerlijking. De Europeesche beschaving had de grenzen van dit Aziatisch land overschreden, en de slagboomen weggeworpen, die der gezegende inwerking van haar intellectueele meerderheid in den weg stonden. Zij, die op den Russischen troon het meest den invoer van de Europeesche denkbeelden schenen te bevorderen, konden op het handgeklap der groote menigte rekenen. Wie denkt niet aan

de bewondering, die de "Semiramis van het Noorden" in het Westen heeft opgewekt, toen zij vriendelijke woorden, ja zelfs jaargelden schonk aan de mannen der Fransche verlichting, en de nieuwere denkbeelden, b.v. over strafrecht, in een eigen wetboek heette op te nemen? Dat een Czaar van Rusland, als Alexander, vriend en leerling van madame de Krüdener, mystiek was, scheen een particulariteit, maar tevens een onderscheiding te meer in den man, die Europa van het juk van Napoleon had verlost. Men geloofde niet, dat deze redders van Europa, deze beschavers van Azië ooit iets anders dan vrienden en trouwe bondgenooten van de Europeesche ontwikkeling zouden zijn.

Langzamerhand zijn over dit vriendelijk lichttooneel eenige donkere tinten gekomen. Had de onbekendheid met de Russische taal jaren lang een nauwkeuriger inzicht in de eigenaardigheid van het volkskarakter en in het streven der regeering belemmerd, de meerdere vertrouwdheid, die nauwer aanraking gaf, leidde tot het opmerken en waarnemen van veel, wat bij een oppervlakkige beschouwing aan het oog ontsnapte. Hierna is eigenlijk eerst de ontdekking van Rusland aangevangen. Rusland oefende na den val van Napoleon zulk een grooten, ja, in menig oogenblik beslissenden invloed op het lot van Europa uit, dat het onmogelijk was, zich geen rekenschap te geven van de beginselen die het leidden, of het streven, dat het blijkbaar op het oog had. Er volgden op den val van het eerste keizerrijk jaren, waarin het geheele Westen genoegzaam onder de curateele van den man aan de Newa stond. Europa scheen in sommige oogenblikken slechts van meester veranderd te hebben. Vrees begon de vroegere sympathie te vervangen. En dit gevoel van vrees is in de laatste vijfentwintig jaar meer stijgende dan dalende.

„Le peuple russe est appelé dans l'avenir à la domination générale de l'Europe", legt de schrijver van het *Testament van Peter den Groote* zijn held in den mond. Het drukt volkomen uit, wat, naar het algemeen gevoelen, het streven van Rusland is. De Czaar steekt de hand naar de wereldmonarchie uit.

De opmerking kan voorafgaan, dat hij in dit opzicht geen de minste kans heeft, wegens de nieuwheid van zijn streven geroemd te worden. Er zijn er vrij wat voor hem geweest, die zich die gymnastische oefening hebben veroorloofd. Er zullen er nog vrij wat na hem zijn, geloof ik: ten spijt van Thiers, die meent, dat Europa binnen een paar eeuwen slechts republieken zal tellen. De monarchie heeft, naar mijn overtuiging, haar taak nog niet vervuld. Doch dit zij, zoo het wil: zeker is het, dat de Russische lusten, door het nagaan wat aan voorgangers op dit smalle pad der ambitie is overkomen, niet bijzonder aangemoedigd worden.

Er is iets komisch in de opmerking, dat in het land, dat onmiddellijk de herinnering opwekt aan twee mannen, die met groote tusschenpoozen hetzelfde beproefden, maar juist hier hun pogen zagen falen, het geloof aan het welslagen zoo onwrikbaar voortleeft. Xerxes en Napoleon hebben beiden op dezen grond hun streven zien mislukken: ieder hunner stak de hand uit naar hetgeen in hun dagen de wereldheerschappij kon heeten. Op Russischen bodem is hun macht geknot; hun voorbeeld dient op alle scholen als leerzaam voorbeeld van de dronkenschap van den hoogmoed en de ambitie.

Maar de Rus zelf verkiest de les niet aan te nemen en meent buiten dien regel te staan.

Of eigenlijk — en juister — gezegd, hij meent niet,

want hij denkt er niet over. Hij heeft er nooit over gedacht: het is een axioma, dat vaststaat. Die volkstrots is niet van vandaag of gisteren, niet een erfenis van Peter, maar sedert eeuwen in het Russische volkskarakter onuitwischbaar. Gelijk Rusland „het heilige Rusland" is, is de Rus de ware geloovige, wien alle dingen toebehooren. „Austriae est imperare orbi universo", heeft eens een Duitsch keizer gezegd. Het geldt eigenlijk van Rusland.

Het is niet te onkennen, dat de illusie voortdurend voedsel ontvangt uit het wondervolle geluk, dat in de laatste twee eeuwen „het heilige Rusland" volgt. Het schijnt, dat de fortuin trouw aan zijn vanen heeft gezworen. Terwijl allerlei stormen Europa hebben geteisterd, zijn zij over zijn hoofd voorbijgegaan, als het ware zonder het aan te raken. Het ontleent aan Europa, wat het wil; assimileert het met de bestanddeelen van zijn eigen leven en, eigen of ontleende kracht, alles verhoogt zijn macht en zijn invloed. Voeg daarbij, dat Rusland alleen ongestoord is voortgegaan, zijn grenzen uit te zetten, aanwinsten van landen en volken te behalen. Wat eenmaal in de klauwen van den Noordschen beer is geraakt, komt nooit weer vrij; het heeft de kracht niet meer, zich los te wikkelen. Het is slechts een deel van een groot geheel geworden.

Men weet, dat Peter de Groote er op uit was, mannen van verschillenden rang en stand, bekwaam om op verschillende terreinen zijn volk tot gidsen te zijn, aan zijn dienst te verbinden. Hij was niet de eerste Czaar die vreemdelingen naar Rusland lokte, maar wel de eerste, die het op zulk een groote schaal deed. Zijn opvolgers hebben het allen meer of minder nagevolgd. De hofrevolutiën, die tot op Katharina II het personeel der staatslieden ieder oogenblik, als 't ware, wijzigden, hadden steeds, zooal niet

tot oorzaak, dan toch tot voorwendsel den haat tegen de vreemdelingen.

Maar hoe groot die haat ook was, intellectueel stond de Rus te laag, dan dat hij den steun van vreemde talenten missen kon. Katharina heeft met hen geregeerd even goed als Peter. Maar zij heeft met vrouwelijken takt den hoogmoed van haar volk verschoond. Aan het hoofd der administratie, der legers enz. stonden Russen, wien al de eer en de roem van wat tot stand kwam ten deel viel. Hun ter zijde stonden de vreemden; zij waren de eigenlijke werklieden, maar hun namen werden niet vermeld. Het Russische volk werd groot en machtig met behulp van vreemde krachten, de vruchten van een veel hoogere beschaving, dan het had bereikt. Als met den individu ging het met de staten. Slechts een enkele maal, in Polen, doch slechts bij uitzondering en uit nood gedrongen, verkregen ook Europeesche staten een aandeel in de winsten aan landbezit, die Rusland wist te behalen. Maar het leeuwendeel viel steeds aan den Czaar in handen. Leerrijk zijn in dit opzicht de cijfers van de verschillende verdeelingen, die het ongelukkige Polen achtereenvolgens ondergaan heeft. Bij de eerste verdeeling in 1772 verkreeg Rusland 1975 vierk. mijlen met 1,800,000 inwoners; Pruisen 631 vierk. mijlen en 600,000 inwoners; Oostenrijk 1280 vierk. mijlen en 3,000,000 inwoners. In het geheel verloor Polen toen een derde deel van zijn grondgebied met meer dan vijf millioen inwoners. In 1793, toen Rusland en Pruisen te zamen Polen beroofden, won de eerste staat een grondgebied van circa 4000 vierk. mijlen met meer dan drie millioen inwoners, de laatste 1000 vierk. mijlen met bijna $3^1/_2$ millioen menschen. Polen kromp in tot een derde van zijn oude grootheid, doch ook dit schamele overschot kon zijn zelfstandig leven

niet redden. Den 19[den] October 1795 teekenden de drie mogendheden een nieuw, het laatste verdeelingstraktaat. Rusland won 2030 vierk. mijlen, Oostenrijk omstreeks de helft, Pruisen 700 vierk. mijlen.

Deze ongelijke verdeeling werd door Katharina tegenover de Pruisische regeering niet verdedigd, maar toegelicht — verdediging was overbodig — door de verklaring, dat de roem van Polens ondergang aan haar en haar alleen toekwam; dat zij dertig jaar had gearbeid om dien voor te bereiden; dat hare legers uitsluitend hem bewerkt hadden; dat de andere staten, Oostenrijk en Pruisen, zonder eenige verdienste ten aanzien van dit voortreffelijke werk waren; dat de landen, welke deze ontvingen, bloot een geschenk waren van haar hand. Zulk een taal tegenover de regeering van Frederik den Groote bewijst het grenzenloos zelfvertrouwen, maar tevens de diepe geringschatting van alles wat niet tot „het heilige Rusland" behoort, die het hof van Petersburg vervulde. En in dit opzicht zijn, ondanks de verfijning van de vormen in het dagelijksch leven, ondanks het Fransche vernis dat er over de Russische beschaafdheid ligt verspreid, in waarheid de denkbeelden en gezindheden nog onveranderd. De nota, die in 1859 Rusland zich aanmatigde naar Duitschland te zenden, is er het bewijs van. Naar aanleiding van Italië werd er beraadslaagd of en in hoe ver de leden van den Duitschen Bond verplicht waren, Oostenrijk in den Italiaanschen krijg bij te staan. Gortschakow veroorloofde zich toen, onder het adres van den Saksischen minister van buitenlandsche zaken, den 27sten Mei, Duitschland onderricht te geven over het ware karakter van den Duitschen Bond. De bondsstaten konden rustig blijven, want volgens hun constitutie waren zij slechts voor defensie verbonden; slechts

wanneer de vijand hunne grenzen naderde, mochten zij over verdediging gaan praten; rust en kalmte te bevorderen, was de eerste staats- en burgerplicht. Zie hier het antwoord, dat Von Beust gaf, waarin o. a. deze woorden vermaard zijn: „la dépêche de mr. le Prince Gortschacow constate une fois de plus l'intention du gouvernement impérial de veiller au maintien de l'équilibre européen. Nous sommes profondément pénétrés de ce que cette manifestation a de rassurant pour l'avenir de l'Europe. Nous savons apprécier au même degré l'importance de l'intérêt que le gouvernement impérial déclare attacher à l'intégrité de l'Allemagne. Nous aimons de plus à nous persuader que, si la Russie en faveur de l'Allemagne a porté des sacrifices, elle ne les regrette pas, car, ainsi que nous le dit la dépêche de mr. le Prince Gortschacow, la Russie ne s'inspire que de ses intérêts, et il s'est présenté telles circonstances, où la Russie à son tour a eu à se louer de l'Allemagne guidée également par les inspirations de ses propres intérêts. L'Allemagne aujourd'hui ne demande pas des sacrifices, elle ne réclame que son indépendance dans l'accomplissement de ses devoirs fédéraux".

Deze scherpe diplomatieke taal, die Rusland nooit aan Von Beust vergeven heeft en die den auteur eene kortstondige populariteit schonk, drukt de geheime vrees uit, die voor het overwicht van den Rus in Duitschland wordt gekoesterd. De latere gebeurtenissen, de zegepraal der Bismarcksche staatkunde en de vestiging van het groote, krachtige rijk hebben, beter dan diplomatieke nota's vermogen, de vrees voor Ruslands aanmatigingen op den achtergrond gedrongen. Maar het oordeel over de Russische lusten is door de verminderde kansen der verwezenlijking niet gewijzigd.

Meer nog dan Duitschland wordt intusschen Turkije bedreigd. De haat tusschen de beide volken is, als die tusschen Polen en Russen, eeuwenoud. In dien haat hebben overigens niet-populaire regeeringen een steunsel van hun macht gezocht en gevonden. Katharina II, onder den invloed van Potemkin voor het denkbeeld van de verovering van Konstantinopel blakende, noemde een harer kleinzonen Constantin; een Grieksche min, met den onheilspellenden naam van Helena toegerust, moest den jongen knaap voeden, en hem de eerste klanken van zijn toekomstige rijkstaal leeren. Men weet, hoe in de laatste eeuw Rusland steeds voortdringt, steeds naderbij komt. De Oostersche quaestie staat op het menu der Europeesche vragen bovenaan.

De weg waarlangs Rusland het toekomstig bezit van Byzantium zich poogt te verzekeren, loopt niet alleen over den Donau. Met merkwaardige consequentie heeft de Czaar, vooral in deze eeuw, het Turksche rijk pogen in te sluiten en te isoleeren. In den Kaukasus en in Azië worden en werden de geloofsgenooten van den Sultan langzamerhand onderworpen, opdat, als het oogenblik der beslissing daar is, geen hulp van buitenaf der krachtelooze te hulp kome. De Islam in Europa zal voor het Grieksche kruis vallen, als het Grieksche kruis den Islam buiten Europa heeft vernield.

Ten spijt van alle Turksche fondsenhouders en van alle fabrikanten van testamenten zien wij in deze toekomst niets, dat verontrustend is voor de vrijheid van Europa. De stelling, dat dit oogenblik nabij is, zouden wij niet gaarne tot de onze maken. De jongst aangevangen oorlog zal Rusland vermoedelijk een stapje nader tot zijn doel brengen, maar de beslissing is niet aanstaande. Mocht

ongedacht de goede fortuin den Rus beslissende overwinningen schenken, die het leven van den sedert aren zieken man werkelijk in ernstig gevaar brachten, dan zouden de Europeesche mogenheden wel in de bres springen.

Rusland vangt dezen krijg aan op een oogenblik, waarin de westelijke staten volstrekt niet door binnenlandsche of buitenlandsche verwikkelingen belemmerd worden handelend op te treden. Ook indien het militair overwicht aan zijn zijde is, zal hij in de deugd van lijdzaamheid zich ditmaal hebben te oefenen. De halve maan gaat nog niet onder.

Het is zelfs zeer de vraag, of Konstantinopel ooit door den Rus wordt bereikt, zoolang hij diens machtigen beschermer in Indië niet heeft overwonnen. De Engelsche vestiging in Indië duldt niet, dat Engeland den Sultan aan zijn lot overlate. De Christelijke keizerin is ter wille van haar heerschappij in het Oosten verplicht het Mohammedanisme, dat het geloof van een aanzienlijk deel harer onderdanen is, in bescherming te nemen. Vandaar de noodzakelijkheid, dat binnen korter of langer tijdsverloop Rusland en Engeland in Azië slaags raken. Rusland, dat de hand naar de beheersching van geheel Azië uitstrekt en voortdurend de begeerten zijner volken naar Konstantinopel prikkelt en opwekt, kan de Aziatische macht van Engeland niet blijvend naast zich dulden. Wie Vambéry's geschriften gelezen heeft en zich den strijd herinnert, dien zijne voorspellingen in dezen geest voor jaren in Engeland hebben uitgelokt, weet hoe lang het preutsche Albion onwillig is gebleven om de nadering van dat groot gevaar te erkennen. Thans zijn die dagen voorbij en meer en meer wordt de publieke opinie in Engeland overtuigd, dat struisvogelpolitiek wel zeer geschikt is voor kinderen, maar dat mannen de oogen niet hebben te sluiten voor de

werkelijkheid. Het baat niet, als 't regent, te beweren dat het droog weer is. Trek een regenjas aan; dat is verstandiger.

Met deze zekerheid voor oogen van een worsteling tusschen Rusland en Engeland, waarin wellicht geheel Europa zal worden medegesleept, omdat van haar beslissing het lot zoowel van Europa als van Azië gedurende een aantal jaren zal afhangen, is het dwaasheid, profetieën over den mogelijken afloop te willen maken, te meer, omdat nog van andere kanten ernstige, dreigende gestalten oprijzen.

Rusland heeft in de 19de eeuw den stoutsten greep gewaagd, dien ooit een absolutistische regeering deed. De afschaffing der lijfeigenschap heeft hare vruchten nog niet gedragen. De revolutie nadert Rusland: de revolutie op het politiek en op het maatschappelijk terrein. En daarnevens vertoont zich de geheimzinnige werking van den ouden vijand van alle ontwikkeling der volken, het Jezuietisme. De orde van Loyola, in Rusland levende toen zij overal elders in Europa opgeheven was, heeft dit vruchtbaar terrein nooit verlaten en woelt voort, vooral in het zuidelijk en westelijk deel des lands. Wie kan zeggen, hoe de groote crisis, die de gisting van deze schijnbaar uiteenloopende, maar inderdaad zoo goed samenwerkende krachten, voorbereidt, door botsing met het buitenland zal worden verhaast?

In dagen, waarin geheel nieuwe elementen hun werking beginnen te openbaren, in literarische kunststukken leiddraden te willen zoeken tot verklaring van toekomende gebeurtenissen, is niet anders dan de levenden zoeken onder de dooden. De weg naar Konstantinopel is lang, zelfs voor de Russische macht. En zoo ooit de Czaar zijn

intree doet in de stad aan den Bosphorus, het zal niet zijn om er te blijven. Zelfs indien het wondervol geluk, dat tot dusver zijn ontwikkeling volgde, hem getrouw blijft, het zal alleen zijn, om daar afscheid van hem te nemen. Een rijk als het Russische, bestuurd uit Konstantinopel, heeft geen levensvatbaarheid. Een splitsing, gewillig of onwillig, zal de krachten, de belangen en daarmede het gevreesde gevaar voor Europa, verdeelen en verbreken.

Bovendien — de tijd is voorbij, dat de wil van één mensch bij voortduring het lot van millioenen kan bepalen. Zijn onbegrensde macht dient alleen, om zelfstandige krachten tot leven en werkzaamheid te roepen, die eindigen met de bron van hun bestaan, den absoluten wil van een enkelen heerscher, te vernietigen. De hand, die de opheffing der lijfeigenschap onderteekende, onderteekende tevens den val zijner absolute macht.

IV

METTERNICH'S OPKOMST.

METTERNICH'S OPKOMST.

Aus Metternich's nachgelassene Papieren. Herausgeg. von dem Sohne des Staatskanzlers Fürsten Richard Metternich-Winneburg. Geordnet und zusammengest. von Alfons von Klinkowström. Autorisirte deutsche Original-Ausgabe Th. I, II. Wien 1880.

Mémoires, documents et écrits divers laissés par le Prince de Metternich, Chancelier de Cour d'État. Publ. par R. de Metternich, etc. T. I, II. Paris 1880.

Toen de latere kanselier der Oostenrijksche monarchie nog een kleine jongen van twaalf jaar was, schreef zijn vader hem eens, om hem over zijn schrift te berispen. Tot aanmoediging voegde hij er bij: "als gij niet grooter schrijft, zal uw schrift geheel onleesbaar worden, en dat zou jammer zijn, want ik hoop, dat Clemens nog eens dingen zal schrijven die lezenswaard zijn."

Aan die verwachting heeft Clemens ten volle voldaan. Hij heeft niet alleen veel geschreven wat gelezen is — meer dan voor Europa wenschelijk of heilzaam was — maar ook veel, dat lezenswaard is. De bloemlezing, die de zoon des kanseliers uit de papieren des vaders heeft bijeengegaard, bewijst het ten overvloede voldingend.

's Mans memories zijn bij uitstek lezenswaard. Zij laten

punt, is zelfs niets nieuws over de politieke onderhandelingen van Oostenrijk van 1773—1815 hier medegedeeld. Wie er over klaagt, wordt door den schrijver kalmpjes afgewezen: mijn plicht jegens den Staat gedachtig, heb ik niets, wat tot zijn geheimen behoort, in dit manuscript opgenomen; wel echter — voegt hij er bij — veel, waarvan het beter is, dat het bekend worde, dan dat het in 't duister blijve."

Die laatste woorden, zal men zeggen, munten niet door helderheid uit. Wat bedoelen ze? Naar den inhoud der memories te oordeelen, niets anders dan dit: niet over den Staat, maar over mij zelf heb ik het een en ander willen mededeelen, wat anderen beletten kan, onjuist over mij te oordeelen. Uitdrukkelijk verklaart hij, niet wat men noemt geschiedenis te hebben willen schrijven. Vol zelfgevoel wijst hij het denkbeeld af: „De mannen, die zelf geschiedenis maken, hebben geen tijd ze te schrijven. Mij ten minste ontbrak het daaraan." Of dit laatste waar is, doet weinig ter zake; Metternich heeft voor nog al veel dingen den tijd gehad, die eenvoudig niets met staatkunde te maken hadden. Doch hij wil er niets van weten, en verzekert ons met een ernstig gelaat: „men zal uit mijn verhaal zien, dat ik van mijn vroegste jeugd tot in het zes en dertigste jaar van mijn ministerie, waarin ik deze bladen schrijf, geen enkel uur voor mij zelf geleefd heb."

Men ziet, de schrijver poseert. Hij neemt de houding aan, waarin hij wil dat het nageslacht hem beschouwe. „Ik leg in handen mijner nakomelingen niet een voltooid werk neer, maar geef hun slechts een leiddraad, die hun de waarheid zal wijzen over dat, wat ik wilde en niet wilde. — Zal er eens, *gelijk onvermijdelijk is*, eene levensgeschiedenis van mij het licht zien, dan verschaft deze

uiteenzetting der waarheid aan mijne afstammelingen het middel, om tegen valsche berichten op te komen." Het is inderdaad jammer, dat Metternich zoo vroeg, zou men zeggen, deze lofrede op zich zelf heeft geschreven. Indien hij zich na zijn val in 1848, toen de publieke opinie zich onverholen — men denke o. a. aan Hormayr's scherp pamflet — over hem uitsprak, tot den arbeid had gezet, hij zou vrij wat andere verwijten, dan hem thans bekend schijnen, hebben weerlegd. Doch misschien is deze opmerking voorbarig en bewijzen de volgende deelen, dat hij ze de vereischte opmerkzaamheid niet heeft onthouden. Misschien ook, en dit komt mij waarschijnlijker voor, had hij het beneden zich geacht er notitie van te nemen en is hij ze met een air hautain voorbijgegaan.

Hoe dit zij — de strekking van den literarischen arbeid, dien wij voor ons hebben, is volkomen duidelijk. Metternich treedt op, om ons te zeggen, wat hij was en wilde zijn; om te vertellen hoe zijne historische verschijning, naar hij wenscht, behoort opgevat te worden. Vandaar de breedvoerigheid over sommige, het stilzwijgen over andere zaken. De keus van het medegedeelde is met zorgvuldigheid geschied. Als een talentvol kunstenaar, heeft hij zorgvuldig alles vermeden, wat aan het beeld dat hij scheppen wilde, schade zou doen; geen enkele trek komt er voor, die de harmonie van 't geheel verbreekt. Ook voor den achtergrond heeft hij gezorgd: scherp komt de hoofdfiguur tegenover en naast de andere uit, die het doek vullen. Op hen valt de schaduw, die het volle licht, dat zijn beeld omstraalt, te meer doet waardeeren. Doch niet scherp zijn de lijnen; met meesterhand is voor den overgang der kleuren gezorgd. Wie zal, met deze schilderij in handen, een Von Stein gelijkstellen met een

Frans I; doch wie ook den laatste anders dan slechts ter zijde achter een Metternich plaatsen? En Napoleon.... doch wij zullen zien.

De waarheid over personen, die een historische plaats innemen, wordt uit verschillende bronnen gekend. Niet het minst dikwerf uit hun eigen teekening, hun eigen voorstelling van wat zij geweest zijn. Metternich's pose op het piedestal, waartegen hij wenscht dat het nageslacht eerbiediglijk opzie, is een uitnemende bijdrage voor de kennis van zijn persoon en politiek.

De man, die jaren lang de leider van Oostenrijk's buitenlandsche staatkunde is geweest, was geen Oostenrijker van geboorte of afkomst. Zijn vader was in dienst van den keurvorst van Trier, voordat hij in dien van Oostenrijk trad. Clemens Metternich werd te Coblenz geboren en doorleefde de jaren zijner jeugd in de Rijnstreken. Hij studeerde te Straatsburg en te Mainz, bleef daardoor geheel vrij van alle Oostenrijksche indrukken en volkomen vreemd aan het land, waaraan zijn verder leven gewijd zou zijn.

Andere indrukken daarentegen deden zich overwegend gelden: de religieuse onverschilligheid, die met de lossere Fransche zeden het leven aan den Rijn doordrong, de antikerkelijke denkbeelden des tijds, oefenden in de jaren zijner vorming een beslisten invloed op hem uit. Is het niet kenmerkend voor den tijd, dat van de twee personen, die gelijktijdig Metternich's gouverneurs waren, de een een katholiek priester was en de ander een Protestant, leerling en geestverwant van Basedow en Campe? Zoo eenheid van richting een hoofdeisch is der paedagogiek, dan werd zij hier ten minste niet opgevolgd.

Doch sterker dan het zonderling mengsel van ideeën, dat hij van deze mannen moet ontvangen hebben, werkte de herinnering aan zijn afkomst. Zijn geslacht behoorde tot den Duitschen rijksadel, en trots op die afkomst vervulde Metternich in merg en been.

Bij de kroning van Leopold II als Duitsch keizer te Frankfort, in 1790, werd de jonge Metternich door de katholiek-Westphaalsche Rijksgraven-bank tot ceremoniemeester gekozen, een eer, die twee jaren later, bij de kroning van Frans II, hem opnieuw ten deel viel, en weinig geschikt was om hem tot nederigheid te stemmen en met eenige onpartijdigheid de wereldgebeurtenissen te doen beschouwen, waarvan hij getuige was. Te jong om ze te begrijpen, zag hij ze met de oogen van een vijand aan. Dat hij in die jaren, toen alle levenservaring hem ontbrak, in den brand, die de Fransche monarchie verteerde, niets anders dan de werken van de laagste en onedelste driften aanschouwde, is te begrijpen. Maar dat de man, die den geheelen loop had waargenomen, in 1844 nog niet anders oordeelde, bewijst hoe jammerlijk zijn oog was verblind en hoe onvruchtbaar voor hem het leven was geweest.

„De leer der Jacobijnen en het beroep op de volksdriften boezemden mij een afkeer in, dien ouderdom en ervaring in mij versterkt hebben. Ik heb de overtuiging, dat ik ook in de nederigste maatschappelijke positie en in elk tijdperk, welk ook, tegen de verzoeking, waarvoor ik een zoo groot aantal mijner tijdgenooten bezwijken zag, bestand zou geweest zijn. Ik moet echter tevens toegeven, dat het voorbeeld van de afdwalingen, waartoe een valsche geest en de overprikkeling der hartstochten voeren kunnen, voor mij niet verloren geweest is: het heeft invloed op

mijn geestesontwikkeling gehad en bijgedragen, om mij voor dwalingen te bewaren, waartoe velen zijn vervallen, wien niet het voordeel ten deele viel, zulke afschuwelijkheden aanschouwd te hebben."

Zulke verklaringen, die hier in massa voorkomen, bewijzen hoe weinig Metternich begreep wat hij zag, en hoe weinig rekenschap hij zich zelfs op rijper leeftijd gaf, om het waarom van wat hij beleefde voor zichzelf te beantwoorden. Men zoekt tevergeefs in deze bladen naar eenige ernstige beschouwing van de Fransche revolutie. Het schijnt, dat de trots van den Duitschen rijksvorst geen ernstiger grieve tegen haar heeft, dan dat zij het oude Duitsche rijk verstoord, de "verheven" heerlijkheid der oude rijksadellijke grootheid vernietigd, het domme volk op de straat gebracht en zijn hartstochten geprikkeld, en — misschien last not least — bezittingen, aan zijn geslacht toekomende, weggenomen heeft. Nergens een woord, waaruit eenig inzicht blijkt in de geweldige ontwikkeling van staat en maatschappij, die sedert 1789 is aangevangen. Metternich is met hart en ziel aan de oude staatsorde gehecht, en is dit, naar hij verzekert, steeds geweest. Hij is onveranderd dezelfde gebleven.

Tegen deze hoofdlijnen van de teekening van zijn politiek inzicht zal wel geen bezwaar bestaan: de politiek, die hij als kanselier volgde, schijnt ze te bevestigen. Maar geheel anders is het gelegen, waar hij, in het verhaal zijner jeugd en jongelingschap, ons allerlei op de mouw spelt, wat in lijnrechten strijd is met het getuigenis zijner tijdgenooten. De man, die in zijn geheele leven bekend was als een volslagen "Weltmann", vol van bewondering en aanbidding voor het vrouwelijk geslacht, als een buigzaam, hoffelijk diplomaat, wordt ons hier als een onverbiddelijke slaaf van

beginselen en een strenge opvolger van alle eischen van zedelijkheid en godsvrucht geteekend.

De papieren, die wij hier voor ons hebben, eindigen met 1815. Metternich's verhouding tot Frans I is voor ons een der belangrijkste vragen, die wij hier beantwoord hoopten te vinden. De bouwstof echter, hier voorkomende, is voor dat antwoord volkomen onvoldoende. Wij gelooven, dat de wijze waarop Metternich zich hier als een ideaal van strenge plichtsbetrachting en zedelijkheid teekent, er ten nauwste mede samenhangt. Men weet, dat de kanselier steeds den schijn aannam niets dan de uitvoerder der keizerlijke bevelen te zijn: dat hij altijd achter zijn meester wegschuilde, en hij elken schijn, alsof door hem de richting werd bepaald, vermeed. De teekening, die hij hier van zich zelf ontwerpt, is zoo geheel op het karakter van Frans berekend, dat wij er niets anders in kunnen zien, dan de inleiding tot hetgeen volgen zal. Hij zal ons daar onthalen op een voorstelling, zooals hij ze bij zijn leven geliefde te geven.

Fin, faux, fanfaron, valsch en listig, zwak en inconsequent, een vijand van alle krachtig handelen en slechts op genot bedacht — zoo teekenen de tijdgenooten hem. Welk een afstand van dat beeld en de voorstelling hier gegeven! Een man van studie, afkeerig van ongeoorloofde vermaken, bescheiden en nederig, zonder eerzucht, tegen zijn wensch, uit plichtgevoel de politieke carrière ingetreden — zulk een voortreffelijk man vinden wij hier. Jammer maar, dat Metternich zelf, hoe goed literarisch kunstenaar ook, zoo hier en daar zich wat ontvallen laat, wat met al die nobele trekken minder goed overeenkomt. Nederig, zonder ambitie? Niemand zal den negentienjarige zoo heeten, van wien de zestigjarige vertelt: „bij de tooneelen van ver-

woesting, waarvan Frankrijk het schouwspel leverde, richtte zich mijn geest, volgens zijn natuurlijken aanleg, tot die studiën, waarvan ik mij het meeste nut voor mijn toekomstige loopbaan kon beloven. Ik gevoelde, *de revolutie zou de tegenstander zijn, dien ik voortaan te bekampen had*, en ik legde er mij op toe, den vijand te bestudeeren en mij in zijn legerkamp te orienteeren." Bij herhaling verzekert hij ons, dat een politieke carrière voor hem niets aantrekkelijks had; dat hij zich van de publieke zaken geheel had willen onthouden en zich uitsluitend aan studiën wijden; de jonge geleerde o. a. hoorde en volgde Gall. Jammer alweer, dat hij ons al de trappen doet kennen, waarop hij omhoog geklommen is. Deze afkeerige van staatkundige bemoeiingen werd reeds in 1793 door zijn vader, ministre plénipotentiaire bij het bestuur der Oostenrijksche Nederlanden, gebruikt om de relatie met het coalitieleger te onderhouden: „tusschen Brussel en de armee reisde ik heen en weêr." Toen de door Dumouriez aan Oostenrijk overgeleverde commissarissen der conventie aankwamen, werd Metternich gelast hen te Brussel te ontvangen. In den winter van 1793/94 nam hij aan de „Kabinetsgeschäfte" zijns vaders deel. Toen kort daarop de Oostenrijksche regeering te Brussel een harer leden naar Londen zond, om met het Engelsche gouvernement te onderhandelen, ging de jonge Metternich mede. Hij trad met de beroemdste Engelsche staatslieden in betrekking. „De zittingen van het Parlement woonde ik zooveel mogelijk bij, en zocht op de hoogte te komen van het parlementair mechanisme, wat mij in mijn latere loopbaan van veel nut is geweest." Altemaal zaken, zou men zeggen, die niet voor een groote overhelling tot een studieleven, inzonderheid aan natuurkunde gewijd, pleiten. Maar Metter-

nich zelf neemt alle illusie van die wetenschappelijke droomen weg, door ons te vertellen, dat hij toen voor de betrekking van gezant in Den Haag was bestemd, en dat het alleen de schuld van den revolutiekrijg is geweest, dat hij haar niet aanvaard heeft. Ik beken, dat ik van deze bestemming tot ambassadeur in Den Haag geen enkel woord geloof, omdat in geen der diplomatieke berichten van dien tijd, ook niet die uit Weenen op 't Nederlandsche Rijksarchief, die ik voor een anderen arbeid heb nagegaan, iets er van wordt aangetroffen. De Oostenrijksche regeering was toch niet dwaas genoeg, aan een jongmensch van 25 jaar, student te Mainz, een diplomatieke plaats van zooveel beteekenis, als in 1793 de ambassade in Den Haag was, toe te vertrouwen. Doch waar of onwaar — Metternich's verhaal bewijst, dat zijn afkeer van het publieke leven eenvoudig een literarisch masker is, om de waarheid te verbergen dat de Oostenrijksche regeering hem niet gebruiken wilde.

De Oostenrijksche regeering, d. w. z. de nieuwe minister van buitenlandsche zaken in Oostenrijk, Thugut. Den 27 Maart 1793 trad deze staatsman, wiens bestuur voor Oostenrijk zoo noodlottig zou zijn, op. De jonge Metternich, die in September 1795 huwde met de kleindochter van den kanselier Kaunitz, is door Thugut nooit tot den staatsdienst geroepen. Het kan zoowel om persoonlijke als om politieke redenen geweest zijn; het laatste is het waarschijnlijkste, daar Thugut de man niet was, om tegen het karakter van Metternich bezwaar te hebben. Zeker is het niet bij vergissing dat Metternich den staatsman, die Kaunitz opvolgde, wiens laatste levenstijd verbitterd werd door het gemis der keizerlijke gunst, een jaar later doet optreden, dan werkelijk het geval is. Thugut bleef van 1793 tot

na het verdrag van Hohenlinden (20 Sept. 1800) met de leiding der buitenlandsche zaken in Oostenrijk belast. In al dien tijd bleef Metternich aan de staatszaken vreemd. Onmiddellijk na Thugut's val trad hij in staatsdienst.

Is deze samenloop toeval? Het tegendeel is volkomen duidelijk. Deze werkeloosheid was de weg niet, om de revolutie te bestrijden. En het oordeel, dat Metternich uitspreekt over den man die hem ter zijde liet — hem, die bij Thugut's optreden bestemd heette tot een zoo belangrijken post als de ambassade in Den Haag, en die zich, naar zijn eigen verklaringen, steeds had voorbereid op een publieke carrière — het oordeel, dat Metternich over Thugut velt, strekt slechts tot bevestiging

Metternich stond onder de diplomaten zijns tijds bekend om de gladheid zijner vormen en het groot talent, waarmede hij in de vriendelijkste en beminnelijkste woorden doodelijk wist te wonden. Dat die roem niet onverdiend was, getuigen de woorden, waarin hij Thugut, die hem ter zijde had gelaten, afmaakt. „Het ministerie van Thugut vertoont een onafgebroken reeks van misgrepen en valsche berekeningen. Toen hij op het toppunt van zijn macht stond, waren er twee partijen, die ieder van haar standpunt den minister verdacht hielden. Hij werd door de eene beschuldigd, aan Frankrijk verkocht te zijn; de andere beweerde, dat Engeland hem had omgekocht; het is te betreuren voor zijn naam en voor dien van Oostenrijk, dat niemand de overtuiging heeft uitgesproken, dat hij onbaatzuchtig de belangen van zijn land heeft gediend. — Hij had het grootste deel van zijn vermogen in Fransche fondsen belegd: zonder twijfel was het de zorg voor het behoud van dit vermogen, dat hem bij het uitbreken der revolutie verblindde of ten minste werkeloos deed zijn. Toen was

het, dat onder de Engelsche partij het vermoeden wakker werd, dat hij door Frankrijk gewonnen was. Toen het Schrikbewind alle hoop vernietigde om ook het kleinste deel van zijn vermogen te redden, en Thugut, zonder maat te houden, aan zijn politiek een andere richting gaf, meende het publiek, dat dezen omkeer aanzag, dat Engelsch geld dien had bewerkt."

Wat baat het, dat Metternich er bij voegt, niet aan Thugut's verraad te gelooven?

Zijn lancet is veel fijner, treft veel zekerder en doodelijker, dan de plompe verdediging van omkooperij.

Metternich's diplomatische loopbaan ving te Dresden aan. Wie echter meent, dat de missie bij het Saksische hof, dat in de schaal der Europeesche politiek geen het minste gewicht legde, daarom ook van weinig beteekenis was, vergist zich. "Dresden, een station op den weg naar Berlijn of St. Petersburg, had in mijne oogen de waarde van een observatiepost, waarvan voordeel te trekken was." Zoo leert ons de kanselier, doch vergeet ons het voordeel, dat Oostenrijk hier van zijn observeeren trok, aan te wijzen.

Niettemin is het waar: Dresden was een station naar Berlijn en St. Petersburg — voor hem. In 1803 werd hij tot opvolger van graaf Stadion te Berlijn benoemd.

Als Metternich hier, op 't papier, aan den aanvang van zijn politieke carrière staat, doet hij ons een tweetal mededeelingen, die èn voor zijn werk èn voor zijn persoon leerrijk zijn. "Ik stel mij voor, in mijn verhaal slechts dat op te nemen, wat mijn persoon betreft, of veeleer wat dienen kan de leemten der officieele correspondentie aan te vullen; want ofschoon deze laatste een waar beeld van de werkzaamheid van een staatsman geven, is in haar voor

vele details geen plaats. Ik wensch dat zij, die toegang tot de keizerlijke archieven hebben, de daar aanwezige akten met dezen mijn arbeid verbinden; wanneer zij uit deze dubbele bron putten, kunnen zij gemakkelijker het groote tijdperk beoordeelen, waarin het lot mij de zware taak had toebedeeld een actieve rol op het wereldtooneel te spelen." Er is grond tot de vrees, dat nog wel eenige andere bronnen daartoe noodig zullen zijn. Leemten in de officieele correspondentie worden niet voldoende aangevuld door zulk een verzameling van anecdoten en verhalen, als wij hier vinden. Metternich vergat bij 't schrijven dezer woorden geheel, dat hij zelf verklaard had, geen staatsgeheimen te onthullen.

Belangrijker echter nog is de tweede mededeeling. Hij wil ons „de beginselen ontvouwen waarop de daden mijns openbaren levens berusten." Nieuwsgierig zetten wij ons tot luisteren neer.

„De politiek is de wetenschap van de hoogste levensbelangen der staten. Een volkomen geïsoleerde staat bestaat slechts in de annalen der heidensche wereld of in de abstracties van philosophen. De vereeniging (Gesellschaft) der staten heeft men daarom ook in 't oog te houden. * Iedere staat heeft, behalve zijn bijzondere, ook belangen met andere gemeen. De groote axiomen der politieke wetenschap berusten op de erkenning van de waarachtige politieke belangen van alle staten. De bijzondere belangen daarentegen, die

* Tegelijk met de Fransche uitgaaf is, naar men weet, de oorspronkelijke Duitsche verschenen, die wij citeeren. Eigenlijk staat er: „hat man im Auge behalten." Dit zal wel een schrijf- of drukfout zijn, daar het tegendeel juist het verwijt tegen vroegere tijden is. In de Fransche uitgaaf staat dan ook „On ne doit jamais perdre de vue la *Société* des États," zoodat in de Duitsche het woordje *zu* is weggevallen.

soms tijdelijk een groot gewicht verkrijgen, en wier bevrediging in de oogen van een kortzichtige staatkunde de hoogste wijsheid uitmaakt, hebben slechts een betrekkelijke en ondergeschikte waarde. Wanneer de bijzondere met de algemeene in strijd geraken en de laatste daardoor verwaarloosd worden, dan is dit als een ziekte te beschouwen, van wier ontwikkeling of spoedige genezing het afhangt of de staat zijn val tegemoet gaat, dan wel weder tot bloei komt. De moderne staten hebben, in onderscheiding der oude, de tendenz, zich met elkander te verbinden, gelijk ook de menschelijke maatschappij zich volgens het christelijk grondbeginsel: *doe aan anderen niet, wat gij niet wilt dat u geschiedt*, ontwikkelt. Deze grondstelling toegepast op den staat, heet reciprociteit, en haar vrucht is, wat men in diplomatische taal noemt *bons procédés*, met andere woorden: wederkeerige voorkomendheid en eerlijk voorgaan. In de oude wereld was politiek absolute zelfzucht, en de wet der wedervergelding wierp slechts muren van afscheiding op. De moderne geschiedenis toont ons de toepassing van het beginsel van solidariteit en evenwicht tusschen de staten, en biedt ons het schouwspel aan van de vereenigde inspanning van meerdere staten tegen de tijdelijke overmacht van een enkelen, om de uitbreiding van zijn invloed te verhinderen en hem tot terugkeer tot het gemeene recht te dwingen. De herstelling van de internationale betrekkingen op den grondslag der reciprociteit, onder den waarborg van eerbiediging der verworven rechten en van de conscientieuse trouw aan eeden en beloften (des beschworenen Wortes) maakt tegenwoordig het wezen der politiek uit, waarvan de diplomatie slechts de dagelijksche toepassing is. Tusschen beide bestaat, naar mijn meening, hetzelfde onderscheid als tusschen *wetenschap* en *kunst*.

„Gelijk de menschen dagelijks de wetten der burgerlijke maatschappij overtreden, zondigen de staten maar al te dikwijls tegen de eeuwige wetten. De overtredingen der menschen en die der staten zijn aan dezelfde straffen onderworpen: het eenige verschil ligt in de zwaarte der feilen, die van de grootere of geringere beteekenis van het individu des overtreders afhankelijk is.

„Wanneer men in deze waarheden indringt, dan ziet men de nietigheid van die zelfzuchtige politiek in, de politiek van phantasie of van armzalig gewin, die buiten de eenvoudigste regelen van recht voordeel zoekt, met rede den spot drijft, en, in één woord, uitsluitend op de aanmatiging van handigheid of overmacht berust."

Wie op deze uiteenzetting van Metternich's politieke beginselen het woord van Talleyrand toepaste, dat de taal den menschen is gegeven om de gedachten te verbergen, zou, geloof ik, zeer onbillijk zijn. Metternich heeft inderdaad niets te verbergen.

Wat beteekenen deze gemeenplaatsen? Zij beteekenen eenvoudig, dat de kanselier der Oostenrijksche monarchie, toen hij in 1844 de souvenirs van zijn leven opteekende, behoefte gevoelde zijn politieke carrière met een soort van staatkundige theorie in overeenstemming te brengen. Hij wist even goed, als wij het weten, wat een der meest gewone grieven tegen hem was.

Metternich, zei men, had zich eigenlijk nooit om Oostenrijk bekommerd: de eigenlijke Oostenrijksche vragen, de Boheemsche, de Hongaarsche quaestiën, de verhouding van de groote deelen tot het geheel van het keizerrijk, hadden hem nooit belang ingeboezemd: hij had nooit de moeite genomen, om er zich in te werken en zich er van op de hoogte te stellen. Hij was minister van buitenlandsche

zaken van een groot land, dat toevallig Oostenrijk heette. Vreemdeling in dit keizerrijk, had hij, indien het lot het anders had beschikt, met gelijk gemak, wat zijn persoonlijke voorliefde betrof, minister van buitenlandsche zaken elders, in Pruisen, Engeland, Rusland of waar ook kunnen zijn. Hij was geen Oostenrijker, noch van afkomst, noch van harte. Hij was slechts kanselier van een groot rijk, dat hem vergunde een groote rol te spelen, welks macht en aanzien voorwerpen van zijn zorg waren, omdat zijn macht en aanzien er afhankelijk van waren.

Welnu, antwoordt Metternich in 1844, niemand heeft recht mij daarvan een verwijt te maken: de bijzondere belangen van een enkelen staat zijn ondergeschikt aan die, welke alle staten gemeen hebben; het is een ziekelijke toestand, als de eerste boven de laatste worden gesteld.

Is het een verzinsel van Metternich, „pour le besoin de la cause"? Ik geloof het niet; Metternich meent het oprecht. Hij is cosmopoliet, als een echte zoon der 18de eeuw en uit gemakzucht. Het is vrij wat aangenamer en gemakkelijker een werelddeel te overzien, het schaakspel te volgen, dat de volken spelen, dan zich te verdiepen in de kleine, huiselijke besognes van een volkenfamilie als de Oostenrijksche monarchie.

Vraagt men intusschen, wat Metternich van al die mooie woorden, die christelijke politiek: *doe aan anderen niet, wat gij niet wilt dat u geschiedt*, maken zal, als hij de Oostenrijksche staatkunde na 1815 heeft toe te lichten, dan kan men gerust zijn. Oostenrijks roeping zal den sleutel bevatten van Oostenrijks overwicht in Italië, en de politiek van christelijke solidariteit en evenwicht tot rechtvaardigende verklaring dienen van de staatkundige stellingen, door de aanhangers der Heilige Alliantie op Europa toegepast.

Hoe intusschen al dergelijke algemeenheden voor staatkundige beginselen kunnen doorgaan, is moeielijk in te zien. Broederschap der staten, solidariteit van belangen zijn phrasen die met geen bepaalde opvatting van het wezen van den staat samenhangen.

Zoowel de republikein als de monarchaalgezinde, de voorstander van het absoluut gezag als de lofredenaar van een constitutioneel régime kan ze gebruiken. De geschiedenis heeft het bewezen. Met een beroep op dergelijke phrasen heeft de eerste Fransche republiek den oorlog aan Europa verklaard; met een beroep op dergelijke phrasen de Heilige Alliantie Europa's vrijheid geketend. „Des mots, des mots, des mots et rien que des mots," zou Guizot zeggen. Voor de praktijk maakt het weinig verschil, of de Gironde van de broederschap der volken en Metternich van die der staten spreekt.

Merkwaardig is het ijdele zelfvertrouwen, waarmede Metternich in 1844 deze groote waarheden voor hoog verhevene beginselen, ontdekkingen van diepe staatsmanswijsheid uitgeeft: „Uit deze geloofsbelijdenis kan men opmaken, hoe hoog ik staatslieden aansla van het slag, of wil men liever van het gewicht van een Richelieu, Mazarin, Talleyrand, Canning, Capodistria, Haugwitz, enz." Tot de minachting van al deze mannen en hun werk voelt de kanselier der Oostenrijksche monarchie zich gerechtigd.

Zal de geschiedenis op dat oordeel haar zegel drukken? Tot dusver laat de ontwikkeling der 19de eeuw niet toe het te verwachten. Wat is er van Metternich's arbeid over? Niets, volstrekt niets. Nog geen halve eeuw na zijn aftreden is verloopen, en zelfs de puinen van zijn werk zijn ternauwernood meer zichtbaar. Van het staatkundig gebouw, door Richelieu opgericht, is slechts een

deel weggevallen: Bismarck heeft het overwicht van Frankrijk over Europa gebroken. Maar de eenheid des Franschen volks, waarvan de groote raadsman van Lodewijk XIII de grondslagen heeft gelegd; is ongeschonden bewaard: de revolutie van 1789 heeft het werk van Richelieu slechts voortgezet. Zoolang zij bestaat — kan zij nog ondergaan? — blijft zijn naam er aan verbonden. Wat heeft Metternich gewerkt, dat hem voor de vergetelheid bewaart?

De strijder tegen de revolutie en tegen haar incarnatie, Napoleon Bonaparte, zou zeker vreemd opzien, indien hij deze vraag hoorde. Want in zijn oogen is hij de man, aan wien de val van het eerste keizerrijk is te danken. Het was zijn providentieele roeping, de tegenstander, de overwinnaar van revolutie en keizerrijk te zijn.

Opmerkelijk, hoe al de draden van zijn leven samenloopen om hem te voeren tot de plaats, waar hij zijn roeping kan vervullen. Toen de jonge Metternich in 1786 naar de universiteit te Straatsburg werd gezonden, had Napoleon, die als artillerie-officier daar in garnizoen had gelegen, de stad zoo even verlaten. Metternich had dezelfde leermeesters in mathematische wetenschappen en in 't schermen, die Napoleon hadden onderwezen. Toen hij, als Oostenrijksch gezant, in 1806, door Straatsburg naar Parijs ging, bezocht hem de schermmeester en zeide: „is het niet een zonderlinge beschikking, dat ik u schermlessen heb gegeven, kort nadat ik ze Napoleon gaf? Ik hoop, dat mijne leerlingen, de keizer der Franschen en de Oostenrijksche gezant te Parijs, niet op den inval zullen komen, zich met elkander te meten."

Men ziet, zelfs die eenvoudige schermmeester gevoelde, dat deze twee mannen bestemd waren, elkanders tegenstanders te zijn.

In 1799, toen het gravencollege van Westphalen hem de verzorging zijner belangen op het Congres van Rastadt opdroeg, kwam Metternich daar aan, juist twee dagen nadat Napoleon Rastadt had verlaten. Hij kwam niet terug. Metternich was er niet rouwig om: „ik ben bang, dat hij er wat al te ruw in zal hakken", schreef hij aan zijne vrouw.

Als opvolger van Stadion, die naar Petersburg vertrokken was, tot gezant te Berlijn benoemd, vond Metternich zich in een belangrijken werkkring verplaatst. Hier kon hij niet alleen observeeren, hier kon hij handelen. De omstandigheden waren gunstig. De oorlog van Oostenrijk en Rusland tegen Frankrijk gaf aan de diplomatie te Berlijn werkzaamheid. Beide partijen zochten het weifelende Pruisische hof voor zich te winnen.

Metternich speelde, naar hij mededeelt, een belangrijke rol. De Russische gezant genoot het vertrouwen van keizer Alexander niet, die een zijner vertrouwde raadslieden naar Berlijn zond, om Frederik Wilhelm voor de coalitie tegen Napoleon te winnen. Vorst Dolgoruki, zoo heette de afgezondene, was ook al ongeschikt voor zijn moeilijke taak. Keizer Alexander had daarom Metternich uitgenoodigd, hem ter zijde te staan en te steunen. Het tractaat van 3 November 1805 was er de vrucht van. De Russische Keizer erkende zijn verdiensten door het grootkruis der Stephanusorde.

Doch terwijl Metternich, zijn roeping getrouw, tegenstander der revolutie en des keizers te zijn, de Napoleontische politiek tegenwerkte, had hij daarom niet verzuimd met de personen zijner tegenpartij op goeden voet te blijven.

„Daar het tot mijn gewoonten behoort, ambtszaken niet te verwarren met persoonlijke quaesties, streefde ik er naar,

mijn betrekkingen met mijn Franschen ambtgenoot op hoffelijken voet te onderhouden." Zij bleven gedurende al de phasen van deze gebeurtenissen ongestoord. Daaraan had hij te danken, dat na het sluiten van den vrede, de aandacht der keizerlijke regeering zich op hem vestigde. Ofschoon Metternich reeds benoemd was te Petersburg, daar graaf Stadion minister van buitenlandsche zaken te Weenen werd, wenschte Frankrijk hem als Oostenrijksch gezant te Parijs.

Metternich vernam de verandering zijner bestemming pas, toen hij te Petersburg was aangekomen.

Natuurlijk, kon het anders? wenschte de bescheiden, niet eerzuchtige man de belangrijke plaats niet, die hem werd aangewezen. Doch hij onderwierp zich aan hetgeen plicht van hem eischte. "Gedreven in een richting, die met mijn neigingen streed, doch vast besloten, die steeds aan mijn plichtsgevoel te onderwerpen, poogde ik mij bewust te worden, welken weg ik volgen moest. Napoleon scheen mij de vleeschgeworden revolutie toe, terwijl ik in de staatsmacht, die ik bij hem zou vertegenwoordigen, de zekerste beschermster en bewaakster zag van de grondslagen, waarop de algemeene rust en het politiek evenwicht steunen. Ik was wel niet bevreesd op de valsche wegen te geraken, waarop ik zoo velen door hun verhitte verbeelding en vooral door eigenliefde zag medegesleept, *omdat ik mij juist van deze gebreken volkomen vrij gevoelde*, maar van den anderen kant zag ik in, hoe vele en gevaarlijke klippen ik in mijn nieuwe betrekking had te duchten, en ik meende vooreerst mijn eerzucht hiertoe te moeten beperken, om ten minste het kwade te verhinderen, waar ik in de onmogelijkheid was, om het goede te bewerken."

Den bescheidenen is de wereld! Een man van zoo

deugdzame beginselen, met zooveel nederigheid, zoo rein en vrij van ergerlijke gebreken, als een verhitte verbeelding en eigenliefde moeten genoemd worden, kon niet anders dan slagen. Wij verwonderen ons dan ook niet, dat de kanselier der Oostenrijksche monarchie, in het nederig bewustzijn, wat hij voor recht en waarheid en zedelijkheid tegenover de vleeschgeworden revolutie had mogen zijn en doen, in 1844 dit getuigenis nederschreef: "De stem van mijn geweten volgde ik, en ik geloof niet, dat het een goede ingeving van Napoleon was, toen zijn wensch mij tot een betrekking riep, waarin het mij mogelijk was, zijne goede hoedanigheden te leeren kennen, maar tevens zijne fouten, die hem ten laatste in 't verderf hebben gestort en Europa van den druk, waaronder het gebukt ging, verlost. Deze studie toch gaf mij de middelen aan de hand, wier deugdelijkheid ik weinige jaren later de gelegenheid had te beproeven."

In de eerste dagen van Augustus 1806 kwam Metternich te Parijs aan. Weinige dagen later maakte hij met "de vleeschgeworden revolutie" kennis, toen Napoleon hem te St. Cloud ontving.

Den indruk, dien sommige beroemde tijdgenooten op hem maakten, heeft Metternich in eenige portretten saamgevat, voorzoover hij hun die eer waardig keurde. De thans verschenen deelen bevatten een tweetal zulke portretten: Napoleon en Alexander van Rusland zijn de afgebeelden.

Het zijn meer of min uitgewerkte teekeningen met de pen, vooral dat van Napoleon. De gelijkenis is zeer goed te bespeuren; maar geacheveerd zijn zij toch niet. Veel kenmerkends blijft onopgemerkt; des te kenmerkender voor den steller is het opgemerkte.

Niets is in den eersten Franschen keizer aan den trotschen edelman, den volmaakten man van de wereld, als hoedanig Metternich bekend was, scherper in 't oog gevallen dan het parvenu-achtige. Napoleon was parvenu, in zijn vormen, zijn manieren, zijn spreken. Bij het eerste gehoor, dat hij Metternich gaf, hield hij zijn hoed op 't hoofd. „Deze bijzonderheid, ongepast in elk opzicht, omdat de audiëntie niet publiek was, trof mij als een misplaatste aanmatiging, die den parvenu verried. Zijn houding was gegeneerd en zelfs verlegen. Zijn korte, vierkante figuur, zijn achtelooze houding, bij een blijkbaar pogen om te imponeeren, verzwakten in mij het gevoel van grootheid, dat men natuurlijk had bij de gedachte aan den man, voor wien de geheele wereld beefde. Die indruk is nooit geheel bij mij uitgewischt: hij kwam telkenmale boven bij de belangrijkste samenkomsten met Napoleon in de meest verschillende perioden. Het is mogelijk, dat ik daardoor hem beter doorzien heb; in zijn luimen, zijn heftige, driftige uitvallen, in zijn korte, bruske interpellatiën zag ik vermommingen, bestudeerde rollen, met het oog op den indruk dien hij wilde maken."

Het meest in zijn voordeel verscheen hij in private gesprekken. Het minst in een grooten kring, onder veel menschen. „Men kan zich moeilijk iets meer links denken dan Napoleon's houding in een salon. De moeite, die hij deed om de fouten van zijn natuur en van zijn opvoeding te verbeteren, deed des te meer uitkomen hoe veel hem ontbrak. Hij zou er veel voor over gehad hebben, indien hij zich grooter had kunnen maken en zijn geheele figuur edeler; naarmate hij zwaarlijviger werd, werd hij meer commun, meer de man van minderen stand. Hij liep bij voorkeur op de punt van den voet en had

zich een soort van lichaamsdraai aangewend, dien hij van de Bourbons had overgenomen. Zijn kostuum was bestudeerd, om af te steken bij dat van zijn omgeving, òf door grooten eenvoud òf door schitterende pracht. Het is zeker, dat hij van Talma les genomen heeft in het aannemen van houdingen. Hij begunstigde dien acteur zeer; voor een groot deel was hun gelijkenis op elkander er de reden van. Hij hield er veel van om Talma op het tooneel te zien; het was alsof hij zichzelf in hem terugvond. Nooit is er uit zijn mond een woord gekomen, dat hoffelijk was of ook maar aardig ingekleed tegenover een vrouw, ofschoon het dikwijls merkbaar was op zijn gelaat en aan zijn stem, dat hij er moeite toe deed. Hij sprak met de dames alleen over haar toilet, het getal van haar kinderen enz. Een van zijne gewone vragen was, of zij zelve ze gezoogd hadden; een vraag, die hij gewoonlijk inkleedde in termen, al heel weinig in fatsoenlijk gezelschap gebruikelijk. Soms deed hij haar een soort van verhoor ondergaan over relatiën, die zij heimelijk onderhielden, zoodat zijn gesprekken dikwijls meer naar misplaatste waarschuwingen geleken dan naar een gewone salonconversatie. Dit gemis aan savoir-vivre haalde hem meermalen scherpe antwoorden op den hals, die hij niet den slag had handig te beantwoorden."

Bewijzen dergelijke kleine, fijne détails de scherpe gave van opmerking, die Metternich onderscheidde, het geheel van den indruk, dien Napoleon op hem maakte, is verre van ongunstig. De tijdgenooten beweerden, dat Metternich even sterk als anderen, onder Napoleon's overwicht had gebukt, dat hij hem bewonderd had als de meesten, die met hem in aanraking kwamen. Natuurlijk geeft de kanselier der Oostenrijksche monarchie dat ni[illegible]zijn ge-

heele boek is er op ingericht, om te doen zien hoe zelfstandig en onafhankelijk hij zich steeds tegenover hem gehouden heeft. Toch is er in de lofspraken, die hij aan Napoleon geeft en in hetgeen hij van zijn politiek mededeelt, veel, dat de traditioneele beschouwing meer versterkt dan verzwakt. „Altijd heeft het gesprek met hem voor mij een charme gehad, die ik moeilijk beschrijven kan. Napoleon zag dadelijk het essentieele van de zaken, wierp allen onnoodigen omslag onmiddellijk ter zijde, en ontwikkelde zijn denkbeeld, zijn opvatting, totdat hij ze volkomen helder en klaar gemaakt had. Hij koos altijd het juiste woord, hij schiep het zelf, waar de taal het hem niet leverde. Een onderhoud met hem was altijd belangrijk; hij causeerde niet, maar besprak de zaken met grooten rijkdom van gedachten en gemakkelijkheid van uitdrukking. Hij luisterde naar de opmerkingen en tegenwerpingen, die men maakte; hij debatteerde, nam ze aan of verwierp ze, maar bleef altijd in den toon en binnen de grens van een ernstige discussie. Ik heb mij nooit verlegen gevoeld om hem te zeggen wat ik voor waar hield, al kon het hem niet aangenaam zijn.

„Gelijk in zijn denken alles helder en scherp bepaald was, kostte ook de uitvoering hem geen moeite of weifeling. In de praktijk als in de discussie ging hij altijd recht op zijn doel af, zonder zich om allerlei consideratiën te bekommeren, die hij ondergeschikt achtte, en waarvan hij het gewicht misschien te gering achtte. Den weg, die het snelst tot zijn doel voerde, koos hij bij voorkeur en hij vervolgde hem tot het einde, zoolang niets hem noopte er van af te wijken. Maar slaaf van zijn plannen was hij niet: hij kon ze loslaten of wijzigen zoodra zijn standpunt veranderde, of nieuwe combinatiën hem doelmatigere aan

de hand deden. Hij was niet ongeloovig in den gewonen zin des woords. Hij kon niet aannemen, dat er ooit een atheïst ter goeder trouw was geweest; het deïsme veroordeelde hij als de vrucht van een overmoedige bespiegeling. Christen en Katholiek, kende hij alleen aan den positieven godsdienst het recht toe de menschelijke maatschappij te besturen. Het Christendom hield hij voor den grondslag van alle waarachtige ontwikkeling; het Katholicisme voor den eeredienst, die het meest geschikt was om de orde en de rust der zedelijke wereld te handhaven; het Protestantisme voor de bron van onlusten en verdeeldheden. Persoonlijk onverschillig voor de kerkelijke plichten, eerbiedigde hij ze te zeer, dan dat hij ooit zich aardigheden zou veroorloven jegens hen, die ze in acht namen. Hij had een zeldzamen slag om de personen te onderscheiden, die hem nuttig konden zijn. Hij zag dadelijk, hoe hij het meest partij van hen trekken zou. Hij was vast overtuigd, dat ieder mensch alleen door zijn eigenbelang gedreven wordt, en daarom was hij er op uit, allen zoo hecht mogelijk aan zijn eigen fortuin te verbinden, zoodat zij aan geen andere relatiën denken konden. Dikwijls gaf hij zich in zijn gesprekken aan historische discussiën over. Dan bleek zijn onvolledige kennis der feiten, maar tevens zijn uitstekende scherpzinnigheid om de oorzaken te erkennen en de gevolgen te voorzien. *Hij ried meer dan hij wist.* Zijn omgang in het particuliere leven, zonder beminnelijk te zijn, was niet lastig en hij was soms toegeeflijk tot zwakheid toe. Goed zoon en goed bloedverwant, in dien zin, als men ze voornamelijk vindt in Italiaansche burgerfamiliën, liet hij ongeregeldheden van sommigen zijner betrekkingen toe, zonder ze krachtig te beletten, zelfs waar zijn eigen belang het blijkbaar eischte. Vooral zijn

zusters konden alles van hem gedaan krijgen. Geene zijner vrouwen had ooit te klagen over de manier, waarop hij haar behandelde. Ofschoon het niet ontkend wordt, zal een woord van de aartshertogin Maria Louise het ten overvloede staven. Zij zei mij eens, kort na haar huwelijk: „Ik ben zeker, dat men te Weenen zich veel met mij bezig houdt, en dat de algemeene meening is, dat ik in dagelijkschen angst leef. De waarheid is dikwijls niet waarschijnlijk. Ik ben niet bang voor Napoleon, maar ik begin te gelooven, dat hij het voor mij is.""

Wanneer ik deze weinige trekken uit Metternich's karakteristiek van Napoleon hier mededeel, dan doe ik het om twee redenen. Men ziet, hoe hij „de incarnatie der revolutie" beschouwde. Maar tevens behooren deze bladzijden tot het beste, wat wij hier vinden. Zij zijn voor de kennis der beide mannen van vrij wat meer belang, dan al die algemeenheden, waarop de schrijver ons voor het overige onthaalt.

In de „Schriften-Sammlung", die aan de Mémoires is toegevoegd, komen een aantal brieven van Metternich aan den Oostenrijkschen minister van buitenlandsche zaken voor. Zij bespreken verschillende onderwerpen, waaromtrent men in de Mémoires tevergeefs inlichtingen zoekt.

Den 10[den] Oct. 1809 sloot Metternich — het was zijn eerste handeling als gezant te Parijs — het verdrag van Fontainebleau, een tractaat van grensregeling, dat door het jongste vredesverdrag vereischt werd. De tegenstelling is scherp tusschen Thiers' goedaardigen lof op de inschikkelijkheid van Napoleon, bij deze gelegenheid betoond en de bittere klachten, hier door Metternich aangeheven. „Ik heb nooit meer kwade trouw, meer onbeschaamdheid ontmoet;" — het verhaal van zijn onderhandelingen met

Champagny gelijkt als twee droppelen waters op al de verhalen van onderhandelaars met het eerste keizerrijk. De wil van den meester werd hun opgelegd; zij hadden slechts te bukken en te gehoorzamen. Metternich onderscheidt zich in niets van zijn confrères; hij spartelt tegen, maar eindigt als zij. „Men moet zonder twijfel sterk rekenen op het groot vertrouwen van zijn Meester, om artikelen te durven teekenen als deze" — schrijft Metternich aan Stadion — „zoo nadeelig voor de monarchie: moge Zijne Majesteit de moeielijkheid van mijne positie in 't oog houden en bedenken, dat wij niet onderhandelen, dat in alle betwiste punten eenvoudig is toegegeven om aan nog meer overdreven eischen te ontsnappen; dat het laatste woord van het Fransche kabinet steeds is geweest, dat het wachten zou tot men hem ontnomen had, wat het in handen hield, of dat men hem beletten zou zich meester te maken van wat het hebben wilde." Welnu, de woorden varieerden, maar de hoofdzaak bleef steeds dezelfde: Haugwitz, Röell enz., allen, die in de houding van overwonnene of zwakkere met den eersten keizer hebben onderhandeld, hebben steeds voor de ruwheid zijner overmacht gebogen. Waarom haalt Metternich dan zoo hoog de schouders over anderen op?

Wie uit de verhalen van den kanselier de betrekkingen van Oostenrijk en Frankrijk in de jaren 1807—1809 meent te leeren kennen, vergist zich. Hij spreekt veel over Frankrijk, de behoefte aan vrede, die er zich begon te openbaren, en vooral over de fouten van Napoleon. Over de stemming van het publiek en van vele grooten des keizerrijks zijn hier en daar aardige opmerkingen. Doch wat wij van madame De Rémusat enz. gaarne hooren, dat is niet hetgeen wij van een man als Metternich

verlangen te vernemen. Hij heeft ons geleerd, hem als den tegenstander, den bestrijder van de revolutie en van haar incarnatie, den eersten Napoleon, te beschouwen, en wanneer wij uit dit oogpunt zijn mededeeling bezien, wat vinden wij dan?

Wij zien hier een man werkzaam, die op de loer ligt, die zijn oogen den kost geeft, die zorgvuldig en nauwlettend veel waarneemt, wat den oppervlakkigen beschouwer ontsnapt. Maar een handelende vijand, een strijder, neen. Een buigzaam diplomaat, een „Weltmann", die zich uitnemend schikt in het Parijsche leven, aan zijn tegenpartij zijn bewondering volstrekt niet ontzeggen kan, maar koel, kalm, zonder medegesleept en verblind te worden door den hartstocht, hetzij van den haat, hetzij van de liefde, zijn opmerkingen maakt of het reuzengevaarte, dat het eerste keizerrijk heet, begint te wankelen of niet. Veel vertrouwen vindt nooit de staatsmanswijsheid, die de politieke fouten zegt onderkend te hebben, als de uitkomst ze heeft aangewezen. Metternich heeft, volgens zijn teekening, de misslagen van Napoleon ingezien, op het oogenblik dat zij begaan werden. „Na Jena," zegt hij, „stond de keizer op het toppunt van zijn macht. Had hij, in plaats van Pruisen te vernietigen, zich tevreden gesteld met het te verzwakken en tot een lid van het Rijnverbond te maken, hij zou zijn werk hebben bevestigd en versterkt. Hij stelde zich de uitputting van Pruisen veel grooter voor, dan zij werkelijk was, en meende, na Tilsit, dat rijk zijn natuurlijken dood te zien sterven. In 1810 maakte ik er hem opmerkzaam op, dat hij zich, mijns inziens, vergist had. Hij sprak niet tegen, maar zei: „Ik was eenmaal aan den gang en ik moest doorgaan. Gij ziet overigens, wat Pruisen deugt." Weinige jaren later be-

wezen de gebeurtenissen, dat Napoleon in zijn berekeningen niet onfeilbaar was; *zij hebben de mijne gerechtvaardigd.*"

Hetzelfde, wat hij van Napoleon zegt, kan, naar ik meen, van hem worden verklaard. Metternich werd in die dagen zelve als de man genoemd, die Oostenrijk tot den noodlottigen oorlog van 1809 heeft gedreven. Uit hetgeen wij hier vinden, blijkt duidelijk, dat hij de noodzakelijkheid van een nieuwen krijg erkende. „Oostenrijk bevond zich in een toestand, waarin het onmogelijk blijven kon. De oorlog was een absolute voorwaarde van zijn bestaan. Dit stond bij mij vast. Het kwam er alleen op aan, het juiste moment en een goed operatieplan te kiezen." Dit *goed operatieplan* is er blijkbaar alleen bijgevoegd om den afloop; een deel van de schuld kan er op worden geschoven. Maar verklaarde Oostenrijk dan niet den krijg op het geschikte oogenblik, volgens Metternich? Neen, — beweert hij uitdrukkelijk verklaard te hebben. Doch is het waar?

Wanneer men zijne brieven leest, en de teekening, hoe zijns inziens binnen- en buitenland het eeuwig oorlogvoeren en den druk van Frankrijk moede waren, dan krijgt men een anderen indruk, dan schijnt ons de opvatting van den tijdgenoot minder onjuist toe.

Sprekende over de samenkomst van Alexander en Napoleon te Erfurt, in October 1808, schrijft hij: „Ik voorzag, dat een reeks van groote verwikkelingen het gevolg zouden zijn van deze toenadering, die allen reëelen grondslag miste en van de zijde des Franschen keizers slechts een valstrik voor den Russischen monarch was. Maar *deze berekening was valsch, omdat Napoleon zich in den tijd vergiste, dien hij noodig had om Spanje te onderwerpen.*" Men ziet, Napoleon's dwaling is de schuld van Metternich's valsche berekening.

Op de botsing van Frankrijk en Rusland schijnt Metternich gerekend te hebben; hij heeft blijkbaar verwacht, dat Oostenrijk dientengevolge den Czaar tot krachtigen steun zou hebben. Reeds in December 1807, toen de scheiding des keizers van Josephine een huwelijksaanzoek om een Russische prinses deed verwachten, speculeerde hij op de waarschijnlijke gevolgen van een weigering. „Men kan er zich niet genoeg rekenschap van geven — schreef hij aan den Oostenrijkschen minister Stadion — dat iedere brouillerie tusschen Frankrijk en Rusland zich niet bepalen kan tot een eenvoudige afbreking der diplomatieke betrekkingen; de twee machten zijn buren geworden, sedert een der groote tusschenliggende staten is verdwenen (Pruisen), en daarentegen een ander zich organiseert (Polen) onder rechtstreekschen invloed, ja onder de bescherming van Frankrijk, *die evenzeer onze veiligheid als die van Rusland bedreigt.*" In deze woorden ligt, mijns inziens, de geheele politieke kansrekening van Metternich, die hem, zoo al niet den stoot, dan toch den steun zijner aanmoedigende brieven, aan de oorlogsverklaring van 1809 deed geven. „De uitkomst heeft bewezen," kon hij ook ditmaal schrijven, „dat mijne berekeningen niet onfeilbaar waren." Hij heeft de botsing tusschen de verbondenen te Tilsit sneller verwacht dan zij plaats had, en voor een deel is Oostenrijk ook daarvan het slachtoffer geworden.

Hij persoonlijk echter niet. De krijg bracht Stadion, als minister van buitenlandsche zaken, ten val en stelde Metternich in zijn plaats. De tegenstander der revolutie verliet het Parijsche hof, waar hij om zijn persoonlijke hoedanigheden, als beminnelijk man van de wereld, gewaardeerd was, maar zeker al heel weinig had toegebracht, om „de incarnatie der revolutie" ten val te brengen. Toen

hij het ministerie aanvaardde, was Napoleon machtiger, ook tegenover Oostenrijk, dan ooit te voren. Maria Louise moest de zegekar des overwinnaars volgen.

Met het optreden van Metternich als minister van buitenlandsche zaken begint zijn politiek leven, voorzoover het voor de historie van beteekenis is. Al het voorafgaande heeft slechts persoonlijke waarde; van een ingrijpen op den loop der gebeurtenissen, van het wijzen van een richting aan anderen, is tot dusver geen sprake. 't Was vrij onverschillig of de Oostenrijksche gezant aan het hof van Napoleon Metternich of Schwarzenberg heette; in toegeven aan de keizerlijke eischen, met meer of minder hoffelijkheid, met meer of minder schijn van zelfstandigheid, bestond toch voornamelijk zijn taak.

Oostenrijk was op het oogenblik dat hij het ministerie aanvaardde, in een hoogst treurigen toestand. De wonden van den krijg bloedden voort, lang nadat de vrede geteekend was. Hoogst ongunstig — zij het ook minder nog dan verwacht was — waren de vredesvoorwaarden geweest. Oostenrijk was als in een ijzeren band geketend. Van de Adriatische zee was het voortaan afgesneden en van het noordoosten tot de zuidoostelijke grenspunt omringd door landen, die onder den schepter en onder den invloed van Napoleon stonden. Er was geen sprake meer, voegt Metternich er bij, van eenige vrijheid van beweging, en de overwinnaar had alles gedaan om elke nieuwe krachtsontwikkeling te voorkomen. In een geheim artikel toch had hij den Oostenrijkschen keizer de verplichting opgelegd, zijn leger tot een maximum van honderd vijftig duizend man te beperken.

Met volkomen nuchterheid gaf Metternich zich van

Oostenrijks positie rekenschap. Zeker is het, dat hem zeer te stade kwam, dat hij geen Oostenrijker was. Hij ontveinsde zich de vernedering van het land niet, maar gevoelde ze niet zoo diep om er door verlamd te worden. Terwijl een man als Stadion zich volkomen gebroken gevoelde en alle energie en zelfvertrouwen zoo geheel had verloren, dat hij tot Gentz zeide: „ik beschouw mij als dood en besta alleen nog voor mijne kinderen," ving Metternich met onwankelbaar zelfvertrouwen het diplomatieke spel aan. Hij zegt hiervan in zijn mémoires: „ik beschouwde Napoleon als een dam tegen het veldwinnen der anarchistische theorieën in Frankrijk en elders."

Men zal erkennen, dat deze waardeering van een Oostenrijksch staatsman, in 1809, na den vrede van Weenen, van een kalmte en optimisme getuigt, die waarlijk verrassend mogen heeten. Doch waarschijnlijk hebben wij hier met een beschouwing van den kanselier in 1844 te maken, niet van den minister in 1809. Hij voegt er trouwens zelf onmiddellijk bij: „de sociale vragen stelde ik op den achtergrond. De hoofdquaestie was: hoe het Oostenrijksche keizerrijk te behouden? Het stond bij mij vast, dat Napoleon, door zijn streven naar voortdurende beheersching van het Europeesche continent, de grenzen van het mogelijke reeds overschreden had. Ik zag vooruit, dat hij en zijn werk aan de gevolgen der overdrijving niet ontsnappen konden. Wanneer en hoe het geschieden zou, dat wist ik niet. Mijn geweten wees mij den weg, dien ik had in te slaan: de natuurlijke ontwikkeling der dingen af te wachten en de kansen open te houden, die zij in de toekomst Oostenrijk schenken zouden."

Het is jammer, dat Metternich zoo dikwerf, door zijn ijdel poseeren en zijn vertooning van altijd alles voorzien

te hebben, ongeloof aan zijne woorden wekt, want daardoor loopt hij gevaar miskend te worden, waar hij werkelijk erkenning verdient. En dit is, mijns inziens, hier het geval.

De correspondentiën, in het tweede deel opgenomen, bevestigen, wat hij hier schrijft. Metternich heeft — en dit is, wanneer men aan zoovele raadslieden van Frans en aan dezen zelf denkt, geen geringe verdienste — Metternich heeft aan Oostenrijk niet gewanhoopt. Hij heeft de overtuiging gehad en werkelijk zijn politiek daarnaar ingericht, dat Oostenrijk, ook ondanks zijn diepen val, tot de groote mogendheden van Europa bleef behooren en bestemd was een blijvenden invloed op het lot van Europa uit te oefenen. Hij heeft het land, welks minister hij was, een rol doen spelen, die daarmede in overeenstemming was.

Dat die rol niet juist overeenkwam met de schoone beginselen, welke hij later voor de zijne uitgaf; dat hij integendeel het belang van een enkelen staat boven dat van de „Gemeinschaft" der staten heeft doen gelden, is zeker. Maar het neemt niets weg van de waarheid, dat Oostenrijk het aan Metternich te danken heeft, zoo het aan het einde van den 25-jarigen strijd tegen de revolutie en het keizerrijk machtiger en invloedrijker dan te voren in de rij der Europeesche staten optrad.

Doch de lof, die billijkerwijze aan het beginsel toekomt, kan daarom nog niet gegeven worden aan elk der middelen, waarvan hij zich bediende. Hij poogde van alles partij te trekken, zonder zich om beginselen te bekommeren. Hoe kon de tegenstander der revolutie er aan denken, de dynastie der Napoleons met die der Habsburgen te verbinden? Toch wordt van Fransche zijde

verzekerd, en ook Thiers is deze meening toegedaan, dat van Metternich zelf het denkbeeld is uitgegaan. Hij zelf, zegt men, heeft het herhaaldelijk erkend en er op geroemd.

De hier medegedeelde stukken pleiten trouwens niet voor het tegendeel. Er spreekt zoo luide onrust over de ernstige gevolgen uit, die een huwlijksverbintenis met Rusland voor Oostenrijk zou hebben, en een zoo stellige overtuiging daarentegen van de voordeelen, zoo in het geslacht van keizer Frans de toekomstige keizerin van Frankrijk werd gevonden, dat wij zeer geneigd zijn Metternich voor den bewerker te houden. De geheele wijze van bespreking, hier, jaren later, van deze voor Maria Louise in de gevolgen zoo onheilvolle gebeurtenis, is zoo voorbeeldeloos luchthartig, dat men zeker Metternich belasteren zou, als men hem meer ernst bij de behandeling van het onderwerp in het oogenblik zelf wilde toekennen. De Oostenrijksche maagd, die, zooals Lady Castlereagh zeide, aan den Minotaurus werd overgeleverd, nam in de overwegingen weinig of geen plaats in. Wel verklaarde Metternich met een ernstig gelaat, dat de keizer niet gewoon was zijne kinderen te dwingen, maar dit verhinderde hem volstrekt niet aan zijne vrouw te schrijven (27 Jan. 1810): „onze prinsessen zijn weinig gewoon haar echtgenooten te kiezen naar de neigingen van haar hart, en de eerbied, dien voor den wil haars vaders een kind gevoelt, zoo goed, en zoo goed opgevoed als de aartshertogin, doet mij hopen bij haar geen bezwaar te ontmoeten." Des te vermakelijker is de theatrale houding, waarin hij zoowel haar als keizer Frans in zijne mémoires bij 't bespreken van het huwelijk doet optreden.

In den vorm hebben wij zeker met een literarische fictie te doen, maar de kern zal wel waar zijn, en deze bewijst,

hoe handig Metternich met den op zijn waardigheid zoo gevoeligen vorst wist om te springen. Toen hij door een koerier de officieele aanvraag had ontvangen (die NB. niet werd gedaan, dan nadat Napoleon de zekerheid had, dat zij zou aangenomen worden) begaf hij zich tot den keizer. „ „Uwe Majesteit", zeide ik, „bevindt zich hier in een geval, waarin de monarch en de vader alleen het ja of neen kunnen zeggen. Het een of het andere moet door u worden uitgesproken, want een ontwijkend of uitstellend antwoord is niet mogelijk."

„De keizer wachtte een oogenblik en vroeg mij toen, wat ik in zijn plaats doen zou. „Er zijn gevallen in het leven der staten als van bijzondere personen (antwoordde ik), waarin een derde niet bij machte is, zich in de plaats te denken van hem, op wien de verantwoordelijkheid rust. Als overleg en berekening niet alleen de beslissing kunnen geven, bestaat er zulk een geval. Uwe Majesteit is heerscher en vader — u alleen komt het toe, te overwegen in welke richting uw plicht u gebiedt te gaan."

„ „Ik laat de beslissing aan mijne dochter over" (zeide de keizer met vuur); „daar ik haar niet dwingen zal, wensch ik, voordat ik mijne plichten als monarch overwege, te weten wat zij beslist. Zoek gij haar op en bericht mij, wat zij zegt. Ik wil niet zelf haar de zaak melden, opdat het niet den schijn hebbe, alsof ik op haar besluit invloed wil oefenen."

„Ik begaf mij onmiddellijk tot de aartshertogin en legde haar eenvoudig de zaak voor, zonder eenigen omslag en zonder eenige argumenten voor of tegen. De aartshertogin hoorde met haar gewone kalmte mij aan, dacht een oogenblik na en vroeg toen: „Wat wil mijn vader?"

„ „De keizer (antwoordde ik) heeft mij opgedragen aan

Uwe Keizerlijke Hoogheid te vragen, wat zij in een zoo gewichtige zaak denkt te beslissen. Vraag niet, wat de keizer wil, maar zeg mij, wat gij wilt."

" "Ik wil alleen, wat mijn plicht voorschrijft te willen (sprak de aartshertogin); waar het 't belang des rijks geldt, moet dit beslissen, niet mijn wil. Verzoek gij mijn vader, alleen te letten op zijn plichten als monarch en die niet op te offeren aan mijn persoonlijke belangen." "

Is het tooneeltje niet schoon? Drie menschen vol van plichtbesef; een combat de générosité tusschen vader en dochter, die niet naar hun neigingen vragen, maar alleen naar het ijzeren voorschrift van plicht — dit alles opgeluisterd door de tegenwoordigheid en bemiddeling van een staatsman, die ook alleen naar de inspraak van zijn geweten vraagt, maar deze geheele scène maanden van te voren had voorbereid, door de hand van deze voorbeeldelooze dochter langs diplomatischen weg aan Frankrijk aan te bieden!

Slechts twee bezwaren stonden in den weg, zegt Metternich. De persoonlijke neiging der Prinses, doch deze telde hij niet veel: daartoe was zij te "wel opgevoed". Zwaarder was de tweede: de religieuse quaestie. Met groote stappen springt hij er overheen: hij vertelt ons *en passant*, dat "het publiek" zich zeer interesseerde over de echtscheiding tusschen Napoleon en Josephine. Waren zij kerkelijk getrouwd of niet? Madame De Rémusat het laatst, gelijk velen voor haar, heeft het stellig verzekerd. Metternich maakt er zich met een paar deftige zinnen af. "Deze vraag bestond voor de kerk niet en dus evenmin voor den keizer. Napoleon had een burgerlijken echt gesloten, onder toevoeging van een clausule, dat de band kon verbroken worden. In de oogen der kerk was het

dus geen wettige echt. Ware het anders geweest, de zaak had zelfs niet kunnen besproken worden. De ontbinding van het voorgewende eerste huwelijk was slechts een bloote formaliteit, gelijk de Fransche wet die voorschreef."

Wat was deze clausule?

De generaal Bonaparte en de burgeres Beauharnais waren indertijd niet kerkelijk getrouwd. In 1804, bij gelegenheid der kroning, was hun huwelijk, op verlangen en met medeweten des pausen, ingezegend door kardinaal Fesch, om des keizers wille. Een commissie van zeven bisschoppen wilde nu, in 1810, het huwelijk onregelmatig verklaren, omdat het zonder getuigen en zonder pastoor der parochie gesloten was. Daar dit argument door kardinaal Fesch werd ontzenuwd, die den moed had eerlijk te getuigen, dat de paus hem, om de buitengewone omstandigheden, van de gewone formaliteit dispensatie had verleend, moest er een andere grond worden gevonden. En dezen vond men in de verklaring van Napoleon, dat hij er in waarheid niet in bewilligd had, maar als 't ware voor een zedelijken dwang bezweken was, om den paus en de keizerin tevreden te stellen door eene ceremonie, die hem niet "bond", daar hij de overtuiging had, dat hij verplicht zou zijn een ander huwelijk te sluiten! Op grond van deze "reservatio mentalis" had de geestelijke rechtbank de ontbinding van het huwelijk uitgesproken: en deze schoone verklaring van Napoleon was voor de conscientie van Frans en Metternich voldoende.

Men ziet hoe weinig deze Metternichsche politiek zich om al die verhevene beginselen bekommerde, die met zooveel gewicht worden uitgebazuind. Dat men hiermede het hoofd van de kerk een slag in 't aangezicht gaf en hem, die ook Josephine in 1804 had gekroond, tot den dupe

of den medeplichtige van een concubinaat maakte, was voor de katholieke vroomheid van keizer Frans noch voor die van zijn raadsman eenig bezwaar. De vruchten, die men van de verbintenis hoopte te plukken, waren te verleidelijk.

Metternich zelf ging naar Parijs, om ze te oogsten. Inderdaad waren zij niet gering, als men den toestand van Oostenrijk overweegt na den vrede. „Z. M. zal geen bezwaar maken zijne dochter tot waarborg te doen dienen van relatiën, die de rust en voorspoed zijner monarchie zouden verzekeren," had Metternich met cynische openhartigheid aan Schwarzenberg geschreven; „het ligt natuurlijk in onze berekening, door dit offer zooveel mogelijk te verkrijgen," had hij er tot verduidelijking weinige dagen later bijgevoegd.

Werkelijk verkreeg hij veel. De vergunning, om een leening te Parijs te sluiten, was voor Oostenrijk, dat in de grootste financieele moeilijkheden verkeerde, van overwegend belang. De verklaring, dat Napoleon art. 3 van het vredestractaat, dat het getal troepen, door Oostenrijk in dienst te houden, beperkte, als geannuleerd beschouwde, schonk aan het gevallen rijk de vrijheid van beweging weer. De bemiddeling ten gunste van den paus leverde wel niet vele resultaten, maar toch genoeg om den vromen onderhandelaar met het streelend bewustzijn te vervullen, dat hij ook hier de belangen der religie tegenover de ongeloovige revolutie had in bescherming genomen. Van meer gewicht was het inzicht, dat hij in Napoleon's verdere plannen verkreeg. De ontbinding van het Ottomannische rijk, waarvan de keizer blijkbaar zwanger ging, zou Oostenrijk de kans geven, om, zij het ook zuchtende, Servië bij zijn andere staten te voegen. Dat de veroveraar er niet aan dacht een vredevorst te worden, bleek uit elk

zijner uitlatingen: een botsing met Rusland was te voorzien. Wat moest, met die waarschijnlijkheid voor oogen, Oostenrijk's politiek zijn?

Metternich schrijft in het gedeelte zijner mémoires, dat in 1852 werd opgesteld, dat hij na zijn terugkeer uit Parijs het resultaat zijner politieke waarnemingen in deze woorden aan Keizer Frans heeft medegedeeld:

„In 1811 zal de vrede van het vasteland van Europa niet door eene nieuwe krijgsonderneming van Napoleon gestoord worden.

„In den loop van dat jaar zal Napoleon, terwijl hij zijn eigen strijdkrachten versterkt, de krachten zijner bondgenooten tegen Rusland samentrekken.

„Hij zal den veldtocht in het voorjaar van 1812 beginnen.

„De keizerlijke regeering moet daarom het jaar 1811 gebruiken, om in haar onhoudbaren financieelen toestand een radicale verandering te brengen, eensdeels om het papieren geld te verminderen, anderdeels om de middelen te vinden, ten einde in het volgende jaar een imponeerende militaire positie in te nemen.

„Oostenrijk zal in 1812 een houding van gewapende neutraliteit moeten aannemen. Het lot van de excentrieke onderneming van Napoleon tegen Rusland zal ons de richting aanwijzen, die wij later te volgen hebben. In een krijg tusschen Rusland en Frankrijk neemt Oostenrijk zijn positie in de flank in, waardoor aan zijn eischen gedurende en bij 't einde van den strijd een groote kracht wordt verzekerd."

Dit was het, naar Metternich in 1852 ternederschreef, wat hij in den zomer van 1810 aan keizer Frans als de geschiedenis der volgende jaren voor oogen hield. Bij

zooveel voorzien, als ons deze schets te bewonderen geeft, wekt het bevreemding, dat Metternich ook den afloop niet voorzien heeft. Dit is toch werkelijk al te bescheiden — in 1852:

Jammer maar, dat zijn zoon onze bewondering doet bekoelen.

Mondeling schijnt Metternich dit verslag aan den keizer te hebben uitgebracht; zijn schriftelijk rapport toch vinden wij niet. Inderdaad is de tegenstelling scherp: niets van al die stoute, stellige verzekeringen treffen wij in zijn *Hauptbericht* van 17 Jan. 1811 aan; wel bewijzen van de feilbaarheid des kanseliers, voor wiens scherpzinnigheid overigens ook dit stuk pleit. Hij rekende er blijkbaar vast op, dat Napoleon Polen zou herstellen; dit is een zijner vergissingen. De miskenning van Pruisen is een andere, doch minder bevreemdend. Overigens heeft hij de voordeelen, die Oostenrijks ligging verschafte, duidelijk ingezien en het pad gewezen, dat de staatkunde van keizer Frans volgen moest en gevolgd heeft. Het zou mij te ver voeren het geheele stuk te doorloopen. Om den geest en de strekking te doen kennen, is het voldoende, de woorden aan te halen, waarin keizer Frans het hoofddenkbeeld van zijn minister omhelsde en als zijn *Résolution* er onder stelde: „als beginselen van ons politiek systeem stel ik, volgens den door u helder uiteengezetten staat van zaken, vast: al het mogelijke te doen, om alle politieke verwikkelingen te vermijden en te verhinderen, voorzoover het geschieden kan zonder ons zelf kwaad te berokkenen, en voor het geval, dat zij niet verhinderd kunnen worden, een strenge neutraliteit in acht te nemen, en daaruit zooveel mogelijk voordeel te trekken voor ons zelf, voorzoover het zonder krenking van de beginselen van recht en gerechtigheid geschieden kan."

Charité bien ordonnée commence par soi-même — de politiek is niet verheven, niet groot, ondanks het gescherm met de „beginselen van recht en gerechtigheid." Doch praktisch is ze, en voordeelig dikwerf ook. Oostenrijks voorbeeld heeft het bewezen.

Waarom schimpt men toch altijd op den eersten keizer en zijn afkeer van ideologie? Waarlijk — de conservatieve politiek heeft voor ideeën en beginselen niet meer eerbied getoond dan de revolutie.

Naarmate wij nader komen aan den beslissenden worstelstrijd tusschen Rusland en Frankrijk, neemt ons verlangen toe den grooten overwinnaar der revolutie aan 't werk te zien. De overgave van Maria Louise en de voordeelen, die dit huwelijk aan Oostenrijk aanbracht, waren geen zeer gepaste inleidingen tot een vijandelijke houding. Toch weten wij, dat Metternich, volkomen vrij van alle ziekelijke gevoeligheid, zich door de nieuwe betrekking tot den keizer niet zou laten weerhouden om, zoo Oostenrijks belang het scheen te eischen, zich tegen hem te verklaren. Oostenrijk te herstellen op de plaats, die het eenmaal ingenomen had, was het doel, dat hij, onverschillig langs welken weg, met of tegen den Franschen keizer, wilde bereiken.

Tijdens Metternich's laatste bezoek te Parijs, na het huwelijk van Maria Louise, was de toekomst van het Ottomannische rijk herhaaldelijk ter sprake gekomen. Napoleon had bij de samenkomst te Erfurt aan Alexander de vrije hand gelaten om het van twee zijner provinciën, de Donauvorstendommen, te berooven. Toen Rusland aan die ontwerpen uitvoering scheen te geven in den krijg van 1810, bood Napoleon aan Oostenrijk Servië aan. Metter-

nich was volstrekt niet ongenegen om van het aanbod bij een voorkomende gelegenheid gebruik te maken, maar vreesde, dat het tot verwikkelingen met Rusland aanleiding zou geven, die het in den strijd zouden medesleepen.

Met zelfvoldoening ziet de kanselier der Oostenrijksche monarchie hier, in deze mémoires, op de staatkunde terug, die hij zijn land, toen de botsing tusschen Alexander en Napoleon plaats had, deed volgen. „Hij wist — zegt hij — zijn denkbeeld van Oostenrijks neutraliteit door te zetten. Met de nadering des jaars 1812 ontwikkelde zich de toestand. Het oogenblik was gekomen, waarin Oostenrijk zich moest uitspreken. Wij verklaarden ons voor de gewapende neutraliteit, Napoleon verlangde een hulpcorps van 30.000 man van ons. Keizer Frans willigde dit verzoek in, onder voorwaarde, dat beide partijen zouden aannemen, dat door dit hulpcorps de neutraliteit en onschendbaarheid van het Oostenrijksch gebied niet geschonden werd. Van eene zoodanige excentrieke politieke positie is geen tweede voorbeeld in de wereldgeschiedenis bekend, noch zal wel ooit bekend worden."

Laat ons zien in hoever deze opgeschroefde voorstelling juist is. Toen de botsing met Rusland meer en meer waarschijnlijk bleek, koesterden de Oostenrijksche staatslieden de stoutste verwachtingen van de voordeelen, die Frankrijks vriendschap zou opleveren. Op herwinning van Illyrië, Dalmatië, Tyrol, Venetië werd stellig gerekend; ja zelfs wordt in de memorie van Schwarzenberg (gezant te Parijs), die deze verwachtingen uitspreekt, de hoop om ook Silezië terug te ontvangen, niet onderdrukt. De Donauvorstendommen, Bessarabië, Bosnië, Servië en Bulgarije werden, als vergoeding voor het doorgestane leed, van den keizerlijken schoonzoon tegemoet gezien. Heeft Metternich

deze illusiën van zijn vriend Schwarzenberg niet gedeeld? Misschien niet geheel, maar zeker ten deele. Hij heeft stellig niet geloofd, dat Napoleon zeer gewillig in deze herstelling van den Oostenrijkschen staat zou bewilligen, maar van de macht der omstandigheden, die den keizer zou dwingen, de vervulling gewacht. Het tractaat met Frankrijk, dat den 14[en] Maart 1812 werd gesloten, is er een bewijs van: de bepalingen wijzen op het doel, dat Schwarzenberg in de memorie van 1811 had uitgesproken. Beide staten verbonden zich eng en beloofden elkander een hulpcorps van 30.000 man en 60 stukken geschut, wanneer Oostenrijk of Frankrijk werd aangevallen. Zij waarborgden elkander hun bezittingen, beloofden de integriteit van het Ottomannische rijk te bewaren (eene bepaling, rechtstreeks tegen Rusland gericht) en het continentaal systeem tegen Engeland te handhaven. Wanneer het tot een oorlog met Rusland kwam (wat niemand meer betwijfelde), dan zou het Oostenrijksche hulpcorps bij Lemberg vereenigd worden; het zou onder een Oostenrijksch generaal, onder direct bevel van den Franschen keizer staan (niet van een zijner maarschalken of generaals), en niet gesplitst mogen worden. Met het oog op de herstelling van Polen, die Oostenrijk als krijgsmanoeuvre van Napoleon en als resultaat van den oorlog stellig verwachtte, was bepaald, dat Illyrië tot vergoeding van Galicië zou dienen. Bovendien beloofde Napoleon aan Oostenrijk „een aanwinst van landen te verschaffen, die niet alleen de offers en kosten der bondshulp zouden vergoeden, maar tevens een gedenkteeken zouden zijn van de innige en duurzame vriendschap, die tusschen de beide monarchen bestaat."

En dit tractaat durft Metternich eene handhaving van

Oostenrijks neutraliteit, en „zonder voorbeeld in de wereldgeschiedenis" te noemen!

Wilhelm von Humboldt wist het beter. Het wantrouwen, dat te Weenen tegen de Oostersche staatkunde van Rusland bestond, en de druk, dien de Fransche keizer oefende, hadden het tot stand gebracht. „Wij kunnen niet anders", had Metternich zelf hem gezegd. „Oostenrijk is niet in staat Frankrijk eenigen eisch te weigeren. *Wij hebben beproefd, of men te Parijs ons een gewapende neutraliteit zou toestaan, maar tevergeefs.* Napoleon verlangde het bondgenootschap en men moest het toegeven." Men ziet, Metternich sprak in 1812 juist het tegenovergestelde uit van hetgeen hij hier in zijne *Mémoires* het nageslacht poogt wijs te maken.

Niemand, die de Duitsche toestanden in 1812 kent, kan van een dergelijk tractaat Metternich een grief maken. Het was oneindig gunstiger dan het aan Pruisen opgelegde. De Oostenrijksche staatslieden poogden de militaire krachten van hun land te bewaren, om op het gunstig oogenblik een beslissende rol te spelen. Bij weigering hadden zij het onweer, dat Rusland bedreigde, op de Oostenrijksche landen geleid. Dit gevaar voorkwamen zij. Dit was alleszins geoorloofd. Maar waartoe de helft erkend, en de helft ontkend?

Men weet, dat het Oostenrijksche hulpcorps Napoleon geen diensten heeft bewezen, en dat het tractaat alleen door Metternich is gebezigd om de militaire krachten des lands zoo sterk mogelijk te organiseeren en op de been te brengen. Was het om, na Napoleon's nederlaag in Rusland, zich aan de geallieerden tot bevrijding van Duitschland en Europa aan te sluiten? Metternich wil het blijkbaar doen gelooven, maar het door hem-zelf medegedeelde,

gelijk de getuigenissen der tijdgenooten, bewijst het tegendeel. Breedvoerig verhaalt hij ons een bezoek, dat hij in Juni 1813, na den slag bij Bautzen, aan Napoleon te Dresden bracht. De Fransche keizer wees alle voorslagen af. In een gesprek, dat vele uren duurde, poogde Metternich hem te bewegen de bemiddeling van Oostenrijk aan te nemen.

„In uwe handen" — zoo vertelt hij o. a. gesproken te hebben — „liggen oorlog en vrede. Tusschen Europa en u bestaat onverzoenlijk antagonisme. De wereld behoeft vrede. Daartoe moet gij u beperken binnen de grenzen, die met de algemeene rust te vereenigen zijn, of gij zult in dezen strijd ondergaan. Heden kunt gij vrede sluiten, morgen niet meer."

Napoleon weigerde, vertrouwende op zijn geluk en zijn genie; hij kon noch wilde als overwonnen vorst in zijn hoofdstad wederkeeren. „Mijn heerschappij overleeft den dag niet, waarop ik heb opgehouden sterk en dus gevreesd te zijn."

Toen Metternich des avonds het keizerlijk verblijf verliet, vroeg hem Berthier of hij met den keizer tevreden was. „Ja" — antwoordde hij — „hij heeft mij volkomen ingelicht; *met dien man is het uit.*"

Met dien man is het uit. Die overtuiging zou de Oostenrijksche politiek niet hebben geleid, indien de overmoedige keizer de hand van Oostenrijk had gegrepen, in plaats van te dreigen. Metternich had sedert de Russische campagne zoowel met Pruisen als met Rusland onderhandeld, en aan beide tal van dubbelzinnige verzekeringen en beloften gegeven, die op de toetreding van Oostenrijk deden rekenen.

Keizer Frans zelf was vrij wat meer toegankelijk dan zijn

minister voor de inblazingen der oorlogspartij, omdat hij de schande en den smaad der vroegere vernederingen diep gevoelde; niettemin was de weifeling, het dubbelhartig spel hem even weinig vreemd als Metternich. Nog den 16 Mei 1813 schreef keizer Frans aan Napoleon: „de bemiddelaar (d. i. Oostenrijk, keizer Frans) is de vriend van U. M. Het streven is uwe dynastie, die met de mijne eng verbonden is, op onwankelbare grondslagen te vestigen." Dat Napoleon in zijn grenzeloozen overmoed de hulp van Oostenrijk van zich stiet, in plaats van haar te koopen, werd en wordt te recht hem door zijne bewonderaars als een fout, niet minder groot dan de inval in Rusland, toegerekend.

Het gesprek te Dresden wordt van Napoleontische zijde (door Fain, voorgelicht door den hertog de Bassano) op andere wijze verhaald. De schoone rol valt daar natuurlijk aan den keizer en niet aan Metternich ten deel. Thiers — 't zij in het voorbijgaan herinnerd — heeft het eerst het verhaal van den Oostenrijkschen kanselier gepubliceerd, dat hij te streng voor Napoleon, doch over het algemeen juist achtte. Doch waarin de details ook verschillen, de hoofdzaak staat vast. Sedert dit beroemde gesprek van 28 Juni 1813, waarin Metternich de overtuiging kreeg, dat Napoleon de waarde van Oostenrijks hulp niet inzag en dus door groote concessiën niet koopen wilde, was zijn politiek bepaald. Een maand later sloot keizer Frans het verdrag van Reichenbach (27 Juli), waarbij hij aansluiting aan Rusland en Pruisen tegen Frankrijk beloofde, ingeval keizer Napoleon de bemiddelingsvoorstellen, die hem waren aangeboden, weigerde aan te nemen. Te Praag zou een vredescongres bijeenkomen en inmiddels een wapenstilstand den strijd schorsen.

In de opgewonden stemming van Noord-Duitschland, waar de strijd tegen den verdrukker met elken dag meer een volksstrijd werd, gaf deze Oostenrijksche politiek, die Napoleon een termijn schonk om zijne krijgstoerustingen te vermeerderen, algemeene ergernis. Doch heeft men toen en later niet een weinig uit het oog verloren, dat ook Oostenrijk dien tijd behoefde om zijne toerustingen te voltooien?

Over het algemeen is de beoordeeling van Oostenrijks rol in 1813 te veel geschied van een geheel ander standpunt dan hetwelk door keizer Frans werd ingenomen. Men heeft zijn houding te zeer gemeten met de eischen, die de geestdrift des tijds stelde. Oostenrijk bleef koel voor wat men Duitschlands onafhankelijkheid noemde, en kwam er slechts langzaam en onwillig toe, tot volkomen herstelling van Pruisen mede te werken. Oostenrijk bleef zoo lang mogelijk een deur open houden voor het behoud der Napoleontische dynastie. Oostenrijk zag met diepe minachting op de volksbeweging in Duitschland neer, en vond ze meer reden tot onrust als een bedreiging voor alle kronen, dan grond tot verheuging. Oostenrijk eindelijk heeft de eischen van Duitschlands eenheid tegengewerkt, de vorstelijke dienaren van Napoleon in Baden, Beieren en Wurtemberg het behoud hunner kronen gewaarborgd, en eindelijk Oostenrijks overmacht over Zuid-Duitschland door den Duitschen Bond tot stand gebracht.

Al deze grieven zijn waar; maar kunnen zij, de omstandigheden in aanmerking genomen, ernstig als verwijten worden toegevoegd? Er is geen enkele reden om te meenen, dat de houding der Hohenzollern, als de positiën omgekeerd waren geweest, een andere zou geweest zijn, dan die van Oostenrijk. Waarlijk — dien eerbied voor

volkseischen, waarvan in 1813 zooveel werd gesproken, hebben de Hohenzollern evenmin als de Habsburgers betoond. En zou de onttroning van Baden, Beieren en Wurtemberg, zoo al mogelijk, betere grondslagen van rust en behoud des vredes hebben geschonken, dan de politiek door Metternich voorgestaan? Er is geen grond om het te beweren.

„Metternich streeft naar een overwegenden invloed; noch zijn talent, noch zijn karakter, noch de militaire kracht zijns lands rechtigen hem daartoe," zoo schreef Stein in September 1813. Over de beide laatste punten kan men verschillen, over het eerste heeft de geschiedenis uitspraak gedaan. Een talent als dat van Metternich, welks voornaamste kracht in taaiheid en plooibaarheid was gelegen, in het scherpzinnig waarnemen van al de zwakke zijden der tegenpartij en in het handig gebruik maken van de voordeelen, die zij verschaffen, zonder belemmerd te worden door te groote nauwgezetheid van geweten — is gebleken in de onrustige dagen, die den val des Franschen keizerrijks volgden, gelijk altijd, een kracht te zijn, waartegen vrij wat edeler geesten, door hooger beginselen bewogen, machteloos waren.

Men noeme vrij deze politiek van laveeren, van sluwe berekening, eene bespotting van al de schoone beginselen, die de kanselier der Oostenrijksche monarchie voortdurend zich beroemt gevolgd te hebben. Niemand zal het tegenspreken. Maar er is geen reden, om aan te nemen dat een ander staatsman Oostenrijk uit den diepen val van 1809 zou hebben opgericht met zooveel beleid, met zooveel oneerlijkheid, wanneer men wil, als Metternich. De persoon moge niet achtenswaardig zijn, de politiek niet grootsch of verheven, het talent, dat te midden van zooveel bezwaren wist te slagen, verdient erkenning.

Ook dit is juist de hoofdindruk van Metternich, zooals wij hem uit deze mémoires leeren kennen. Een merkwaardig, talentvol man, die geslaagd is in omstandigheden, waarin veel bekwamer en edeler mannen dan hij schipbreuk leden. Men achte de waardeering niet te hoog. Wat heeft het hem gebaat, geslaagd te zijn? Hij heeft de ontwikkeling van Duitschland niet kunnen tegenhouden; hij heeft ze slechts belemmerd, toen haar de krachten ontoereikend waren. De Duitsche Bond heeft slechts den weg gebaand tot het nieuwe Duitsche Rijk, met het protestantsche Pruisen aan het hoofd. Wat Stein en de patriotten in 1813 wenschten, is tot stand gekomen, doch niet ontijdig, gelijk het in hunne dagen zou geweest zijn. Metternich's werk is ondergegaan en zijn roem evenzeer. Geen grootsprekende mémoires d'outre tombe, vol van onwaarheden, snoeverij en zelfverheffing kunnen hem op het piedestal herstellen, waarop hij zich genoeglijk had neergezet. De historie wijst niet op hem, maar op den herleefden nationalen geest der volken, als naar den overwinnaar van Napoleon en het eerste keizerrijk wordt gevraagd.

V

DE KAPITEIN-GEWELDIGER DER HEILIGE ALLIANTIE.

DE KAPITEIN-GEWELDIGER DER HEILIGE ALLIANTIE.

Aus Metternich's nachgelassenen Papieren. III. IV. Wien 1881.

In den naam der Heilige Drieëenheid sloten den 26[en] Sept. 1815 drie mannen te Parijs een plechtig verbond. De politieke stormen der laatste twintig jaren hadden, als bij uitzondering, ditmaal ook gekroonde hoofden en niet uitsluitend de volken getroffen. In Frankrijk, Spanje, Zweden, Sardinië waren de vorsten beroofd, verarmd, verjaagd: zelfs de overwinnaars van den zoo even neergeworpen Franschen keizer konden de herinnering aan hun eigen vernedering niet uitwisschen. De armen, gemeenlijk het slachtoffer van politieke omkeeringen, zijn gewoon voor het lijden vergoeding te zoeken in religieuse troostgronden en hooger ideale verwachtingen voor de toekomst. De vorsten volgden ditmaal hun voorbeeld na. Alexander van Rusland, Frederik Wilhelm van Pruisen en Frans van Oostenrijk verbonden zich in een Heilige Alliantie. Voor het aangezicht der wereld verklaarden zij hun onwrikbaar besluit om tot eenig richtsnoer van hun gedrag, in het besturen van hun eigen staten en in hun betrekking tot andere volken, de

voorschriften des Christendoms te kiezen. Zij beloofden, overeenkomstig de Heilige Schrift, die den menschen beveelt elkander lief te hebben, door den band eener ware en onverbreekbare verbroedering vereenigd te blijven; elkander steeds bijstand en hulp te verleenen; hunne onderdanen als huisvaders te regeeren en den godsdienst, den vrede en de rechtvaardigheid te handhaven. Zij beschouwden zich als leden van een en dezelfde christelijke natie, die door de Voorzienigheid geroepen waren, ieder een tak van dezelfde familie te regeeren.

Het denkbeeld tot deze Heilige Alliantie was aan keizer Alexander door madame de Krudener en geestverwanten ingeblazen. Hij had het ontwerp meegebracht naar Parijs. De Pruisische koning, evenals Alexander zeer onder den overweldigenden indruk der wereldgebeurtenis, die de val van het eerste keizerrijk is geheeten, had het denkbeeld van deze religieuse verklaring met ingenomenheid omhelsd. Keizer Frans, koel en kalm, even berekenend als Metternich, en even afkeerig als zijn dienaar van de ziekte der ideologie, had aanvankelijk zich meer teruggetrokken getoond. „Is het een zaak van religie" — zoo had hij, naar men zegt, Alexander bij de eerste mededeeling geantwoord — „dan moet ik mijn biechtvader, een zaak van politiek, dan mijn kanselier raadplegen." Metternich had hem gerustgesteld: „Het waren zinledige phrasen; zij konden geen kwaad, misschien goed doen; als de akte maar een beetje veranderd werd, was er geen gevaar bij. Het was weer zoo'n phantastisch idée van den Russischen keizer; maar onschadelijk." En daarom teekende dan ook keizer Frans dit nieuwe product van Alexander's phantastische invallen en aanschouwde deze akte van de Heilige Alliantie het levenslicht, versierd met de handteekeningen der drie vorsten.

Toen Metternich een veertiental jaren later (1829) zijn autobiographie schreef, liet hij zich over dit denkbeeld van Alexander, gelijk men verwachten kon, niet dan met minachtend schouderophalen uit. „Volgens den bekrompen zin van den oorspronkelijken ontwerper was er slechts eene moreele manifestatie mede bedoeld; in de oogen van de andere onderteekenaars van het document miste zij zelfs deze beteekenis. Het verdient dus geen enkel der verschillende uitleggingen, die men er later aan gegeven heeft. Dit wordt onweerlegbaar bewezen door deze bijzonderheid: nooit, in de volgende jaren, heeft zich het geval voorgedaan, dat tusschen de kabinetten melding van de Heilige Alliantie is gemaakt of heeft kunnen gemaakt worden. Slechts de vijanden der monarchie bezigen die akte als een wapen om de reinste bedoelingen te belasteren."

Wat er van deze beweringen — het zelfs niet bezigen van den naam der *Heilige Alliantie* — waar is, doet weinig ter zake. De moeite van het onderzoek, of Metternich waarheid gesproken heeft of niet, zou niet door de uitkomst beloond worden. Het komt bij een dergelijke quaestie niet op woorden aan. Men heeft den leden van deze Heilige Alliantie niet tot verwijt gerekend, dat zij deze of gene uitdrukkingen bezigden, wel, dat zij de vrijwillig aangegane beloften niet hebben vervuld en hun bond tot een alliantie tegen de vrijheid der volken gebezigd. Metternich zelf hechtte aan het Heilig Verbond waarde, erkende dat het een politieken inhoud en beteekenis had, toen hij in 1826 zich zelven den *kapitein-geweldiger der Heilige Alliantie* (le grand prévôt de la Sainte Alliance) noemde, en bij herhaling het uitsprak en beklaagde, dat de vorsten afweken van de daarbij uitgesproken beginselen, zooals Rusland in den Turkschen oorlog. Hij beschouwde

het laatste feit, Alexander's partij trekken voor de Grieken tegen de Porte en den daarop gevolgden vrede van Adrianopel, als eene gebeurtenis van zoo groote beteekenis, dat hij in een memorie aan keizer Frans ze een keerpunt in de Europeesche politiek noemde, welke een einde maakte aan de samenwerking der vorsten, die een tiental jaren lang den vrede van dit werelddeel had verzekerd.

De zoon van den Oostenrijkschen kanselier heeft in dit derde en vierde deel een bloemlezing gegeven uit de vaderlijke papieren, die in menig opzicht die der vroeger verschenen deelen in belangrijkheid overtreft. Reeds dadelijk komt het Metternich ten goede, dat zijn persoon, ofschoon hij hier steeds poseert, niet tegenover een man als Napoleon optreedt. De wanhopige poging, in de eerste deelen gewaagd, om den Franschen keizer als een middelmatig man, een parvenu, alleen groot door de kleinheid van anderen, voor te stellen, wekte een gevoel van ergernis, dat de ijdelheid van zelfverheerlijking des schrijvers onverdraaglijk maakte. De man, die geheel Europa voor zich had doen sidderen en bijkans het geheele werelddeel overwonnen, zal genoemd worden, als de naam van Metternich slechts bekend zal zijn bij geleerden. Wie zijn naam een halve eeuw historie heeft gegeven, loopt geen gevaar dien uitgewischt te zien door een der toevallige getuigen van zijn val. Metternich zich te zien opheffen en uitrekken om dat te beproeven, was een belachelijk maar tevens een ergerlijk schouwspel. Die aanmatiging was al te groot.

In de jaren, die wij thans met hem doorleven, zien wij hem met en tegenover zijn pairs. Billijke waardeering van een Wellington, Stein en anderen behoeven wij natuurlijk niet van hem te wachten. Van het piedestal, dat hij voor zich heeft opgericht en reeds bij levenden lijve oprichtte,

ziet hij op hen neer, en laag op hen neer. De geschiedenis zal zijn minachting niet deelen, maar er hem toch minder lastig om vallen: de afstand tusschen hen is niet zoo groot, dat de ware verhouding door pretensie volkomen verloren gaat. Een onjuist en onbillijk oordeel over tijdgenooten is zoo alledaagsch, zoo gewoon, dat het dwaasheid zou zijn zich te verwonderen waar een man als Metternich het uitspreekt. Hij doet eenvoudig wat alle groote en kleine menschen doen: oordeelen naar persoonlijke inzichten. Van perspectief is hier natuurlijk geen sprake: de tijdgenoot ziet het niet. Slechts de historische wetenschap stelt de ware verhoudingen vast.

Doch er is nog gewichtiger reden waarom deze nieuwe deelen van Metternich's papieren een gunstiger indruk dan de vorige maken. Zij pleiten voor hem.

Metternich heeft eene soort van reputatie nagelaten, die van alle de meest hatelijke is. Hij heeft, om zijn macht en grootheid te verkrijgen en te behouden, zich geschikt naar de bekrompenheid van keizer Frans; hij zelf was inderdaad zoo reactionair niet; in een constitutioneel land zou hij zeer goed minister hebben kunnen zijn; in Engeland b. v. een zeer ordentelijk tory zijn geweest.

Deze oordeelvelling, die op de hoogste minachting van Metternich's karakter is gebouwd, blijkt volkomen onjuist. Zijne private correspondentie, voorzoover hier medegedeeld, geeft het recht te besluiten, dat zijn eigen inzichten niet al te ver van de officieel uitgesprokene afweken. In menig opzicht is het oordeel in de eerste medegedeeld scherper dan soms in de laatste wordt geuit; maar van tegenstelling, van bepaald afwijkende meening, van andere uitgangspunten in beginselen is nergens een spoor. Metternich is overal de bittere vijand van het constitutioneele staatsleven.

Met deze erkenning behoort intusschen onmiddellijk een andere gepaard te gaan. Er zijn zeker vele punten geweest, waaromtrent keizer Frans en Metternich van gevoelen verschilden. De eerste was vrij wat geloovIger zoon der kerk dan de laatste, schoon geen hunner geneigd was den staat onder de leiding der kerk te stellen.

Wat en hoeveel Metternich geloofd heeft, zal wel niemand kunnen zeggen. Maar veel overlast van zijn kerkgeloof heeft hij niet gehad. Als hij de beroemde zangeres Catalani heeft gehoord, is hij in een staat van gelukzaligheid (béatitude). Hij weet zijn verrukking en bewondering niet beter uit te drukken, dan door deze verzekering: „Indien de Heilige Maagd deelneemt aan het koor der zaligen, dan moet zij zingen als deze vrouw, die .... geen maagd is." Spotternijen van dezen aard ontsnappen hem ieder oogenblik. Te Florence ziet hij een *Laatste Oordeel*, dat prachtig is. „De Christus reikt de hand aan de uitverkorenen, die uit het graf aan zijn voeten oprijzen. De schilder heeft gezorgd, zich zelf met zijn vrouw en kinderen daaronder te plaatsen. Hij schijnt zeker van zijn zaak te zijn. Indien allen die het Paradijs binnentreden, gelijken op de figuren van deze schilderij, dan zou het jammer zijn, zoo er geen penseel of palet was."

In een nota aan Nesselrode heeft Metternich over zijn religieuse overtuiging eenige mededeelingen gedaan, die in toon en inhoud te karakteristiek zijn om voorbijgegaan te worden.

„Ik lees elken dag een of twee kapittels van den Bijbel; ik ontdek er dagelijks nieuwe schoonheden in en ik buig mij voor dit bewonderenswaardig boek, terwijl ik op den leeftijd van 20 jaar moeite had om niet de familie Loth zeer onwaardig te vinden gered te worden; Noach het al

even weinig waardig te keuren; Saul niet een groot misdadiger en David een afschuwelijk mensch te noemen. Twintig jaar geleden zocht ik de Openbaring te begrijpen; nu weet ik niet of ik ze niet begrijpen zal. Twintig jaar geleden zou een grondig en volhardend onderzoek der Heilige Schrift mij een atheïst à la d'Alembert of Lalande gemaakt hebben, of een Christen van de soort van Chateaubriand; heden geloof ik zijn onderzoek niet meer. Ik heb te veel gelezen en te veel gezien, om niet te begrijpen dat het vermetel zou zijn te veroordeelen wat ik niet kan begrijpen door onwetendheid of onvoldoende kennis om een grondige critiek te oefenen. Gewoon mij met ernstige, zedelijke vraagstukken bezig te houden, wat heb ik niet moeten doen of overlaten aan den eenvoudigen loop der natuur, om eindelijk tot dit punt te komen, waarop de paus en de pastoor zelf mij smeekten van hen „l'édition la plus portative de la Bible" aan te nemen? Is het vermetel van mij als zeker vast te stellen, dat er slechts weinigen onder de duizend menschen zijn die, in acht genomen hun geestelijke vermogens, hun leeftijd en hun opvoeding, gekomen zijn waar ik sta?"

Indien Nesselrode een woord van die laatste zinsneden begrepen heeft, heeft Metternich zeker zijn doel gemist. „Ik lees nooit anders dan de vertaling van Luther, de beste, die ooit ergens in een levende taal gemaakt is." Hadden de paus en zijn pastoor hem deze aanbevolen, als een „édition portative"?

De Rus intusschen zal wel geen dupe geweest zijn. Metternich schreef al deze woorden alleen om te betoogen, dat de Katholieke kerk terecht de lectuur van den Bijbel aan de groote menigte verbiedt, en haar slechts aan individuen, die hoog genoeg staan, vergunt. Daarom kon keizer

Frans dan ook geen vergunning geven aan Bijbelgenootschappen, om in Oostenrijk te werken. Dit was de strekking van al deze mooie woorden. De wijze, waarop Metternich zich nu en dan over bijbelsche punten en religieuse vraagstukken uitlaat, is niet geschikt iemand van de warmte en nederigheid van zijn christelijk geloof te overtuigen.

In de oogen van katholieken bovenal moet menige uitdrukking, hier voorkomende, bij uitstek ergerlijk zijn. „Ik verzeker u, dat geen katholieke mogendheid vrijer is dan wij zijn van elke bekrompen gehoorzaamheid aan het hof van Rome. De erfgenaam van zoo vele Duitsche keizers en de neef van Jozef II weet wat hij aan God en aan zijn kroon verplicht is; onze kerkelijke departementen ontwikkelen misschien het dogma van de rechten der kroon wel wat te ver, en de balans zal zeker niet ten gunste van het hof van Rome overslaan."

Ditmaal overdrijft hij niet. Metternich zelf wijst in 1816 den vrijzinnigen en van ketterij verdachten coadjutor van Constanz, vrijheer van Wessenberg, aan den keizer aan, als den meest geschikten persoon om het initiatief te nemen voor een regeling der kerkrechtelijke verhoudingen in Duitschland, waardoor tegen aanmatigingen van het Roomsche hof een dam wordt gelegd. Toen de kerkelijke toestanden in de nieuw aangewonnen gewesten door Oostenrijk werden geregeld, moest de paus van allerlei aanspraken afstand doen: o. a. van de benoeming van aartsbisschoppen, bisschoppen en andere dignitarissen in het gebied van Venetië, enz.

In Metternich's oogen, even als in die van keizer Frans, is de Kerk een instituut, in de eerste plaats geroepen om den Staat te steunen. Voor de politiek, die Metternich voorstond, scheen zij hem een zeer geschikt werktuig.

Scherp wordt het verschil en de overeenstemming van bedoelingen door hem zelven in de woorden uitgedrukt: „Si un pape craint parfois la lumière, il est permis à la sagesse de l'Eglise de craindre le feu; si un pape ne veut pas des fidèles éclairés, l'Eglise ne veut point qu'il en ait d'éblouis. L'un a tort et l'autre a raison, et l'empereur François se rangera du côté de l'Eglise en même temps qu'il écartera et rejettera toujours les préjugés."

De tegenstelling tusschen paus en kerk moge in onze dagen bevreemding wekken, in vroeger tijden was zij de heerschende. Keizer Frans, d. i. Metternich die hier zijn meeningen aan zijn vorstelijken meester toedicht en in zijn naam spreekt, stelt zich aan de zijde der kerk, die wel *verblinde*, maar niet *verlichte* onderdanen vreest.

Woordenspel, zegt ge. Volstrekt niet. *Verlichten* zijn ontwikkelde menschen, die zich in de bestaande orde van zaken schikken, hetzij in de kerk, hetzij in den staat, en bereid zijn ze te steunen en te handhaven. *Verblinden* zijn de ongelukkigen, die door betweterij, eigenwaan, ontevredenheid en wat niet al meer, van vooruitgang gewagen en ze door hervormingen, veranderingen van het bestaande pogen te verkrijgen. Tegen dezen is de hand van Metternich gekant; tegen dezen moet de kerk zijn bondgenoot zijn.

Bij deze overeenstemming in hoofdlijnen, waar het de betrekking tot de kerk betreft, bestaat verschil van gevoelen tusschen Frans en Metternich, waar het meer religieuse zaken schijnt te raken. Metternich geeft daarin toe, gelijk een hooger ontwikkelde dikwerf, door positie of belang, aan den minder ontwikkelde doen moet.

Weinige jaren na de restauratie deed zich de vraag voor: of men de Jezuïeten, wier orde door den paus hersteld was, in Oostenrijk zou toelaten. Metternich schreef een

nota voor den keizer, waarvan de conclusie gunstig luidde. Maar de toon is zoo arm aan welwillendheid, zoo koel en koud, dat men volle recht heeft om te oordeelen, dat Metternich, zoo hij zijn eigen wil had gedaan, de Jezuïeten den weg der Bijbelgenootschappen zou hebben laten gaan. Maar keizer Frans was gunstiger jegens hen gezind, en de minister schikte zich.

Niemand heeft het recht, hem dit tot een verwijt te rekenen. In constitutioneele staten gaat het dikwijls niet anders. Persoonlijke invloed zal in de wereld heerschen, zoolang er menschenkinderen zijn, die van elkander afhangen.

Verder intusschen kan men, met deze papieren in de hand, niet komen. De goede trouw, de eerlijkheid van Metternich in de beginselen, die hij voorstond, is boven allen twijfel verheven. De *kapitein-geweldiger der Heilige Alliantie* was geen Tory, had geen constitutioneel minister kunnen zijn. De politiek, die hij voorstond, was niet de vrucht van berekening of belang, maar de volkomen uitdrukking van zijn eigen overtuiging, het product, als elke ware overtuiging, van zijn nadenken en zijn levenservaring.

Indien verwachtingen hechte grondslagen voor de toekomst konden zijn, Duitschlands geschiedenis na 1815 ware minder rijk aan teleurstellingen, minder arm aan vervulde beloften geweest. Zelden heeft een volk naïever, vuriger, oprechter gedweept en geloofd in de dagen die komen zouden, dan de Duitsche natie in de bange dagen van strijd en de blijde van zegepraal. Wat scheen onmogelijk, wat te ver boven het bereikbare, toen Napoleon was gevallen?

De loodzwaarte van den druk, die zijn heerschappij had opgelegd, had voor de regeeringen een vrucht gedragen,

die na 1815 haar ten goede kwam. De band tusschen vorsten en volken was door de gemeenschap des lijdens nauwer geworden.

Een geschiedenis der dingen te schrijven, die niet geschied zijn, maar vermoedelijk hadden plaats gegrepen, indien schokken van buiten de ontwikkeling niet in haren natuurlijken loop hadden gestoord, is nooit — om goede redenen — beproefd. Toch is het voor de juiste waardeering van sommige verschijnselen dikwerf noodig, zich de vraag te stellen: wat ware naar alle waarschijnlijkheid geschied, indien dit éène achtergebleven ware?

Indien wij ons Duitschland voorstellen in de jaren, die de Fransche revolutie voorafgaan, en zelfs nog later, voordat de botsing met de Revolutie plaats had, dan ligt de vraag voor de hand: wat zou er van Duitschland geworden zijn, indien die stroom van jammeren door buitenlandsche overmacht, eens niet over het land ware uitgegaan?

Blijven, wat het was, een oude, feudale staat, met verrotte instellingen in Staat, Kerk en Maatschappij, het ware een onmogelijkheid geweest. Met hoeveel afschuw de kern der Duitsche bevolkingen oók op de revolutionaire doctrinen neerzag, het booze zaad der leerstellingen van politieke vrijheid en gelijkheid was in de westelijke streken, de landen aan den Rijn, reeds te ver doorgedrongen, om geheel verstikt te worden.

Tegen de geestelijke macht der ideeën baten geen tolliniën of barrières. De politieke doctrinen zouden voortgewoekerd en de gehechtheid aan het bestaande ondermijnd hebben. Bij een vreedzame verhouding tot Frankrijk zou de scherpe tegenstelling van maatschappelijke verhoudingen, ginds en hier, een omkeer in de heerschende overtuigingen

hebben teweeggebracht, die den eerbied voor koningschap en altaar, hier als ginds, had gedood.

Aan de overheersching van het revolutionaire Frankrijk hadden de Duitsche regeeringen het te danken, dat thans, in 1815, de uitkomst een geheel andere was. De politieke leer deelde in den haat, dien de onderdrukte volken aan de predikers met de bajonet toedroegen. De revolutionaire beginselen waren niet minder schuldig dan de personen. Beide werden gelijkelijk gehaat; in de onderdrukking van beide werd de waarborg voor het herstel zoowel van nationale vrijheid als van individueel geluk gezocht. De natiën sloten zich bij de vorsten, die met hen ongelukkig waren, aan, als representanten van het verloren en waarborgen van het herstelde geluk. Het nationaal lijden had als individueel lijden het zwaarst gedrukt; in de herstelling van het individueele welzijn werd de hoofdvoorwaarde van de nationale herleving gezocht.

Vandaar het eigenaardig karakter van den algemeenen opstand tegen de Fransche heerschappij. Politieke leeringen speelden er geen hoofdrol in; de strijd was tegen den vijand gekant geweest, die de volksonafhankelijkheid had vertrapt, niet voor politieke meeningen gevoerd. De meerderheid gaf zich geen enkel oogenblik rekenschap, dat de jammeren der laatste jaren hun laatsten en diepsten grond niet in de overmacht van den verdrukker, maar in de onhoudbare toestanden in eigen maatschappij en staat hadden gehad.

Slechts een minderheid was er zich van bewust; een minderheid met even uiteenloopende inzichten als zij verschilden in stand. Nevens Stein, den genialen vertegenwoordiger van de ridderschap, die slechts Reichs-unmittelbar, d. i. van den Duitschen keizer afhankelijk wilde zijn, stonden een reeks van mannen, die de herwonnen onafhankelijk-

heid als de eerste schrede op den weg van geheele staatshervorming beschouwden. De middeleeuwsche staat, met zijn afscheiding van standen in 't bezit van eigen rechten, niet of slechts ten deele onderworpen aan de gemeene wetten des lands, moest ophouden; gelijkheid van allen voor de wet, zoowel wat rechten als wat plichten betrof, de grondslag der nieuwe orde van zaken worden. Deze hervorming was echter onbereikbaar, zoo deelneming aan de regeeringszaken het voorrecht van enkelen bleef: een volksvertegenwoordiging moest zoowel op de wetten als op de uitvoering blijvenden en regelmatigen invloed oefenen.

Doch deze inzichten en wenschen werden slechts door eene minderheid des volks gedeeld; de meerderheid stelde zich tevreden met den terugkeer, zoo men hoopte, der vroegere rustige welvaart, die, als altijd, door 't gemis van zoovele jaren, met het vergrootglas der herinnering werd beschouwd. Dat het oude was voorbijgegaan, onherroepelijk voorbijgegaan en de herleving een onmogelijkheid geworden, werd niet begrepen. Men kende niets beters, dan het verlorene: men wenschte niets terug, dan het verlorene. Na zooveel jaren van onrust, ontbering en lijden, begeerde men terug te keeren tot de oude kalmte en het rustige welbehaaglijke levensgenot, dat voor twintig of vijf-en-twintig jaar, naar men meende, aller deel was geweest.

Slechts wie deze gemoedsgesteldheid van het overgroote meerendeel des volks in het oog houdt, kan zich de ontwikkeling der Duitsche natie na 1815 verklaren. Bij de Bondsakte was aan de volken de invoering van een vertegenwoordiging toegezegd. De regeeringen maakten met de uitvoering der bepaling geen haast en vonden het later gemakkelijker, de herstelling der oude colleges van lands-

stenden met beperkte macht en schaarsche samenkomsten als de vervulling der belofte voor te stellen.

Zulk een woordbreuk zou onmogelijk zijn geweest, indien in de verschillende Duitsche staten het volk werkelijk tot eenige politieke mondigheid, tot eenig inzicht in zijne behoeften was ontwaakt. Hoe weinig dit werkelijk het geval was, ondervond een der weinige vorsten, die, om welke redenen dan ook, het representatief stelsel wilde invoeren. De koning van Wurtemberg zag zich bijkans de gehoorzaamheid van zijn onderdanen opgezegd, omdat hij weigerde de oude landsstenden te herstellen.

Van zulke toestanden moet men zich rekenschap geven, indien men de staatslieden dier dagen billijk wil beoordeelen. Het valt gemakkelijk Metternich en anderen als incarnatiën van conservatieve lusten te teekenen en op hen de schuld te werpen van al de ellenden, die in later jaren zoovele oorzaken van revolutiën waren. Maar de rechtvaardigheid eischt de erkenning, dat de hoofdschuld niet in de eerste plaats bij hen is te zoeken. Den invloed, dien een persoon verkrijgt, erlangt hij slechts door de instemming, die aan zijn denkbeelden geschonken wordt, of door de sympathie voor zijn persoon.

Beide verklaren het overwicht van Metternich voldoende. Een aangenaam en geestig mensch in het gewone, dagelijksche leven, representeerde hij in de politieke richting, die hij voorstond, de heerschende denkbeelden. Herhaaldelijk komen in deze brieven uitdrukkingen voor, die volkomen de algemeene afgematheid en het smachten naar rustig levensgenot uitdrukken. Beweging haat hij; aesthetisch genot zonder inspanning is het hoogste; rust vraagt hij voor zich; rust is het wat Europa, wat alle volken behoeven. In 1820 zond hij aan keizer Alexander een breed-

voerige uiteenzetting zijner staatkundige denkbeelden: door zijn zoon 's vaders politieke geloofsbelijdenis genoemd. Het stuk is merkwaardig, niet om de nieuwheid zijner bekende inzichten, maar om de wijze van betoogen. Zijn overtuiging is de vrucht van een historische beschouwing, van eene opvatting der Europeesche staatsontwikkeling. Hij begint bij de volksverhuizing, om te eindigen met zijn eigen tijd. In groote, breede trekken teekent hij de verschillende phasen. Scherpe lijnen zoekt men tevergeefs; maar niettemin vindt men iets, wat een verrassing is bij de gewone voorstelling, die omtrent Metternich heerscht: die man is niet zoo onnadenkend, zoo oppervlakkig als zijne vijanden hem schimpen. Hij heeft werkelijk nagedacht en zijne politiek is de vrucht van een soort van systeem dat ons wel wonderbaar in de ooren klinkt, dat verward, onzamenhangend en rijk aan sophismen is, maar, als alles wat is, zijn betrekkelijk recht van bestaan heeft.

„De menschelijke geest heeft zich in de laatste eeuwen te snel voortgespoed om in alles de volkomenheid te bereiken; vandaar dat hoogmoed en laatdunkendheid de kankers zijn, die thans de maatschappij dreigen te berooven van de wezenlijke vruchten van beschaving en haar te storen te midden van haar vreedzame genietingen. Het beginsel van gezag in godsdienst, wetgeving, enz. is door het individualisme ondermijnd. Het maakt ieder mensch tot meester over zijn eigen dogme, tot arbiter over de wetten, volgens welke hij goedvindt bestuurd te worden, tot eenigen rechter over zijn geloof, over zijn daden en de beginselen, waarnaar hij deze regelen wil. De liberalen zullen ten gunste van ieder individu een bestaan scheppen, volkomen onafhankelijk van alle gezag en van elken wil, onderscheiden van de zijne. Het is vooral de middenstand,

die door dit kwaad is aangetast. De groote massa des volks haat beweging, vraagt niets dan rust, zekerheid van eigendom en genot van wat het heeft. De hoogere standen, die met de liberalen mededoen, zijn eerzuchtigen of erger. Onder verschillende kreten zoeken zij de rust te verstoren. Het algemeene wachtwoord is de eisch van een constitutie. In de zuivere (d. i. absolute) monarchieën heet het: *volksvertegenwoordiging;* waar een dergelijke bestaat (in Engeland) *hervorming*. Maar de eigenlijke naam van al deze leuzen is: omkeering en verwarring. In de absolute monarchieën wil het zeggen: uwe fortuinen mogen in onze handen komen; uwe bevredigde ambitiën plaats maken voor onze onbevredigde. In de staten, waar het nieuwe régime bestaat: maak plaats voor ons, onze eerzucht wil heden bevredigd worden, gelijk de uwe gisteren werd. De volken zelve daarentegen koesteren geen andere wenschen dan het behoud van rust en kalmte; trouw aan God en aan hun vorsten, onwillig aan de verleiding toe te geven van partijgangers, die zich hun vrienden noemen en die hen tot bewegingen willen verlokken, waarvan zij afkeerig zijn.

„Tegenover deze pogingen tot ontbinding der maatschappij, is de plicht der regeeringen duidelijk. Omdat het gevaar algemeen is, moeten de regeeringen krachtig aaneengesloten weerstand bieden, elkander steunen en handhaven. Hiertoe zijn zij jegens hunne volken en tot redding der maatschappij verplicht. Het bestaande te bestendigen, duurzaam te maken, moet het doel van allen zijn. Alleen langs dien weg kunnen de maatschappij en de staat worden behouden."

Indien een dergelijke politiek, die stabiliteit als hoofddoel stelde, dertig jaar lang in Duitschland heeft geheerscht, aan wien de schuld? Kan men er in ernst Metternich een

verwijt van maken, dat hij deze zienswijze toegedaan was, ze practisch heeft toegepast? Hij sprak slechts uit, wat de meerderheid des volks wilde; hij bracht in woorden en maakte tot regeeringsbeginsel, wat de overgroote meerderheid wenschte. De volken hebben geen andere regeeringen dan zij werkelijk begeeren. Als de zedelijke grond van overeenstemming in de heerschende meeningen ontvalt, dan eerst is er kans op verandering. De minderheid moet trachten de meerderheid te worden, haar denkbeelden tot de heerschende in de volksopinie te maken; dan eerst zullen zij de heerschende in de kabinetten worden. Geduld en onverdroten werkzaamheid zijn de troostredenen en de bondgenooten van minderheden zoowel als van ongelukkigen, omdat op geen enkelen akker, ook niet op dien des geestes, wordt geoogst voordat de grond is doorploegd en het zaad is opgeschoten.

„In 1819 heeft het drijven der revolutionaire fractie in Duitschland de algemeene aandacht getrokken door een misdaad. De Russische staatsraad Von Kotzebue viel als het eerste slachtoffer der secte."

Met deze woorden herinnerde Metternich weinige jaren later aan keizer Frans het einde der rustperiode en den aanvang der gewelddadige reactie, die door vervolging en onderdrukking de herleving der geesten trachtte te verstikken.

Vier jaren is een klein tijdperk in het leven van een individu; nog onbeduidender in dat van een volk. Dat de tegenstanders der politiek van stabiliteit in zoo weinig jaren hun denkbeelden die mate van aantrekkelijkheid en van verspreiding hadden weten te verschaffen, dat zij tot een politiek martelaarschap, tot zelfopoffering en zelfvernietiging konden verleiden, was een feit, even verrassend

voor hen die het toejuichten als voor hen die het afkeurden.

De eersten hadden en hebben de minderheid.

Natuurlijk: het recht om het leven des naasten te verkorten, komt aan het individu niet toe. En een politieke moord wekt reeds daarom, afgescheiden van de beweegredenen, afschuw.

Maar ook zij, die de beweegredenen euvel duidden, vormden niet de meerderheid. Het geslacht, dat de jaren des lijdens had doorstaan, was nog niet afgetreden: noch physiek noch politiek. Zij namen nog de eerste plaatsen in staat en maatschappij in. Velen hunner hadden vroeger de hervormingsdenkbeelden voorgestaan, maar waren langzamerhand door routine of belang er toe gekomen, zich te schikken in het gemis van het vroeger begeerde. Voor hen kon de politieke overspanning, waarvan de daad van Sand het bewijs en het uitvloeisel was, slechts een verschrikking zijn. Renegaten haten hun vroeger geloof, en verdragen noode dat het levenskracht bewijst in anderen. Het is niet het minst door de uitersten, waartoe het verleidt, een beschuldiging hunner ontrouw.

De moordenaar van Kotzebue was een jong mensch, een eerzaam student, onberispelijk van levenswandel. Karl Ludwig Sand behoorde tot die akademische jeugd, die in *Burschenschaften* en *Turnvereinen* dweepten met politieke hervormingen, met idealen van Duitschlands eenheid en grootheid, en zich in staat en geroepen achtten, haar door hooger physieke en intellectueele ontwikkeling tot stand te brengen. Ontevredenheid met het bestaande lag aan de beweging van het jongere geslacht ten grondslag. Ontevredenheid, gevoed door het akademisch onderwijs van leeraren, die hunne bezieling aan hooger inzichten dankten

dan aan de zorg voor behoud van het bestaande. Als steeds was het opkomend geslacht de drager en bewaarder der onderdrukte meeningen, die hun onrijpe levenswijsheid tot uitbarstingen brachten, slechts zelden zoo gewelddadig als deze moord, maar altijd de gisting van ideeën openbarende, met de heerschende in lijnrechten strijd. Toen in October 1817 het driehonderdjarige jubelfeest der Hervorming in het Protestantsche Duitschland gevierd werd, was op den Wartburg, waar Luther een tijdlang een wijkplaats had gevonden, waar zijn bijbelvertaling was geboren, door studenten en professoren een herinneringsfeest gevierd, dat alle slapenden had wakker geschud. Godsdienstig gezang, avondmaalsviering, waren hier gepaard gegaan met uitingen van jeugdigen overmoed, zooals het verbranden van politieke „schandschriften". Slechts weinig politieke redevoeringen waren er gehouden; maar hoe klein ook in getal, zij ademden een geest van vrijheid, van critiek, van ontevredenheid met den tegenwoordigen toestand, die een ernstig gevaar scheen. „De geest der revolutie" leefde op, sleepte het jonger geslacht mede en bedreigde Duitschland met al de euveldaden der Jacobijnen. Zoo hadden ernstige mannen, zelfs onder de tegenstanders van Metternich's systeem, geoordeeld. De moord van Kotzebue zette op dat oordeel zijn zegel.

Het is geen gering voordeel om menschen te leeren kennen, wanneer men hun houding kan waarnemen in oogenblikken van algemeene agitatie. Inderdaad, Duitschland was door den moord van Kotzebue uit zijn rust opgeschrikt; men zag moordenaars, revolutionairen, democraten, Jacobijnen overal. Brieven met de moorddadigste bedreigingen, door geheimzinnige handen a[illegible]en, verspreidden angst en vrees. Als men Mett[illegible]elheid

te midden der opwinding ziet, begrijpt men zijn overwicht. Hij is het ijdelste schepsel, geloof ik, dat ooit geleefd heeft; zijn zelfverheerlijking en zelfbewondering kent geen grenzen; hij is een politiek „apostel", tot heil der menschheid ter goeder ure verschenen enz. . . . Dit alles is diep belachelijk, en op den duur volkomen onverdraaglijk. Maar toch moet erkend worden, dat er in dit alles een klein greintje waarheid is. Want hij is een der weinige menschen, die steeds zich zelf blijven. Metternich verliest zijn hoofd niet. Hij beoordeelt, natuurlijk van zijn standpunt, de gebeurtenissen volkomen juist; hij overdrijft niet, stelt zich het gevaar niet grooter voor dan het is; maar trekt eenvoudig van het gebeurde partij, om zijn inzicht te doen zegevieren, zijn wil aan anderen op te leggen.

Metternich was in Rome, toen de moord plaats had. De liberale hertog van Weimar was hem sinds lang een doorn in het oog. „De arme Kotzebue is een argumentum ad hominem, dat zelfs hij niet kan verdedigen", schrijft Metternich. „Ik zal er de meest mogelijke partij van trekken."

Men moet erkennen, dat hij woord gehouden heeft. Op het congres te Karlsbad werden een aantal besluiten genomen, die door de Bondsvergadering eenvoudig werden overgenomen. De bondsakte had bepalingen over drukpersvrijheid, voor alle staten geldig, toegezegd. Dat wilde eigenlijk zeggen — doceerde de handige speler met woorden, de man die zich met lijf en ziel aan de Oostenrijksche politiek had verkocht, Friedrich von Gentz, dat wilde eigenlijk zeggen: de censuur. De drukpers werd aan banden gelegd, de vrijheid van het universitaire leven en onderricht onder strenge contrôle gesteld: aan iedere hoogeschool zou een buitengewoon „landesherrlicher" gevol-

machtigde als curator worden aangesteld, om toezicht te houden op de opvolging der wetten en op den geest van het onderwijs. Een centraal college van den Duitschen Bond werd ingesteld, om tegen revolutionaire gevaren te waken. De "Oberbursch", zooals Metternich schimpende den hertog van Weimar noemde, die zich vermeten had zijn landje tot een kweekplaats van vrijzinnige denkbeelden te maken, werd gedwongen voor deze en andere besluiten te bukken. De souvereiniteit der zelfstandige staten werd ernstig beperkt, en het gezag van den Bondsdag, waarin Oostenrijk de hoofdrol speelde en ook Pruisen zich tot lijdzaam volgen bepaalde, aanzienlijk versterkt. Het werd een instrument voor de reactionaire politiek, die Metternich leidde. Mannen van de meest verschillende richting, maar overeenkomende in één punt, zelfstandigheid en onafhankelijkheid van inzicht, werden vervolgd. De Wette werd ontslagen, Görres moest vluchten.

De politiek, door de besluiten van Karlsbad ingeleid, is in volgende jaren voortgezet en uitgebreid. Het waren treurige en smaadvolle jaren. Vervolgingen beroofden Duitschland van een reeks talenten, rijk met geestelijke krachten toegerust, wier werkzaamheid de natie op elk gebied ten goede had kunnen komen. Maar juist deze openbaringen van leven en ontwikkeling werden door de Oostenrijksche politiek gehaat. Metternich instrueerde bij de verschillende congressen en elders de gezanten en vertegenwoordigers der Duitsche staten, en met uitzondering van de zuidelijke, gehoorzaamden bijkans alle Duitsche regeeringen blindelings de voorschriften van den Oostenrijkschen kanselier. Hij heerschte, zonder dat de onderdrukte volken zelfs eenige wijziging langs regelmatigen weg konden verwachten. In de zoogenaamde Weener Slot-

akte, de officieele uitlegging van de Duitsche Bondsakte, werd nadrukkelijk vastgesteld, dat de souvereiniteit ongeschonden en ongedeeld bij het hoofd van den staat moest blijven, die door geen standen in de vrije en onbelemmerde uitoefening zijner rechten kon beperkt worden. Metternich waakte er zorgvuldig voor, dat b. v. Pruisen geen vertegenwoordiging in het leven riep, maar zich bepaalde tot de oude (gewestelijke) landsstenden, wier rechten te gering waren om de absolute vorstelijke macht te kunnen schaden.

Zonder vertegenwoordiging konden de volken geen hoop, hoe gering ook, koesteren op eenige veranderingen of hervormingen in het staatsbestuur, die aan dit leven zonder liefde, zonder patriotisme, zonder eenige opwekking tot hooger krachtsinspanning en ontwikkeling een einde zouden maken. En toch heeft de Duitsche natie dat leven tientallen van jaren verdragen, geleid, zonder verzet. Wel een bewijs hoe goed Metternich zijn volk kende.

Bij de beoordeeling van menschelijke dingen is de uitkomst de algemeen heerschende rechter. Het is te begrijpen, dat bij zulk een succes, als jarenlang Metternich's staatkunde volgde, bewondering van volgelingen en regeeringen zijn deel was. Wanneer men ziet, dat er geen enkel man in staat was — hij mocht Humboldt, Stein, Hardenberg of hoe ook heeten — om de volgzaamheid der regeeringen te verbreken, hoe uiteenloopend de oorzaken hunner machteloosheid ook waren, dan is de voorbeeldelooze minachting, waarmede de Oostenrijksche kanselier op alles en allen neerzag, te verklaren. Hij voelde zich hun meerdere, gelijk hij inderdaad was door de onverbiddelijke consequentie, waarmede hij zijne politiek getrouw bleef. Weinige mannen hebben, beter dan hij, het *principiis obsta* begrepen en toegepast. Geen enkele concessie heeft hij aan

de tegenpartij gedaan en daardoor ze met kracht ten onder gehouden.

Natuurlijk zoude deze jarenlange heerschappij onmogelijk zijn geweest, zoo de hooge positie, waaraan hij zijn invloed dankte, hem ontzonken was. De raadsman van de Duitsche regeeringen zou zijn woord machteloos hebben bevonden, zoo hij zich als kanselier niet had staande gehouden. Men zegt, dat hij herhaaldelijk heeft gevaar geloopen. Hier ter plaatse, in deze brieven, wordt er nergens eenig spoor van gevonden. Voor de hofgeschiedenis van Oostenrijk zou het belangrijker zijn, zoo vollediger kennis hier ware aangebracht, dan voor de karakteristiek van Metternich als het hoofd der Duitsche en Europeesche reactie na 1815. Want de geschiedenis zal zijn naam bewaren, niet als van den eersten minister van een land, op welks binnenlandsche politiek hij betrekkelijk weinig invloed heeft gehad, maar als van den staatsman, die den regel der genotzucht: laat ons eten en drinken, morgen sterven wij! tot grondslag van een politiek systeem heeft gelegd, dat onderdrukking van alle hooger leven, van alle geestelijke ontwikkeling als het ideaal voor individuen en volken heeft nagejaagd.

VI

METTERNICH EN DE JULI-REVOLUTIE.

METTERNICH EN DE JULI-REVOLUTIE.

1. Aus Metternich's nachgelassenen Papieren V. Wien 1882.
2. Martin, Histoire de France depuis 1789 jusqu'à nos jours. V. Paris 1881.

Met een ronden hoed op het hoofd en een parapluie in de hand flaneerde hij door de straten van Parijs. Wie, kruidenier of werkman, hem aansprak, werd niet afgewezen, wie hem staande hield, om wat met hem te praten en hem wat te vertellen, was welkom. Hij drukte ieder de hand, die hem de zijne bood. Hij had er een apart paar handschoenen voor, vrij gemeen en vrij vuil, zeiden de spotters; als hij in aristocratische buurten kwam of in fatsoenlijke kringen, werden de democratische vuile handschoenen weggeborgen en door betere vervangen.

Doch dat flaneeren en handjes geven duurde niet lang. Na 1832 flaneerde de burgerkoning niet meer en in volgende jaren stierf bij Louis Philippe de lust geheel weg, om zich alleen, onbeschermd, onder zijn volk te wagen.

Er is niemand die door de gebeurtenissen van het laatste tiental jaren, politiek gesproken, meer verloren heeft dan hij. Vóór 1870 was de partij der Orleans zwak, maar zij bestond; na 1870 is zij overleden. De Napoleons zijn

tweemaal gevallen, maar telkenmale onder omstandigheden, die hun val verbinden aan een periode van volksvernedering, die nooit dan met een gevoel van wrok, van verbittering tegen het buitenland wordt herdacht. Dat de politieke fouten van Napoleon III de hoofdoorzaken dier diepe vernedering zijn geweest, zal in de toekomst evenmin een belemmering tegen de herleving der Napoleontische legende zijn, als de misslagen van Napoleon I de herstelling van het keizerrijk hebben tegengehouden. Deze dynastie representeert voor Frankrijk iets, wat de natie liefheeft: het streven naar de opperheerschappij in Europa. Als het geslacht is voorbijgaan, dat ooggetuige is geweest, dat geleden heeft door de fouten van het tweede keizerrijk, is het volstrekt niet onmogelijk, dat de Fransche natie opnieuw haar vertrouwen schenkt aan den drager van een historischen naam, die niet alleen dagen van ellende, maar ook tijden van volksroem representeert. Bespotting van een tegenstander versterkt niet; de spot, waarmede de republikeinsche partij thans de Napoleons bespreekt, schenkt geen vastheid aan den bestaanden staatsvorm. Hij schaadt zelfs niet de personen, tegen wie hij gericht is; de held van Boulogne en van Straatsburg heeft het bewezen.

Maar de Orleans worden zelfs niet bespot; men spreekt niet van hen. Zij zijn burgers van den staat, die onder de menigte verdwijnen. Vóór 1870 hadden zij een partij. Toen Napoleon III keizer was, waren zij pretendenten, die meer of minder gevaarlijk werden geacht. Thans vormt zich geen partij meer om hen. Zij hebben vrienden en kennissen. Een Orleanist, in politieken zin, is een rariteit geworden. 1870 heeft deze partij gedood. Niet de zoon of kleinzoon van Louis Philippe, maar de Napoleon — oud of jong, dit is betrekkelijk onverschillig — is de

tegenstander der republiek. Men is in Frankrijk republikein of Bonapartist. De partij der laatsten is voor het oogenblik, naar den uiterlijken schijn te oordeelen, gering, zeker zwak. De heerschende publieke opinie is tegen haar gekant. Maar de publieke opinie is een windwijzer; hij slaat om, met het veranderen van den wind.

Dat hij ooit weer naar de Orleansen zal heenwijzen, is niet waarschijnlijk te achten. De burgerkoning heeft slechts de herinnering nagelaten aan een beginsel dat geen toekomst heeft.

Louis Philippe is de koning der bourgeoisie geweest, die bang was voor de republiek. Na zijne troonsaanvaarding gaf hij met eigenhandigen brief aan keizer Frans van Oostenrijk van het gebeurde kennis. Generaal Belliard bracht dat schrijven over. Hij vertelde toen aan Metternich het volgende:

„Er zijn velen in Frankrijk, die de republiek wenschten. Toen de hertog van Orleans door de Kamer tot luitenant-generaal van het koninkrijk was benoemd, schreef hij dadelijk aan generaal Lafayette, die bezig was op het Hôtel de Ville een commune te organiseeren als onder de vroegere Republiek. De generaal antwoordde hem niet. Even vruchteloos schreef de hertog hem daarop nog twee brieven. De Kamer kwam den nieuwbenoemden luit.-generaal haar opwachting maken, en vernam toen van hem wat er gebeurd was, maar tevens zijn besluit om zich in persoon en alleen naar het Hôtel de Ville te begeven. Slechts op hun ernstigen aandrang stemde hij er in toe, dat zij hem vergezellen zouden. Een ontelbare menigte bedekte de straten, van het Palais Royal tot het Hôtel de Ville. Van zijn paleis tot de Place de Grève werd de hertog met levendige betuigingen van blijdschap en bijval begroet.

Maar het volk, dat de Place de Grève bezet hield, bood een geheel ander schouwspel aan. Zijn houding was zwijgend en zelfs dreigend. Langzamerhand maakte de geestdrift, die het volk vervulde, dat hem volgde, zich meester van de Place de Grève, en nog voordat hij van het paard was afgestegen klonk van alle kanten de kreet: „Vive le Lieutenant-Général!" De hertog begaf zich naar de kamer, waar de raad vergaderd was; hij nam den generaal de Lafayette onder den arm en voerde hem op het balkon; daar, in het gezicht van het volk, omhelsde hij hem. *Toen was het gedaan met de Republiek.*"

De anecdote — het onderzoek naar de afwijkende voorstellingen elders loont de moeite niet — is inderdaad treffend. Zij geeft een volkomen juist beeld van de houding der Julimonarchie tegenover de revolutie.

„Uwe Majesteit weet," schreef Louis Philippe aan keizer Frans, „dat ik, zoolang koning Karel X over Frankrijk geregeerd heeft, de meest onderworpen en getrouwe van zijne onderdanen ben geweest . . ."

Frans antwoordde daarop niet; maar Karel X zou het nooit toegestemd hebben. Aan samenspanningen had Louis Philippe nooit deelgenomen; aan verzet in geen enkelen zin des woords zich ooit schuldig gemaakt. Niemand kon hem bewijzen, dat hij de Bourbons had ondermijnd, en elk verwijt van dien aard zou hij met verontwaardiging hebben afgewezen. Maar „le ton fait la musique": wat zijn daden en zijn woorden niet uitspraken, dat sprak zijn houding uit. Zijn houding was afkeurend geweest; zijn ontvangst van de oppositiemannen een stille critiek der regeering en een zwijgende aanmoediging. Hij representeerde traditiën, die hij door zijn houding had doen

gelden: de oppositie, die de hertogen van Orleans sedert eeuwen tegen de dragers van Frankrijks kroon hadden gevoerd. Vijandig, openlijk vijandig, als zijn vader tegen Lodewijk XVI, had hij nooit, noch tegenover Lodewijk XVIII, noch tegenover Karel X gestaan. Maar wie oppositie voerde richtte de oogen naar het Palais Royal en zag een belangstellenden, zoo al niet goedkeurenden blik van den hertog op zich gevestigd, en als hij aanklopte aan de poort van 't hertogelijk paleis, dan waren de salons voor hem geopend. O, neen! deze man had niet samengezworen, had niet goedgekeurd, had niet aangemoedigd: hij had eenvoudig de populariteit gezocht, die aan de regeerende dynastie ontzonk.

Waarom? Om haar te vervangen? Had hij een Julirevolutie, die hem op den troon bracht, gewenscht? Volstrekt niet. Hij had eenvoudig gehandeld om dezelfde reden, die indertijd, twee eeuwen vroeger, Karel II van Engeland had bewogen om zijn Katholiek geloof te verzwijgen. Hij had de bitterheid der ballingschap en der armoede gekend, en wenschte dien bitteren lijdensbeker niet voor de tweede maal te ledigen. Hij was van alles geweest, tot schoolmeester toe. Een schoone en eervolle betrekking, waarbij men oud wordt: kinderasempjes zijn zoo gezond. Hij genoot ervan, als het volk in het Palais Royal zich verdrong voor de schilderij, waarop hij voorgesteld was, jonge Zwitsertjes de geheimen van den aardbol mededeelende; hij genoot ervan, in de herinnering. Maar hij wenschte dat genot niet opnieuw te smaken; hij wenschte in Frankrijk te blijven, te leven en te sterven. Hij had de volksgunst nagejaagd, om niet meegesleept te worden in den val der Bourbons, dien hij vooruitzag.

En dat doel had hij bereikt; hij werd niet medegesleept

door hun val, maar wel door de revolutie die hen ten val bracht. De Bourbons werden er door verjaagd, en hij op hun plaats gesteld.

Had hij het begeerd?

Zijn houding in de dagen zelve, toen de opstand aanving, was aarzelend, weifelend, onzeker geweest. Hij had vriendelijke woorden en verzekeringen van trouw en belangstelling rechts en links om zich heen geworpen; de Bourbons beschuldigden hem van valschheid en spel, gelijk de revolutie het hem later doen zou. Hij was noch valsch noch een speler geweest. Hij had alleen aan zich zelf en zijn eigen behoud gedacht.

Revolutionair — het was lang geleden dat hij het geweest was. Republikein — zoo ooit, in 1830 was hij het niet. Tusschen zijn vrouw en zijn zuster wankelde hij, als tusschen Karel X en de geheime inblazingen van zijn ambitie. De hertogin van Orleans was legitimiste en bleef het op den troon. Zij heeft nooit vrede met de Julikroon gehad. Zijn zuster prikkelde hem, joeg hem voort, om de monarchie te redden. Deed hij Frankrijk een dienst door de republiek zich te laten vestigen? Redde hij de kroon van Karel X, als hij ze niet voor zich nam?

Wie jarenlang een afkeurende houding over het gedrag van anderen heeft aangenomen en de gevolgen ziet in het leven treden, die hij heeft voorspeld, gelooft maar al te snel aan eigen beleid, om als redder op te treden. De bougeoisie beefde in 1830 voor de republiek en geloofde in zijn talent om haar en de maatschappij van de aanslagen van democraten en socialisten te redden. Louis Philippe zag een uitweg, zoo hij de monarchie en zich zelven niet met Karel X wilde zien ondergaan. Voor hem

was geen plaats in Frankrijk dan op den troon. Hij had door zijn verleden geen keus.

Het was daarom dat hij naar het Hôtel de Ville ging, bleek en ontdaan, en in de omarming van „den held van 6 October" de republiek verstikte.

Toen Belliard zijn verhaal aan Metternich had geëindigd, antwoordde de kanselier: „Un baiser est un léger effort pour étouffer une république; croyez-vous toutefois pouvoir accorder un même pouvoir à tous les baisers dans l'avenir?"

De val van Karel X was voor Metternich een verrassing, een hoogst onaangename verrassing. Het is blijkbaar, dat hij een tijdlang zich gevleid heeft, dat de stoutmoedigheid van de Polignac slagen zou. In April 1830 schrijft hij: „ce ne sont plus de simples espérances que m'inspire l'avenir de la France." Maar reeds in Juni ziet hij de toekomst donker in. „J'en suis venu à un point où je ne sais plus ni prévoir ni rien calculer."

Zulk een stemming is voor Metternich een zeldzaamheid. De oorzaken liggen buiten hem, zegt hij. De bekwaamheden der ministers liggen voor ons in het duister. „Dat zij moed hebben, hebben zij bewezen; maar tusschen moed en bekwaamheid gaapt een kloof." Een tweede oorzaak is deze. Men kan nooit vooruitzien, wat in Frankrijk gebeuren zal, omdat het altijd twijfelachtig is, of de partijen reëele, dan slechts schijnbare kracht hebben. „Doch," zoo schrijft hij 31 Juli, „in elk geval wordt de maand Augustus een groote, merkwaardige maand. Het oude woord geldt er van: novus ab integro nascitur ordo!"

Toen Metternich deze woorden schreef, had de driedaagsche opstand reeds gezegevierd. De troon van Karel X was in het bloed uitgegleden en omgestort. De hertog van

Orleans was als algemeen stadhouder des rijks uitgeroepen. De nieuwe staatsorde was reeds geboren.

Met de beslissing verandert ook de toon van Metternich. De onzekerheid, de weifeling wijkt. Stellig en beslist luidt zijn oordeel. Men denke over hem, zooals men wil, maar de scherpheid van opvatting, die zijn beoordeeling van Louis Philippe's positie kenmerkt, vergt bewondering af. Hij geeft zich even helder rekenschap van de groote moeielijkheden, die den Juli-troon omgeven, als van de beteekenis en gevolgen, die de revolutie voor Europa heeft en hebben zal.

Zonderling is de eerste indruk. Als Karel X nog in Frankrijk is, schrijft Metternich aan keizer Frans: „de gebeurtenis draagt in menig opzicht het karakter van de revolutie van 1688 in Engeland."

Die overeenkomst lag slechts in de overeenkomst van uitwendige omstandigheden. Toch, gelijk men weet, was die vergelijking de meest geliefde bij de doctrinaire aanhangers van 1830. Louis Philippe redde de charte van Frankrijk, gelijk Willem III tegen den Stuart de wettige staatsorde had gered. Maar terwijl de doctrinairen de voorstelling handhaafden en tot grondslag der staatkunde legden, die Louis Philippe ten val bracht, liet Metternich de vergelijking spoedig vallen. Hij zag in 1830 iets anders dan in 1688. De nederlaag van Karel X was de zegepraal van Metternich's ouden vijand, de revolutie. Niet het principe van legaliteit, maar dat der volkssouvereiniteit had de Juli-dagen in 't leven geroepen. En uit dit oogpunt beoordeelt hij de jonge monarchie en haar kansen van voortbestaan met een scherpzinnigheid en juistheid, die onwillekeurig de *Pariser Briefe* van Heinrich Heine in de gedachte roept. Les extrêmes se touchent.

Men verwacht natuurlijk niet, dat Metternich goed van zijn ouden vijand spreekt. Het revolutionair beginsel, dat de rust der volken stoort, omdat het de rust der regeeringen verbreekt en ze tot verantwoording roept, is hem van harte gehaat. Het wezen der revolutie is in zijne oogen in omstorting, vernieling en anarchie gelegen, die hare uitbarstingen vergezelt. Dat deze slechts de pijnlijke geboorteweeën van nieuwe toestanden zijn, dat erkent hij niet. „Zu Warschau" — schrijft hij aan keizer Frans — „*steht* die Revolution, und eine Revolution, welche *steht*, handelt gegen ihre Natur." Dit is geen aardigheid, geen bon mot, maar ernst. Dat de revolutie neerwerpt, omdat zij iets anders scheppen wil, dat ziet hij niet. De revolutie gelijkt een vulkaan. „Il est dans la nature des vulcans de s'éteindre et par suite de s'affaisser. La question est de saisir si cet affaissement se fera dans la cratère ou si le déversement aura lieu sur les lignes divergentes. Dans l'une et dans l'autre hypothèse il faudra que les puissances prennent une attitude défensive, mais forte, soit pour aider l'affaissement du volcan vers le centre, soit pour empêcher, le plus qu'elles le pourront, son débordement sur une terre étrangère."

Van deze beschouwing is zijn politiek de vrucht. De mogendheden moeten zichzelf conserveeren en waken, dat de lavastroom niet de naburige landen overstroome.

Aansluitingen der regeeringen aan elkander is de voorwaarde van haar levensbehoud. Goedkeurend knikt Metternich telkenmale als de nieuwe regeering in Frankrijk in dergelijken geest zich uitlaat. De geruststellende verzekeringen van Louis Philippe aan Europa zijn hem daarom welkom. Doch hij ontvangt ze, zonder op de woorden veel te vertrouwen. Want hij heeft geen vertrouwen op

de kracht van den man, die ze geeft. Napoleon, de man van ijzer en staal, heeft de revolutie bedwongen. Maar Louis Philippe is geen Napoleon, en hij heeft niemand, dien gelijk, in zijn omgeving. „Het nieuwe Fransche gouvernement moet één hoofddoel hebben: zijn eigen behoud. Het moet dus willen wat alle regeeringen willen. Maar de grondslag, waarop het gezag van den Franschen koning rust, maakt zijn positie onhoudbaar. Het is niets dan een ijdele theorie. Het valsche en noodlottige beginsel van de volkssouvereiniteit heeft gezegevierd. Welnu, op dit beginsel kan niets gebouwd worden. Het leidt tot voortdurende verandering, tot voortdurende vernieling."

Na den dood van Louis Philippe schreef Metternich een paar woorden over hem, waarin hij zijn recht handhaafde om een oordeel over hem te vellen. Hij had hem persoonlijk gekend en onder den invloed en indruk derzelfde politieke gebeurtenissen geleefd. Geldiger dan deze gronden voor zijn recht tot beoordeeling, is de politieke gedragslijn, die hij jegens den Juli-koning volgt.

Louis Philippe, eenmaal de kroon aanvaard hebbende, wil ze behouden. Vandaar de raadgevingen van den Oostenrijkschen kanselier. Aansluiting aan de groote mogendheden alleen kan den nieuweling onder de vorsten redden. De politiek van de Heilige Alliantie, wier profeet Metternich is, kan Louis Philippe alleen behouden, indien hij te behouden is.

Eigenlijk gelooft Metternich er niet aan. Frankrijk is de vuurhaard der revolutie. Het voorbeeld van Parijs alleen heeft de opstanden in de Nederlanden, in Italië, in Polen doen uitbreken. Ook de passie voor hervormingen, die in Duitschland zich openbaart, is er de noodlottige vrucht van.

Indien men al een oogenblik slaagt, den voortgang van het kwaad te beperken, is Frankrijk verloren. „Frankrijk moet aan zijne dwalingen en de onvermijdelijke gevolgen overgelaten worden. Niets van hetgeen in dit ongelukkige land bestaat of schijnt te bestaan, zal zich staande houden. Het gouvernement van heden schijnt gesteund te worden door de vrees, die de woeste demagogie aan den burgerstand inboezemt. Wat op geen soliede grondslagen rust, heeft slechts een kunstmatig leven; wat in zich zelf niets is, kan niet duren, en dat is de positie van Louis Philippe."

Metternich kent den Franschen koning genoeg om te weten dat het denkbeeld van een oorlog, die niet dan een revolutiekrijg kan zijn, hem verschrikt, maar tevens dat hij concessiën moet doen aan de machtige partij, die Karel X ten val bracht. Op die kennis van den man, en van zijn zucht tot zelfbehoud, is Metternich's politiek gebouwd. Hij intimideert de Juli-regeering: hij dreigt ze. Met de meest hooghartige minachting van de wereld trekt hij de schouders op, schimpt hij over de nieuwe leer van non-interventie, die alleen ten dienste der revolutie is uitgevonden. Waar het België betreft, doet hij niet de moeite ze met voeten te treden: hij laat het aan Engeland en Frankrijk zelve over. Maar als de revolutie het gezag zijns keizers in Italië aanvalt, door de onafhankelijke vorstjes van het schiereiland te bedreigen, bekommert hij zich volstrekt niet om al die nieuwe theorieën, maar onderdrukt hij met geweld de vijandige bewegingen. Àls Louis Philippe, opgejaagd door de publieke meening in Frankrijk, tusschenbeide wil komen voor de verdrukte geestverwanten van zijn volk, behandelt Metternich hem met de uiterste minachting. Indien Frankrijk den oorlog wil, hij zal hem hebben. Maar, dat men het wel wete:

„de oorlog is de omkeering van alle maatschappelijke en politieke orde, de troon van Louis Philippe er onder begrepen". En het is geen grootspraak van den Oostenrijkschen kanselier, want hij heeft pijlen op den boog, die de nieuwe dynastie in 't hart kunnen treffen. „Te Munchen is het gerucht verspreid, dat de hertog van Leuchtenberg door het Belgisch congres gekozen is. Blijft het Fransche gouvernement vast besloten geen Bonaparte in zijn buurt te dulden? Ik geloof, dat het gelijk recht heeft: want anders, wee de dynastie van Orleans! Heeft niemand te Parijs er acht op geslagen hoe uitnemend wij ons houden ten aanzien van Napoleon II? Wij verdienen wel eenige lofspraak in dit opzicht. Niet, dat ik ze wensch: maar wij mogen er wel eenige aanspraak op maken bij hen, die in hun berekeningen niets dan hun eigenbelang opnemen, zonder acht te geven op of verschooning te hebben voor het belang van anderen! Pardon voor deze rhapsodie! maar zij zou eenige beteekenis kunnen krijgen, indien Louis Philippe de rol van veroveraar of van president van een revolutionaire propaganda wilde spelen! In onze laatste verschansingen aangevallen en gedwongen voor ons bestaan te strijden, nous ne sommes pas assez *anges* pour ne pas faire feu de toutes nos batteries."

Sla, met deze bedreiging van Metternich voor u, Heine's getuigenissen omtrent de publieke opinie in Frankrijk eens op. „Men heeft buiten Frankrijk geen begrip ervan" — schreef Heine bijna in denzelfden tijd van Metternich's bedreiging — „hoe zeer het Fransche volk aan Napoleon hangt. Daarom zullen ook de ontevredenen, als zij eenmaal iets beslissends wagen, beginnen met het uitroepen van den jongen Napoleon, om zich de sympathie van de menigte te verzekeren. „Napoleon" is voor de Franschen

een tooverwoord, dat hen electriseert en bedwelmt. Duizend kanonnen sluimeren in dien naam, gelijk in de zuil op de Place de Vendôme. De Tuilerieën zullen sidderen, als zij eens ontwaken. Gelijk de Joden den naam van hun God niet ijdelijk uitspraken, zoo wordt hier Napoleon zelden bij zijn naam genoemd: hij heet altijd *l'homme.* Maar zijn beeld ziet men overal in gravure en in gips, in metaal en in hout: en in alle mogelijke houdingen. Op alle boulevards staan redenaars, die hem prijzen; volkszangers die zijn groote daden bezingen. Toen ik gisteren bij het naar huis gaan in een verlaten klein straatje kwam, stond daar een kind, hoogstens drie jaar oud, voor een vetkaarsje, dat in den grond was gestoken, en stotterde een liedje ter eere van den grooten keizer. Toen ik het een sou toewierp, gleed nevens mij iets, dat ook om een sou vroeg. Het was een oud soldaat, die ook van den roem des grooten keizers zingen kon, want die roem had hem zijn beide beenen gekost. De arme verminkte vroeg mij niet in den naam van God, maar met religieuse innigheid smeekte hij: au nom de Napoléon donnez-moi un sou. Zoo is deze naam de hoogste bezweringsformule van het volk. Napoleon is zijn God, zijn cultus, zijn religie en — deze religie wordt per slot van rekening vervelend, als ieder andere."

Die laatste spottende opmerking zou de voorzichtige Metternich niet hebben neergeschreven, en tot het ontwerpen der voorafgaande schets zou hij wel niet de noodige gegevens te zijner beschikking hebben gehad, ook al had de geestige pen van Heine voor enkele oogenblikken in zijn handen gerust. Maar toch kende hij den toestand en de stemming des Franschen volks genoeg, om iets van die toovermacht, door den naam van Napoleon uitgeoefen

te begrijpen en ze tot een wapen tegen Louis Philippe te bezigen.

En niet alleen in Frankrijk, ook in Italië. „Wij weten" — schrijft Metternich, 15 Febr. 1831, — „dat de beweging Bonapartistisch is. Wij zullen ze bestrijden. Wij bewijzen daardoor een veelbeteekenenden dienst aan koning Louis Philippe. Indien, volgens de meest eenvoudige logica, de vestiging van een lid der familie Bonaparte op een troon naast het zwakke Frankrijk (d. i. in België) onvereenigbaar is met het koningschap van Louis Philippe, nog veel sterker is die onvereenigbaarheid met Italië, onder een Napoleon II...... Wij vragen van het Fransche gouvernement, niet belemmerd te worden daar, waar wij beschermend optreden. Onze vijand is de anarchie, onze vrienden zijn zij, die haar bestrijden. „Le jour où nous serions forcés dans nos derniers retranchements, et où nous serions réduits à n'avoir de choix qu'entre les maux dont nous menacerait l'anarchie, nous devrions choisir celui qui compromettrait le moins inmédiatement notre propre existence, et *ce moyen nous le tenons entre nos mains.*"

Wat dit middel was, dat hij in handen had, was duidelijk: het heette Napoleon II. Zoo Frankrijk Oostenrijk in Italië tegenwerkte, zou de keizerlijke regeering de adelaars der Napoleons loslaten. En dan, wee den Orleans!

Was het wonder, dat de burgerkoning weigerde een strijd tegen den grootmeester der Heilige Alliantie aan te vangen?

„Het Fransche gouvernement is een bastaard, die, om zich een maatschappelijke positie te scheppen, allerlei zaken behoeft, die een ander bij de geboorte vanzelf heeft." Ziedaar een der liefelijke beelden, waarin Metternich zijn beschouwing en waardeering van de Juli-monarchie hult.

Het is een der vriendelijkste, die hij op het papier heeft gesteld. Want toen hij deze woorden schreef, in 1835, was de persoon van Louis Philippe hem minder onaangenaam, dan vroeger het geval was. Hij had de overtuiging gekregen, dat de Fransche koning meer met zijne inzichten overeenstemde, dan hij vroeger meende. De schuld lag in Frankrijk bij de ministers. „J'ai le sentiment intime que ce sont les facultés gouvernementales du Roi, qui seules ont jusqu'à cette heure soutenu l'ordre de choses."

Inderdaad, er behoorde ergens een oorzaak te zijn, waarom dit gouvernement reeds den bijkans achtingswaardigen leeftijd van vijf jaar had bereikt. De Oostenrijksche kanselier had dat niet verwacht en in menig oogenblik ook niet gewenscht. Menig hard woord was hem in de laatste jaren tegen Frankrijk en zijn regeering ontsnapt. Maar geen enkel onverdiend. Reeds het feit van een revolutie-regeering was een aanmatiging, die Metternich dulden moest en daarom verdroeg, maar niet zonder de bijgedachte aan den een of anderen tijd, waarop hij voor die aanmatiging wraak zou kunnen nemen. Die gedachte lachte hem te meer toe, om de voorbeeldelooze bejegening, die hij van de Juli-regeering had moeten verduren.

Toen de revolutie in Frankrijk had gezegevierd, had ze na betrekkelijk korten tijd navolging gevonden in Italië. Opstanden in den Kerkelijken Staat, Parma en Modena hadden de rust geschokt. De Italianen hoopten op den steun van de Juli-revolutie: „die drie dagen van Parijs, die de nakomelingschap met dankbaarheid naast de zes eerste dagen van de schepping der wereld zal stellen," zooals mijnheer de president van de voorloopige regeering van Bologna zich uitdrukte, zouden ook der nationale partij in Italië ten goede komen. Doch hij vergiste zich. Oostenrijk

onderdrukte de bewegingen. Het beginsel van non-interventie, door Frankrijk zoo luide verkondigd, werd door Metternich openlijk in de prullemand geworpen, gelijk ook Frankrijk en Engeland zelf het tegen Holland deden. De groote mogendheden stelden zich tevreden, van het hoofd van den Kerkelijken Staat hervormingen in het staatsbestuur te eischen ter wille van de rust des lands.

„Het pauselijk gouvernement" — zegt Metternich — „behoort tot die klasse van regeeringen, die het minst in staat zijn te besturen; de wanorde, die er in sommige provinciën heerscht, is voor het grootste deel zijn schuld, en nog meer die van de onbekwaamheid zijner dienaren."

Dit oordeel herhaalt de Oostenrijksche kanselier telkenmale, en rechtvaardigt daarmede de eischen der mogendheden, dat er een beter bestuur kome. De hervormingen echter, die de paus heette in te voeren, verdienden dien naam niet. Zij bevredigden de bevolking niet en herstelden dus de rust niet. In Juli 1831 waren de Oostenrijksche troepen, na de onderdrukking der revolutionaire bewegingen, teruggetrokken. In Februari 1832 keerden zij op 't grondgebied van den paus, in den Kerkelijken Staat, weder en bezetten Bologna.

Het is alles het gevolg der revolutie! jammerde Metternich. Maar Frankrijk noch Europa geloofde hem. Oostenrijk maakte van de gelegenheid gebruik om Italië verder aan zich te onderwerpen. Het wilde visschen in troebel water, dat steeds aan menigen handigen en geduldigen peujeraar zoo rijke voordeelen heeft verschaft. Zou Oostenrijk de legatiën niet in ruil willen nemen voor Milaan?

Het conservatieve Oostenrijk, dat zijn zware en drukkende hand steeds verder over Italië uitbreidde, werd gewantrouwd. En daarom waagde de regeering van Louis

Philippe inderdaad niets, toen het tusschenbeide trad, en een bescheiden poging deed om Italië voor zichzelf te bewaren. In den nacht van 23 Maart landden 1500 Franschen, drongen Ancona binnen, ontwapenden de bezetting en namen de citadel in bezit. Het hoofd van den Kerkelijken Staat had, naar de eerste minister van Frankrijk verzekerde, er zijn toestemming toe gegeven.

Niets kon voor Metternich onaangenamer zijn.

Hij ontkende de toestemming des pausen en sprak op hoogen toon over het voor keizer Frans zoo beleedigende denkbeeld, dat „Zijne Heiligheid" den steun en den waarborg van een derde mogendheid zou behoeven tot handhaving van zijn souvereiniteitsrechten en de onschendbaarheid zijner staten.

Toch, ondanks al het beleedigende voor Oostenrijks eer, was het niet dit punt, dat hij het luidst liet klinken. Neen, „de vermetele aanslag" op Ancona is een rechtstreeksche aantasting van de souvereiniteit van den „Heiligen Vader." En erger nog. Het is een politieke misdaad, begaan met zeldzame lichtzinnigheid. Trouwens: zou het anders mogelijk zijn? „L'affaire d'Ancône est l'expression logique du juste milieu, de cette doctrine, qui place toujours une grande légèreté à côté d'un grain de raison, un manque d'égards à côté d'un acte de faiblesse, et une dénégation à côté d'une affirmation. Cette affaire est un symptôme du mal qui ravage le monde; elle montre avec une évidence complète ce que valent en réalité les situations qui sont pleines de contradictions, enfin *elle marque le degré de valeur morale et matérielle du gouvernement des glorieuses journées, et ce que vaut la force des puissances.*"

Wat moet een minister zwak zijn, die tot zulk een taal

over een regeering afdaalt; zulk een phraseologie en zulk geesteloos geschimp!

Doch de woorden moeten vergoeding leveren voor de machteloosheid, die Metternich bekennen moet. „Je reconnais que l'affaire d'Ancône est une misère en comparaison de l'atteinte portée par les événements de 1830 aux seules bases sur lesquelles l'ordre social peut reposer avec sécurité. Le remède qui n'a pu être appliqué au mal principal, ne doit pas être employé contre un léger symptôme de ce mal. Le jour de la justice n'est pas encore venu..."

Men ziet, Metternich wil wraak, wraak niet bloot over Ancona, waar Frankrijk hem belemmerend in den weg treedt, maar wraak over het beleedigende feit der revolutie zelve.

Doch deze heftigheid slijt uit en drie jaar later sprak hij de goedkeurende woorden aangaande den persoon van Louis Philippe. Waaraan had de Fransche vorst de lofspraak te danken? Aan de verzekeringen, die hij van tijd tot tijd over verschillende punten onder de hand aan Metternich gaf, dat hij het met zijn zienswijze eens was, „mais que sa gêne provenait de l'esprit de son conseil et des engagements qu'il avait contractés." Toen vorst Esterhazy in Juni 1834 te Parijs was, had hij met den koning een lang gesprek. Deze beklaagde zich over de moeielijkheid zijner positie en verklaarde zich van harte geneigd, om zich met de denkbeelden der drie verbonden noordelijke mogendheden te vereenigen. Men moest hem echter den tijd laten. De republikeinsche partij was in Frankrijk aan het afnemen: het gevaar van die zijde verminderde bij den dag...

Dat Louis Philippe dit laatste gezegd heeft, zal wel waar zijn, omdat hij het zeker geloofd heeft. Maar het eerste?

Den 23 Mei 1834 had Esterhazy zijn onderhoud met Louis Philippe. Een maand te voren hadden Engeland, Frankrijk, Spanje en Portugal te Londen een quadruple-alliantie gesloten tot verdrijving van Don Miguel uit Portugal, en van Don Carlos uit Spanje. Deze aaneensluiting was o. a. een antwoord der westersche mogendheden op de dreigende houding door Oostenrijk, Pruisen en Rusland aangenomen, toen zij zich bij plechtig tractaat (15 October) verbonden, elkanders rechten tot interventie te handhaven, overal waar hun hulp door de souvereinen werd ingeroepen. Indien Louis Philippe de minachtende woorden gekend had, door den Oostenrijkschen kanselier tot toelichting van het nieuwe tractaat geschreven, hij zou zeker minder kniebuigend jegens hem zijn geweest.

„Le trône du 7 Août n'a rien créé, car il ne peut rien créer: tout ce qu'il peut faire c'est de se soutenir lui-même. Il ressemble aux mauvaises lampes qui n'éclairent rien que la vase dans laquelle elles sont renfermées, et à de la lumière privée de chaleur; tout dans son existence est négatif: il se soutient, car toute chose a besoin d'occuper une place, et deux choses ne peuvent pas se trouver à une même place ... il n'a à sa disposition d'autres éléments que ceux qui émanent du désordre et qui y conduisent. Aussi tous les soins du gouvernement français tendent-ils constamment à l'affaiblissement de l'étranger. C'est dans les résultats de cette tendance qu'il espère trouver des moyens de vie et de conservation pour lui-même." Daarom heeft het de leer der non-interventie uitgedacht. Daarom verbinden zich de drie mogendheden tegen die leer.

Naïeve Louis Philippe, die aan Metternich de verzekering liet geven, dat hij het in den grond der zaak met

hem eens was! Waarlijk, die man verdiende wel een lofspraak van Metternich.

Hoe weinig heeft de Juli-koning den haat der Heilige Alliantie gepeild! Hoe weinig in zijn vredelievendheid de voorwaarden van zijn eigen bestaan gegist!

„De groote massa der natie wil rust in het binnenland en de middenstand spreekt zich krachtig ter gunste daarvan uit," zei Louis Philippe.

Het was voldoende, zoo hij aan deze volksbehoefte voldeed, meende hij. Zijn troon zou in die behoefte aan vrede en rust der middenstanden vast zijn geworteld.

Hij zag niet in, dat de beste waarborg van zijn troon in de zekerheid des volks was gelegen, dat de absolutistische neigingen der Heilige Alliantie hadden opgehouden te heerschen.

In November 1834 viel in Engeland het Whig-ministerie, waarin Lord Palmerston zitting had. Met een paar regels — „we are out: morgen geven wij de portefeuilles over" — gaf de aftredende Engelsche minister aan den gezant te Weenen van 't gebeurde bericht, en voegde bij zijn kort schrijven het volgende karakteristieke postscriptum: „Breng het bovenstaande briefje dadelijk, zonder tijd te verliezen, aan den prins van Metternich. Ik ben overtuigd, dat hij nooit in zijn leven blijder tijding heeft ontvangen, en dat ik hem nooit zoo aangenaam ben geweest als nu ik wegga."

Inderdaad, wel wat heel cavalièrement van een minister van buitenlandsche zaken van een groote mogendheid, zooals Engeland! Recht karakteristiek voor „den grooten stokebrand," zooals de jonge Pam genoemd werd.

Maar niet minder karakteristiek is het antwoord van

den statigen, officieelen grootmeester der Heilige Alliantie. „Gedurende den tijd, dat ik met Lord Palmerston in officieele betrekking geweest ben, was ik dikwerf in de gelegenheid de gemakkelijkheid te betreuren, waarmede hij zich omtrent personen en zaken bedriegt. Ook nu vergist hij zich. Een verstandig man kan geen gevoel van vreugde hebben over een gebeurtenis, waarvan hij de volle beteekenis niet kan overzien. Daar dit het geval is, bedriegt lord Palmerston zich in zijn woorden. Hij had niet van *vreugde* maar van *hoop* moeten spreken. Toen de vicomte de Chateaubriand in 1824 aftrad, zond hij aan den Franschen ambassadeur alhier een even lakoniek briefje als nu lord Palmerston aan u. Bij al de overeenkomst der missiven is er een groot verschil van positiën. Toen was het de verwijdering van een persoon, waarover ik mij verheugen of bedroeven kon; nu is het de overgang van het eene tot het andere systeem. Ik moet den dag van morgen afwachten om mijn oordeel uit te schrijven."

Deze woordenwisseling teekent de personen en de richtingen. Tegenover de jongensachtige, plomp openhartige wijze van handelen van Palmerston stelt Metternich zijne statige, hoffelijke, schijnbaar kalmer levenswijsheid, vol phrases, altijd jacht makende op beginselruiterij. Achter deze schijnbare omzichtigheid van den staatsman, om zich niet aan overhaast, overijld oordeelen schuldig te maken, schuilt de waarheid weg. Metternich wist evengoed als Palmerston wat het aftreden van den laatste beteekende.

Sedert jaren had Engeland zich aan de leiding en de denkbeelden der Heilige Alliantie onttrokken. In een constitutioneel gouvernement als het Engelsche was geen grond te vinden, waarin op den duur de absolutistische neigingen wortel konden vatten. Een volk, sedert eeuwen gewoon

meer of min mede te regeeren, kon geen bondgenoot zijn van Rusland, Oostenrijk en Pruisen. Een volk, dat de voorwaarde van zijn ontwikkeling in self-government erkent, kon slechts minachting gevoelen voor regeeringen, die het zelfstandig volksleven zoo voortdurend verstikten en met zoo ruwe hand onderdrukten, als die drie verbondenen. Ook de Tories konden geen geestverwanten van Metternich zijn. Maar onder hun ministeriën kon hij meer oogluiking verwachten voor zijn daden, minder rechtstreeksch verzet tegen de denkbeelden die hij verkoos door te zetten. Daarom wenschte Metternich dan ook Engeland hartelijk geluk met de instelling van een conservatief kabinet. Medewerking had hij van het nieuwe ministerie-Peel niet in zijn geest te verwachten, maar de lastige inmenging van Palmerston, die zich zelfs niet ontzien had Oostenrijks suprematie in den Duitschen Bond op ondermijnende wijze ter sprake te brengen, hield met zijn val op. De stokebrand was weg. Waarom weigerde Metternich te erkennen, dat het hem genoegen deed?

Omdat de politiek, wier rechterhand de Oostenrijksche kanselier was, alleen leven kon door de waarheid te ontveinzen.

Er is tot dusver geen deel van Metternich's memorie verschenen, dat in dit opzicht zoo leerrijk is, als het vijfde. De revolutie van 1830 bepaalt zich niet tot Frankrijk. Wel is Parijs de vuurhaard, maar de vonken vliegen door geheel Europa heen, en ontsteken overal den brand. België, Italië, Polen, om hoe uiteenloopende redenen ook, volgen het Fransche voorbeeld en zoeken in afwerping van den regeeringsdruk en den regeeringsvorm herstelling van de grieven, die zij koesteren. In Duitschland gist het allerwegen; overal wordt de rook waargenomen, die het uit-

breken der vlammen vooraf gaat. Hier en ginds ontstaan constitutiën en vertegenwoordigende lichamen. Er is niemand, die het gevaar van den toestand scherper inziet en er zich helderder rekenschap van geeft, maar tevens niemand, die het onbeschaamder ontkent dan Metternich.

Laat ons een enkel voorbeeld geven. In Sept. 1832 richt lord Palmerston een dépêche tot Oostenrijk, waarvan de korte inhoud deze is. De Duitsche Bond neemt uit vrees voor oproeren en onlusten maatregelen, die onlusten en oproeren ten gevolge zullen hebben. In den Duitschen Bond heeft Oostenrijk een overwegenden invloed. Engeland verzoekt daarom het keizerlijk kabinet zijn invloed te gebruiken om den onverstandigen ijver van den Bond te beteugelen en de aanneming van maatregelen te beletten, wier al te waarschijnlijke gevolgen opstanden en oorlogen zullen zijn. De bevoegdheid tot dit verzoek ontleent Engeland hieraan: het is een der contracteerende partijen, die het tractaat van Weenen sloten, waarvan de bepalingen over Duitschland de voornaamste zijn.

Over het laatste punt, Engelands bevoegdheid tot inmenging in de zaken van den Duitschen Bond, kon verschil van gevoelen zijn. Maar de beide andere: Oostenrijks overwegende invloed en de strenge maatregelen, door den Bond genomen, konden niet geloochend worden. Op den Bondsdag, twee maanden te voren, in Juni 1832, te Frankfort gehouden, waren eenige artikels vastgesteld, die belemmerend voor de ontwikkeling der verschillende staten waren. Aan de Stenden werd het recht ontzegd om aan de regeeringen de belastingen te weigeren of aan het toestaan bepaalde voorwaarden te verbinden. De vergaderingen der Stenden werden onder het toezicht van een bondscommissie gesteld. Een scherpe censuur op de drukpers

werd ingevoerd, alle staatkundige vereenigingen en vergaderingen werden verboden enz. Deze strenge bepalingen waren voorgesteld en aanbevolen aan de Duitsche regeeringen bij memorandum van 12 April 1832, gesteld door — Metternich.

De besluiten waren aan de Engelsche regeering medegedeeld door Metternich en toegelicht in een schrijven, waarin hun noodzakelijkheid werd aangetoond, o. a. ook op grond van de „faute impardonnable", dat sommige vorsten „ont donné à leurs états des institutions empruntées à la France."

Met deze besluiten, waarvan het initiatief door Oostenrijk was genomen en met Metternich's eigen bericht in de hand, had Palmerston volkomen recht, om, zoo hij verandering in de bondsbesluiten wilde, ze van Oostenrijks invloed te vragen. Maar neen! zoo eenvoudig is de zaak in Metternich's oogen niet. De Engelsche regeering verkeert volkomen in dwaling. Och neen! Oostenrijk heeft maar één stem in de bondsvergadering, gelijk ook tien andere staten ieder hebben. Het is niet meer dan de andere. Een beroep op Oostenrijk heeft dus niet meer kracht, dan wanneer het tot een der andere verbondenen werd gericht.

De besluiten zijn unaniem genomen: de behoefte eraan werd algemeen gevoeld. Van schending der rechten van de onderscheidene bondsstaten is geen sprake. Integendeel, zij worden volkomen geëerbiedigd. Maar er is alleen zorg gedragen, de rechten van den Bond te handhaven. „Si l'omnipotence souveraine prise dans un sens abstrait est une chimère pour tous les Souverains, l'omnipotence parlementaire dans les Etats qu'un même lien politique unit, serait également une prétention insoutenable. Quelque légale en

effet que soit celle du Parlement brittannique, elle ne saurait aller jusqu'à voiler la foi des traités en vigueur avec l'étranger. A bien plus forte raison si les Etats dont se compose la Confédération, se permettaient de violer la foi qu'ils ont promise à cette Confédération même, cette violation serait certes infiniment plus blâmable et positivement plus intolérable encore."

Men ziet — het lidmaatschap van den Duitschen Bond is in Metternich's handen het wapen, om de rechten der vertegenwoordigende lichamen aan banden te leggen. Natuurlijk, zegt hij, want Engeland en Frankrijk zijn ook weerzijds aan de traktaten, die zij sloten, verbonden. Maar waarom ging hij niet een stap verder en ontkende, op dezelfde gronden, het recht der verbonden Duitsche vorsten, om instellingen, aan Frankrijk ontleend, in te voeren? Omdat hij de regeeringen niet dwingen kon ze in te trekken: omdat hij zich tevreden moest stellen met belemmeringen op te werpen. Doch zelfs de verantwoordelijkheid van deze durft hij tegen Engeland niet op zich nemen: hij verschuilt zich achter de unanimiteit der vergadering.

Onwaarheid in vorm en in inhoud is het doorloopend karakter der Metternichsche politiek.

Politiek — Metternich lacht u uit om uw onkunde. Noemt gij dit politiek? De besluiten van den Rijksdag politiek? Hoe is het mogelijk?

„Il est clair que dans cette question il n'entre point de politique. Il s'agit de la conservation pure et simple de l'existence d'États, dont le sort est intimement lié à celui de notre Empire", schrijft de kanselier. De verhouding der regeeringen tot de vertegenwoordigingen is geen politieke quaestie. Wat dàn?

*

In de oogen van dezen man schijnt niets politiek te zijn. Als Frankrijk Ancona bezet, is het een maatregel van politieke propaganda; maar Oostenrijk, als het de pauselijke staten binnenrukt, bedrijft volstrekt geen politieke daad. „Dans nôtre opération dans les États romains il n'est pas entré une seule nuance politique, la vôtre, par contre, aura principalement ce caractère. — Je le répête, nôtre opération dans les légations n'est pas une affaire politique."

Ernst of scherts?

Doch gelukkig geeft hij ons een maatstaf aan de hand. In Juni 1830 is de regeering van Karel X in twee gewichtige ondernemingen gewikkeld. Zij kampt met de vertegenwoordiging en voert oorlog met den Dey van Algiers. Welnu — die kamp met de Kamer is een administratieve quaestie, en de strijd met Algiers is politiek.

Luister slechts.

Metternich schrijft 5 Juni 1830, gezeten op zijn heerlijk Johannisberg, zijn uitspraak over Frankrijk, over Frankrijks toestand in gulden woorden neder:

„Il s'agit en ce moment de deux immenses entreprises, qui, distinctes de leur nature, ne s'en confondent pas moins dans un même but: on ne saurait caractériser autrement l'état d'hostilité avoué dans lequel s'est placé le Ministère français en face de la chambre élective, — et l'entreprise d'Alger. Tout diffère dans l'essence des deux affaires, et elles n'ont cependant qu'un seul et même motif. La lutte avec la faction peut avair été une affaire de nécessité, tandis que l'entreprise contre Alger est volontaire. La première affaire est administrative, et la seconde est politique."

Handelingen, strekkende tot verhooging en vermeerdering van aanzien en invloed tegenover andere volken en regee-

ringen, dat is politiek. De strijd over beginselen, die in den staat moeten heerschen, dat is een administratieve quaestie.

Heeft Metternich het inderdaad gemeend? Is werkelijk in den diplomaat alle inzicht in de beteekenis van de worsteling des tijds ondergegaan? Geen oogenblik. — Hij erkent het bestaan van den strijd, maar weigert de rechtmatigheid aan te nemen. „Wij kunnen niet aannemen dat er tusschen regeeringen en regeerders een voortdurende strijd van belangen zou zijn. Integendeel, er is een volkomen overeenstemming tusschen de belangen der kroon en die der natie. Strijd tusschen de gouvernementen en de volken is niet de normale, geregelde toestand, maar een ongeluk, eigen aan tijden van anarchie." Van dit standpunt uitgaande, noemt hij alles anarchie wat het bestaande zoekt te veranderen. Behoud van het eenmaal gewordene — sit quia fuit — behoort daarom het streven van elke regeering te zijn. Daarom is behoud van Oostenrijks invloed door middel van de bezetting van den Kerkelijken Staat geen politieke, maar slechts een administratieve quaestie. Het handhaaft slechts den bestaanden toestand, die bedreigd werd. Het is slechts de noodzakelijke consequentie van de bestaande orde van zaken. Waarom zou dit minder administratief zijn, dan de benoeming van een burgemeester of een rechter?

Het is de revolutie, de republiek, of hoe gij het noemen wilt, die de overeenstemming tusschen regeeringen en volken verstoort. De laatsten vragen eigenlijk niets dan rust, om vreedzaam te leven. De demon van den revolutiegeest verstoort die rust. Daarom moet hij onderdrukt worden. Slechts de enge aansluiting der mogendheden vermag het. Sedert 1826 is echter die band der regeeringen verbroken; slechts Rusland en Pruisen zijn het nog met

Oostenrijk eens. En dit drietal volhardt, sluit ook thans zijne overeenkomsten.

De ontrouw van Engeland en Frankrijk werkt belemmerend tegen. Wie der twee wordt door Metternich het meest gehaat? Het is onzeker. Hij trapt Frankrijk van tijd tot tijd, bedreigt het, deinst terug, als het een enkel oogenblik moed betoond; maar hij veracht het toch. Voor Engeland is hij bang: achter al zijn grootspraak schuilt vrees. Bij dit volk laten al zijn phrases hem in den steek: hij orakelt wel, telkenmale, over Engeland als over Europa. Maar toch, er is vrees; dit Engeland bekommert zich om hem niet, zet zich niet aan zijne voeten, luistert niet naar zijne uitspraken, en doet het tegendeel van hetgeen hij als hoogste wijsheid verkondigt. Engeland neemt de reformbill aan, terwijl hij de vertegenwoordigingen in Duitschland onder bondscontrôle stelt en den mond snoert.

En toch....

Daar is meer tusschen hemel en aarde, dan mijnheer Metternich te Weenen ziet!

Doch neen — dit is onwaarheid. Mijnheer Metternich ziet het evengoed als gij en ik. Hij weet, dat Prometheus eens los zal komen, maar hij zal hem de vrijheid niet schenken. Zijn leven, zijn bestaan is gewijd aan den kamp tegen de zelfstandige ontwikkeling der volken, omdat haar zegepraal Oostenrijks macht en aanzien breekt. En met Oostenrijks macht en aanzien is die van den grooten kanselier gevallen. Daarom: après nous le déluge!

In September 1830 schreef hij: „Ma pensée la plus secrète est celle, que la vieille Europe est au commencement de la fin. Décidé à périr avec elle, je saurai faire mon devoir."

„De vorstin Metternich is overleden. Dit is een gebeurtenis, waarvan de gevolgen niet te berekenen zijn. Ik bevind mij in een staat van verdooving, van geheelen gedachtenstilstand". Indien Gentz, toen hij den 17den Januari 1829 deze woorden schreef, meende dat de aarde nu zou ophouden om hare as te draaien, dan vergiste hij zich. Zelfs in Metternich's leven was het slechts een episode. Passons outre! De kanselier van Oostenrijk hertrouwde kalmpjes, een jaar later, den 30sten Januari 1831. Zijn derde gemalin was gravin Melanie van Zichy-Ferraris.

Haar stiefzoon, die de uitgever van Metternich's papieren is, deelt ons mede, dat vorstin Melanie een dagboek heeft nagelaten, loopende van 1820—1853. Dag aan dag heeft zij daar de gebeurtenissen van haar leven en hare indrukken opgeteekend. Gelijk uit de papieren des vaders, worden ook uit dit dagboek slechts gedeelten medegedeeld. Van volledigheid is geen sprake. Èn de omvang van het dagboek èn het intiem karakter der aanteekeningen verboden het. „Uit iedere bladzijde zou men de trouwe en liefdevolle gemalin herkennen, die geheel instemt met de grondbeginselen en bedoelingen van haar echtgenoot, en haar pen slechts bezigt, om op haar Clemens lofspraken te houden, of wanneer zij om zijnentwil in angst is". Deze karakteristiek is volkomen juist, voor zoover wij uit het hier medegedeelde kunnen oordeelen.

„Vorstin Melanie nam een eerste plaats in de hoogere kringen van Weenen in. Geboorte en opvoeding, schoonheid en geest maakten de gemalin van den staatskanselier uitnemend geschikt voor de rol, die zij in de groote wereld te vervullen had. Zeker heeft de rijkbegaafde vrouw veel er toe bijgedragen, dat nevens het kabinet van den kanselier ook zijn salon de plaats werd, waaruit

de politiek van dit werelddeel werd geleid." De overdrijving der woorden is gemakkelijk te vergeven aan den zoon van Metternich, aan den dankbaren stiefzoon van Melanie. Europa's ontwikkeling is over de puinhoopen der Metternichsche politiek heengegaan. Deze man noch deze vrouw hebben ze tegengehouden, veel minder geleid. Doch deze hooge waardeering duidt niemand den zoon euvel, al had de laatste halve eeuw den schrijver der woorden tot objectiever beschouwing der vaderlijke werkzaamheid kunnen leiden.

Wanneer men het dagboek van Melanie leest, voor zoover hier medegedeeld, dan verrijst voor onze oogen een in vele opzichten vriendelijk vrouwenbeeld. In den aanvang — onze kennismaking vangt op den trouwdag aan — eenige verlegenheid. Melanie is gelukkig, maar tevens verrast en verlegen, als Metternich haar verzekert, hoe gelukkig hij in haar bezit is. Elke vriendelijkheid van den zooveel ouderen echtgenoot, elke lofspraak op hem van anderen, doet haar hart kloppen van trots en zaligheid. „Clemens sloeg mij een wandeling voor, wat mij groot genoegen deed. Het streelde mij, met hem gearmd te gaan. Het weer was schoon, en het was een groot genot hem, dien ik liefhad, onder een zonnigen hemel te hooren zeggen, hoe gelukkig ik hem maak."

De wittebroodsweken gingen voorbij, maar de bedwelming van het jonge geluk blijft. Melanie is in steeds stijgende bewondering van haar Clemens. Zij voelt zich beschaamd door haar groote onwetendheid tegenover hem en legt zich toe, om hem bij het eerste woord te begrijpen, om zijn leven mede te leven. Zij wil meer zijn dan eene minnende vrouw, „was fürwahr ein zu leichtes Handwerk ist." Zij brengt haar vrijen tijd, zooveel mogelijk, bij hem in zijn

kamer door, leest hem dépêches voor, om nuttig voor hem te zijn, en deelt, voor zoover zij kan, in zijn werk. „Als ik mijn zin had, zou ik wel altijd op zijn schouder willen leunen, als hij zijne dépêches schrijft — want het is even interessant als merkwaardig. 's Avonds sprak hij op zeer boeiende wijs over de gebeurtenissen van den dag en zette het gesprek voort toen wij alleen waren. Deze man is bewonderenswaardig! God moge hem voor mij en de wereld bewaren!" Zij is een oplettende hoorderes als hij spreekt over de zaken, die hem bezighouden. Zij voelt zich vereerd door zijn vertrouwen: en hij is gelukkig, niet meer alleen te zijn, maar iemand te hebben, met wie hij praten kan, die om zijnentwil belang stelt in zijn zorgen. En hij lacht hartelijk, als zijn jong vrouwtje op een avond, dat hij ontvangt, vergeten heeft voor een souper te zorgen, zoodat de gasten met leege magen naar huis gaan.

Dit alles is allerliefst en poëtisch, en de voortduur van diezelfde snaar, die in al de jaren, hier besproken, doortrilt, bewijst opnieuw hoe deze man de harten aan zich wist te hechten. Trouwens, Clemens Metternich heeft van zijn aangenaamheid en beminnelijkheid in het gewone leven steeds rijpe vruchten geplukt. Een groot deel van de aanhankelijkheid, die hem van hoogeren en lageren ten deel viel, dankte hij er aan. Het bekende woord van keizer Frans, vol bewondering, komt hier bij verschillende gelegenheden, als door hem tot Melanie gesproken, voor: „Uw man is beter dan ik; hij vergeeft zijne vijanden: dat kan ik niet." Haatdragendheid jegens personen schijnt hem volkomen vreemd geweest te zijn. Onder den eersten indruk kon hij heftig en scherp zijn, maar hij kalmeerde spoedig. Hij was zoo overtuigd van de meerderheid van zijn inzicht, dat hij geen wrok jegens personen gevoelde;

hij had te veel medelijden met hen. „Een jonge Franschman, redacteur van het *Journal des Débats*" — schrijft Melanie, den 20sten Juni 1831 — is hier aangekomen. Hij is een verbitterde tegenstander van mijn man en van zijn systeem. Clemens heeft hem dadelijk ten eten gevraagd. Dat is zoo zijn manier van zich te wreken."

Maar nevens de geheele overgave der vrouw, haar bewondering en innige liefde voor den echtgenoot — „het is niet mogelijk helderder, verstandiger en te gelijk meer waar en loyaal te zijn" — had Melanie andere eigenschappen, die haar hem waard deden zijn; zij wist uitnemend goed de hooge plaats aan zijn zijde in te nemen. Menige opmerking bewijst, dat zij geest had, zich daarvan bewust was en er uitnemend gebruik van wist te maken. Zij was tot Metternich's ergernis een warme voorstandster van homoeopathie, en gaf zelfs den geliefden man haar inzicht niet prijs. Niet aan hem, en niet aan de mannen der wetenschap. Het was een groote genoegdoening voor haar, zijn antipathie te zien wijken, toen zij hem in een zijner ongesteldheden homoeopatisch behandelde. Niet altijd even gemakkelijk in den omgang, haar wil volhoudende, heeft het ook aan kleine moeilijkheden tusschen haar en Metternich niet ontbroken. Hier en daar treffen wij er sporen van aan. Maar de diplomaat was haar te fijn; de man, die de Duitsche staatslieden zoo wist te bedwelmen, kon deze hooghartige vrouw, soms ietwat oproerig, gemakkelijk onderwerpen. In sommige zaken heeft hij zeker concessiën gedaan; doch nergens is een spoor, dat het in belangrijke quaestiën was. Haar liefde en bewondering voor hem was een bondgenoot in haar hart, die haar verzwakte. Metternich heeft deze vrouw beheerscht, gelijk jaren lang de Europeesche kabinetten.

Volkomen is Melanie geslaagd in haar streven om één met hem te zijn. Zij ziet de kaart van Europa door zijn oogen, oordeelt over personen en zaken, als hij. Met vrouwelijke voorbarigheid spreekt zij haar oordeel uit, op stelligen, vasten toon. Vermakelijk is het de beslistheid te zien, waarmede zij haar vonnissen velt, den tegenstander onder de oogen ziet. Onfeilbaar, als haar geloof, is haar zekerheid.

Onder het onderricht van haar Clemens wijkt hare aanvankelijke schuchterheid en het gevoel van haar onwetendheid snel, en even snel ontwikkelt zich haar medelijden met anderen. Zij is nog geen drie maanden getrouwd, of zij schrijft aan een van haar vriendinnen, die over den Poolschen opstand ongerust was: „Alle vrouwen willen tegenwoordig politiseeren en zij maken maar verwarring." Trouwens niet ieder heeft een gids als zij. „Het gesprek van mijn man met Gentz was ook heden zeer interessant; het handelt bijna altijd over den zoo pijnlijken doodsstrijd van deze treurige wereld." „E pur se muove" had men den somberen profeet, die 't zelf ook wel wist, kunnen toeroepen. Toch zag het er hoogst ongunstig met de wereld uit. Bij „de zedelijke cholera, waaraan men 't hoofd had te bieden," kwam nog de physische. Het gevaar was groot. In Pesth had men de schipbrug weggenomen om alle communicatie af te snijden. Maar Melanie gelooft niet, dat al dergelijke dingen baten zullen. „God alleen kan een wonder ten onzen gunste doen. Zich gelijktijdig van de revolutie en van de cholera bedreigd te zien, is te veel; alle menschelijke wijsheid wordt er door te schande."

Melanie was in de eerste periode van zwangerschap, toen zij de wereld zoo somber bekeek. Metternich deed verstandig, toen hij haar een beetje naar buiten liet gaan.

Maar de zenuwachtighid wordt er niet door verminderd. Zij leeft geheel mede met haar man, leest zijn dépêches; prachtige, die hij schrijft; schoone, die hij ontvangt, b.v. van Ficquelmont te Petersburg. Melanie oordeelt zeer gunstig over dezen: „Een man van groote verdienste; hij ziet de zaken zooals zij zijn en stelt ze op treffende wijze voor; geen woord te veel, geen woord te weinig; het is bewonderenswaardig." Met het stijgen der gevaren, die Metternich's politiek bedreigen, rijst, zoo het mogelijk ware, hare bewondering voor de wijsheid en loyauteit zijner staatkunde. „Wij zijn het moede de erbarmelijke rol van pauselijk politie-agent te spelen, en men moet tot een gemeenschappelijk besluit komen om de pauselijke macht te versterken, en deze voortdurende binnenlandsche onlusten te verhinderen. Ik kan niet dan opnieuw de wijsheid van mijn man bewonderen, die met de oprechtheid en loyauteit, die hem eigen zijn, alle partijen weet te verschoonen, om ze op den eenigen weg te leiden, die de wereld tot geluk kan voeren. Ik kan een eed op het evangelie doen, dat ik, sedert ik in de positie ben om zijn arbeid te volgen, dien steeds van de stiptste waarheidsliefde en strengste eerlijkheid heb doordrongen gezien."

In 1832 was er een congres van natuurkundigen te Weenen. Metternich noodigde een aantal hunner bij zich, doch was, naar 't schijnt, niet te huis, toen zij ter bestemder ure verschenen. „Er was niemand, die deze heeren mij voorstellen kon, en zoo bevonden wij ons tegenover elkander, zonder elkander te kennen. Eindelijk kwam de zaak in orde en nam professor Jäger de honneurs waar. Ik had mij zoo stellig voorgenomen, met dit heele gezelschap van vervelende geleerden aardig en beminnelijk te zijn, dat ik mij alle mogelijke moeite gaf. Ik had voor

ieder een woordje en het slechte weer, dikwijls de botanie, maar hoofdzakelijk mijn dikwijls zeer pikante scherts met de geneesheeren vormde de stof van het discours. De heeren waren over mij verrukt en vergeleken mij met alle godinnen der mythologie. Overigens was het loon naar verdiensten; want ik tobde mij in die lange soirée van 7—10 geducht af. Bertha Tobkowitz spotte een weinig met de levendigheid, die ik aan den dag legde.” De heeren natuurkundigen intusschen vonden de opgewonden Melanie blijkbaar een nogal aardig natuurverschijnsel. „Ik had zesenveertig geleerden aan tafel: voor ’t meerendeel artsen. Na tafel bestormden zij mij en mijn homoeopatisch systeem op het levendigst. Ik verdedigde mij krachtig en moedig, zonder mij te laten bang maken door hun groot getal.”

Voor een oud man, als Metternich — hij werd zestig, in 1833 — moest zoo’n opgewonden, jong vrouwtje, rijk aan *up and down’s*, met haar hartstochtelijke bewondering voor zijn grootheid en wijsheid, een bijzondere aantrekkelijkheid hebben. Vooral omdat zij verstand genoeg had, om zich achter hem terug te trekken. „De Fransche gezant, graaf Sainte Aulaire” — teekende Melanie in haar dagboek aan — „heeft mij willen beduiden, dat een staatsman onder den invloed van een vrouw moet staan om iets goeds uit te werken. Ik verklaarde hem op stelligen toon, dat wij hier geheel andere denkbeelden zijn toegedaan en gelijk schijnen te hebben, omdat onze aangelegenheden een beteren loop nemen dan de hunne. Ik voegde er bij, dat de vrouwen zich bij ons niet met de zaken bemoeien, dat hare mannen haar wel somwijlen de dingen mededeelen, die hen bezig houden; dat zij dan opmerkzame hoorderessen zijn; dat haar beschouwingen echter geen gewicht in de

schaal werpen, en dat men er niet aan denkt haar om raad te vragen. Dit was een vrijwat veiliger methode, om den waren weg te vinden, omdat een waar staatsman zich nooit door levendige of hartstochtelijke indrukken laat besturen, ja zelfs er niet aan blootgesteld mag zijn, wat bij vrouwen onvermijdelijk is."

Men ziet, Melanie is niet alleen een goede hoorderes, maar ook een volgzame leerlinge geweest. Ook de phraseologie, het geklikklak met algemeenheden heeft zij van Metternich geleerd.

In een maar al te vruchtbaren bodem van zelfvertrouwen en fanatieken haat is het zaad door hem uitgestrooid. Het heeft vrucht gedragen.

Den 1sten Januari 1834 gaf Metternich een diplomatiek diner. De Fransche gezant, Sainte Aulaire, was aanwezig en maakte Melanie zijn compliment over haar toilet. Prins Metternich, die blijkens den toon van haar dagboek, in deze dagen niet al te best te spreken was, vond de lofspraak vervelend: „Wat schoone diamanten hebt gij; ze zijn prachtig; gij draagt op uw hoofd een kroon." Werkelijk had Melanie, op die dingen vrijwat meer verzot dan zij erkende, een soort van diamanten kroon op het haar. „Waarom niet?" — antwoordde zij snibbig, — „zij behoort mij; als zij mijn eigendom niet was, zou ik ze niet dragen; ik heb ze niet gestolen." Sainte Aulaire was heusch genoeg om de bedoeling niet te willen vatten en antwoordde hoffelijk: „Deze diadeem is niet gestolen, maar misplaatst. Hij behoort niet op uw hoofd, maar voor uw voeten."

Het discours was gehoord en de scherpe woorden van de gemalin des Oostenrijkschen kanseliers werden herhaald

en algemeen besproken. De Fransche gezant, die aanvankelijk van plan scheen de zaak ongemerkt voorbij te laten gaan, mocht niet nalaten er op terug te komen, toen zoowel aan het Oostenrijksche hof als bij zijn eigen ambassade de vinnige woorden tot allerlei commentaren aanleiding gaven. Melanie was met de heeren van 't Fransche gezantschap niet op al te besten voet en had reeds meermalen zich uitlatingen veroorloofd, die van weinig diplomatieken tact getuigden. Het rumoer echter, dat de Nieuwjaar-scène maakte, verontrustte haar. Zij vreesde Metternich's ontevredenheid te hebben gewekt en ergerde zich, bevreesd voor de gevolgen, telken keer als men haar over het gebeurde sprak. Jammer genoeg vinden wij hier niet vermeld, hoe Metternich de zaak heeft opgevat; wel hoe hij ze heeft behandeld. Hij kwam natuurlijk zijn vrouw te hulp en poogde de zaak als bij uitstek onbeduidend, een boosaardige uitlegging van onschuldige woorden, voor te stellen.

Hij zond een voorstelling van het gebeurde naar Parijs, die alle onvriendelijk karakter er aan ontnam. En toen Sainte Aulaire niettemin, om de opspraak die de zaak had gemaakt, er officieel Melanie en hem over kwam spreken, behandelde hij ze, met hooghartige minachting, en bagatelle. Het was belachelijk, in de uitdrukking van een vrouw een politiek feit te zien. Ook vrouwen hadden het recht hare overtuiging te hebben — trouwens Melanie erkende rondweg haar afkeer van de Juli-monarchie en de bedoeling van haar woorden — maar vrouwen hebben in Oostenrijk geen invloed op de politiek. Het was daarom verkeerd zooveel ophef er van te maken.

En zoo bloedde de zaak dood. Louis Philippe kon toch geen oorlog beginnen om mevrouw Metternich's ongepastheden!

De heftige Melanie had er bitter in gezeten. En Metternich, die zoo goed zijn gedachten achter woorden wist te verbergen, zal haar wel over haar onvoorzichtigheid de les hebben gelezen. Wat de zaak zelf betreft — het achtbaar echtpaar was het volkomen eens.

Melanie was afkeerig van de Juli-monarchie, omdat zij leerlinge van haar man was, en uit religieuse overtuigingen. Zij was bigotte en het schijnt haar invloed geweest te zijn, die ook Metternich in de latere jaren zijns levens meer dan te voren kerkelijk gezind deed zijn.

Met een paar merkwaardige proeven, die de vijandige verhouding wegens afwijkende meeningen van die des kanseliers uit den toon van zijn gezin toelichten, wil ik deze beschouwingen eindigen. Melanie verklapt, hoe de Oostenrijksche staatsman eigenlijk over zijn tegenstanders denkt. Met vrouwelijke hartstochtelijkheid, dikwijls met onbesuisde heftigheid verraadt zij, wat hij achter phrases, hoffelijkheden, gemeenplaatsen en doctrinaire lessen verbergt. De vormen verschillen, maar er is gemeenschap van overtuigingen en meeningen, als tusschen een leermeester en een discipelinne, die bewonderend tot hem opziet en met de macht harer liefde zich heeft gevormd om in waarheid één met hem te zijn.

In Mei 1834 sterft Lafayette. Melanie teekent aan: „Lafayette is gestorven — te laat voor de wereld. Het mishaagt mij, dat de „Moniteur" een lofrede op hem houdt, ofschoon ik (*ik*, Melanie Metternich!) aan zwakheden van dezen aard gewoon ben, waaraan zich de tegenwoordige regeering schuldig maakt." Niet alleen hunne antipathieën, ook hunne sympathieën deelen man en vrouw. „Clemens las mij een nieuw boek over de jonkvrouw van Orleans voor. Het is van Görres, die van een afschuwelijken

Jacobijn de beste mensch van de wereld geworden is. Dit boek is een bewijs er van. Clemens had bij 't voorlezen de tranen in de oogen."

De tranen in de oogen. Dit is geen kleinigheid. Want hetzelfde komt meer dan eens voor. Clemens Metternich is in deze periode zijns levens — hij is zestig jaar — verbazend huilerig. Het is duidelijk, dat hij, ouder wordende, meer zenuwachtig wordt. Alles beweegt hem tot weenens toe.

Bij deze meerdere aandoenlijkheid, het gevolg der jaren, verwondert het ons niet hem gevoelig te zien op terreinen, die, naar de vroegere deelen te oordeelen, in krachtiger levenstijd minder sterk zijn zenuwen aangrepen. Daarin ligt waarschijnlijk de reden, dat de kerkelijke richting zijner vrouw hem heeft medegesleept. Het bankroet zijner overtuigingen, dat hij overal in de wereld waarnam of vooruitzag, ook waar voor 't oogenblik zijn woord nog gold, was een aanbeveling te meer van een kerkelijk geloof, dat onwankelbaar scheen te zijn en over de wisseling der tijden, als de arke Noachs, onbewogen en schijnbaar onveranderd, wist te zegevieren. Clemens klemde zich, als duizenden, aan de eenige instelling vast, die de belofte der eeuwigheid tot waarheid scheen te maken.

Toen Melanie in 1833 voor de tweede maal moeder zou worden, koesterde zij een geheimen wensch, dien zij slechts schroomvallig waagde uit te spreken. „Zijne Heiligheid mocht peet van den jonggeborene zijn!" De nuntius nam de zaak op zich en alles kwam in orde. De paus schonk een huisaltaar aan de gelukkige ouders. „De nuntius overhandigde aan Clemens" — verhaalt Melanie in Maart 1833 — „de brieven van den paus, die heerlijk zijn: eerst het waarlijk roerend schrijven, dat het geschenk

vergezelt: dan de zeer schoone aflaten, die aan het altaar verbonden zijn. Het laatste bestaat uit marmer en porphyr en bevat de reliquieën van een kleinen heilige, genaamd Bonifacius, die in den ouderdom van vijf jaar als martelaar stierf. Deze reliquie is in een urn gesloten. Clemens is over deze prachtige geschenken verrukt."

Metternich verrukt over de reliquie van een heiligje van vijf jaar! Dat zou hem vroeger niet overkomen zijn.

Wie het leven bij de dooden zoekt, heeft geen oog voor het leven, dat zich in de vervormingen van het verganke-lijke openbaart.

Het vijfde deel der mémoires van Metternich is belangrijk voor de kennis van Louis Philippe en van den Oostenrijkschen kanselier. Het is niet op den eerste dat het gunstigste licht valt. Wat hier omtrent hem wordt medegedeeld, rechtvaardigt de beschuldigingen der tijdgenooten. Het maakt een hoogst onaangenamen indruk den persoon des burgerkonings hier de Sainte Alliance te zien toelonken, en onderdehand verzekeringen te hooren geven, in lijnrechten strijd met het openlijk optreden zijner regeering. Wankelende tusschen de vrees voor zijn eigen volk en de vrees voor het buitenland, is hij kniebuigend voor de verbonden mogendheden en verdraagt hij alles. Er is weinig waardigheid in die geheele houding.

De burgerkoning zoekt zijn redding in het tegenhouden van alle reformatorische beweging in zijn eigen land, en in de eerbiediging van staatsbeginselen buitenslands, die in lijnrechten strijd met zijn eigen verleden en zijn eigen troon zijn. Het is, als had hij zich in geen enkel opzicht van zijn ware positie tegenover Europa rekenschap gegeven. Minder dan ooit is, met deze staatsstukken in de hand,

zijne vredelievendheid verdedigbaar. Wat had hij Europa voor veel jammeren kunnen bewaren, indien hij den moed had gehad met geweld de heerschappij van beginselen te verbreken, die overal de ontwikkeling der volken tegenhield. Reeds het meest alledaagsch beginsel van eigen behoud had er hem toe moeten drijven. Hij heeft de monarchie verdorven, door Frankrijk in het buitenland van alle aanzien te berooven en in het binnenland aan banden te leggen.

Niemand heeft het scherper gezien dan Metternich. Hij minacht dien weifelenden koning, die, naar Melanie zegt, een kroon steelt, maar den moed mist er de voorwaarden van te vervullen. Hij minacht hem en behandelt hem met minachting. Hij neemt de uiterlijke vormen in acht, maar niemand dan wie wil behoeft er dupe van te worden. De koning der Franschen is voor hem niets dan een product der revolutie, die hij haat. En zijn haat is te vuriger, omdat hij haar zijn meerdere weet. Het is een merkwaardige bekentenis, die ook hier — Metternich heeft het nooit ontveinsd — van hem voorkomt. „Ma pensée la plus secrète est celle que la vieille Europe est au commencement de la fin. Décidé à périr avec elle, je saurai faire mon devoir. La nouvelle Europe n'est pas encore à son commencement; entre la fin et le commencement se trouvera un chaos."

Dat heeft Metternich gezien; Louis Philippe weet er niets van. De Fransche koning denkt alleen, zijn kroon te behouden met behulp der bourgeoisie. Metternich daarentegen weet, dat de oude wereldorde voorbij is. Maar hij is aan haar geketend door gewoonte, door overtuiging. Hij staat op een verloren post, is bestemd om te vallen, maar wankelt niet. Hij strijdt voor een maatschappelijke

en staatsorde, die bestemd is om onder te gaan, maar hij doet wat hij zijn plicht acht. Hij zal de lawine trachten te keeren zoo lang mogelijk. 1830 is een noodlottig jaar voor zijne overtuiging en zijn politiek geloof. De stormwind, die ook hem zal medesleepen, komt nader. Maar hij buigt niet, geeft niet toe, en ofschoon gedrukt en somber — Melanie's dagboek bewijst het — gordt hij telkenmale met al zijne geestkracht zich aan, om weerstand te bieden. Hij strijdt, verzekerd dat een der volgende kogels hem treffen zal. En toch verlaat hij het slagveld niet.

Metternich is overwonnen, evenals Louis Philippe. Maar van de twee mannen, die in 1848 als ballingen hun land en rijk verlieten, was hij de grootste.

AANTEEKENING.

Blz. 40. De brieven uit Engeland werden, om den spoed te bevorderen, over Duinkerken gezonden. Waarom, leert Rubens ons in zijn brief van 30 Maart: „Il (scil. Gerbier) m'écrit que celà est nécessaire, le chemin par la Hollande étant très-long et incertain à cause des vents contraires, comme il est arrivé dernièrement que, pendant huit semaines, le mauvais temps n'a pas permis de recevoir des nouvelles de ce pays-là."

Die goede, oude tijd!

HISTORISCHE STUDIËN.

HISTORISCHE STUDIËN

DOOR

Dr. THEOD. JORISSEN
IN LEVEN HOOGLEERAAR TE AMSTERDAM.

TWEEDE, GOEDKOOPE DRUK

II

REVOLUTIONAIRE LECTUUR. — UIT DE DAGEN DER RESTAURATIE. — GUIZOT TE HUIS. — DE BURGERKONING. — EEN AMUSANT BOEK. — DE MÉMOIRES VAN TALLEYRAND.

HAARLEM
H. D. TJEENK WILLINK.
1893

I

REVOLUTIONAIRE LECTUUR.

REVOLUTIONAIRE LECTUUR.

Het is geen toeval en geen willekeur, wanneer de historische wetenschap in sommige oogenblikken zich bij voorkeur met een bepaalde periode bezighoudt en deze inzonderheid tot het voorwerp van haar onderzoekingen en nasporingen maakt. Vele onderzoekingen van andere wetenschappen werden door de practische eischen van rechtstreeksche behoeften in het leven geroepen en danken daaraan de belangstelling, waarmede zij worden gevolgd en de eer, die den navorscher ten deel valt. Doch niet als deze natuurkundige, zijn de geestelijke wetenschappen de dienaren van den dag. De band is fijner, die hen aan het geestesleven van den tijd bindt. Ieder mensch en iedere generatie gevoelt de noodzakelijkheid, om zich rekenschap te geven van haar eigen streven. De arbeid van hen, die op een der deelen van het groote gebied der geestelijke wetenschappen werkzaam zijn, wordt altijd in meer of minder mate door dit streven naar zelfbewustzijn geïnfluenceerd. Ook al wordt de uitslag der onderzoekingen er niet door gepraejudiceerd, wat den man van wetenschap tot een partijganger zou maken, de keus der onderwerpen wordt onwillekeurig mede er door bepaald. Dat in de

jaren, die aan den strijd tusschen Frankrijk en Oostenrijk voorafgingen, de middeleeuwsche keizertijd en de meerdere of mindere mate van verdiensten, die aan de Oostenrijksche aartshertogen in hunne qualiteit van Duitsche keizers moet worden toegekend, onderwerpen van onderzoek en van verschil waren, vond zijn diepste en laatste verklaring in de verwijdering, die er met ieder jaar meer tusschen de Duitsche natie en het Oostenrijksche keizershuis werd waargenomen.

Het verleden rechtvaardigde den onwil, dien men heden gevoelde.

De worsteling op het gebied der wetenschap ging aan den strijd op de slagvelden vooraf: de nederlagen en overwinningen, op het eerste geleden en behaald, waren voorbeelden en voorboden van die, welke den veldtocht tot een onvergetelijken zou maken.

De revolutie van 1789 is een dier onderwerpen, die niet een omkeering in den geestesstroom des tijds of groote politieke gebeurtenissen behoeven, om aan de orde gesteld te worden. Gedurende de geheele 19de eeuw is dit merkwaardig verschijnsel aan de orde geweest. Geen menschenkind, die alles, wat over haar geschreven is, kan gelezen hebben. Meer dan een menschenleven ware daartoe noodig. En het is een Danaïdenarbeid. Elken dag wordt de literatuur vermeerderd. Het is de vraag, of er, na de Christelijke Kerk, een onderwerp van wetenschap is te vinden, waarover zulk een literatuur bestaat. Het is een stroom, die rusteloos voortgaat te vloeien.

Indien men alleen op de belangrijkheid der feiten let, zou die groote belangstelling reeds voor een goed deel verklaard zijn. Want er zijn weinig gebeurtenissen, zoo rijk aan dramatische toestanden. Het eene sprekend tooneel

vervangt het andere. Er is geen andere periode, die in zulk een kort bestek zulk een reeks van gewichtige voorvallen ons voor de oogen stelt. De belangstelling, die zij bij ons opwekken, is algemeen; niemand, die een warm gevoel heeft voor zuiver menschelijke aandoeningen en gewoon is in den eigen polsslag terug te vinden wat den polsslag van zijn volk of de menschheid verhaast, niemand kan ze met onverschilligheid gadeslaan. De val der Bastille, de terugtocht van Versailles op 6 October, de vlucht naar Varennes, Mirabeau, het schavot van Lodewijk XVI, Maria Antoinette, de laatste nacht der Girondijnen, Robespierre uitgestrekt met bloedende kaak op de tafel der conciergerie — eindelijk Napoleon, de keizerlijke kroon zich zelven op het hoofd plaatsende: al die tooneelen, die zulk een mateloozen rijkdom van volks- en individueel leven en lijden vertegenwoordigen, kan men niet aanzien, zich voor den geest roepen, en onverschillig zijn. Beurtelings worden alle gewaarwordingen, waarvoor een menschelijk hart vatbaar is, gewaarwordingen van sympathie en antipathie, liefde en haat, hoogschatting en minachting, waardeering en spot, er door opgewekt.

Indien het alleen in persoonlijke voorliefde of tegenzin zijn verklaring moest vinden, het verschijnsel zou, naar men kon verwachten, na een zekeren tijd ophouden. Wel zou de belangrijkheid der feiten ze tot een studie, zoo al niet voortdurend, dan toch dikwerf maken. Een studie is het waard, karakters als Robespierre te ontleden, zich rekenschap te geven van maatschappelijke toestanden, waarin een Danton, een Marat tot historische namen worden. Den ondergang van volken en staten gade te slaan, hebben politieke denkers ten allen tijde een leerrijke taak geacht. Zoowel om menschen en toestanden, als om de macht van

ideeën te leeren kennen, levert het revolutietijdperk de ruimste gelegenheid.

Maar ditzelfde geldt in meerdere of mindere mate van elke revolutie. Ook de Engelsche van 1649 biedt meer dan voldoende stoffe aan. Zoo er dan geen andere band ware, die ons aan haar verbond, de gissing ware geoorloofd, dat de revolutie van 1789 na een niet al te lang verloop van tijd tot die groep van historische gebeurtenissen zou behooren, die van tijd tot tijd de aandacht van geschiedschrijvers zou trekken, zonder duurzaam die van het groote publiek te prikkelen.

Doch de revolutie van 1789 heeft haar laatste woord nog niet gesproken. Wij allen zijn in meerdere of mindere mate, willens of onwillens, hare kinderen. Ook hij, wiens inzichten het verst van de door haar toegepaste beginselen afwijken, gevoelt in de richting zijner denkbeelden en in de opvatting des levens haar invloed. Zij heeft een vernielingswerk verricht, zooals weinigen. Het gebouw, dat zij gesloopt heeft, behoorde wat de vormen betreft, tot een enkel volk; wat de grondslagen aangaat, tot niet één werelddeel of een enkelen tijd in 't bijzonder. Zij heeft meer neergeworpen, dan opgebouwd. Zij heeft staatkundige beginselen tot erkenning en gelding gebracht, die nog steeds voortgaan strijdige staatsvormen, waar ook aangetroffen, te ondermijnen. De Europeesche maatschappij is nog in geen enkel opzicht den diepen schok te boven, dien zij ontvangen heeft: integendeel, het is of zij bij de verdere ontwikkeling steeds meer den geheimzinnigen invloed zich bewust wordt, die sedert negentig jaar haar loop bepaalt. Meer dan ooit te voren voelt zij zich onzeker van haar eigen weg en van de toekomst, die zij te gemoet gaat. Theorieën voelt zij in haar schoot werken, waarvan zij het eerste woord heeft

geleerd, maar het laatste haar een groot raadsel is. Niemand weet, waartoe het beginsel van gelijkheid, de hardnekkige kamp tegen het privilegie, leiden zal. Een tijd lang, toen voor het uiterlijke de rust hersteld was, en maatschappelijke orde heerschte, scheen het en geloofde men, omdat men het wenschte, dat de revolutie geëindigd was. Die gulden illusiën zijn thans voorbij. Wij leven, naar het geliefkoosde woord luidt, in een overgangsperiode, een karakteristiek, die niet bijzonder kenmerkend is, omdat zij op elken toestand past, maar, waar zij de uitdrukking van het heerschend bewustzijn is, beter dan eenige andere het gevoel van onzekerheid teekent. De geweldige uitbarsting is voorbij, maar de lavastroom gaat voort.

Het is van dit ontwaakt bewustzijn, vooral na 1848 levendig, een natuurlijk gevolg, dat men poogt zich van die geheimzinnige krachten, die de maatschappij doorwoelen, rekenschap te geven. Met grooter ijver dan waarmede de bronnen van den „Nijl, den grooten onbekende", worden opgezocht, poogt men de bron te ontdekken, waaruit de geestesstroom van den tijd zijn oorsprong nam. In allerlei richtingen, gelijk de mijngangen, die de verborgen schatten aan het licht moeten brengen, doorkruisen de onderzoekingen de revolutieperiode, om 't zij in religieus, 't zij in sociaal, 't zij in politiek opzicht, de aderen te ontdekken, waaruit wat ons eigendom is geworden, is geput.

De eerste, beteekenisvolle arbeid, dien onze eeuw over de Fransche revolutie voortbracht, was die van Adolphe Thiers. Het was in den herfst der restauratie, dat hij het beeld der gehate revolutie aan zijne tijdgenooten voorhield, om hen de scherpe tegenstelling tusschen de met zooveel bloed en tranen betaalde „*principes de 1789*" en de

reactionaire beginselen van Karel X te doen gevoelen. Zijn *Histoire de la révolution française* was een apologie, zelfs waar deze gerust had kunnen gemist worden. Maar eene apologie, steunende op de wet der historische noodzakelijkheid, die hem ook in de vreeselijkste bladen dezer bebloede historie slechts onvermijdelijke gevolgen deed teekenen. Als een keten, waaruit geen enkele schakel kan gemist worden, vertoonde de revolutie een geheel, dat men in zijn geheel kon verwerpen, maar ook in zijn geheel moest aannemen. Lofredenaar en apologeet, scheidde hij de zaak van de personen, de vrucht des akkers van de bezoedelde hand des zaaiers. „Wij hebben hun gedrag niet te verdedigen, wel hun werk te handhaven."

In de hoofdzaak was zijne overtuiging de heerschende, toen Michelet optrad. Zijne *Histoire de la révolution française* verscheen in 1848. In de laatste maanden van het Burgerkoningschap zagen de eerste deelen het licht. De revolutie is, zijns inziens, „l'avénement de la Loi, la résurrection du Droit, la réaction de la Justice." Op 't oogenblik dat de ministerieele doctrines van Guizot schipbreuk lijden in den storm van Februari 1848, treedt Michelet als de apologeet van de doctrinaire Girondijnen op. Zoo zijn werk weinig politieken invloed heeft uitgeoefend, het was meer nog aan het ongunstige tijdstip dan aan den zonderlingen elliptischen vorm van zijn arbeid, de vrucht van zorgvuldige studie, te wijten. Het tweede keizerrijk, waaraan Thiers den weg gebaand had in de publieke opinie, door zijn meesterlijke reconstructie van *le Consulat et l'Empire*, werd gebouwd op den wankelen grond van geheimzinnige bewondering, die zich geuit had in de terugvoering van Napoleon's asch en de oprichting van „le Tombeau de l'Empereur", in den herleefden haat van het ancien régime, door

Louis Blanc in zijn *Histoire de la révolution française* als 't ware herboren en verspreid. Wie Louis Blanc niet bestudeerd heeft, zal nooit de groote revolutie begrijpen. Als een tijdgenoot der mannen van 1793, als een hunner, spreekt hij hun wantrouwen, hun haat, hun lichtgeloovigheid uit: hij laat een later geslacht begrijpen en voelen de passie, die de hoogepriesters van „le fanatisme de l'intelligence" heeft bezield. Niemand heeft als Louis Blanc zoo zeer met hen medegeleefd en gedeeld in hunne sympathieën en antipathieën; maar ook geen auteur ook heeft zijne lezers zoo doen deelen in beide, hun haat en hun liefde, als hij.

Er behoort meer critiek en meer kennis toe, dan gemeenlijk het groote publiek ter beschikking staat, om aan de bedwelming zijner passie, de passie van 1793, te ontsnappen. Hij is de geschiedschrijver van het wantrouwen, dat op de noodlottige ontwikkeling der revolutie zulk een diepen invloed had.

Het is een opmerkelijk feit, dat zij, die de revolutie het scherpst veroordeelen, nooit gewaagd hebben een volledig beeld van haar te ontwerpen. Met grieven tegen het schrikbewind wordt het feit der revolutie zelve niet veroordeeld. Aan Mortimer Ternaux danken wij een — helaas onvoltooid gebleven — *Histoire de la Terreur*, die zeker een der beste en meest blijvende producten van de historische wetenschap tijdens het tweede keizerrijk is.

Aan degelijke studie paarde hij een zeldzaam groot schilderstalent. Hij ontrolt voor onze oogen eene reeks van tafereelen, die ons ooggetuigen doen zijn van de meest tragische dagen uit dat bloedig tijdperk. Zijn werk was — ik heb dat vroeger elders aangetoond — een tendenzschrift tegen het zegevierend Bonapartisme, tegen den

druk van den derden Napoleon. Gelukkig intusschen is hij èn door de degelijkheid zijner onderzoekingen èn door de belangrijkheid der gewonnen resultaten, er in geslaagd een arbeid te leveren, die niet, als van zoovelen zijner tijdgenooten, bestemd was met de gehate regeering te verdwijnen. Trouwens het standpunt, door hem ingenomen, was niet dat van apologeet. Hoe sterk de politieke verbittering ook steeg, lofredenen op het bloedbewind konden uit den aard der zaak slechts kort bijval vinden. Wie hecht aan de werken van Bongeard enz. over Danton en de andere terroristen hooger waarde, dan als verzamelingen van hier en daar bruikbare stof, correctie van ondergeschikte punten, die voor de schets van het geheele beeld slechte luttele waarde hebben? Het beroep op het schrikbewind moge een bedreiging zijn geweest voor het keizerlijk bestuur en een openbaring van den geweldigen haat, dien het régime van keizerin Eugénie had opgewekt, geen volk is onnadenkend genoeg om in dergelijke herinneringen zijne idealen voor de toekomst te zoeken of weer te vinden.

Een heftige kreet van bittere teleurstelling dringt uit Quinet's studie over *la Révolution* ons in de ooren. Waarom hebben de mannen, die zoo goed wisten te sterven, niet weten vrij te zijn? Omdat zij zich bediend hebben van het wapen van het ancien régime, de tyrannie. Aan hun droombeeld van gelijkheid hebben zij de vrijheid opgeofferd. Wat aanvankelijk slechts een toevallig en voorbijgaand verschijnsel was geweest, maakten zij tot de ziel, het karakter der revolutie.

De revolutie was onder de handen en in de hoofden der terroristen een abstract wezen, een soort van afgod geworden, bestaande boven en buiten de individuën, die aan haar werden opgeofferd. „Autant vaudrait dire que

les hommes pourraient être anéantis sans dommage pour l'humanité." Met een volkomen valsche opvatting van het wezen des menschen, dat als goed van nature werd gedacht, spoorden de terroristen het kwaad op, om het te vernietigen. Als hun werk volbracht was, zou de gouden eeuw dagen.

Aan bespiegelingen over de revolutie, aan verschil van opvatting, heeft het, blijkens de aangehaalde werken, niet ontbroken. Ieder auteur heeft zich een beeld van haar gevormd, dat de hoofdlijnen in de allereerste plaats aan zijn eigen overtuiging en levenservaring heeft te danken. Kan het anders? Over Salmanassar kan men met volle onpartijdigheid oordeelen, maar waar het de zegepraal van beginselen geldt, die nog voortdurend worstelen om de zege, is het niet mogelijk hen, die voor of tegen hen hebben gekampt, met de objectiviteit van een persoonlijk niet geïnteresseerde te waardeeren en te teekenen. Partijloosheid op het gebied der historie is eenvoudig een onmogelijkheid, omdat partijloosheid slechts bestaan kan waar geen belang wordt getroffen. En hoe zou het mogelijk zijn, dat niet te gevoelen, waar het onze eigene zaak, de beslissing raakt van vragen, die de richting der maatschappij, waarin wij leven en ademen, bepalen?

Deze enge band, die ons hecht aan de revolutieperiode, geeft het antwoord op de vraag, hoe het komt, dat inzonderheid de afdwalingen het voorwerp van het onderzoek zijn geworden. Over het ancien régime, dat in 1789 viel, over de nationale vergadering en het groote werk, dat zij tot stand heeft gebracht, is de literatuur betrekkelijk gering. Het is alsof aller oog bij voorkeur zich richt op het tijdperk, toen de aanvankelijk verkregen winst verloren ging, verdobbeld werd onder de vreeselijke uitbarsting

van politieken hartstocht en politieken haat. Men weigert, onder het gevoel van teleurstelling, dat de ervaring der laatste zeventig jaar leverde, de groote revolutie, zooals Thiers wilde, in haar geheel aan te nemen of in haar geheel te verwerpen. Er is gezondigd binnen en buiten de muren: de eerlijkheid, rechtschapenheid, deugd zijn niet uitsluitend aan de zijde der revolutie, de intrigegeest, het onbeschofte eigenbelang, de opoffering van het algemeen welzijn aan berekeningen van eigenbaat drukken niet uitsluitend het ancien régime.

Het is aan dit gevoel van teleurstelling, dat tot scherper toezien en nuchterder beoordeeling leidt, dat de jongste arbeid van Taine evenzeer als die van Quinet zijn ontstaan dankt. Het opzien, dat die arbeid gewekt heeft, de ergernis, die er aan genomen werd, leert hoe weinig intusschen die behoefte aan scherper onderscheiding nog algemeen heerschende is.

De tijd om over Taine's werk een definitief oordeel te vellen is nog niet daar, en voordat het in zijn geheel vóór ons ligt en vooral *les origines de la révolution* geheel zijn verklaard, is elke poging prematuur te achten. Niettemin is de gissing geoorloofd, dat Taine er niet in slagen zal de publieke opinie tot zijn inzicht te bekeeren *. Zijn werk — om een enkelen indruk uit te spreken — is een verrassing. Niet in dien zin alleen, dat men dezen arbeid van hem niet gewacht had, maar ook voor hem zelven. Het maakt den indruk, geschreven te zijn onder de eerste kennismaking met de gebeurtenissen. Het is alsof de geschiedschrijver der Engelsche letterkunde zich verbaast over

* Als van zelf dringt zich de vraag op, of hij om de boomen niet het bosch voorbijziet.

het gewoel op de straat, dat onder zijne ramen wordt gehoord en hem in zijne kalme, wetenschappelijke onderzoekingen stoort. Karakteristiek is het, dat hij de revolutie zelve teekende voordat het onderzoek der *origines* geheel was afgeloopen, ten minste voordat hij de resultaten had medegedeeld. Doch misschien blijkt het later, als wij het geheel kunnen overzien, dat deze opmerking minder klemt dan ons voor het oogenblik toeschijnt. In elk geval, zoo het later blijken mocht, dat Taine onjuist is beoordeeld, heeft hij het niemand dan zichzelf te wijten. Voor een goed deel liet hij de bewijsstukken zijner opvatting achterwege. Zijn omvangrijke arbeid maakt dientengevolge den indruk van een gebouw, welks architect zich de wel een weinig gevaarlijke speelschheid veroorloofde, de bovenverdiepingen op te trekken en in orde te brengen, voordat de fundamenten zijn gelegd. Het zou niet het eerste architectonische kunststuk zijn, dat op den duur zal blijken slechts voor een kort bestaan in het leven te zijn geroepen.

Een veel bescheidener taak stelde zich een man van veel matiger literarisch talent ten doel. Henri Martin is de mededinger van Taine, kort na het verschijnen van diens werk, voor een eereplaats in de Académie. De zetel van Thiers was ledig en Henri Martin werd gekozen, Taine voorbijgegaan. Of 't billijk was? Men meende Thiers niet een plaatsvervanger te kunnen schenken, die, naar men oordeelde, der revolutie van 1789 ontrouw was geworden. Laat de beoordeeling onjuist zijn, gelijk ik geloof, zij is begrijpelijk. Maar ook buiten deze miskenning van den persoon van Taine, is de keuze van Henri Martin alleszins verklaarbaar. Hij kon een breede rij van titels aanvoeren. De geschiedenis van Frankrijk is aan weinige mannen zooveel verplicht als aan hem.

Behalve verschillende detailstudiën leverde hij een *Histoire de France*, dat een veelszins uitnemend en merkwaardig boek is. De Duitsche professor Weber heeft, voor wie er behoefte aan had, in zijn eindelooze *Weltgeschichte* het bewijs geleverd, wat men met overschrijven kan tot stand brengen. „Comment fait-on des livres? Avec des livres," zegt een Fransch auteur. Weber is er het levende voorbeeld van. De stof is onverwerkt, de citaten zijn over verschillende paragrafen verdeeld: cicaten uit de secondaire werken, de bewerking van de onderwerpen door anderen.

Wanneer men dit kunststuk van Duitsche vlijt, waaraan een zoo algemeene verspreiding ten deel viel, vergelijkt met de *Histoire de France* van Henri Martin, welk een verschil!

Deze man heeft niet uit secondaire bronnen de bewerkingen der stof door anderen, geput; hij heeft de echte bronnen zelve geraadpleegd. Ik geloof, dat weinig mémoires en documenten-verzamelingen niet door hem bestudeerd zijn. En die geheele stof, van het begin der Fransche historie tot 1789, heeft hij verwerkt, in zich opgenomen. Men neme de proef met eenige periode. Tal van détails laat hij liggen, maar den grooten weg der nationale ontwikkeling blijft hij onverbreekbaar trouw: hij bewandelt dien tot het einde. Zijn literarisch talent is oneindig zwakker dan b. v. dat van Michelet, den genialen fantast. Maar daarentegen boeit en trekt hij aan door een kalme zekerheid, een vastheid en gelijkmatigheid van oordeel en humeur, die vertrouwen wekt. Het is, of het rustig, nuchter gezond verstand, dat bestaanbaar en vereenigbaar is met den gloed eener vaste overtuiging en een vurige, innige vaderlandsliefde, zijn pen heeft uitgelezen, om er de annalen van Frankrijks verleden mede te schrijven.

In den loop van het jaar 1878 heeft Henri Martin aangevangen op dien grooten levensarbeid een vervolg te geven, dat dien voltooien moet. Het is de *Histoire de France depuis 1789 jusqu'à nos jours*. Meer dan zijn vroeger werk is dit voor algemeene verspreiding bestemd. De rijke inhoud der laatste negentig jaren dwong uit den aard der zaak tot zelfbeperking, zoo de schrijver zijn doel bereiken wilde: "nous y montrons notre patrie, depuis quatre-vingts ans s'agitant dans le douloureux enfantement d'une société nouvelle; tour à tour se précipitant violement en avant, puis reculant parfois avec une violence égale; se décourageant par moments, mais toujours revenant à l'oeuvre. Le Français qui connaîtra bien ce passé de la France, ne perdra jamais l'espérance dans les plus tristes jours."

Deze laatste woorden schreef hij in 1867.

De zware slagen van den tegenspoed, die Frankrijk sedert troffen, benamen hem den moed en het geloof in de toekomst niet. "Nous avons passé par les plus tristes jours qu'ait jamais vus notre patrie depuis ceux où Jeanne d'Arc la sauva, et c'est au fond même du gouffre de la mort que nous avons trouvé la Renaissance."

De sombere toon dezer woorden klinkt ons op menige bladzijde van dit geschiedverhaal tegen. Wij voelen wat er omgaat in het hart des schrijvers, hoe diep het gewond is, als wij soms op het alleronverwachts jonge herinneringen zien boven komen, die ons, vreemdelingen, aan zijn hand rondgeleid in het laatst der vorige eeuw, zonderling verrassen.

Een enkele proeve.

Na de aanneming der driekleurige cocarde en de woorden, bij die gelegenheid door Lafayette gesproken, vermeld te hebben, sluit hij zijn hoofdstuk op eenmaal met de bittere

woorden, waarin al de gekwetstheid van den volkstrots zich uitspreekt: „dans ces beaux jours de fraternité européenne, à présent si loin de nous, nul ne prévoyait que la France retomberait sous le despotisme militaire; qu'une monarchie militaire allemande retournerait contre la France l'institution de l'armement universel perfectionnée par la science, et que la France de la Révolution serait réduite, pour se relever, à imiter à son tour son ennemi."

Voor ons persoonlijk hebben dergelijke opmerkingen weinig of geen waarde; maar het is te begrijpen, dat het Fransche volk den man hoog schat, die ook waar hij leeft in de verslagen dagen van 't verleden, de smarten en het lijden van den tegenwoordigen dag toont te gevoelen en mede te lijden. Het verleden, zij het ook door tegenstelling, verbindende aan het tegenwoordige, houdt hij den draad vast, die de verschillende deelen van zijn arbeid verbinden moet. Hij wil verklaren, wat de ontwikkeling der laatste negentig jaar voor Frankrijk heeft opgeleverd, de worsteling voor en tegen *les principes de 1789* in haar vruchten der natie duidelijk maken. Het resultaat staat bij hem vast: hij is met hart en ziel kind van 1789. Zonder de afdwalingen te ontveinzen, leert hij de oogen te richten van de personen op de beginselen, van het voorbijgaande op het blijvende. Gelijk hij erkent, dwingt de rijkdom der stof hem tot groote zuinigheid: het zijn niet meer dan de hoofdlijnen, die hij ons schetst. Maar het is met een zoo natuurlijke gemakkelijkheid van vertellen dat hij zijne lezers bezighoudt, dat wie zijn résumé heeft gelezen, zonder twijfel begeerig de hand naar Taine, Michelet, Louis Blanc of anderen uitstrekt, om nader onderricht te ontvangen.

Een veiliger gids tot den meer wetenschappelijken arbeid

zijner voorgangers, leidt Henri Martin zijne lezers met volle waardeering van elke kracht, van allen arbeid.

Met de teekening van den 2den Juni, toen de Gironde viel, eindigt het eerste deel. Ziehier hoe het hem gelukt in weinige maar juiste trekken aan elk der partijen recht te doen:

„Sous prétence de combattre le Fédéralisme, une fraction de la nation, une Commune, qui ne représentait pas même la majorité de Paris, avait mis sous le joug la Représentation nationale, organe légal de l'unité française. Les fautes des Girondins avaient contribué à amener cette grande catastrophe: mais la cause principale en remontait plus haut, à une faute bien grave de la Constituante, qui avait méconnu les conditions nécessaires de l'organisation de la capitale.

„Dans ce Paris, qui n'est pas une commune comme une autre, mais qui est, comme le disaient les Jacobins euxmêmes, le résumé de la France, la Constituante avait attribué la disposition de la force armée à la municipalité, à l'autorité locale, et non au gouvernement national.

„C'est par excès de réaction contre la centralisation monarchique, mettre le droit d'un côté et la force de l'autre. La Convention n'avait pas su réparer cette faute. La liberté et la République étaient perdues, car la République est le gouvernement de la Loi, et il n'y avait plus de Loi. La minorité avait brisé la majorité par la force, et l'on ne pourrait plus avoir que des dictatures.

„Il restait à sauver l'indépendance nationale, c'est à dire l'existence même de la France, et l'égalité, principe de nouvelles institutions sociales, d'un nouveau droit civil destiné à remplacer celui de l'ancien Régime. Sur cette double base la liberté et la République pouvaient et

devaient un jour se relever. Cette double base, la Convention sut la conserver à la France."

Wie geen vreemdeling is in de revolutie-periode, merkt onmiddellijk die kalme billijkheid van waardeering op, die ook aan de zoo gesmade Conventie recht doet wedervaren.

Was de revolutie van 1789 te vermijden geweest?

Het antwoord, dat op die vraag voor de hand ligt, is dit: indien de oorzaken, die haar in 't leven riepen, konden weggenomen zijn, ja; zoo niet, neen.

In vroeger dagen was men gewoon, de verantwoordelijkheid van den geweldigen storm op personen te leggen. Voltaire, Rousseau, Montesquieu en de Encyclopedisten werden haar vaders geacht. De revolutie is de vrucht van hun werkzaamheid.

Die beschouwing zondigde in verschillende opzichten. Zij was in het leven geroepen door een verbazende overschatting van de macht der individueele werkzaamheid en door een volkomen miskenning van de voorwaarden voor individueelen invloed. De beteekenis, die het individu en zijne inzichten verkrijgt voor het algemeen, hangt niet in de alleerste noch in de hoogste plaats van zijn persoonlijkheid, noch zelfs van de voortreffelijkheid zijner inzichten af. Waarheid is het, dat het persoonlijke belemmerend, ja vernielend kan werken op den bijval, die aan de door hem voorgestane denkbeelden wordt geschonken. Een gehaat man is dikwerf zelf de grootste hinderpaal voor de heerschappij zijner ideeën. Met welk een tegenstand heeft Mirabeau, impopulair ook in vele rijen van den tiers état toen hij de États Généraux binnentrad, niet moeten worstelen, voordat hij het overwicht verkreeg, dat hen zoo dikwerf tot het volgen van zijn oordeel verleidde. En aan

hoe weinigen staat een zoo vurige welsprekendheid en een zoo diep staatkundig inzicht ten dienste, als in hem werd bewonderd!

Men zou zich intusschen bedriegen, indien men ook het omgekeerde waarheid achtte. De persoonlijkheid is geen waarborg, die aanneming der voorgestane begrippen verzekert. Zij kan bevorderen, zoowel als belemmeren; meer niet. Ideeën verkrijgen populariteit, evenals individuën, slechts dan, wanneer zij in de gebreken van den tijd deelen. In dagen, waarin kerkelijke dogmatische twisten het publiek bezighouden, vinden predikers van sociale veranderingen geen gehoor. Luther's houding tegenover den boerenkrijg verzekerde hem den steun van velen, dien hij zeker verloren had, zoo hij voor het volk partij had getrokken. Hij deelde in de eenzijdigheid van zijn tijd en dankte daaraan een deel van zijn invloed. Wat zou er van de Hervorming zijn geworden, indien hij het nauw verband tusschen zijne bestrijding van het absolutisme op het gebied der kerk met de heerschappij van hetzelfde beginsel op het gebied van den staat had ingezien en uitgesproken? Hij zou zijne volgelingen hebben afgeschrikt en het lot van Huss en Arnold van Brescia moeilijk ontgaan zijn.

Eenzijdigheid is een der voorwaarden voor het uitoefenen van een werkelijk ingrijpenden invloed. "Qui trop embrasse, mal étreint," geldt ook hier. Wie zich ten doel stelt de richting der denkbeelden van zijn tijd in meer dan een enkel opzicht te wijzigen, kan het genoegen smaken de oppervlakte van den stroom op verschillende punten in beroering te brengen, een blijvend spoor van zijn woord en werk zal hij zelden nalaten. Zelfbeperking is daarom een eisch van verstandig overleg, zoowel als een voorwaarde tot slagen.

Men spreekt gewoonlijk veel over den invloed, dien groote mannen hebben uitgeoefend. Toch zou het moeilijk vallen een enkele te noemen, die zijn volle denkbeeld heeft verwezenlijkt gezien. De maatschappij neemt slechts dat deel der voorgestane ideeën en begrippen aan, 't welk overeenkomt met de hoogte van haar eigen ontwikkeling en zich daarbij aansluit. Wat zij zich niet assimileeren kan, valt ongebruikt ter zij. Hoe veelvuldig is het verschijnsel, dat inzichten, die op een zeker tijdstip als uitdrukking van de publieke opinie heerschen, blijken reeds voor tal van jaren gepredikt en aanbevolen te zijn geweest! Waarom vonden zij toen niet en nu wel bijval? Omdat de ontwikkeling der maatschappij, dat is, het geheel der toen heerschende meeningen, nog door een breede klove gescheiden was van de inzichten, die later werden aangenomen, nadat nieuwe ervaringen de oude denkbeelden en opvattingen hadden gewijzigd. De eenheid van Duitschland, die wij in onze dagen ten koste van Oostenrijk zagen tot stand komen en toejuichen, was onmogelijk, voordat een vijftigjarige ervaring en wroeten in eigen boezem het Duitsche volk de oogen had geopend en van de onmisbaarheid eener beslissing in dezen geest — het doorhakken van den Gordiaanschen knoop — overtuigd. Men denke aan den kreet van ergernis over de secularisatiën in het begin dezer eeuw, die in het wezen der zaak niets anders dan een eerste stap op den thans zoo krachtig en snel betreden weg waren. De natie moest eerst tot de overtuiging worden gebracht, dat Oostenrijks leiding haar niet ten goede kwam en een verandering alleen, de optreding van een krachtiger staat aan haar hoofd, haar de eenheid kon verzekeren, die zij voor haar geheele volgende politieke ontwikkeling behoefde. Even weinig als Arndt of de redenaars van het

Frankforter parlement, zou Bismarck bij machte zijn geweest te volbrengen, wat thans de hem opgelegde taak is gebleken, indien het bewustzijn dit geheimzinnige proces van lager tot dieper inzicht niet ten einde had gebracht. Slechts als de volheid der tijden is gekomen, treden de mannen op, die het werk, dat een oude levensperiode afsluit en een nieuwe opent, met hun naam teekenen. Laten zij tevreden zijn, het is eere genoeg.

Men heeft Voltaire, Rousseau, en hoe de mannen der „verlichting" verder zijn geheeten, te veel roem toegekend, door hen tot de vaders der revolutie te maken. Geen scherpzinnigheid is in staat, jaren vooruit de werking van krachten te berekenen, die zich voor de eerste maal doen gelden. Het beginsel van zelfstandigheid, van onafhankelijkheid van alle uitwendige autoriteit, was een te jonge, een te vreemde plant, dan dat iemand — zelfs Voltaire — kon gissen, dat eenmaal alle volken onder haar schaduw en beschutting zouden willen leven.

Doch ook al had hij of al hadden zij te zamen of gescheiden dit doel zich voor oogen gesteld, zij zouden niet bij machte geweest zijn het te bereiken. De letterkunde van een volk draagt (moet dragen) een tweeledig karakter, een zuiver representeerend en een idealiseerend. Zij drukt in hare verschillende richtingen uit èn wat den tijd beweegt èn de toekomst, die zij wenscht. Een tijdlang is onze romanliteratuur het spreekgestoelte geweest van allerlei moderne theologie. Wij mogen verwachten dat de enkele verschijnselen, die daarop zijn gevolgd, van ietwat democratisch liebäugeln met den vierden stand langzamerhand vermeerderen zullen, naarmate de gemeenzaamheid met den werkman toeneemt. Het is volkomen natuurlijk, dat de letterkundige producten van een tijd,

waarin moderne theologie en kathedersocialisme tot de specerijen behooren, die den disch der geestelijke genietingen kruiden, die denkbeelden weêrgeven. Men kan toch niet schrijven over onderwerpen, waarvan men nooit gehoord heeft. Maar het is niet bloot natuurlijk, het is ook gelukkig. De meerderheid der menschenkinderen heeft niet geleerd de denkbeelden, of liever de opvattingen en meeningen zich bewust te worden, die in haar hoofd en hart woelen. Niet ieder kan spreken, niet ieder kan schrijven. De kunst om een gedachte uit te drukken, te belichamen in woorden, is niet algemeen.

De schare is groot, van wier geloofsbelijdenis het voornaamste artikel is: „ik weet het wel, maar kan het niet zeggen." Welnu, wat gij niet weet te zeggen, uwe denkbeelden, uwe inzichten, uwe sympathieën en antipathieën — die spreekt de *homme de lettres* uit. Hij brengt u tot bewustzijn van hetgeen er omgaat in uw gemoed, en laat u zien en lezen, zwart op wit, wat gij sedert zoo lang gevoeldet, maar niet in woorden wist te brengen. En toch, als gij het gelezen hebt, hoe eenvoudig vindt gij het! Doodeenvoudig, zoo eenvoudig dat gij meent te weten, wat gij leest. Even eenvoudig, als het ei van Columbus: hoe jammer, dat gij niet den dag te voren de ontdekking hebt gedaan!

Doch de letterkundige, die niets is dan de representant, kan rekenen op een spoedigen literarischen dood. Hij moet aan de bewuste behoefte een oplossing, een uitweg aanwijzen. Hij moet boven de werkelijkheid, die hij teekent, een hooger ideaal weten aan te wijzen, waarheen het streven moet gericht zijn. Hij moet de behoefte aan iets beters, het gevoel van onbevredigdheid met het tegenwoordige niet alleen kennen, maar ook weten te verzoenen. Hij moet

het verstand een hooger uitzicht, den wil een nieuw arbeidsveld openen.

Wanneer men vraagt naar het verschil van populariteit, dat aan de mannen der 18[de] eeuw is ten deel gevallen, dan is het onbetwistbaar, dat Voltaire het hoogst van allen staat. Dit is niet alleen het gevolg van de meerdere veelzijdigheid van zijn talent, maar bovenal van den aard van zijn strijd. Voltaire heeft de heerschappij der kerk ondermijnd en hij heeft haar ten val gebracht. Maar slechts tijdelijk; want zij is opgestaan uit den dood, die slechts een schijndood is gebleken. Zoolang de volken het denkbeeld zijn toegedaan, dat de kerk de bewaarster van den godsdienst is, zal zij zich telkenmale uit elke vernedering oprichten, om steeds nieuwe te gemoet te gaan. Voltaire zal zijn populariteit behouden, zoolang die hardnekkige kamp duurt. Het werk van Rousseau daarentegen is in het bepaald hem kenmerkende gevallen. Zijn ideaalstaat, de natuurstaat, dien hij predikt, wordt nergens aangetroffen en door niemand begeerd. De proefnemingen zijn voldoende geweest om de lusten te bekoelen. De leer der volkssouvereiniteit zal voortgaan aanhangers te maken, gelijk zij aanhangers en predikers had, vele tientallen van jaren vóór den wijsgeer van Genève. Gelijk de Jezuieten die leer hebben gepredikt in de dagen der Ligue, zullen zij ze verkondigen, waar het hun een bruikbaar middel toeschijnt om geheele regeeringen te doen vallen. En zoolang het droombeeld van maatschappelijke gelijkheid niet is vervuld, en „au banquet de la vie", waaraan allen zijn genoodigd, slechts de kleine minderheid plaats zal nemen, zal het beroep op de souvereiniteit des volks open ooren vinden bij allen, die niet in gemoede overtuigd zijn, dat vereelte handen ongeschikt maken en

onbevoegd voor iets beters dan „les misères de la vie humaine".

Niettemin is het een onbetwistbaar feit, dat Rousseau's invloed in het laatst der 18de eeuw dien van Voltaire verre heeft overtroffen. De reden ligt voor de hand: Voltaire had het ancien régime ondermijnd, gelijk hij het nog voortdurend doet. Als gij onder het Pantheon de plaats ziet, waar eenmaal zijn overschot werd neergezet, dan wordt uw blik opgevangen door den zijnen. Het is als richt hij zich van zijne laatste rustplaats op, en als hoort gij in de gewelven onder het Pantheon dien schaterlach vol twijfel, die bij wijlen de Gregoriaansche tonen der hoogmis in de kerk boven onze hoofden overstemt. Zoo heeft zijn spotlach weerklonken in de 18de eeuw en hooren zij hem nog, die de kunst van hooren verstaan.

Twijfel intusschen is geen voedsel, en scepticisme verzwakt wel, maar sterkt niet. Het individu legt, faute de mieux, er zich bij neder, zoo 't moet, en berust in het onvermijdelijke. Maar de groote menigte is minder lijdzaam, en heeft krachtiger behoeften. Als het geloof wegzinkt, geven lichtgeloovigheid en bijgeloof de nieuwe afgoden aan de hand. Het spiritisme schenkt in onze dagen hun, die met het dogma hebben gebroken, een grond om de onsterfelijkheid aan te nemen! Aan de 18de eeuw schonk Rousseau het ideaal, te aanlokkelijker omdat het, ver verwijderd, aan de contrôle der waarneming ontsnapte. Men kon er dus alles van hopen, wat men begeerde en nu miste. Maar toen de proef was genomen en met zoo bitter lijden betaald, was ook de aantrekkelijkheid der begoocheling voorbij.

Reeds het verschillend karakter van hun beider invloed

weerlegt de bewering, dat zij de vaders der revolutie zijn. Zij en de Encyclopaedisten en welke namen hun geestverwanten droegen, hebben in ééne richting, op verschillende deelen van den nationalen akker, met zeer uiteenloopende hulpmiddelen gewerkt. Met het licht van wetenschappelijk vertoog en kennis, met critiek en spotternij hebben zij de bestaande toestanden bloot gelegd en der natie doen zien, hoe weinig deze aan hare ware behoeften beantwoordden.

De grondslagen der maatschappelijke orde, die door belanghebbenden steeds waren voorgesteld als door God gewild, als van goddelijken oorsprong, wezen zij aan, om ze te bestrijden als kunststukken van menschelijke vlijt en menschelijke berekening. Zeker heeft deze kamp de heerschappij der oude denkbeelden gebroken, het prestige van het gezag weggevaagd en de maatschappij, die op privilegie en monopolie rustte, doen wankelen in de harten des volks. Maar even zeker zou die wankeling niet tot een val hebben geleid, zoo verpletterend als de revolutie is geweest, indien niet andere handen, krachtiger nog dan de hunne, juist door haar zwakheid, hun werk hadden overgenomen om het te voltooien.

Het ancien régime heeft zichzelf vermoord.

Wanneer men de geschiedenis van het Fransche volk in de eeuw die aan de revolutie voorafging, nauwkeurig nagaat, dan is er geen indruk sterker dan deze: welk een geduld heeft dat volk gehad! De schittering van den oorlogsroem, dien Lodewijk XIV had gewonnen, had reeds lang opgehouden de oogen te verblinden, toen hij naar zijne laatste rustplaats te St. Denis werd geleid.

De eerste akten van beschuldiging tegen het regeerings-

systeem der absolute monarchie, de eerste eischen tot hervorming zijn geschreven in de laatste periode van zijn regeering. De geschriften van Vautran en Boisguillebert leverden stof, die wel in later jaren kon vermeerderen, maar niettemin de grondstof zou blijven, waarop de critiek der 18de eeuw haar aanvallen tegen den bestaanden staat van zaken kon doen rusten.

Volkomen te recht heeft reeds voor jaren Barante den toestand bij het einde der 17de eeuw in deze woorden geteekend: „l'autorité avait perdu sa considération et une partie de sa puissance; la religion avait cessé d'être un frein universel, le doute avait commencé à détruire les persuasions: les lumières, l'habitude de réfléchir s'étaient généralement répandues, les jugements sur toutes choses étaient conséquemment devenus plus faciles à porter, mais ils avaient dû perdre aussi la gravité et le retenu: chaque homme avait appris à attacher plus d'importance à sa personne, à son opinion et à se moins soucier des idées reçues."

Waarom moesten dan zeventig jaar verloopen, voordat die staatsorde van 't ancien régime viel? Om twee hoofdredenen. Eensdeels was die negatieve overtuiging slechts het deel der denkende klassen van de maatschappij; anderdeels was het vertrouwen, de gehechtheid aan de personen en de dynastie nog te hecht, te innig.

Beide oorzaken hebben opgehouden te werken door de schuld der monarchie zelve. Is er een regeering denkbaar, die meer dan die van Lodewijk XV alle klassen en standen der natie met de overtuiging heeft doordrongen, dat aan hare onreine handen het lot der volken niet kon of mocht worden toevertrouwd? Zijn vijftigjarig wanbestuur heeft de omwenteling voorbereid. Tot het uiterste

toe heeft de natie zelfs in dien man geloofd, op hem vertrouwd. Daar is een dag geweest, dat in heel Frankrijk de kerken met geloovigen waren gevuld, om redding af te smeeken van het kostbare leven van Louis le bien aimé.

Toen zijn kleinzoon het bestuur aanvaardde, werd hij door de natie met blijde ingenomenheid begroet. Hij zou de redder van Frankrijk zijn; hij zou herstellen wat bedorven was.

Hoe ook het publieke leven was ontwaakt en de onmisbaarheid van ingrijpende hervormingen algemeen erkend, in 1774 dacht niemand er aan, om de monarchie de taak uit de hand te nemen. Zij was er de geroepene toe. De derde stand was niet vergeten, wat hij aan het koningschap had te danken, en weet de groote misbruiken en den rampzaligen toestand des lands meer nog aan de willekeur en de verkwisting der bevoorrechte standen dan aan het hoofd van den staat.

Zoo Lodewijk XVI eenige kracht tot initiatief had gehad, en eenig juist inzicht in de behoeften des lands, hij had de revolutie kunnen voorkomen en zijn koninklijke autoriteit op vaster grondslagen dan zij ooit had bezeten, vestigen, door van zijn absoluut gezag gebruik te maken en de staatshervorming tot stand te brengen. Nog in den vooravond der omwenteling, als 't ware, heeft de tiers état volhard in zijn geloof aan zijn koning. Het cahier van den derden stand van de hoofdstad, dat in menig opzicht het programma is geweest van het werk der Constituante, eindigt met het voorstel om een dubbel monument aan Lodewijk XVI, „restaurateur de la liberté Française", op te richten, op de plaats der Bastille en op de place Louis Quinze. Bittere ironie van het lot! Op de plaats der Bastille is de kolom der Juli-revolutie ver-

rezen en op de place Louis Quinze het schavot, waar Lodewijk XVI met den dood de zonde der monarchie heeft geboet.

Slechts vier jaar liggen tusschen dat voorstel en die bloedige schrille tegenstelling. In 1789 klemde men zich nog vast aan het denkbeeld, dat het koningschap één was met de natie, in de toekomst als in het verleden. Dat hun belangen en hun wegen uiteenliepen, slechts de gebeurtenissen der volgende jaren konden daarvan overtuigen. Die zekerheid was het doodvonnis van den monarch. Waarom? Michelet heeft het gezegd: „Avoir cru, avoir aimé, avoir été trompé dans son amour, c'est à ne plus croire à rien."

Den tijd te kennen, waarin men leeft, is een moeielijke zaak. Hetgeen wij waarnemen, zien wij slechts door het kleurglas onzer sympathieën en antipathieën, en voor de beteekenis van tal van verschijnselen is ons oog gesloten. Toen in 1783 de ballon van Montgolfier de aarde verliet en zich in de lucht verhief, vroeg minachtend een toeschouwer: „waartoe dient het?" Benjamin Franklin stond er bij en antwoordde met een wedervraag: „waartoe dient het kind, dat geboren is?"

De quaestie is echter gewoonlijk deze, of er wel een kind geboren is. Meestal wordt het niet erkend, voordat het goed op zijn eigen beenen staat en langs den weg loopt. Slechts dan erkent men het feit, hoe hinderlijk het dikwerf zij.

Toen Lodewijk XVI aan de regeering kwam, had er voor tal van individuën geen andere verandering plaats, dan dat een jong man zich op den koninklijken zetel van een oud man neerzette. Voor het overige kon, behoudens

kleine wijzigingen, alles hetzelfde blijven. Dat er door de overgroote meerderheid der natie verwachtingen werden gekoesterd, die zich niet tot verandering van personen bepaalden, wisten de gewone raadslieden der kroon volstrekt niet. Wel was, naar de kerk leerde, het ongeloof in de laatste vijf-en-twintig jaar onrustbarend toegenomen, maar ook dit was een ziekteverschijnsel, dat, naar men meende, gemakkelijk door regeeringsmaatregelen was te onderdrukken. In de laatste jaren van Lodewijk XV had men zijn kleinzoon, die hem nu opvolgde, eens verteld, dat het volk hem „Louis le Désiré" noemde. Tot ieders verbazing gaf hij ten antwoord: hij wilde liever „Louis le Sévère" heeten. Wat hij er mee bedoelde, wist men niet. Maar zijn omgeving stelde zich al spoedig met de gedachte gerust, dat hij het oog had op de publieke immoraliteit, die aan het hof heerschte: daaraan zou hij een eind maken. Meer had hij ook waarschijnlijk niet bedoeld en meer deed hij ook niet.

Zoolang kennis niet, als de regen, uit de lucht valt, wordt zij zelden verkregen door hen, die niet zelfstandig denken. Lodewijk XVI was niet dom, wist velerlei en had velerlei gelezen, maar kon er niets mede doen. De lectuur van Gibbon, van Hume, van Clarendon, kan slechts vrucht dragen, als zij ophoudt het verhaal te zijn van gebeurtenissen uit een lang verleden tijd, die met den onzen niets gemeen heeft. Men zoekt tevergeefs bij dezen Lodewijk naar een ernstig streven, om zich een eigen overtuiging te verwerven: hij is, als de meeste menschenkinderen, klaar op een leeftijd, waarop het denken van anderen aanvangt. Wat hij en zij verder leeren wordt, als bewijsstuk voor of tegen een van anderen overgenomen inzicht, in het kader van hun geheugen ingeschreven, om

bij gelegenheid in den vorm van citaat dienst te doen. Lodewijk XVI heeft het beeld van Karel I en diens schavot steeds voor oogen gehad, maar nergens blijkt, dat hij zich ooit de ware oorzaken van het rampspoedig lot des Engelschen konings bewust is geworden.

In het jaar 1851 heeft de oud-minister de Falloux een handschrift uitgegeven, dat oorspronkelijk, naar hij verzekert, door Lodewijk XVI als Dauphin is geschreven: *Réflections sur mes entretiens avec M. le duc de la Vauguyon.* Het manuscript, dat de Falloux uitgaf, was een kopie van de hand van Lodewijk XVIII, die door den uitgever herkend werd. Aan den koninklijken oorsprong schijnt dus geloofd te mogen worden. Ook de inhoud — de schrijver spreekt herhaaldelijk van mijn grootvader, waar hij woorden van Lodewijk XV aanhaalt — pleit er voor. Of het boek, zooals het vóór ons ligt, ook door hem gesteld is, is een andere vraag. Het maakt den indruk van een excerpt te zijn uit het onderwijs, dat zijn gouverneur hem gaf: misschien wel uitwerking van bepaalde punten, die achtereenvolgens besproken werden.

Hoe dit zij, er is in alle geval grond te over, om deze *Entretiens* als een belangrijke bijdrage te beschouwen voor de juiste kennis van de denkbeelden en inzichten, waarin hij werd opgevoed en die hij, in de hoofdzaak ongetwijfeld, zijn geheele leven getrouw is geweest.

Laat ik, tot kenschetsing van de wijze, waarop Lodewijk XVI zijn koninklijke taak opvatte, er een paar citaten van mededeelen:

„Gouverner les hommes, c'est les défendre de l'injustice d'autruy, et les obliger d'être justes eux-mêmes, au moins à l'intérieur: voilà le but auquel je dois tendre, et le principe qui doit animer toutes mes actions.

„C'est pour remplir ce devoir que les rois ont reçu de Dieu même le plus grand et le plus absolu pouvoir qu'il ait jamais confié à un homme sur d'autres hommes: législation pour éclairer, administration pour contenir, jurisdiction pour punir et pour réparer."

Dit absoluut gezag, door God den vorsten toebedeeld, kent geen grenzen.

„Il est de l'essence de la monarchie française que toute espèce de pouvoir réside sur la tête du roi seul, et qu'il n'y ait ni corps ni particulier qui puisse se maintenir dans l'indépendance de son autorité. Toute opinion qui tendrait à diminuer cette autorité sacrée sera toujours directement contraire aux lois fondamentales du gouvernement français".

Meer in bijzonderheden nog wordt deze absolute autoriteit elders ontwikkeld:

„Le prince, comme père et chef de la nation, est en même temps chargé de la défendre. Il a donc droit d'exiger d'elle des contributions qui lui en fournissent les moyens; et c'est parceque le salut de l'État doit toujours être indépendant de la mauvaise volonté des particuliers, que ce droit d'exiger fait partie du pouvoir absolu qui caractérise la souveraineté. Toute constitution politique qui, dans l'évidence du danger de l'État, serait obligée d'attendre des ressources incertaines, serait essentiellement vicieuse. Mais plus le pouvoir d'exiger des contributions est absolu, plus il a besoin d'être réglé; l'usage en est nécessaire, l'abus en est terrible."

Merkwaardig is het te zien, hoe een der vreedzaamste menschen, die ooit geleefd hebben, onder den diepen indruk, dien Frederik de Groote op zijn tijd had gemaakt, een groot deel van zijn waardigheid en die van zijn regeering in militarisme heeft gezocht. „C'est propreme[illegible]

les troupes que préside toute la force et toute l'autorité du gouvernement: il faut que le prince connaisse quels sont les officiers les plus habiles, les plus vigilans, les plus attentifs, les plus exacts et les plus zélés pour le bien du service. Une monarchie, en général, ne peut se soutenir que par la force des armes, par le nombre des troupes, par la valeur et la conduite des officiers, qui les commandent: il est presque impossible qu'il ne se trouve toujours, dans l'Europe quelque prince inquiet et ambitieux, tel qu'est aujourd'hui le roi de Prusse, qui cherche à s'agrandir aux dépens de ses voisins. En une infinité, d'occasions les puissances les plus pacifiques ne peuvent se dispenser d'entrer dans les querelles que leur ambition fait naître et de se prêter les unes aux autres un secours mutuel; par conséquent, le prince le plus jaloux de conserver la paix doit être toujours prêt à faire la guerre."

Wanneer men denkt dat het onderwijs, waarvan men hier de dictaten heeft, geschreven door een prins, die in den aanvang verklaart: "je sens que je dois à Dieu, au choix qu'il a fait de moi pour regner, aux vertus de mes aïeux, de sortir incessamment de l'enfance et de me rendre digne du trône où il se peut faire que je serai un jour assis: que pour cela je ne dois rien oublier pour devenir un prince véritablement pieux, bon, juste et ferme" — is geschonken en ontvangen in de jaren 1760—1778, dan ligt de vraag voor de hand, welk denkbeeld de hertog de la Vauguyon, die Lodewijk's opvoeder was, zich wel gevormd heeft van de omkeering der gemoederen, die na 1750 volstrekt niet in het geheim, maar openlijk plaats had. Wie in dit oogenblik (1878) geroepen werd een jongen prins, waarschijnlijk bestemd om te regeeren, op te voeden, zou toch zonder twijfel, "die brennenden Fra-

gen" des tijds, socialisme, ultramontanisme en wat dies meer zij met hem, in welken geest ook, bespreken.

Maar de la Vauguyon schijnt niets gezien te hebben van hetgeen er voor zijn oogen omging. Noch de antikerkelijke strijd, noch de leerstellingen der economisten, die vereenigd het ancien régime in de harten der natie ondermijnden, vallen binnen de bekrompenheid van zijn gezichteinder. Van de parlementen en hun aanmatigingen wordt gehandeld, maar de groote behoeften aan financieele hervormingen worden onopgemerkt voorbijgegaan. Niemand zal toch algemeenheden, als deze, voor financieele beginselen willen aannemen: „La justice que le prince doit à ses peuples exige 1°. que par la plus exacte économie il se mette en état non seulement de se passer de nouveaux subsides, mais de diminuer le fardeau des anciens; 2°. que le seul besoin de l'État et la plus absolue nécessité soient, dans tous les temps, le seul motif et l'unique règle des impositions; 3°. que lorsqu'elles seront indispensables, il choisisse toujours celles qui sont le moins à charge de l'État; 4°. que la cessation du besoin soit toujours le terme de leur perception." Wat beteekenen deze zoogenaamde regels? Het doen ophouden van de privileges der twee eerste standen des rijks, geestelijkheid en adel, was de hoofdvraag des tijds. La Vauguyon laat zijn leerling er volkomen van in 't duister. Is het wonder, dat Lodewijk XVI niets begrepen heeft van de verwachtingen des volks en in geen enkel opzicht er aan beantwoord?

Men heeft la Vauguyon verweten, dat hij den jongen Lodewijk heeft opgevoed om afhankelijk te zijn. Deze *Entretiens* rechtvaardigen volkomen het verwijt. Zij zijn stellig geschreven vóór 1770, toen de Dauphin huwde. Hij was toen zestien jaar. Wat te zeggen van een jongen

van nog geen achttien jaar, die, na breedvoerig ontwikkeld te hebben, dat vastheid van karakter een hoofdeisch van een vorst is, zijn beschouwing eindigt met deze verklaring aangaande zichzelf: „Je sonde maintenant mon coeur et j'examine de bonne foi si j'y trouve les caractères auxquels je dois reconnaître la fermeté qui convient aux princes. *Je suis content de ce qu'il me répond.*" En die jongen heet Lodewijk XVI.

Behoort zelfkennis niet tot de vruchten, die een opvoeding moet dragen? Wie zoo vreemd is aan zichzelf, dat hij zelf de hoofdfout van zijn karakter niet kent, is eenvoudig opgevoed om het speeltuig, het werktuig van anderen te zijn. De laatste koning der oude monarchie is niets anders geweest, omdat hij in de diepste onwetendheid aangaande zichzelf en aangaande zijn tijd was opgegroeid.

De la Vauguyon heeft zich daartoe niet bepaald; hij is nog verder gegaan. Hij heeft aan Lodewijk een beschouwing van het volk, waarover hij eerlang zou regeeren, ingeblazen, die al zeer weinig geschikt was om hem met liefde voor haar te vervullen of ernstig naar haar stem te doen luisteren. Slechts enkele trekken kan ik hier opnemen.

„Les Français sont naturellement légers et inconstants: ils se passionnent pour les nouveautés; ils mettent de la mode dans tout, et ils la suivent aveuglément dans les choses les plus essentielles et les plus sérieuses, comme dans les plus frivoles et les plus indifférentes.

„Les Français sont inquiets et murmurateurs, les rênes du gouvernement ne sont jamais conduites à leur gré; ils crient, ils se plaignent, ils murmurent éternellement: on dirait que la plainte et la murmure entrent dans l'essence de leur caractère.

„Les Français sont railleurs et médisants; ils tournent les choses les plus sérieuses en plaisanterie, et sont toujours prêts à donner du ridicule à ce qui leur déplait.

„Les Français aiment beaucoup la dépense, et ils ont même assez de peine à y trouver de l'excès! L'avarice n'est pas un vice commun parmi eux; ils ne veulent avoir de l'argent que pour le dépenser, c'est une de leurs manies. Ils ne mettent point de différence entre l'avarice et l'économie, entre la libéralité et la profusion, entre le faste et la dignité: ils admirent volontiers l'éclat et la magnificence du souverain, pendant qu'ils ne cessent de crier contre les impôts qui servent à l'entretenir.

„Les Français ont un courage vif et impétueux, qui les rend très propres à réussir à la guerre, et qui leur assure presque toujours la victoire: mais cette valeur ne se soutient que par les succès. Ils veulent tout brusquer et tout emporter d'emblée, sans quoi ils se découragent aisément: ils savent gagner des batailles, mais ils ne savent pas les perdre, et le moindre échec est pour eux une entière déroute et un malheur presque irréparable.

„Les Français ne s'accoutument pas volontiers à vaincre les difficultés par la patience, et il est arrivé plus d'une fois qu'ils ont fait des traités de paix beaucoup moins avantageux qu'ils n'auraient dû l'être, après des campagnes qui n'avaient été qu'une suite de conquêtes et de victoires, parce que les nations qu'ils avaient vaincues trouvaient le secret de les lasser, en affectant de prolonger des négociations qui avaient bientôt épuisé leur patience. Le prince et les sujets étaient las de la guerre: il fallait conclure au plus tôt la paix, à quelque prix que ce fût. Le Français veut toujours finir et jamais attendre: au lieu que les autres, à force d'attendre, viennent à bout de

finir avantageusement et de regagner dans des conférences la plus grande partie de ce qu'ils avaient perdu dans des sièges et dans des batailles."

Verkwistend, lichtzinnig, oppervlakkig, veranderlijk, onstandvastig, onrustig, muitziek, ontevreden, kwaadsprekend, ongeduldig, — dit en meer zijn de karaktertrekken, waardoor het Fransche volk volgens den hertog de la Vauguyon, in 1770 uitmuntte.

Waar had deze opvoeder zijn kennis opgedaan? Aan het hof van Lodewijk XV. De fouten der vorstelijke omgeving maakt hij tot fouten des volks.

Was hij te goeder trouw?

Wanneer wij zien, dat hij de ongunstige vredestractaten — moest het tot verontschuldiging dienen van den laatsten vernederenden vrede met Engeland? — op rekening stelt der natie, die bij diplomatieke onderhandelingen wel het allerminst placht en pleegt gekend te worden, dan wil het toestemmend antwoord niet uit de pen. De vriend der Jezuïeten wist beter.

Wat een hart moest de jonge koning hebben voor een volk, dat hem op die wijze was afgeschilderd?

De ongelukkige Lodewijk zou het ondervinden, welk een volharding en welk een ernst — een doodelijken ernst! — die natie bezat, die hij geleerd had met zooveel minachting te beschouwen.

De weg naar de hel, zegt het oude spreekwoord, is bezaaid met goede voornemens. Indien Lodewijk XVI ook maar de helft had volbracht van dat groot aantal, dat in deze *Entretiens* is uitgesproken, zou zijn regeering een gansch andere zijn geweest. Na de teekening, hoe het Fransche volk altijd klaagt, vervolgt hij: „Faudra-t-il

toujours avoir égard à leurs plaintes? on n'aura jamais fini. Faudra-t-il les attribuer toutes à l'inquiétude naturelle de la nation et les mépriser? Ce serait donner dans un autre excès. J'examinerai auparavant si ces plaintes sont fondées sur des maux supportables ou exagérés, sur des abus criants ou inévitables, sur des griefs réels ou imaginaires; cet examen demande beaucoup d'équité, beaucoup de discernement et d'application, mais il est nécessaire."

De eischen, hier gesteld, zal niemand overdreven achten, schoon evenmin iemand ontkennen zal, dat de opvolging een mate van zelfbeheersching, zelfverloochening en plichtbesef vereischt, die bij vorstelijke personen niet alledaagsch mag worden genoemd. Doch ook al meten wij de houding van Lodewijk niet aan de stiptste trouw, ook dan nog blijft zij beneden de meest bescheiden verwachting. Lodewijk XVI heeft als koning al weinig meer uitgevoerd dan zijn voorganger. Slechts in enkele oogenblikkken zijner regeering zien wij hem werken, maar steeds is de periode kort van duur. Gedurende den meesten tijd heeft hij de richting zijner besluiten laten leiden door de personen, aan wie hij zijn vertrouwen schonk. En de man, die in deze *Entretiens* menschenkennis als zulk een hoofdvereischte in een vorst teekent en het gehoor geven aan vleiende hovelingen zoozeer afkeurt, heeft in de beslissende jaren weinig anders gedaan, dan geleidelijk te volgen, zonder dat er van zelfstandig, onpartijdig onderzoek van zijne zijde sporen zijn aan te wijzen. De groote timiditeit, die hem eigen was, heeft zeker daarop invloed geoefend, door hem den moed te ontnemen tot een initiatief, dat een gevaar kon worden voor de rechten en aanspraken, die velen zoowel van ministerieele zijde als van de hofhouding wilden doen gelden. Maar dit verzoent niet met de scherpe tegen-

stelling, die men tusschen zijn koninklijk programma, indien men het dien naam wil geven, en zijn ongeloofelijke zwakheid als regeerend vorst waarneemt.

Edmund Burke heeft in zijn beroemd geschrift *Reflections on the Revolution in France*, geschreven naar aanleiding van de goedkeuring, die van vele zijden in Engeland aan de handelingen der Nationale Vergadering was ten deel gevallen en in adressen openlijk uitgesproken, een beschuldiging tegen de revolutie te berde gebracht, die, sedert, honderden malen is herhaald. Tegenover de Engelsche bewonderaars, die de beginselen der omwenteling van 1688 dezelfde achtten als die van 1789, ontkent Burke alle overeenkomst. De leer der volkssouvereiniteit is in 1688 in Engeland niet gehuldigd, de verandering van dynastie, die in dat jaar tot stand kwam, geschiedde ja, op revolutionaire wijze, maar was slechts een afwijking, een tijdelijke afwijking: „a small and a temporary deviation from the strict order of a regular hereditary succession". Het druischt tegen alle gezonde beginselen van jurisprudentie in, een beginsel af te leiden uit een enkel geval, ter wille van een enkel persoon. „Privilegium non transit in exemplum." De Engelsche natie heeft er geen oogenblik aan gedacht dat de koning, dien de volkskeus wil, alleen de wettige is. Zij heeft zich den troon als vacant gedacht, en bij de vervulling niet naar de hoogste populariteit gezocht, maar de hoogste aanspraken erkend. Dat nevens Maria Willem is erkend, was een afwijking, maar waarvan ieder de reden weet. Zij was niet gelegen in den wil der natie, maar in den wil der legitieme Vorstin. „There is no person so completely ignorant of our history, as not to know, that the majority in parliament of both parties were so little disposed to any thing resembling that prin-

ciple, that at first they were determined to place the vacant crown, not on the head of the Prince of Orange, but on that of his wife Mary, the eldest born of King James. It would to be repeat a very trite story, to recall to your memory all those circumstances which demonstrated that their accepting King William was not properly a *choice*: but, to all those who did not wish in effect to recall King James, or to deluge their country in blood, and again to bring their religion, laws and liberties into the peril they had just escaped, it was an act of necessity, in the strictest moral sense in which necessity can be taken."

Gelijk de erkenning van Maria, is ook de verjaging van Jacobus niet op grond van metaphysische bespiegelingen geschied, maar uit eerbied voor het positieve recht, dat door den laatste der Stuart's geschonden werd. En op deze bestaande rechten, niet op theorieën, heeft die revolutie het nieuw bestuur gegrondvest.

Dit voorbeeld hadt gij — roept Burke den Franschen toe — kunnen volgen. Gij bezat ook uwe oude privileges, uwe oude instellingen, zij het ook verzwakt en verbroken. Doch hoe gescheurd uwe oude constitutie ook was, er bleven nog brokstukken genoeg van uwe oude muren over, en de grondslagen van het oud en eerwaardig kasteel lagen nog ongeschonden. In de plaats echter van op die grondslagen voort te bouwen, heeft men de nieuwe orde van zaken op den lossen grond van bespiegelingen gevestigd. Den weg van geleidelijke hervorming, van langzamen vooruitgang heeft men afgesloten, om zich aan het spel van nieuwigheden over te geven. De declaratie van de rechten van den mensch is een mijn, die alle gouvernementen zal doen springen.

De scherpzinnigheid, waarmede Burke in de toekomst

las en vooruitzag, dat de omwenteling in gevoelens, gezindheden en zedelijke begrippen, die zich het eerst in Frankrijk openbaarde, zich ook daarbuiten bij toeneming zou doen gelden, verdient volkomen erkenning en waardeering. Maar daaruit volgt geenszins, dat zijn voorstelling de ware is, alsof Frankrijk, dat is de revolutionaire natie, den weg van geleidelijke ontwikkeling had verlaten, om het dwaallicht van theorieën te volgen. De natie had dien weg niet verlaten, omdat zij dien nooit betreden heeft.

Burke heeft geheel voorbijgezien, dat de oude monarchie in Engeland geheel iets anders was dan de monarchie in Frankrijk. In het eerste land had de natie door de parlementskeuze deel aan de regeering, in het laatste bestond een absoluut, persoonlijk gouvernement. De monarchie had alle erfelijke vrijheden en rechten vernield, zich zelve tot de bron van alle vrijheid en recht gemaakt. Communen, parlementen, adel, geestelijkheid, Staten-Generaal, welke macht, welke wettige op rechten steunende macht bezaten zij in het laatst der vorige eeuw? Geen enkele. De een of de andere kon een grooten invloed uitoefenen, maar deze was volkomen persoonlijk. De oude, trotsche, fiere, machtige feodale adel der middeleeuwen was hofadel geworden; de monarchie, die hem naar Versailles lokte, had hem in de bedwelming en uitputting van het hofleven geruïneerd.

De geestelijkheid evenzoo dankte haar invloed aan de koninklijke gunst en aan de vrees, die zij door haar overwicht op de massa's bij tijd en wijle aan de regeering wist in te boezemen. Meer onafhankelijk door haar geestelijken werkkring, had ook zij, evenmin als de adel, politieke rechten meer over, die zij tegenover het koningschap kon doen gelden. Wat de monarchie traditioneel in deze be-

voorrechte standen ontzag en eerbiedigde, was juist het privilege, dat hen tot voorwerpen van haat, tot de eerste offers der revolutie maakte. Waar bestonden dan die elementen, wier geleidelijke ontwikkeling den vreedzamen vooruitgang verzekerden, naar Burke wil? Zij bestonden niet.

De communen leefden slechts in de herinnering: geen spoor van gemeentelijke zelfstandigheid of zelfbeheer was overgebleven. De gewestelijke?... Sedert de gouverneurs, vroeger de aanzienlijkste hoofden van den adel, van hun macht waren beroofd en de koninklijke intendanten hun autoriteit, zonder hun titel, verwierven, werd Frankrijk uit de bureaux der ministers geregeerd, en was er van provinciale zelfstandigheid evenmin als van gemeentelijke sprake. De monarchie had het nivellement volkomen ten einde gebracht; alles lag aan haar voeten. Het overmoedige woord van den jongen Lodewijk XIV was in de 18de eeuw de juiste uitdrukking van den feitelijken toestand geworden: l'état, c'est le roi.

Even weinig als instellingen, waren er overtuigingen, die tot hervormen konden leiden. Gelijkheid voor de wet bestond niet. De willekeur der geprivilegieerde standen schond alle beginselen van recht. De lettres de cachet banden den onvoorzichtigen roturier, die het den edelman of den hooger geplaatste lastig maakte, in een somberen kerker, waar hij dikwerf vergeten werd. Vrijheid van godsdienst was een ongekende zaak; na de opheffing van het edict van Nantes bestond het Protestantisme slechts bij koninklijke gratie. Toegankelijkheid van alle betrekkingen voor bekwaamheid en talent is een beginsel, dat de revolutie heeft doen zegevieren. Een zeko[illegible]tal adellijke kwartieren werd vereischt om tot off[illegible] worden

benoemd. Zij, die op het voetspoor van Burke durven staande houden dat de ontwikkeling der staatsorde geleidelijk plaats had, zijn steeds in gebreke gebleven het beruchte decreet van 1784 uit dat oogpunt te rechtvaardigen. Trouwens de taak ging hun krachten te boven; een ordonnantie, die door een zoo gematigd man als Dion, die tijdgenooten had geraadpleegd, een der oorzaken wordt genoemd van den toorn, die zich in sommige standen in den aanvang der revolutie openbaarde, is een vernietigend argument tegen de stoutmoedige beweringen, dat geleidelijke ontwikkeling van de monarchie mogelijk en te verwachten was.

Doch het is niet het eenige, noch het meest afdoende. Niet de revolutie, maar het ancien régime, d. i. het absolute koningschap zelf, heeft zijn onvermogen uitgesproken om den staat uit den afgrond te redden, aan welks rand hij waggelde. Het koningschap heeft de staatshervorming niet aangevangen, maar openlijk zijn verlegenheid, zijn onbekendheid met den weg, die moest ingeslagen worden, erkend. Zonder eenigen aandrang van buiten riep het de vergadering der notabelen bijeen. Zonderlinge gerechtigheid van het lot! Geen der leden van het ancien régime kwam ten val, voordat het zijn eigen doodvonnis had geveld. De vergadering der notabelen sprak het uit, toen hare meerderheid weigerde de hand aan den wortel des kwaads te slaan en uiteenging met de verklaring, „dat zij het aan de wijsheid des konings overliet, te beslissen, welke belastingen de minste bezwaren hadden.” En de wijsheid des konings had bij hare wijsheid raad en troost gezocht! Met een brevet van onwil en onbevoegdheid, volkomen vrijwillig zichzelven toegereikt, scheidden zij van elkander. De geprivilegieerde standen abdiceerden.

Het koningschap volgde hun voorbeeld. Lodewijk riep de Etats Généraux bijeen, niet gedwongen, maar vrijwillig. De absolute koning wist geen redding en vroeg redding van hen, die het wel wisten. Dat het ophouden zijner absolute macht en van de voorrechten van adel en geestelijkheid de eerste geneesmiddelen van den kranken staat werden geacht, mocht voor de getroffenen treurig zijn, maar besliste over de deugdelijkheid van het recept niet. Indien de absolute monarchie een ander, een beter geneesmiddel gekend had, waarom had zij het dan niet gebezigd? En waarom, zoo zij zelve genezen kon, genezing van anderen gevraagd?

Ons in te denken in toestanden, die geheel voorbij gegaan zijn en zelfs in het geheugen der levenden, hoe bejaard ook, geen aanknoopingspunt achtergelaten hebben, is dubbel moeilijk, wanneer, gelijk feitelijk hier het geval is, men meent dat het kenmerkende dier vroegere orde van zaken voor goed tot het verleden behoort.

Privilege, bevoorrechting van weinigen boven velen, is de stempel, die aan het ancien régime zijn eigenaardig karakter geeft. In de oogen van het groote publiek heeft het privilege geheel opgehouden en zijn de klachten, die somwijlen nog door dezen of genen over bevoorrechting worden aangeheven, als geheel ongegrond af te wijzen.

In deze [illegible] en rustige gemoedsstemming, deze [illegible] [illegible] met het tegenwoordige, [illegible] [illegible], maar [illegible] aan de nieuwe [illegible], en veel over [illegible]. om zich rekenschap te geven van de [illegible] of [illegible] [illegible], van de [illegible] [illegible], [illegible] de [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] de [illegible] [illegible] [illegible] van den [illegible] orde, [illegible] een [illegible] der [illegible], die wij [illegible] en [illegible]

genieten, het eigendom des volks was, kan men zich ternauwernood voorstellen.

Bedreigd door een aanwas van democratische denkbeelden, waarin de thans bezittende standen een ernstig gevaar zien, vergeten zij, zoo zij het kennen, een verleden, schoon nog geen eeuw oud, toen voor hen en de hunnen een veel breeder muur van afscheiding van politieken invloed en politieke rechten was te overwinnen, dan thans de zoogenaamde vierde stand heeft te bestrijden.

Het feit bovendien, dat Parijs, de hoofdstad des lands, ook de hoofdzetel, het centrum der geweldige omkeering is geweest, heeft uit den aard der zaak de blikken bij voorkeur gekluisterd aan hetgeen daar is voorgevallen. Men wist, dat het voorbeeld der hoofdstad in het geheele land was gevolgd, en trok daaruit al te snel de conclusie, dat de revolutie meer het werk van Parijs dan van de natie was geweest.

Het nationaal karakter der beweging werd geheel miskend. Lofredenaars van den vroegeren staat van zaken hadden daarom gemakkelijk spel, wanneer zij met behulp van allerlei ondergeschikte détails, met beroep op den tegenstand, dien enkele maatregelen en regelingen der Constituante bij een deel der natie vonden, het bewijs trachtten te leveren dat een geheel andere geest *les provinces* bezielde, en deze slechts door Parijs medegesleept en tot het booze verleid waren.

Jammer intusschen voor al zulke lofredenaars, dat de mannen van het ancien régime zelven gezorgd hebben, de bewijsstukken van het tegendeel voor de nakomelingschap te bewaren. De absolute monarchie hield niet op te bestaan, voordat zij de natie, niet de hoofdstad alleen, in de gelegenheid had gesteld haar proces-verbaal tegen de

oude staatsorde op te maken en haar wenschen en eischen voor de toekomst uit te spreken. Beide vinden wij vereenigd in de *Cahiers de 1789.*

Het was een oude gewoonte, dat wanneer in vroeger dagen de Etats Généraux, door den koning opgeroepen, te zamen kwamen, ieder der drie standen verscheen met een cahier de doléances, waaruit door hen een enkel werd vervaardigd, dat aan den koning, voor 't scheiden, op plechtige wijze werd overhandigd. Het reglement van 24 Januari 1789 bleef deze traditie getrouw, toen het bepaalde, dat de representanten des volks moesten voorzien zijn „d'instructions et pouvoirs généraux et suffisants pour *proposer*, *remontrer*, *aviser et consentir* tout ce qui concerne les besoins de l'état, la réforme des abus, l'établissement d'un ordre, fixe et durable, dans toutes les parties de l'administration, la prospérité générale du royaume et le bien de tous et chacun des sujets". Heeft de regeering, die deze woorden schreef, ze misschien in minder stelligen zin bedoeld dan dien de uitdrukkingen schijnen te bevatten, men mag zeggen, dat de natie zich stipt aan de woorden heeft gehouden, en volledig aan de uitnoodiging beantwoord. De *cahiers* laten op geen enkel punt, noch van afschaffing der misbruiken, noch van nieuwe organisatie, onbevredigd. Wat de Constituante heeft tot stand gebracht, is in de cahiers van '89 reeds uitgesproken.

Men zou dan ook kunnen zeggen, dat het hoofdverschil tusschen de oude États-Généraux en die van 1789 eigenlijk hierop neerkomt. Oudtijds werd het cahier de doléances opgemaakt en aan den koning overgegeven, die ze las of niet las, maar in elk geval ter zijde legde. De États-Généraux van 1789 daarentegen, als Assemblée constituante optredende, hebben hun cahier niet overgegeven, maar zelf

het daarin gevorderde tot stand gebracht. Dit is het eigenlijke feit der revolutie: niet meer het koningschap, maar de vertegenwoordiging voerde de teugels der regeering.

De cahiers van 1789 zijn slechts gedeeltelijk uitgegeven. Zoo men het groot aantal kent, zal niemand zich daarover verwonderen. Iedere administratieve verdeeling, waarin gekozen werd, bracht het hare uit. Meerendeels liggen ze nog onuitgegeven in de Fransche archieven, provinciale en nationale. In 1789 gaf Prudhomme in drie deelen *le résumé général ou extrait des cahiers*. Van hoeveel belang ook, bevat dit werk slechts een résumé van 180 cahiers. Niettemin heeft deze verzameling tot grondslag voor de voorstelling van alle volgende historici gediend. In 1864 schonk Chassin ons in de *première partie du génie de la Révolution*, les cahiers de 1789 (2 deelen). In de breede inleiding en bijvoegselen vindt men volledig onderricht over de cahiers, het getal der uitgegevene en der niet uitgegevene.

Maar bovenal bevat zijn arbeid een hoogst belangrijken inhoud over de klachten en wenschen van de verschillende standen des rijks, die in de cahiers zijn neergelegd.

Hier heeft men de doléances der natie: haar grieven tegen den bestaanden toestand, haar eischen van hervorming. De revolutie heeft diep in den toestand der geestelijkheid ingegrepen: welnu, de geestelijkheid gaf in haar cahiers het voorbeeld met het vragen om hervorming. De onzedelijkheid van den geestelijken stand, de ophooping van prebenden, die soms door dragonderofficieren bezeten werden, wordt door haarzelve het scherpst uitgesproken en toegelicht. Geestelijkheid en derde stand stemmen volkomen overeen in de klacht over het gemis van alle publiek en civiel recht. De wetgeving — zoo lezen wij

in het cahier van de stad Parijs — is „een vormelooze hoop van Romeinsch recht en barbaarsche costumen, van reglementen en ordonnanciën, zonder verband met onze tegenwoordige zeden en zonder eenheid van beginsel, ontstaan in tijden van onwetendheid en wanorde, bestemd voor toestanden, die niet meer zijn." Er is geen strafwetboek, dat voor het land geldt. De strafvordering is hard en gestreng: op alles bijkans staat de doodstraf; de procesorde is geheim, zonder waarborg voor den beschuldigde, en afhankelijk van stand en persoon. De rechterlijke ambten zijn te koop; de rechters niet onafhankelijk, diep onkundig. De jurisdictie van de feodale heeren doet Frankrijk onder het juk van een aantal kleine despoten zuchten. De lasten drukken op het grootste deel der natie: het minderdeel leeft van de staatskas, zonder in de lasten te deelen.

Als ware het noodig het bewijs hiervan te leveren, bevatten de cahiers van den adel een aantal pretensiën, die men zich, na bijkans honderd jaar, nauwelijks kan voorstellen. „Uit liefde tot Z. M." verklaarde de adel zich bereid voortaan mede belasting te betalen; maar opdat hij niet gelijkgesteld mocht worden met den *tiers état*, moest de taille, die van hem geheven zou worden, een afzonderlijken naam dragen: la taille noble! Van de hoogte van zijn stand zag de adel neer op de andere standen des volks en bemerkte zelfs aan den vooravond der revolutie den afgrond niet, waarin hij gereed stond neer te storten.

Kenmerkender echter dan de punten van overeenstemming zijn de afzonderlijke klachten van den *tiers état*, waaruit men de denkbeelden van de provinciën, de bevolking der steden buiten Parijs en van het platteland leert kennen. Slechts enkele proeven. Het land wordt uitgemergeld door

de drukkende lasten, die adel en geestelijkheid heffen: door de rechten, de monopoliën, die zij bezitten. Het jachtrecht, het duivenrecht is uitsluitend in hun handen. Hooge renten en tienden moeten betaald worden van de opbrengst van den akker. De boer moet zijn koren laten malen op den molen zijns heeren, en betalen wat deze heeft vastgesteld, al kon hij het elders én beter én goedkooper doen geschieden. Alle middeleeuwsche traditiën leven voort: le droit du seigneur, het recht van den eersten nacht wordt afgekocht. Le silence des grenouilles in de vijvers om de adellijke kasteelen is een verplichting, die in sommige streken op de boeren rust. Wee, wie een haas of ander gedierte, dat zijn koren opeet, schiet: strenge straf is zijn deel. De derde stand van Montfort bidt ootmoediglijk: de boer moge voortaan zijn koren maaien en de producten van 't veld halen, wanneer hij wil en het noodig acht. Een maatschappelijken toestand, waarin een dergelijke vrijheid niet bestond, kunnen wij ons nauwelijks denken. Nog minder, wanneer wij het monopolie van de jacht verdedigd zien met de aanhaling van een tekst, die ergens in het Oude Testament moet voorkomen: „God heeft in uwe handen alle vee gelegd en gewild, dat gij heer daarover zoudt zijn." Wie lust heeft, kan opzoeken, waar het staat, maar de gelukkige vinder zal zeker wel toegeven, dat de schrijver van die woorden in het O. T. wel nooit heeft kunnen droomen, dat zij gebezigd zouden worden, ten einde het monopolie der hazen enz. om de veldproducten te verteren, te rechtvaardigen.

De hoofdpunten, waarover de *tiers état* het eens was, bevatten de grondslagen der tegenwoordige staatsorde. Zij vorderen: vertegenwoordiging der geheele natie, niet meer der stenden (geestelijkheid, adel, derde stand): dus stem-

ming in de vergaderingen der vertegenwoordiging, niet meer volgens de standen, maar hoofdelijk. Een constitutie, die voor het geheele land geldt: afschaffing van provinciale en locale privileges. Afschaffing van alle persoonlijke dienstbaarheid; van alle feodale rechten. Waarborgen voor veiligheid van personen en zekerheid van eigendom. Vrijheid van drukpers: vrijheid van onbelemmerde uiting van gedachten. Onschendbaarheid van het brievenvervoer. Invoering van provinciale staten, administratieve besturen onder de regeering des lands. Opheffing van alle hinderpalen, die de ontwikkeling van den landbouw, de nijverheid, de veeteelt, den korenhandel beletten. Eene opvoeding „gelijk een mensch, een christen, een Franschman" ze verlangen kan. Afschaffing van de geheime politie, van willekeurige arrestatiën, van bijzondere rechtbanken, geheime proceduren, dragonnades, enz. Toegankelijkheid van alle betrekkingen voor allen die bekwaamheid bezitten, zonder om den geloove uitgesloten of door afstamming aanbevolen te worden. Gelijkheid voor de wet van allen die onder de bescherming der wet leven. Vrijheid van elk individu, om zich zelfstandig, naar den eisch van zijn aanleg te ontwikkelen en te bekwamen tot den hoogsten rang dien hij vermag te bereiken.

Al deze zaken bezitten thans in meer of mindere mate de volken, wier politieke vooruitgang door de beginselen van 1789 wordt geleid. Zij bezitten ze en streven er naar, om ze zich steeds in hoogere mate toe te eigenen. De reeks van revolutiën der 19de eeuw vindt haar verklaring in dat voortdurend streven. En ook, waar nog het krachtigst verzet wordt geboden, wordt de bodem der oude staatsorde ondermijnd. Zelfs Rusland, het oude bolwerk van vorstelijk absolutisme, voelt de werking dezer beginselen.

Het is bij uitstek gemakkelijk voor hen, die in het rustig bezit zijn, te jammeren en te schimpen over de wilde uitbarstingen van een volk, dat opgegroeid is en leefde in een orde van zaken, waarin geen enkel dier grondslagen bestond. De moord van Jean Calas is niet gebrandmerkt en niet gewroken door het ancien régime, maar door de scherpe pen en het vernielende woord van Voltaire. Schimp op hem en allen die hem volgden; sla geloof aan de predikers, die u voorhouden, dat de strijders voor politieke en godsdienstige vrijheid ongeloovigen waren, diep schuldig jegens God en de maatschappij, die zij op het dwaalspoor hebben gebracht, maar vóórdat gij uw vernietigend eindvonnis opmaakt, één verzoek: stel u zelven eens voor, hoe gij denken en gevoelen zoudt in een maatschappelijken toestand, waarin gij geen enkelen waarborg voor de persoonlijke vrijheid bezat, die gij thans de uwe noemt. Misschien dat dan andere gedachten wakker worden en een gevoel van waardeering, een gevoel van dankbaarheid, hetwelk het oog volstrekt niet benevelt voor het verkeerde dat hun werk als aller menschen werk aankleeft, de plaats inneemt van die minachting en dien haat, waarmede men de maatschappij der 19de eeuw tracht te vervullen tegen hen, die de veroveraars van haar vrijheid zijn geweest.

Wij staan aan den aanvang van jaren, die rijker aan leerrijke herinneringen zijn dan vele der voorbijgegane. De revolutie van 1789 en haar gevolgen voor Europa zijn eene herdenking, een studie waard.

Zich rekenschap te geven van de hooge kosten, die er betaald zijn voor wat wij rustig en bijkans zonder er om te denken genieten, schenkt het groote voordeel, tot hooger waardeering te leiden.

De herinneringen uit de patriotsche woelingen kunnen tot calmantia dienen voor te overdreven verwachtingen aangaande de macht van een openbare meening of een heerschend volksvertrouwen. Dergelijke calmantia zijn in alle tijden nuttig, voor ons geslacht volstrekt niet overbodig. In dagen waarin de grondslagen van de bestaande staatsorde met toenemende heftigheid worden bestreden en als werken des duivels, vruchten des ongeloofs afgeschilderd, is een vaste waakzaamheid een der eerste plichten van een volk. Het sirenengezang van hen, die kunst en aesthetische ontwikkeling als het hoogste voorstellen, wat een volk kan bereiken, dient slechts om de oogen af te trekken en te benevelen voor het gevaar, dat haar hoogste goederen bedreigt. De kinderen hebben nog altijd dezelfde vijanden te duchten, die hunne vaderen hebben overwonnen. Nog altijd zijn de lusten groot en de wegen vele en de voorwendselen onuitputtelijk, waaronder stand of individu de opbrengsten der natie poogt te vermeesteren. Het is in de historie geen zeldzaam verschijnsel, dat volken, die in het kalm en naïef geloof voortleefden, dat zij in het ongestoord bezit waren van rechten, waarop zij prijs stellen, op eenmaal ontdekten, dat zij feitelijk reeds lang geschonden waren en in de praktijk een geheel andere orde van zaken was tot stand gekomen dan zij wenschten. Bij de zwakheid van den *public spirit*, die bij ons volk bestaat, is een dergelijke minder aangename ervaring volstrekt niet onmogelijk. Een ontwaken uit een zoodanige bedwelmende gerustheid moge ontwijfelbaar zijn, het herwinnen van het verloren terrein kost te veel menschengeluk, dan dat het gevoel van verantwoordelijkheid niet weerhouden moet van de gevaarlijke proefneming, hoever men wel zal wagen te gaan! Voor hen, die in zaken zijn, die in de

beslommeringen des dagelijkschen levens hun geestkracht en tijd en lust verbruiken, is het een onmisbare behoefte van tijd tot tijd in een andere sfeer van gedachten te worden verplaatst. De koopman, de handelaar, die de vervulling van een deel der materieele behoeften van een volk tot zijn levenstaak heeft, loopt gevaar andere stroomen dan die van den wereldhandel uit het oog te verliezen. Het is de tijd van korte boeken, is indertijd gezegd. Het bezig leven sleept mede en rooft dikwerf zoowel lust als tijd, om zich met meer dan de alledaagsche belangen bezig te houden. Toch mag geen enkele generatie ondergaan in bloot materieele overwegingen. Boven de routine en de stoffelijke eischen des levens gelden de eischen van intellectueele en politieke ontwikkeling. Het mag niemand onverschillig zijn, welke beginselen in Staat of Kerk worden gehuldigd of beleden. In den strijd der worstelende meeningen wordt de overtuiging geboren, die straks de heerschende is en het lot der individuen, zij het ook buiten hun weten, bepaalt.

Het streven der journalistiek in de laatste dertig jaar, om, door bespreking ook van andere onderwerpen dan de gebeurtenissen van den dag, aan die intellectueele behoefte te gemoet te komen, vindt daarin zijn rechtvaardiging. Ook deze beschouwingen maken geen hoogere aanspraak. *Voyages en zigzag* op het terrein der historie, stelden zij zich geen hooger doel dan om tot nadenken en zelfstandig onderzoek op te wekken. Overeenstemming van inzicht kan slechts de vrucht zijn van gelijk onderzoek, gelijken aanleg en gelijke levensopvatting. Doch ook waar deze gemist wordt, kan gelijke warmte van belangstelling bestaan. Zoo een volk niet blindelings wil gevoerd worden, waarheen het niet wil, behoort het voor de moeite van onderzoek en voor den pijnigenden drang van eene zelfstandige overtuiging niet terug te schrikken.

II

UIT DE DAGEN DER RESTAURATIE.

UIT DE DAGEN DER RESTAURATIE.

Mémoires et relations politiques du Baron de Vitrolles, publiés selon le voeu de l'auteur, par Eugène Forgues. I. II. Paris 1884.

De baron de Vitrolles is geen onbekende figuur. Wie geen vreemdeling is in de jaren 1815—1830, heeft hem waargenomen. Hij staat niet op den voorgrond van het tooneel, maar gluurt telkenmale om den hoek. Hij is, zooals hij zich zelf noemt, „une espèce de spectre, remuant de grands bras, derrière une toile dont on voyait les mouvements, les plis et les ondulations."

't Is inderdaad zijn schuld niet, zoo het daarbij gebleven is. Hij is steeds bereid geweest meer te zijn. Men heeft ministeriën geformeerd en hem buitengesloten. Zelfs toen de Martignac aftrad en men een man, een staatsman noodig had, een koel en energiek hoofd van het nieuwe kabinet, stelde men zich met een ledepop, een mijnheer Jules de Polignac tevreden. Een onbeduidende diplomatieke betrekking in Italië — onbeduidend voor een man van zijn gewicht — was alles wat de Vitrolles aan de gunst der Bourbons had te danken, die aan hem de kroon van Frankrijk dankten. Ja nog iets: ter elfder ure, aan den

vooravond der revolutie van 1830, werd hij met een pairschap beschonken: schamel legaat van het legitieme koningschap!

't Is inderdaad ergerlijk, als wij mijnheer Eugène Forgues zullen gelooven. De restauratie heeft in de Vitrolles zijn redder afgewezen. Zoo zij èn zelve hem niet had afgewezen èn hem gesteund had tegenover de jaloezie van de hofkliek en de vijandschap zijner tegenstanders, zij zou, om zoo te zeggen, nog staan. 1830 en 1848 zouden geen beteekenis hebben.

In hem toch vond Frankrijk alles wat het noodig had. „En 1814" — laat ik den politicus Eugène Forgues het woord mogen geven — „le légitimiste utile, pour ainsi parler, ne devait pas avoir plus de quarante ans, seul âge qui lui permit d'avoir traversé la Révolution sans en être effrayé et l'Empire sans en être corrompu. Il lui fallait d'ailleurs assez de jeunesse pour qu'il pût avoir un peu d'enthousiasme. Il devait être gentilhomme, sans pourtant qu'il lui fût nécessaire de porter un trop grand nom. L'ancienne noblesse, décimée par vingt-cinq années d'exil et de luttes, n'était plus que l'ombre d'elle-même: il fallait prendre au second rang de quoi combler les vides du premier, de quoi gouverner sans choquer l'amour-propre de l'aristocratie, et sans diminuer le prestige du pouvoir. Il devait en outre être nouveau en politique et n'avoir dans son passé aucune attache trop lourde, aucun serment trop léger. Pour édifier une oeuvre de rénovation il fallait des hommes, sans réminiscences. Il devait être doué d'une énergie exceptionnelle et pouvoir déployer une vigueur dont les princes ne se vantaient pas. Il devait avoir enfin l'esprit prompt à se plier à des emplois divers et une intelligence assez universelle pour pouvoir, le cas

échéant, commander à des troupes, parler à une assemblée délibérante, diriger une administration compliquée, ou conduire une intrigue à la cour. Joignez à ces hautes facultés les qualités de finesse et de tenue que Napoléon dédaignait trop, ces qualités qui font l'honnête homme et l'homme d'esprit, la correction dans l'attitude, la discrétion dans le sourire, l'ironie facile qui fait craindre, le scepticisme aimable qui empêche d'être pris pour dupe, et l'on aura le résumé du ministre comme il en manquait à la Restauration."

Deze kurieuse schets van den ideaal-minister, dien de Bourbons bij hun terugkeer behoefden, is geen product der fantasie. Het is nog veel minder de slotsom van een streng historisch onderzoek naar de behoeften van Frankrijk bij den val van het eerste keizerrijk. Het is doodeenvoudig een kopie naar 't leven. Het model heet de Vitrolles.

De uitgever dezer Mémoires heeft herhaaldelijk over den schrijver der Mémoires het woord gevoerd. Bij de uitgave van de *Correspondance de Lamennais* *, in 1859, bij de mededeeling in 1882, van diens *lettres inédites* †, en misschien nog wel meermalen heeft Forgues hetzelfde onderwerp, gewoonlijk in dezelfde termen, behandeld. De Vitrolles is in zijn oogen een miskend politiek genie, dat slechts tot schade van Frankrijk en van de Bourbons zelven door hen met ondankbaarheid is bejegend. Een edelman van de zeldzame beschaving en de fijne vormen, zooals men alleen in het salonleven van het ancien régime verkreeg, die aan zijn breede studiën — hij heeft zelfs

---

* *Oeuvres posthumes de F. Lamennais.* I. II. Correspondance. 2 tom. Paris, Paulin, 1859.

† *Lamennais et sa correspondance. Lettres inédites à M. de Vitrolles* in *La Nouvelle Revue* 1882.

Kant gelezen — en aan het verblijf in den vreemde, twee zeldzame vruchten der emigratie, rijke menschenkennis en diep staatkundig inzicht dankte, scheen de Vitrolles door den loop der gebeurtenissen en zijne groote diensten, in 1814 aan de Bourbons bewezen, als vanzelf de aangewezen persoon om als raadsman der terugkeerende dynastie op te treden. De zwakheid der vorstelijke personen en de intriges van jaloersche middelmatigheden hebben hem de schitterende loopbaan doen missen, waarop èn zijn groote talenten èn zijn bewezen diensten hem aanspraak gaven. Terwijl hij vijftien jaar lang door zwakke vrienden en intrigeerende vijanden op den achtergrond geschoven en tot machteloosheid gedoemd werd, was zijn naam niettemin het symbool der reactie, en werd hij aansprakelijk gesteld voor staatkundige handelingen, die bij niemand op minder goedkeuring mochten hopen dan bij hem.

Dit is in korte woorden de thesis, door Eugène Forgues ontwikkeld; en dit ook is de thesis, die de Vitrolles in zijn Mémoires voortdurend zoekt te bewijzen.

De vraag, of dat bewijs geleverd is, zal ik niet pogen te beantwoorden. Van de Mémoires van de Vitrolles zijn nog slechts twee deelen verschenen, en zij loopen niet verder dan tot 1815. Hij stierf in 1854. Doch ook al zette hij zijn verhaal niet na de Julirevolutie — het einde van zijn politieke loopbaan — voort, dan nog staan wij pas aan het begin van het eigenlijk restauratietijdperk. Wij moeten dus, om een eindoordeel op te maken, geduldig wachten. Wij doen het in de stille hoop, dat met de belangrijkheid der te behandelen onderwerpen zijn breedsprakigheid en breedvoerigheid liever dalen dan stijgen. Doch ik mag niet ontveinzen, dat mijn vrees voor het tegendeel groot is.

De Vitrolles hoort zich gaarne spreken; en de glimlach van genadige waardeering, om het woord "van voorname minachting" niet te gebruiken, die zich om zijne lippen krult, waar van anderen sprake is, verklaart ons, waarom hij ons zoo breedvoerig zijn eigen woorden en redevoeringen mededeelt. Hij is wel zoo goed, het nageslacht te willen voorlichten omtrent hetgeen hij gedacht en gesproken heeft. Aangaande anderen geeft hij dikwerf beschouwingen en mededeelingen, waarin misschien veel waars is, maar zijn eigen persoon is toch in zijn oogen de meest belangwekkende figuur. Indien hij voortgaat als in deze deelen, ik vrees, dat hij bij zijn lezers langzamerhand de gedachte opwekt: och, zwijg een weinig over u zelf, en vertel ons wat belangrijkers van anderen.

Indien *le haut baron* in het schimmenrijk deze stille verzuchting hoorde, zou hij bij kalm nadenken moeten erkennen, dat het in zijn eigen belang was, zoo hij er aan voldeed. Want ronduit gesproken, er leeft geen sterveling meer, wien het belang inboezemt, of de baron de Vitrolles een miskend genie was en is, of niet. Er is niemand ter wereld, wien het iets schelen kan, of de dynastie der Bourbons dankbaar of ondankbaar jegens hem is geweest: of zij behouden ware gebleven door zich aan hem toe te vertrouwen of niet.

Dit is nu eenmaal het fatum, dat op niet-slagen rust. Als Karel II Clarendon laat vallen, kan het nageslacht sympathie gevoelen voor den man, die zooveel voor de dynastie en Engeland had gedaan; het kan, lettende op de gedragslijn, die zijn opvolgers den Engelschen vorst deden volgen en het lot, dat zij aan Engeland bereidden, het betreuren, dat de eerste staatsman niet ook in de volgende jaren zijn meester heeft ter zijde gestaan. Maar

de baron, later graaf de Vitrolles, heeft in geen enkel oogenblik van zijn leven getoond zulk een hooge plaats onder de politieke mannen des tijds in te nemen, dat men zijn ter zijde laten door de Bourbons als een staatkundigen misslag kan bejammeren. Wie ons niets anders te zeggen heeft, dan dat hij zoo groot zou geweest zijn, ware hij maar niet zoo klein geweest, kan wellicht een kort oogenblik onze nieuwsgierigheid wekken, maar onze belangstelling kan hij niet behouden.

Het recht van beroep op de nakomelingschap komt volkomen aan hen toe, die iets geweest zijn. Indien Herostratus een memorie had nagelaten, om te bewijzen, dat hij voor de hem toegeschreven daad zeer gewichtige gronden, van welken aard ook, had gehad, dan zou men de bevoegdheid ertoe hem niet kunnen ontzeggen. Maar als mijn buurman goedvindt in dezen oogenblik mémoires te schrijven, om aan het nageslacht te betoogen, dat niet Heemskerk, maar hij in 1884 minister van binnenlandsche zaken in Nederland had moeten zijn, dan loopt hij gevaar uitgelachen te worden.

Zonder twijfel gaat de vergelijking met den baron de Vitrolles niet volkomen op, maar toch geldt ze in de hoofdzaak. De Vitrolles is er, ondanks zijn leven aan het hof, zijn uitgebreide relatiën, zijn persoonlijke vriendschap met Karel X, niet in geslaagd een enkelen der tijdgenooten te overtuigen, dat hij in eenig politiek oogenblik „the right man in the right place" was. Niemand, dan hij zelf, heeft de rechtmatigheid van zijne aanspraken ooit erkend. Zelfs geen tegenstander, voorzoover mij bekend, heeft ooit beweerd, dat de partij, waartoe hij gerekend werd, ondankbaar jegens hem was en hem miskende. En nu komen, veertig jaar na zijn dood, èn hij zelf èn zijn

protégé Forgues ons vertellen, dat de Restauratie alleen schipbreuk heeft geleden, omdat zij dit genie heeft voorbijgegaan. Zelfs, indien het zonneklaar bewezen was of bewezen kon worden, voor wie of voor wat zou het waarde hebben? Wat eenmaal geschied is, kan niet ongedaan worden gemaakt. De dooden in de eerste plaats behooren het voorbeeld van berusting te geven.

De baron de Vitrolles heeft met dit boek voor een niet klein deel de reden van zijn niet-slagen blootgelegd. Het was zijn bedoeling niet, maar het is de vrucht er van. Wij begrijpen dat een man, die zoozeer van eigen grootheid overtuigd was, slechts ongeloof in zijn omgeving heeft gewekt. Hij moge zoo fijn beschaafde vormen hebben gehad, als Eugène Forgues en wie ook maar wil; een zoo aangenaam causeur zijn geweest als de salons der 18de eeuw maar weten aan te wijzen; een rijkdom van lofwaardige eigenschappen, kennis, persoonlijken moed, slimheid enz. tot zijn aanbeveling hebben gehad — dat alles is overschaduwd door die alles overheerschende eigenschap, die uit elke bladzijde van zijn Mémoires spreekt: grenzenlooze ingenomenheid met zichzelf. Men legge de Mémoires van Guizot eens naast deze, om het verschil te zien tusschen een man van waarachtige beteekenis en een hoogmoedigen zwetser. „Qui voudra se servir de moi, selon moi, qu'il me donne des affaires où il fasse besoing de vigueur et de liberté, qui aient une conduite droit et courte et encore hasardeuses, j'y pourrai quelque chose: s'il la faut longue, subtile, laborieuse, artificielle ou tortue, il fera mieux de s'adresser a quelqu' autre."

Deze woorden van Montaigne schreef de Vitrolles als motto boven zijn Préface. De uitgever zou deze Mémoires juist hebben gekarakteriseerd, indien hij als motto de

woorden er boven had gesteld, waarin Guizot indertijd de Vitrolles teekende: „un homme d'esprit et de courage, ambitieux, remuant, adroit et mécontent pour son propre compte comme pour son parti."

De grond, waarop de Vitrolles bouwt, is zijn verdienste in 1814. Feitelijk danken de Bourbons aan hem de kroon, want hij is het, die de geallieerden heeft bewogen om de onderhandelingen met Napoleon te Chatillon gevoerd, af te breken en rechtstreeks op Parijs aan te rukken. Zonder hem ware dit niet geschied. Dit is der vele woorden korte zin.

Die tocht naar Chatillon is voor de tijdgenooten volstrekt geen geheim gebleven. De ministers der geallieerden maken, voorzoover ik mij herinner, geen melding van den Franschen bezoeker, die hen kwam overhalen tot iets, dat reeds bijna vaststond, voordat hij tot hen kwam. Niettemin is het volkomen natuurlijk, dat voor de Vitrolles dit eerste politiek optreden onvergetelijk is geweest. Hij moest het onthouden om velerlei redenen. Hij had een tal van staatslieden leeren kennen, die in de politiek van den dag de eerste rol speelden, Stadion, Metternich, Castlereagh, Hardenberg, enz. Die tocht had hem den toegang geopend tot den graaf d'Artois en was de eerste aanleiding tot zijn vriendschap met den lateren Karel X. Zulke souvenirs vergeet men niet. De onbekende conseiller général des Basses Alpes werd door zijne reizen in het voorjaar van 1814 een man van eenige beteekenis, die voortaan tot den hofkring behoorde en invloed, zij het ook minder dan hij zelf wenschte, uitoefende. Ter wille van de plaats, die de persoon er door had verworven, werd door de Franschen aan zijn reizen hooger gewicht toegekend dan anders het geval zou geweest zijn. De Vitrolles zelf zorgde er bovendien voor, dat hij niet vergeten werd. Er is geen de

minste twijfel aan, dat de Vaulabelle mondelinge inlichtingen van hem heeft ontvangen: de meer of min vriendschappelijke verhouding, die er tusschen hen bestond, en de uitdrukkingen, in de *Histoire des deux Restaurations* voorkomende, bewijzen het *. In 1847 schreef de Vitrolles het eerste stuk zijner Mémoires, en behalve Karel X hebben anderen ze bij zijn leven gelezen. Thiers heeft ze voor zijn *Consulat et l'Empire* gebruikt. De uitgever Eugène Forgues wist dan ook in zijn geest te handelen, toen hij aan Duvergier de Hauranne het gebruik voor zijn *Histoire du Gouvernement parlementaire en France* † vergunde. En hij zelf en zijn uitgever hebben dus al het mogelijke gedaan, dat deze pièces de résistance niet bloot volgens de voorstellingen van de Pradt, den eerste, meen ik, die hem noemt, maar naar zijn eigen nauwkeurige aanteekeningen aan het nageslacht bekend zouden zijn. Zij, die aan hem voorlichting dankten, gewaagden met welwillendheid van den man, die hen had geholpen. Zoo groeide zijn reputatie en zijn beteekenis.

Dit alles is zeer natuurlijk, maar het komt den Mémoires niet ten goede. Wanneer wij hier eenige honderden bladzijden moeten doorworstelen, vol van woorden en daden van de Vitrolles, die in hoofdzaak bekend zijn en waarvan wij weten, dat zij volstrekt het gewicht niet hebben, dat de schrijver er aan toekent, dan valt de armoede aan wezenlijk belangrijke zaken te scherper in 't oog. Er is niets in zijn verhalen omtrent Metternich, Castlereagh of een der vele staatslieden, met wie hij in aanraking komt, dat ons de fijnheid van opmerking, die hem wordt toege-

* Tome I, 271, 283, 341, etc. Cf *Oeuvres posthumes de Lamennais I.*
† II 59.

schreven, te bewonderen geeft. Daarentegen kost het moeite zich rekenschap te geven, hoe iemand, die ruim dertig jaar na de gebeurtenissen de laatste hand aan dezen arbeid legt, die dus ruim den tijd heeft gehad om te kalmeeren, zijn leven in het ware licht te zien en zijn eigen beteekenis tot de juiste afmetingen te herleiden, hoe zoo iemand allerlei dingen kan laten staan, die in de opgewondenheid van het eerste oogenblik neergeschreven en verklaarbaar, bij eenige de minste zelfcritiek al jaren te voren zouden geschrapt zijn. Een enkel proefje. Verhalende hoe hij te Troyes den Oostenrijkschen minister Stadion verliet, die hem gedurende drie dagen eenige malen ontvangen en druk met hem gepraat had, schrijft hij: „nous savions plus l'un de l'autre que beaucoup d'amis intimes: et je l'avais mieux apprécié dans ces trois jours que je n'aurais pu le faire pendant des années dans le cours ordinaire de la vie". Hoe kon een politiek man, die aanspraak maakte op menschenkennis, zulk een jongensinbeelding nog in 1847 voor goede munt uitgeven?

Onder de Republiek, in de laatste jaren der 18de eeuw, had Provence met een kring van royalisten, te Parijs gevestigd, betrekkingen onderhouden, om van den stand van zaken en den loop der gebeurtenissen onderricht te blijven. Ook Artois had zijne aanhangers, die met hem in correspondentie waren. Tusschen deze twee groepen van royalisten bestond weinig overeenstemming. Terwijl de eersten steunden op de rechtvaardigheid hunner zaak en volstrekt ongenegen waren om door eenig gewelddadig ingrijpen de gevluchte prinsen en zichzelven in gevaar te brengen, waren de laatsten de ziel van allerlei samenzweringen. Nadat Napoleon zich tot keizer had verheven, gelastte Provence, ofschoon hij de inzichten van d'Artois niet

deelde, ter wille van de samenwerking der groepen, de ineensmelting der verschillende comités. Maar zijn aanhangers weigerden de vereeniging. Royer Collard en de zijnen wilden niets te maken hebben met de agenten van Monsieur, die zij afschilderden als „des intriguants en discorde, étrangers à la grande scène des affaires, sans considération personelle et sans capacité, et dont la correspondance mensongère ne pouvait servir qu'à entretenir des illusions déplorables."

Tot welke der groepen de Vitrolles heeft behoord, is in 't minst niet twijfelachtig. Al gewaagde hij niet uitsluitend van Artois, dan zou er nog veel zijn, dat het duidelijk maakt. De minachtende wijze, waarop hij zich aanmatigt van Royer Collard te spreken; de zorg, die hij draagt, dat deze vroegere correspondent van Lodewijk XVIII niet op den voorgrond treedt; en de weigering, die hij, de Vitrolles, in 1813 bij de royalisten te Parijs vond, om hem in zijne plannen bij te staan, geven grond om aan te nemen, dat er tusschen de aanhangers der twee Bourbonsche broeders en inzonderheid ook met hem in 1813 en 14 meer is voorgevallen, dan hij goedvindt te vertellen. Door hen afgewezen, zocht hij elders hulp, bij Talleyrand. Met het oog op de beschuldiging van intrigeeren, die van alle kanten tegen hem wordt ingebracht, is het zeker niet onaardig, eens van hem te vernemen, waarom hij onder de dienaren des keizers den steun zocht, die hem werd geweigerd. „C'est une vérité" — zoo leert hij ons — „qu'un gouvernement, un parti, une institution quelconque ne périssent jamais par les attaques de ceux qui sont en dehors, mais par la défection de ceux qu'ils comptent dans leur sein. Luther n'aurait jamais réussi à fonder la grande secte, s'il n'eût été catholique et moine. La Révolution

française n'aurait jamais pu se développer, si l'ébranlement n'eût été donné par un prince du sang et par de grands seigneurs qui reniaient le principe de leur existence. Enfin, en d'autres termes, un pouvoir ne périt que par la trahison des siens, et, pour ainsi dire, par le suicide." Van kieskeurigheid in de keus der middelen getuigt een dergelijke beschouwing niet. De hulp van verraders zocht hij op, toen de Parijsche royalisten weigerden hem te steunen. Door Dalberg, den vertrouwde van Talleyrand, poogde hij den laatste voor zich en zijn plannen te winnen.

De sluwe diplomaat hoorde zijn politieke beschouwingen, bij monde van Dalberg hem overgebracht, aan, wierp hem van tijd tot tijd een ontevreden uitdrukking over Napoleon als een lokaas toe en eindigde met hem te gebruiken, zonder hem de eer aan te doen van hem te ontvangen. Maar de Vitrolles, die bij zijn komst te Parijs geen ander plan had dan Artois op te zoeken en alleen op Talleyrand's raad of wenk of bevel — men kieze, wat men wil — naar Chatillon vertrok, om den geallieerden de stemming te Parijs te berichten, wist van Talleyrand's naam een uitnemend gebruik te maken. Al had de prins van Beneventum geen letter schrifts hem toevertrouwd, Dalberg, diens intimus, had het wel gedaan. De Vitrolles kon dus gerustelijk Talleyrand als zijn zender noemen, en door dien naam zich den toegang verschaffen tot personen en kringen, die anders zonder twijfel voor hem niet toegankelijk zouden geweest zijn. Dat Talleyrand niettemin in deze bladen niet dan met zwarte kleuren wordt geteekend en al het mogelijke kwaad van hem wordt verteld, spreekt wel vanzelf. Trouwens, hij deelt dit zoowat met iedereen, die, groot of klein, de Vitrolles in den weg staat om zijn grootheid te doen uitkomen.

Toen de onderhandelingen te Chatillon waren afgebroken, kreeg de Vitrolles van Metternich, die o! zoozeer op zijn gezelschap gesteld was, permissie om Artois op te zoeken. Hij zou hem de declaratie der geallieerden, na Chatillon uitgevaardigd, mededeelen en een briefje van den Oostenrijkschen kanselier overhandigen. Bij de familiariteit, die er spoedig tusschen hem en Artois ontstond, is het vreemd, dat hij van Metternich's briefje niet anders weet te vertellen, dan dat het niet heel duidelijk was, maar in 't algemeen te kennen gaf, dat er een omkeer in de gezindheid der verbondenen was gekomen. Mij dunkt, Artois, die hem zijn geloofsbrieven als luitenant-generaal zijns broeders liet lezen, zal hem dat briefje van Metternich ook wel hebben laten lezen. Namelijk, indien het bestaan heeft.

Te Nancy vond hij Artois. De eerste blik, dien hij op den prins mocht slaan, vertoont dezen in zijn vollen grootheid: „il parlait à quelques bonnes soeurs de la charité, premiers et dignes courtisans d'un Bourbon." Hoe de Vitrolles ontvangen werd, kan men begrijpen. Terwijl Artois, ontmoedigd door de koelheid, waarmede hij door bevolking en geallieerden op Franschen bodem was ontvangen, of, juister gezegd, niet was ontvangen, er reeds aan dacht, om te vertrekken, bracht deze bode hem de eerste bemoedigende berichten. Er kwam eindelijk licht in de duisternis. Tot dusver door de geallieerden eenvoudig geïgnoreerd, zag hij zich thans door een vertrouweling van Talleyrand, Metternich, Alexander, Stadion, enz. opgezocht. „Non, mon ami, ce n'est pas vous qui avez fait cela, c'est la Providence qui vous envoye."

De verrukking aan de zijde van de Vitrolles was niet minder groot. „Je venais de voir et pour ainsi dire de

tocher" — Artois had hem een hand gegeven — „ce qu'il y avait pour moi de plus grand sur la terre, l'héritier de tant de rois, le frère du martyr couronné, le successeur au trône de France: il n'avait été jusque-là pour moi qu'un être idéal environné du cortége des rois ses ancêtres, de leur puissance, de leurs grandes actions, de leurs vertus, une illustre victime de cette Révolution que j'avais détestée sous toutes ses formes."

Wanneer de troonopvolger, de jongere broeder reeds tot zulk een verrukking stemt, tot welk een geestdrift zal deze oprechte dienaar der Bourbons dan niet stijgen, waar het den ouderen broeder, den legitiemen koning van Frankrijk geldt! Zoo zou men meenen en — dwalen.

Over hem wordt natuurlijk veel tusschen Artois en de Vitrolles gesproken. Maar het is blijkbaar niet op die wijze, dat de laatste in vervoering raakt. Artois sprak met eenige terughouding over den koning, schoon „de la supériorité de son esprit avec déférence." Dat ontbrak er ook waarachtig maar aan, dat deze Artois, alias Karel X, de schouders ophaalde over het verstand van Provence (Lodewijk XVIII), die, wat ook tegen hem gelde, zijn broeder in intelligentie wel maken en breken kon! Ook wat de vorstelijke digniteit aanging, had Artois en dus mede de Vitrolles niets aan te merken. Lodewijk was, ook naar het oordeel van onzen schrijver, een echte Bourbon. „Il régnait à Hartwell dans cette asile du Roi exilé une atmosphère de grandeur que personne n'aurait pu se donner. Il y paraissait environné du souvenir des trente rois, ses ancêtres, qui avaient régné pendant neuf siècles sur le premier trône du monde. Les grandeurs passées semblaient l'élever au dessus de l'abaissement actuel de sa fortune, et il en conservait toute la dignité. On la

retrouvait dans touts les actes qui émanaient de lui, dans ses réponses aux insidieuses propositions de Bonâparte, dans ses rapports difficiles avec l'empereur Paul de Russie. Il se relevait devant ce qui aurait humilié tout autre et opposait aux coups du sort les plus cruels, les plus inattendus, une courageuse patience, une inaltérable sérénité. La pauvreté même ne lui avait pas appris à connaitre la valeur de l'argent. Le sentiment de sa propre grandeur ne le quittait jamais. C'etait dans son sang: il ne le démentait en aucune occasion."

Men voelt, de woorden klinken als een lofspraak, maar de ingenomenheid wordt gemist. De venijnige inkleeding van Lodewijk's breedheid met geld bewijst, dat er iets hapert. De sleutel is elders neergelegd. Onder de rhetorische bloemen en hoogklinkende phrasen schuilt de adder. „Il portait dans son coeur royal la dignité des sentiments et toute la majesté de sa race. La noblesse des pensées lui était aussi naturelle que celle du sang qui coulait dans ses veines, et toutes les fois qu'il avait à prendre une détermination, il se grandissait de toute la hauteur de tant de rois qu'il représentait". Wat deze holle phrase bedoelt, blijkt uit hetgeen onmiddellijk volgt. „Dans l'habitude de sa vie d'exilé, il aimait assez le rôle et l'apparence de la royauté; des capitaines des gardes, des premiers gentilhommes de la chambre prenaient leur service tour à tour; le duc de Duras partait quelquefois de Paris pour faire son année. Enfin, il avait un favori."

Een gunsteling had Lodewijk — ziedaar de grief. Een gunsteling, dien hij handhaaft tegen allen. M. de Blacas wordt door Lodewijk XVIII tegen zijn broeder en diens zonen gehandhaafd. Inde irae. De Blacas stookt Lodewijk op, zegt de Vitrolles, tegen zijn broeder, „qui l'avait toujours

surpassé par les agréments de sa personne et ses succès du monde." Onze memoiren-schrijver was nog jong, zoo jong, dat hij nog in de lange kleeren stak, toen Artois reeds bloeide, maar de historie geeft hem hier gelijk. De jongste broeder van Lodewijk XVI was in zijn jeugd zeer bekend bij de Parijsche schoonheden en de dames du demi-monde. Provence had andere liefhebberijen en ondermijnde liever Lodewijk XVI en Maria Antoinette. Van dit laatste weet de Vitrolles niets af, ten minste hij gewaagt er niet van. Artois is zijn held, en in zijn oogen is het ongehoord, dat iemand, die steeds bekend was om de "agréments de sa personne et ses succès du monde," achter moest staan bij een Provence. Dit was ook in de ballingschap het geval. Artois, die na 1789 voor eigen rekening de rol van pretendent had waargenomen, kon het met den broeder ook in Engeland niet vinden. De Blacas had hiervan partij getrokken. Hij stookte den ouderen broeder tegen den jongeren op. Artois en zijn zonen vergolden de "intriges" van den gunsteling met "insultes", "qu'on ressent d'autant plus qu'il est impossible de les qualifier et de s'en plaindre, parce qu'elles n'ont point de corps." De koning, die d'Artois van jongs af kende en zijn rol na 1789, handhaafde de Blacas. Iedere lompheid, zijn gunsteling aangedaan, vergoedde hij door een gunstbetoon. "Ik zal hem zoo hoog verheffen, dat men hem niet meer zal durven aanvallen," riep hij uit en hij maakte de Blacas grand-maitre de la Garde-Robe. Voor een legitimist, als de Vitrolles, die in den Bourbon den wettigen koning van Frankrijk, krachtens recht van erfenis, erkent, moest die koninklijke beslissing heilig en onschendbaar zijn. Integendeel, zij is hem een voorwerp van spot: "quelle confiance dans sa royauté, de croire qu'il faisait quelque

chose en nommant à Hartwell un grand officier de sa maison."

De Vitrolles is partijganger van Artois. Uit dit oogpunt kunnen zijn Mémoires, als zij eens tot de eigenlijke restauratieperiode zijn genaderd, belangrijke gegevens verschaffen. Maar zijne persoonlijke grieven, ook tegen Artois, die hem even weinig als Lodewijk XVIII heeft gebruikt, schoon hij op vriendschappelijken voet met hem bleef verkeeren, zullen ook hier zijn verhalen beheerschen. In welken geest zijn oordeel zal uitvallen over de personen, tot den staatsdienst geroepen, waar men hem ter zijde liet, behoeven wij niet te vragen. Zijn geesteskind, aan wien hij de uitgaven zijner Mémoires vertrouwde, bereidt ons op hetgeen wij vernemen zullen voor, waar hij de Montesquieu "incapable", Drambray en Barbé de Marbois "têtes de bois", Decazes "un intriguant obséquieux": allen "esprits étroits et mesquins, plus préoccupés des mots que des choses, dénués d'énergie et d'activité": den financier Louis "un bon commis d'administration", en de Polignac "un mannequin" heet. Deze karakteristieken zijn het resultaat van de Vitrolles' onderricht bij monde en in geschrifte.

Keeren wij naar Nancy terug.

Toen de eerste verrukking bedaard was, begon de Vitrolles belang te stellen in de vraag, welke instellingen de Restauratie aan Frankrijk zou geven. Hem docht, de Bourbons hadden den tijd gehad zich rekenschap te geven, in welke vormen zij het geluk van Frankrijk wilden verzekeren. Hij voor zich had een soort van programma: het oude met het nieuwe verbinden. De instelling van Provinciale Staten, zooals zij in de pays d'état hadden bestaan, scheen hem een der hoofdpunten toe. Maar 't

bleek dat te Hartwell geen politieke gedragslijn was vastgesteld. Artois was naar Frankrijk gekomen, met het denkbeeld, in het leger der geallieerden te strijden. Zelfs toen de Vitrolles hem de gunstige berichten bracht, liet hij dit denkbeeld nog niet los: en in zijne brieven aan de Russische en Oostenrijksche keizers vroeg hij niets anders, dan om deel te mogen nemen aan den krijg. „Monsieur pouvait être roi" — klaagt de Vitrolles — „et il demandait encore à être soldat."

Er waren niettemin eenige punten, die nog in Engeland waren besproken. Een der belangrijkste was dat der gepoederde haren. „Les princes ses fils" — deelde Artois aan de Vitrolles mede — „l'avaient supplié de conserver les cheveux coupés, et quoiqu'il pût arriver, de ne pas reprendre la poudre. Dit was dan ook bepaald."

Wie — vraagt onze staatsman, aan het einde zijns levens — wie had kunnen denken, dat zulk een kleine inschikkelijkheid zulke ernstige gevolgen kon hebben?

Men zal zoo spoedig niet begrijpen, wat die ernstige gevolgen zijn geweest. Zij hebben, zegt de Vitrolles, aan het leger de eenige grief tegen de Restauratie verschaft, die rechtmatig was. Want: „les cheveux coupés et sans poudre ont interdit à la cour l'usage des habits habillés!" Waar deze ontbraken, nam men tot uniformen de toevlucht: hooge staatsambtenaren konden geen luitenantsuniform dragen, maar werden kolonel, generaal enz. Zij kregen den rang en trokken de bezoldiging. Dit verbitterde de generaals van het keizerrijk en vandaar de afval der militairen in de Honderd dagen.

Wat de wereld aan kleinigheden hangt: het gemis van haarpoeder heeft de Bourbons in 1815 weggeblazen.

Dit was intusschen in 1814 niet te voorzien: de doling

was te goeder trouw. Had men het kunnen voorzien, de zaak ware te herstellen geweest en het land met kleine moeite tegen militaire ontrouw beveiligd. Doch er waren andere, ook ernstige zaken, die niet door goeden wille te verbeteren waren. De koning was soms podagreus, vertelde Artois: „quelquefois au point de ne pouvoir marcher." Kan men zich den verpletterenden indruk van dit bericht op de Vitrolles voorstellen? „Mon étonnement fut tel que je ne pus en cacher l'expression. Je me levai et je reculai de deux pas. — Comment, dis-je avec trop de vivacité, le Roi ne peut pas marcher?... mais, au moins, il peut monter à cheval? — Pas du tout, me répondit le prince. — Eh, mon Dieu, m'écriai-je, qu'allons nous devenir? Et après un moment de silence, je repris: Eh bien, nous monterons à cheval pour lui!"

Wie zich niet kan voorstellen, met welk een zelfvoldoening deze staatsman in 1847 op dit oogenblik vol zelfverloochening en dynastieke trouw heeft teruggezien, gevoelt de diepte niet van dit staatsmansbesluit: „nous monterons à cheval pour lui."

Artois gevoelde het blijkbaar wel. Hij schonk aan de Vitrolles zijn volle vertrouwen en keuvelde met hem over alles en allen. Als deze over États Généraux, clergé, noblesse enz. sprak als grondslagen van de nieuwe staatsorde, haalde de prins zijne schouders op: hij had een afkeer zoowel van het oude als van het nieuwe. Er waren voor hem interessanter dingen. Hij gaf of vroeg inlichtingen omtrent allerlei personen, die in Frankrijk het vertrouwen van zijn broeder genoten of een hooge plaats onder het keizerrijk hadden ingenomen. En de Vitrolles, de type van den volmaakten causeur, naar Eugène Forgues verzekert, luisterde met aandacht, als de prins vertelde,

en gaf op zijn beurt al de cancans ten beste, die hij had opgezameld.

Doch tot nog gewichtiger diensten werd hij geroepen. Monsieur stelde hem aan tot zijn gevolmachtigde bij de geallieerden. De luitenant-generaal des rijks — zoo was de titel, dien Lodewijk XVIII aan zijn broeder had gegeven — droeg aan de Vitrolles op, de tractaten te sluiten, die de positie der Bourbons tegenover Europa zouden vaststellen, de erkenning van den souverein, den vrede, en de verbonden met de geallieerde mogendheden verzekeren. Zorgvuldig was in de bepalingen voor de hoogste belangen van Frankrijk gewaakt.

Men ziet, de tweede zending, die aan de Vitrolles volgens zijn beweren ten deel viel, is volstrekt niet onbelangrijker dan de eerste. Hij trad op namens den luitenant-generaal des rijks om aan Frankrijk den vrede te schenken. Het lot van zijn land lag in zijne handen.

Het zou laster zijn te beweren, dat hij het gewicht van de grootsche taak, hem toevertrouwd, niet heeft gevoeld. Breedvoerig is zijn uiteenzetting, wat Frankrijk zou gewonnen hebben, indien hij zijn last had kunnen volbrengen. Geen der oorlogvoerenden zou er aan gedacht hebben de teruggave van eenig schip, van eenig oorlogsmaterieel te weigeren. Engeland zou met volle handen teruggegeven hebben: „et même nos frontières étendues vers le Rhin n'auraient pas paru trop larges". De verbondenen, nu vrienden geworden, zouden onmiddellijk Frankrijk verlaten hebben, slechts hulptroepen achterlatende ten dienste der nieuwe regeering en „l'appui moral de leur alliance." Geen vreemde vorst zou binnen Parijs gekomen zijn: geen vreemde instellingen zouden der natie zijn opgedrongen, in strijd met haar verleden. Het leger

zou geen oppositie hebben gevoerd en geen conditiën hebben opgelegd, maar gewillig en oprecht zich onderworpen. „Le retour du Roi aurait été semblable à une intervention de la Divinité dans les grandes calamités publiques. Puissant et radieux, il venait dénouer l'inextricable noeud de nos malheurs, apportant d'une main la Paix qui fermait l'abime du passé, et de l'autre la Liberté qui allait ouvrir une ère nouvelle."

Maar Frankrijk heeft, helaas, al deze zegeningen van de Vitrolles' zending gemist. Aan wie de schuld?

Den 25sten Maart verliet de Vitrolles, beladen met volmachten en papieren, die al deze schatten inhielden, Nancy. Een paar dagen later werd hij met eenige Oostenrijksche troepen, waarmede hij reisde, door oproerige boeren en keizerlijke soldaten gevangen genomen. Slechts aan zijn beleid was het te danken, dat al die compromitteerende papieren, die niemand dan hij ooit gezien heeft, werden verscheurd en alzoo aan 's keizers kennis ontnapten. Welk een verlies het was, laat zich met geen woorden beschrijven. Hij zelf wist ook te ontkomen, en kwam haveloos en verwaaid den tweeden April te Parijs aan. „Le cours et la conséquence des évènemens, ce qu'on appelle la force des choses," hadden Frankrijk van den zegen van zijn staatsmansbeleid beroofd. Is het niet droevig?

Doch mannen als hij laten den moed niet zinken. Ook te Parijs bleef veel te doen over. Twee dagen vroeger, den 31sten Maart, waren de geallieerden in de hoofdstad van Frankrijk gekomen. Aan het hôtel van Talleyrand, rue Saint Florentin, was Alexander van Rusland afgestapt.

De keus van dit eerste verblijf was niet zonder beteekenis. De hoofden van het verbonden Europa richtten zich tot den staatsman, die van 1789 af, eene kleine

periode uitgezonderd, de meest bekende vertegenwoordiger van Frankrijks buitenlandsche staatkunde was geweest. In de onzekerheid en weifeling, waarin zij verkeerden, wachtten zij van hem voorlichting betreffende de vraag, wat en wien Frankrijk behoefde. Talleyrand verwierp elken voorslag buiten de Bourbons. Noch de zoon van Napoleon, noch Bernadotte vonden bij hem genade: „les Bourbons seuls sont un principe". Maar niet de Bourbons als vóór 1789, geen beperking hunner macht erkennende, dan die in eigen willekeur was gelegen: de Bourbons „liés par de sages lois." De vreemde vorsten geloofden hem en vereenigden zich met zijne denkbeelden. Den eersten April werd door den Senaat een voorloopig bewind benoemd, waarin Talleyrand en Dalberg zitting hadden. Een constitutie zou ontworpen worden, die de terugkeerende koning als voorwaarde voor de erkenning zou moeten aannemen. In den avond van den volgenden dag viel het besluit, waarbij Napoleon en zijne familie vervallen verklaard werden van den troon.

Het was op denzelfden 3den April, dat de Vitrolles wederkeerde. Een zijner eerste bezoeken gold Dalberg. Wat hij van dezen vernam, was niet geschikt om hem te bemoedigen, wel om hem te leeren, hoe weinig hij had uitgewerkt: Alexander en de koning van Pruisen aarzelen nog; nog eergisteren dachten zij aan onderhandeling met Napoleon, en spraken zij van een regentschap voor zijn zoon. Nu is de vervallenverklaring der Napoleons wel geteekend, maar alles is overigens nog onzeker. De Vitrolles schrikte en kon zijn verbazing niet verbergen: „maar alles, waarover gij delibereert, hebben wij reeds besloten te Bar-sur-Seine." — „Dan moet gij keizer Alexander maar een proces aandoen," antwoordde Dalberg:

„en de protocollen van Bar-sur-Seine kunnen u dan van veel dienst zijn."

Het was onzen staatsman duidelijk: „ce navire qui portait toutes nos fortunes, semblait abandonné au hasard, personne ne pensait à le diriger." Hoe gelukkig, dat hij had kunnen ontsnappen en juist bijtijds was aangekomen.

Hij zette zich aan 't werk en het ging, zooals steeds, waar hij de hand aan den ploeg sloeg. Met een oogopslag veranderde alles, of juister gezegd, hij veranderde alles. Hij tastte door en stelde de weifelenden voor het fait accompli.

Na hemzelven, was Artois geroepen om redder van Frankrijk te zijn. Hij moest naar Parijs komen en krachtens de volmacht zijns broeders het bewind aanvaarden. Toen Talleyrand het denkbeeld niet verwierp, gaf ook Alexander, ofschoon hij niet van de Bourbons hield, toe. De Vitrolles zou de blijde tijding naar Nancy overbrengen; de broeder des konings mocht te Parijs komen.

Artois hield een wapenschouwing over het garnizoen van het stadje, toen de Vitrolles er aankwam. De prins haastte zich om zijn vriend te begroeten. „Sa joie de me revoir se confondait avec celle de son heureuse fortune, mais c'était moi qu'il embrassait: je représentais à ses yeux cette espèce de miracle qui tout à coup lui ouvrait si larges les portes de la France, et lui rendait une couronne." Met verbazing hoorde hij de verhalen van de Vitrolles aan omtrent den toestand in de hoofdstad en de grenzenlooze verwarring, waarin alles verkeerde: zijn komst alleen kon redding brengen. Na eenige aarzeling liet hij zich overhalen: hij zou gaan. Doch vóór zijn vertrek moesten eenige onvermijdelijke maatregelen worden ge-

nomen; o. a.: men moest Lodewijk van alles onderrichten. „Nous expédiâmes" een der Polignac's naar Engeland, maar deze „notre envoyé" werd opgehouden in Holland, zoodat de koning reeds voor diens aankomst het gebeurde had vernomen.

Eindelijk werd de reis, die het werk zou bekronen, aanvaard. Met een gevoel van innig geluk en zelfvoldoening trok de kleine stoet, die Artois vergezelde, op. De erfgenaam van de kroon van Frankrijk was gereed de huldiging zijner aanhangers te ontvangen. Maar plotseling, onverwacht, kwam er een kink in de kabel. De Vitrolles had Parijs verlaten in de zoete illusie, dat de tegenstanders het hoofd hadden verloren en, bukkende voor zijn vastheid en volharding, Artois' zouden erkennen krachtens de volmacht van Lodewijk. Het krachteloos voorloopig bestuur, en met name Talleyrand, zouden geen weerstand meer bieden. Doch toen hij te Vitry-le Français was aangekomen, ontving hij eenige schrifturen, die hem ontnuchterden en met verontwaardiging vervulden. Talleyrand zond hem de Constitutioneele Acte toe, zooals zij door den senaat was vastgesteld en gepubliceerd. En daarin las hij tot zijn overgroote ergernis: „le peuple français appelle librement au trône de France Louis-Stanislas—Xavier de France, frère du dernier roi, et après lui les autres membres de la maison de Bourbon." En als ware dit niet genoeg, bevatte het staatsstuk nog den eed, dien de koning moest bezweren en teekenen, voordat hij als Roi des Français zou geproclameerd worden.

Een kreet van ergernis ontsnapte den lezer. „Is het dan zoo heel erg?" vroeg Artois. Zoo erg, leerde hem zijn raadsman, „que le Roi n'est pas roi, que Monsieur n'est pas lieutenant-général du royaume." Doch hij weifelde

daarom niet. Ofschoon het gevoel van zijn groote verantwoordelijkheid, omdat het alleen zijn werk was, dat Artois „sans autorité reconnue, sans pouvoir, sans commandement den tocht naar Parijs waagde, hem een oogwenk benauwde en ontmoedigde, aarzelde hij daarom niet. Hij zond aan het voorloopig bewind een missive, waarin hij namens den prins de al of niet-aanneming der Constitutineele Acte onbeslist liet, maar verklaarde dat Monsieur als lieutenant-général du royaume kwam, om in het lijden des volks te voorzien. Hij zou de neerbuigende goedheid hebben zich in het kleed der nationale garde te steken, maar niet de cocarde der Revolutie dragen; die van zijne dynastie, l'ancienne, la véritable cocarde de la France, couverte d'un honneur sans tache," zou hij trouw blijven.

Inhoud en toon van dit antwoord bewezen, dat Artois of liever de Vitrolles, volgens deze geloofwaardige mémoires, besloten had den strijd te aanvaarden en niet te bukken voor eischen, die met de erfelijke, legitieme rechten der Bourbon's in strijd schenen. Niet voorwaardelijk, maar onvoorwaardelijk, als de eenig wettig rechthebbende, moest de eigenaar van den troon in den persoon van zijn vertegenwoordiger worden erkend. Terwijl Artois, gelijk zijn broeder, geleerd door de ervaringen der laatste 25 jaren, afkeerig was van elke poging om op den loop der gebeurtenissen in te grijpen en tot schikken bereid, dacht de raadsman heel anders. „J'étais, par caractère, dans une disposition toute différente, et la part, que j'avais prise aux derniers événements l'avait confirmée, et peut-être exaltée. Je croyais que la puissance de la volonté et de l'action qu'elle produit domine les destinées humaines." „Dit is," voegt hij er bij, „de verklaring van mijn lot in de volgende jaren: de lijdelijkheid der Bourbon's heeft hen

dikwerf van mij verwijderd. Ik kon dat niet goedkeuren en ook geen goedkeuring veinzen. „N'est pas flatteur qui veut." "

Men ziet — een pendant van G. K. van Hogendorp. Niet alleen een meerdere in verstand, maar ook van karakter tegenover zijn vorst.

Jammer, dat zijn eigen verhalen het schoone beeld niet altijd bevestigen.

Van Meaux vertrok de Vitrolles naar Parijs, om zijn vijand te verslaan. Diens hoofdkwartier was natuurlijk bij Talleyrand. Daarheen spoedde hij zich. Talleyrand vertelde hem, welke schikkingen hij gemaakt had: hij had een woning voor Artois laten klaar maken en een detachement garde nationale zou den prins te Lury opwachten, om hem tot eerewacht te dienen.

— Et alors Monsieur fera demain son entrée solennelle à Paris?

— Certainement, me dit-il.

— Vous avez pris soin de faire trouver à une demi lieue en avant de la barrière des chevaux pour le Prince et sa suite?

— Oui, assurément, me répondit-il.

— Monsieur se rendra à Notre Dame où toutes les autorités publiques seront réunies pour assister au *Te Deum?*

— C'est ainsi réglé, dit M. de Talleyrand.

— De là le prince viendra aux Tuileries, qu'il occupera?

— Eh oui! reprit mon interlocuteur, tout y est préparé pour le recevoir.

— Il sortira ensuite, dis-je, pour visiter le roi de Prusse et l'empereur Alexandre?

— C'est cela; me répondit-il.

Maar nu kwam de hoofdkwestie: zijn hart klopte, erkent de Vitrolles, toen hij vroeg:

— Le lendemain vous porterez au Sénat les lettres patentes du lieutenant-général du royaume pour qu'elles y soient solennellement enregistrées?

Doodkalm antwoordde Talleyrand: Certainement, c'est parfaitement convenu.

De Vitrolles stond verstomd. Op zulk een succes had hij, zelfs hij niet durven rekenen. Zijn minachting voor de mannen, die een waarborg van constitutioneele rechten hadden durven eischen, steeg: ici les principes n'ont pas leurs conséquences

Doch het bezoek was nog niet geëindigd. Talleyrand nam heel hartelijk zijn arm om op te rusten, wat altijd een gunst was, en voerde hem in een nevenvertrek. Daar kwamen zeer toevallig eenige heeren bijeen, o. a. Barbé de Marbois, sénateur. Talleyrand vertelde hem, dat de volmachten van Monsieur in den senaat zouden ingeschreven worden.

De Marbois viel hem in de rede: dat kan niet, dat kan niet; „la constitution déclare formellement que le Roi, appelé au trône par le Sénat, ne sera reconnu que lorsque, rendu sur le territoire français, il aura juré et signé cette constitution. Il est donc évident que le Sénat ne peut vérifier, enregistrer, ni même reconnaître des lettres patentes du Roi, antérieures à l'acte qui l'appelle au trône, et à l'exécution des clauses qui sont imposées à l'exercice de ses pouvoirs."

Zonder eenige verwondering te toonen, zonder een spier van zijn gelaat te vertrekken, draaide Talleyrand zich om, greep de Vitrolles bij een knoop van zijn jas: „ge ziet, mijn waarde heer, het zal niet gaan: de volmachten van den graaf van Artois zullen door den senaat niet erkend worden."

Nu had de Vitrolles reden, om opnieuw verstomd te zijn. Hij gaf er de voorkeur aan, een beetje boos te worden en in zijn verder gesprek met Talleyrand, nadat de andere heeren, die hun rol hadden vervuld, waren vertrokken, hem ernstig voor te houden, dat hij, Talleyrand, Monsieur naar Parijs geroepen had en dus voor de zaak moest zorgen. Onze memoriënschrijver voelt volstrekt niet, hoe deze bekentenis zijn eigen rol vermindert; als te Chatillon, is hij ook te Nancy slechts de boodschappenlooper van den sluwen Talleyrand geweest. Wees maar gerust, alles zal in orde komen, troostte deze hem. Maar hij liet zich niet troosten, „parce qu'il était trop évident qu'il ne savait pas lui-même comment il parviendrait à cette fin."

Hij zou echter spoedig ontdekken, dat deze sukkel, die Talleyrand heette, rijker was aan hulpmiddelen, dan hij giste, vooral, waar het gold, zijn eigen doel te bereiken.

De Vitrolles deed hem de eer aan, om met keizer Alexander bij hem te blijven dineeren. Na den eten nam de keizer onzen staatsman ter zijde en bleef met hem praten in een hoek der kamer. „Les yeux des spectateurs étaient fixés sur nous: à peine échangeaient-ils quelques mots à voix basse: ils cherchaient à deviner sur le mouvement de nos physionomies ce qu'ils ne pouvaient entendre." Het was een schoon oogenblik voor den redder van Frankrijk. Jammer, dat het zoo treurig verstoord werd. Talleyrand, toen hij vond dat het lang genoeg geduurd had, draaide zoo wat rond, tot hij bij het tweetal stond. Hij legde de hand op de Vitrolles' schouder: „Voila, Sire, le héros de la Restauration. Jamais personne n'a entrepris une si grande chose, et ne l'a conduite avec autant de courage et de succès. Il n'a cherché d'appui qu'en lui-même, en se traçant tout seul le but, les voies et les moyens."

Ditmaal gevoelde toch de Vitrolles, dat hij voor den gek werd gehouden. Hij wist niet wat te zeggen. Maar zijn naïeve verwaandheid verloochent zich niet. Hij gist, dat Talleyrand eigenlijk den Russischen keizer een steek wilde geven, „qui se posait volontiers lui-même comme le héros de la Restauration!"

In den avond van denzelfden dag liet Alexander de Vitrolles in zijn kabinet roepen.

Het was maar goed, dat er geen getuigen waren. Op bevelenden toon gaf de keizer te kennen, dat Artois moest begrijpen, dat de oude monarchie had afgedaan. De constitutie van den senaat moest aangenomen worden. Hij, Alexander, verwachtte, dat de gunsteling van Artois het zijn meester duidelijk zou maken. Maar de Vitrolles weigerde, naar hij zegt, op hoogen en beslisten toon. Het koninklijk huis van Frankrijk zou zijn kroon niet danken aan den senaat, het lage werktuig der keizerlijke tirannie. Alexander zond hem met blijkbare teekenen van ontevredenheid weg.

En nu, waarheen? Alweer naar Talleyrand, die wel zelf den weg niet wist, maar dezen toch hem, de Vitrolles, moest wijzen. Talleyrand ontving hem allerhupst, als altijd. Als waren er zooveel dagen als halve uren verloopen, sedert hij hem gezien had, vroeg hij hem naar Alexander. „Il est bien, l'empereur . . . et vous avez dû être content de lui? . . . Et puis, voyez-vous, pour un roi, il a beaucoup d'esprit, ne trouvez-vous pas?"

Die groote de Vitrolles! „Comment être en garde contre tant de bonhomie!" roept hij in den eenvoud van zijn staatsmanshart uit.

Met zijn gastheer, die hem weer de eer bewees op zijn arm te leunen, daalde hij naar de entresol af, waar Tal-

leyrand's slaapkamer was, het heilige der heiligen van het voorloopig bewind. Daar werd nu het eigenlijke vraagstuk besproken: men moest tot een beslissing komen. Artois eischte erkend te worden op grond van de volmacht zijns broeders: de Senaat weigerde het. Er moest iets op gevonden worden, maar wat? Niemand wist het: „le bel esprit est une bouffée de gaz qu'on ne produit pas à volonté, quand même on est M. de Talleyrand," merkt onze schrijver in het volle gevoel van minachting op. Dalberg, Jaucourt, waren aanwezig. De Fontanes en Beugnot kwamen heel toevallig, maar wisten ook geen redmiddel. De Vitrolles bleef onverzettelijk. Beugnot kwam eindelijk op het lumineus idee, dat Talleyrand zijn ontslag zou nemen als president van het bewind, ten gunste van Monsieur. Na veel tobbens kwam men overeen, dat van den afstand van Talleyrand geen gewag zou worden gemaakt, maar eenvoudig Artois als chef du gouvernement erkend.

Met deze belofte in den zak keerde de Vitrolles den volgenden dag naar Lury terug, waar inmiddels zijn meester was aangekomen. Hij vond Artois omgeven van nationale gardes en royalisten, die uit Parijs toegestroomd, zich de champagne, waarvoor Talleyrand rijkelijk had gezorgd, zonder ze ooit te betalen, goed lieten smaken. Het enthousiasme voor de Bourbons steeg iedere minuut. De trouwe dienaar drong door de dichte drommen heen, om den genietenden Artois verslag te doen. „Son regard plus caressant semblait me remercier des joies de son coeur." Hij hoorde de verhalen van de Vitrolles aan, zonder er zich aan te ergeren of er veel waarde aan te hechten. Hij was in de prettigste en gelukkigste stemming van de wereld, en had vertrouwen in zijn fortuin en bovenal in de Voorzienigheid. „Ce n'était pas pour lui le moment de rai-

sonner. Il était tout à ses impressions: la France de sa jeunesse se représentait à lui, et il couvrait d'un voile les tristes souvenirs du temps où il en était séparé." Dat zijn zoo de gewone zegenrijke vruchten van champagne: de souvenirs van Artois' jeugd waren ook zoo liefelijk.

De volgende dag was voor den intocht bepaald. Het was schitterend: er is geen tweede voorbeeld in de wereldgeschiedenis van zulk een geestdrift, schrijft onze waarheidlievende auteur. Zelfs de maarschalken, die aanvankelijk koel waren uit zorg voor hun toekomst, werden er door medegesleept. Als het volk een oogenblik ophield met toejuichen, gaven zij het sein „en élevant leurs chapeaux, encore chargés des couleurs de la Révolution. Les paroles manquent pour dire les manifestations du sentiment universel. Les visages, les gestes, les larmes exprimaient le transport des coeurs. Il était tel, que beaucoup mourront sans l'avoir éprouvé, et que les siècles passent sans en citer de semblables exemples." Artois was zenuwachtig en zijn antwoorden op de verschillende toespraken droegen er de sporen van. De Vitrolles deelt geen enkel proefje mede en zwijgt ook geheel over het antwoord aan het voorloopig bewind, dat later door Talleyrand en Beugnot zoo mooi werd geredigeerd: „Rien n'est changé: il n'y a qu'un Français de plus."

Het was een schoone dag voor Artois; maar niet minder voor de Vitrolles. „C'est nous qui avons fait tout cela," verkondigde hij, de hand op de borst.

Doch zijn groote taak was nog niet afgeloopen. Bij den intocht van Artois had de senaat ontbroken. Het hooge staatscollege had van Monsieur geen notitie genomen.

Tot dusver meende men, dat het de invloed van Alexander was geweest, die den broeder van Lodewijk XVIII

tot toegeven heeft gedwongen. Uit deze Mémoires blijkt het, dat de verdienste aan de Vitrolles toekomt.

Toen den 12^{en} April Artois te Parijs was gekomen, was hij ontvangen als de broeder van den aanstaanden koning. De afspraak, den vorigen dag gemaakt, dat men hem als chef du gouvernement zou erkennen, was eenvoudig onuitgevoerd en bleef onuitgevoerd. De senaat, steunende op Alexander, bleef onverzettelijk op zijn stuk staan. Artois mocht in de Tuilerieën zetelen, zijn aanhangers ontvangen, autoriteit bezat hij niet.

Aan dezen toestand moest een einde komen. De Vitrolles bedacht een middel. Tegen den senaat, die impopulair was, wilde hij het corps législatif doen optreden. Zoo het laatste college Artois als luitenant-generaal des rijks erkende, zou de senaat moeten volgen. Hij ontbood eenige leden bij zich, die hij persoonlijk kende en stelde hun de zaak voor. Maar wat hij ook deed om hun jaloezie tegen den senaat op te wekken en te prikkelen, het mocht niet baten. Onder allerlei voorwendselen weigerden zij wat hij vroeg.

Een andere weg moest ingeslagen worden. In een zijvleugel van het paleis der Tuilerieën, waar sedert twee dagen Artois was gezeteld, huisde ook het voorloopig bewind. Daarheen begaf zich den 14^{en} de Vitrolles, om een oplossing der moeielijkheid te zoeken. Hij poogde Talleyrand en zijne ambtgenooten te overreden, om vrijwillig hun gezag in handen van Monsieur over te geven. Onmogelijk, was het antwoord, wij zijn slechts de gedelegeerden van den senaat en kunnen dus niet eigenmachtig beschikken over het gezag, ons toevertrouwd. Een der aanwezigen, die zwijgende het gesprek had aangehoord, gaf in zeer beleefde termen te kennen, dat Vitrolles' voorstel

niet deugde, maar dat er een veel eenvoudiger middel was. Kent gij dat dan? luidde de vraag. Ja, antwoordde Fouché, die juist den vorigen dag was aangekomen. Laat de senaat zelf aan den graaf d'Artois het luitenant-generaalschap des rijks opdragen.

Het ei van Columbus scheen gevonden. Fouché stond er voor in, dat de senaat het denkbeeld zou omhelzen, mits Artois door de een of andere declaratie de vereischte geruststelling ten aanzien der constitutioneele beginselen zou geven. In der haast ontwierp hij zelf een verklaring, die de hoofdpunten der constitutie vermeldde.

De Vitrolles keerde naar het paleis terug en stelde aan Artois het alternatief: òf eigenmachtig het gezag in handen te nemen, en te rekenen op den steun der aanhangers, zoo de senaat zich verzetten wilde, òf voor de eischen van den senaat te bukken. De onzekerheid, de dubbelzinnige positie, waarin men verkeerde, moest ophouden. Artois had snel zijn keus gedaan: hij waagde het eerste niet, en moest dus het tweede ondergaan.

Het werpt een eigenaardig licht op den schrijver der Mémoires, dat hij, om de eer voor zich te houden en zijn eigen rol te vergrooten, eenvoudig verzwijgt, wat zonder eenigen twijfel de aanleiding tot zijn bezoek aan Talleyrand c. s. is geweest.

In het *Journal des Débats*, van 14 April, werd het volgende opmerkelijke bericht medegedeeld:

„L'empereur de Russie s'est rendu aujourd'hui (13) au palais des Tuileries, seul et comme un simple particulier. S. M. I. est restée trois quarts d'heure à conférer avec le prince dans la plus grande intimité. Lorsque S. M. s'est retirée, S. A. R. voulait l'accompagner jusqu'à sa voiture: mais le monarque a constamment refusé cet hommage.

Monsieur insistant toujours, l'empereur lui a dit en lui serrant la main de la manière la plus affectueuse: non, vous n'irez pas plus loin. Sire, a répondu Monsieur, *mon premier devoir est l'obéissance.*"

Wat het doel van dit bezoek is geweest, weet men. Keizer Alexander had aan Artois verklaard, dat de verbonden vorsten bij hun verklaring van 3 April plechtiglijk beloofd hadden de constitutie te zullen erkennen en waarborgen, die de Franschen zich zouden geven. Zij waren vast besloten hun belofte te houden. Tevens had hij hem de diensten herinnerd, die de senaat aan de zaak der restauratie had bewezen. Artois, hoe afkeerig ook van elke concessie, die zijne erkenning aan voorwaarden bond, had begrepen te moeten gehoorzamen.

Wat kon hij, wat konden de Bourbons, zoo de geallieerden hen aan hun lot overlieten?

Van dit alles vermeldt de schrijver der Mémoires niets. Hij slechts is het, die Artois heeft bewogen om toe te geven, doch alleen onder voorwaarde, dat de verklaring, die van hem geëischt werd, veranderd werd en minder stellig en duidelijk zou luiden. Dit werk nam de Vitrolles op zich en wijdde er een deel van den volgenden nacht aan. Doch toen hij in den morgen van den 15en zijn ontwerp had gereed gemaakt, het den Prins had voorgelezen en diens goedkeuring verkregen, kwam onverwacht als een deus ex machina Alexander tusschenbeide.

Nesselrode, de Russische minister, liet de Vitrolles melden, dat hij hem wenschte te spreken. Het was duidelijk, dat Fouché en Talleyrand den autocraat van het Noorden, die in Frankrijk als beschermer der constitutioneele rechten optrad, tegen den invloed van Artois' raadsman hadden gewaarschuwd. Nesselrode had in last hem mede

te deelen, dat de geallieerden besloten waren de eischen van den senaat te steunen. Z. M. was onderricht, dat de Vitrolles de verklaring, door Artois te geven, geheel had gewijzigd en van alle kracht beroofd. Een botsing met den senaat en de constitutie zou daarvan het gevolg zijn. Nesselrode berichtte de Vitrolles, namens zijn meester, dat „si de pareilles circonstances venaient à se produire, toutes les forces, toutes les baionnettes étrangères qui étaient en France, se réuniraient pour le soutien du sénat et de sa constitution, envers et contre tous."

De mededeeling liet aan duidelijkheid niets te wenschen over. De Vitrolles antwoordde, zegt hij, met heftigheid, dat hij de geallieerden tartte, om de bedreiging uit te voeren. Heeft hij werkelijk die taal gevoerd? Ik geloof er geen woord van, want zijn verdere houding was weinig in overeenstemming met zijn groote woorden. Toen Talleyrand hem het besluit van den senaat bracht, waarbij dit staatslichaam aan Artois het voorloopig bestuur van Frankrijk opdroeg, in afwachting dat „Louis-Stanislas-Xavier de France, appelé au trône des Français, ait accepté la Charte constitutionnelle," waagde hij het niet den Prins een weigering aan te raden. Het krachtig volhouden van den senaat, geleid door Talleyrand, en de besliste houding van Alexander droegen vruchten. De erfgenaam van zoo vele koningen was door Talleyrand naar Parijs geleid, om een beginsel te erkennen, dat in lijnrechten strijd was met de hooge eischen der legitimiteit. Niet op grond van erfelijke rechten, niet van een machtiging van een legitiemen vorst, maar op grond van Artois' aanneming en erkenning van de grondslagen der constitutie trad de broeder van den hertog van Provence als luitenant-generaal des rijks op.

Als bewijs van den eerbied voor beloften en trouw aan plechtige toezeggingen, die dezen raadsman van den lateren Karel X bezielden, mogen de woorden gelden, waarmede hij Artois de concessie aanried: "Le pouvoir reconnu au lieutenant-général du royaume est sans limites et, pour ainsi dire, dictatorial. Si Monsieur accepte aujourdhui ce qui lui est offert, *il n'y a plus de constitution du Sénat*, et même, il n'y a plus de Sénat si telle était la volonté de Monseigneur" .....

Schaamteloozer aandrang tot valsch zweren en eedbreuk heeft wel zelden een zoogenaamd staatsman gebezigd en openlijk beleden.

De optreding van den nieuwen luitenant-generaal had onmiddellijk de aftreding van het voorloopig bewind en van de ministers ten gevolge. Artois behield de laatsten en hervormde het eerste tot een staatsraad. Wat zou bij de instelling van het nieuw bestuur van de Vitrolles worden? Hij had tot dusver de plaats van secretaris vervuld, en verlangde natuurlijk een positie, waarin hij den verworven invloed kon behouden en versterken. Artois wist niet, hoe het te regelen, toen de Vitrolles een gelukkigen inval had. "Il me vint tout à coup une idée, dont je ne mesurai pas d'abord l'ambition." Alle ministeriën waren begeven, behalve dat van secretaris van staat. Hij maakte Monsieur duidelijk, wat dat eigenlijk voor een betrekking was: de secretaris van staat is de particuliere secretaris in den ruimsten zin des woords en de directeur van het kabinet van den souverein, de bewaarder der minuten, de redacteur van de proces-verbalen van den raad der ministers ...

„Dat is juist iets, wat ik voor u wou hebben," zei Artois. „Ik zal het hun zeggen."

In dezelfde korte vergadering, waarin hij den leden van het voorloopig bewind zijne beschikkingen omtrent hen en de ministers mededeelde, gaf hij hun tevens bericht van de aanstelling van de Vitrolles.

Talleyrand was er zeer boos om: „Een hofbetrekking, een hoogen titel, een fortuin had hij verdiend, maar ministeriën dienen niet voor belooningen." Had hij ongelijk?

De betrekking, die de Vitrolles zoo handig had weten te verwerven, was onder het keizerrijk een der gewichtigste posten geweest. De staats-secretaris was de tusschenpersoon tusschen den keizer en de andere ministers. De hertog de Bassano, die het langen tijd was geweest, had een overwegenden invloed er door uitgeoefend. Juist daarom had de Vitrolles de betrekking gevraagd en Artois ze hem gegeven. Door zijn vriend en protégé zou hij de regeering van zijn broeder kunnen leiden, naar hij hoopte. Maar wat hij wenschte, vreesden anderen. De Vitrolles had de gunst van Artois gewonnen, maar van weinig anderen. Noch de mannen van het keizerlijk régime, die toetraden, Talleyrand, enz., noch de nieuwe raadslieden van Lodewijk XVIII erkenden de aanspraken van iemand, wiens eenige verdiensten zijn beweeglijk intrigeeren en zijn boodschappenloopen voor Talleyrand was geweest. Dat zijn belachelijk hooge toon, zijn voorbeeldelooze aanmatiging, die bijkans op elke bladzijde van dit boek den lezer ergert, hen, die in 1814 met hem te doen hadden en hem moesten verdragen, weinig genegen maakten om hem te steunen, ligt voor de hand. De gunst van Artois was bovendien voor hem geen aanbeveling bij koning Lodewijk.

Zoo deze een secretarisschap van staat wenschte te be-

houden, zoo gewichtig als het onder het keizerrijk was geweest, begeerde hij het niet voor een werktuig van zijn broeder, maar voor zijn eigen gunsteling. Redenen te over, om het lot, dat de Vitrolles trof, te verklaren. Toen de koning den 13[den] Mei het bestuur definitief regelde, werd de Vitrolles eenvoudig voorbijgegaan, en de secretaris niet als de andere ministers tot het afleggen van den eed geroepen. Daarmede had zijn betrekking opgehouden een ministeriëele te zijn en was tot een ondergeschikte verlaagd. Hij werd niets dan de schrijver van den ministerraad, dien hij bijwoonde, en werd door al de aanwezigen als een indringer beschouwd en behandeld.

Onder den eersten indruk der vernedering wilde hij zich terugtrekken: hij sprak er ten minste van. Maar hij liet zich door Artois gemakkelijk overreden om te blijven. Het staatssecretarisschap van staat was „le pivot du dernier gouvernement" geweest, en zou het toch blijven in zijne handen, meende hij. Hoe hij zich roerde en al het mogelijke deed om Lodewijk XVIII voor zich in te nemen, vertelt hij breedvoerig. Zoo bezorgde hij den koning uit de archieven van den staatsraad twee documenten, die Lodewijk gaarne in handen had. Het eene was een overeenkomst, indertijd met Mirabeau gesloten: zij was eigenhandig door Lodewijk, toen hertog van Provence, geschreven. Het andere was de brief, indertijd, evenzeer eigenhandig, aan Bonaparte door Lodewijk geschreven. Dat de koning gaarne deze stukken terug had, is gemakkelijk te begrijpen, maar minder gemakkelijk, met welk recht de secretaris van staat de archieven van een der hoogste staatslichamen bestal. De koning nam ze aan, zegt de Vitrolles, „avec un sourire de satisfaction". Wij willen het gaarne gelooven, maar dat de overwegingen, in het hart van den

cynischen Lodewijk opgerezen, bijzonder vleiend voor den zich insinueerenden secretaris waren, durven wij niet verzekeren.

De vruchten van al zijn moeiten beantwoordden niet aan zijn wenschen. Lodewijk hoorde hem aan, liet hem tot zich toe, zoo dikwerf het noodig was, maar betaalde hem met woorden of met stilzwijgen. De Vitrolles had allerlei ideeën over de Charte, die een koninklijke genadegift, maar geen namaak van een Engelsche constitutie moest zijn. Hij wilde États-Généraux, uit representanten van verschillende standen samengesteld en in twee kamers verdeeld, die over verschillende zaken zouden delibereeren en deze deliberatiën den koning mededeelen, wiens souverein gezag ongedeeld en ongeschonden blijven moest. Maar Lodewijk, die in Engeland de voordeelen en de kracht van een constitutioneele monarchie had leeren kennen, liet hem praten, en zelfs Artois keurde de denkbeelden van zijn vriend als te idealistisch en te onpraktisch af.

Van de commissie, die over de ontwerp-Charte zou beraadslagen, werd hij buitengesloten. Het prikkelde hem slechts om te meer te intrigeeren. Indien zijne verhalen waar zijn, dan mag hij zich beroemen, een stellige verklaring tot geruststelling der koopers van nationale goederen, waartoe in den ministerraad besloten was, door onderhandschen invloed bij Lodewijk belet te hebben. Een der grieven, die bij den terugkeer van Napoleon van Elba den algemeenen afval van de Bourbons verklaarden, behoort dus voor zijn verantwoording te komen. De luchthartigheid en oppervlakkigheid, waarmede de geheele kwestie hier besproken wordt, zonder eenig inzicht in de diepgaande beteekenis, bewijst, dat de druk dezer verantwoordelijkheid hem nooit heeft bezwaard. Als in dit geval, kantte

hij zich telkenmale tegen de beslissingen en mengde hij zich in de discussiën van den ministerraad, waarvan hij slechts de secretaris, geen lid was. Geen wonder, dat de intrigeerende secretaris van staat als een der gevaarlijkste royalistische brouillons, die uit het pavillon Marsan, de residentie van Artois, Lodewijk en Frankrijk zochten te beheerschen, door de gematigde en constitutioneele partij gehaat werd.

Gedurende de honderd dagen roerde hij zich even onvermoeid als in het voorjaar van 1814. Hij had den raad gegeven, dat Lodewijk zich in de provinciën zou terugtrekken, zijn aanhangers om zich vereenigen en een burgerkrijg aanvangen. De royalistische nationale garden zouden de kern van zijn leger zijn. Hoe verstandig Lodewijk handelde, door dien raad te verwerpen en de taak om een Napoleon te weerstaan en te overwinnen, aan de legers der geallieerden over te laten, bewees de loop van den krijg. Vitrolles zelf poogde zijn denkbeeld tot uitvoering te brengen te Toulouse. Alles ging uitstekend, als in de fabel van den man, die zijn paard wilde leeren te leven zonder te eten. Het arme dier stierf juist den dag voordat hij het kunstje kende. Napoleon zou door den staatsman de Vitrolles, die te Toulouse „regeerde", ten val zijn gebracht, indien de militairen niet 's keizers partij hadden gekozen en hem gevangen hadden genomen. Hij werd opgesloten te Vincennes. Hij had daar ruim den tijd om wat tot bedaren te komen van al de schokken der laatste dagen en zijn stekken te zetten voor het vervolg.

Dat hij ze goed gezet heeft, weten wij. De koningsmoorder Fouché redde het kostbaar leven van de Vitrolles, en bezorgde hem later de vrijheid. Gelijk vroeger van Talleyrand, werd hij thans het werktuig van Fouché. In

de volgende deelen zullen wij lezen, hoe de Vitrolles dien nietswaardigen régicide voor zijn grootsche plannen gebruikte, en hoe de Bourbons voor de tweede maal de kroon aan hem, de Vitrolles, hadden te danken. Aan slijk op den toch reeds zoo zwaar getroffenen hertog van Otrante zal het niet ontbreken. De diensten, die hij aan den schrijver heeft bewezen, waarborgen ons dat.

Aan dit talent, om zich steeds aan te sluiten en te laten gebruiken door hen, die de partij, waartoe zij behooren, verraden en dus in het vijandelijke kamp, waarheen zij overloopen, verstandhouding behoeven, had de Vitrolles in 1815 te danken, dat de bescherming van Fouché hem ten deel viel, en het secretarisschap van staat hem opnieuw werd opgedragen. Doch toen èn Fouché èn Talleyrand, korten tijd na elkander, vielen, was ook zijn tijd gekomen. De hertog de Richelieu, die als hoofd van het nieuwe kabinet optrad, hief het secretarisschap op en deed de Vitrolles de plaats ruimen, waarin hij zich door de gunst van Monsieur in 1814 zoo handig had ingeschoven.

De titel van minister van staat moest tot vergoeding dienen.

De volgende deelen zullen het verhaal dezer schandelijke bejegening en van de reeks der miskenningen, waarvan zij de inleiding vormde, bevatten. Ministre d'état, hoveling, vriend van Artois en een tijd lang député, was de Vitrolles zeker ruimschoots in de gelegenheid, belangrijke mémoires na te laten. Maar een malcontent, een verbitterde over eigen levenslot, een intrigant, stikkende van ijdelheid, ziet zelden bij anderen iets, dat hij de moeite waard acht eerlijk mede te deelen. Wij zullen dan ook in de volgende deelen voornamelijk lezen, hoe anderen zich tegen hem hebben vergrepen, en welk een groot man hij toch eigenlijk was....

Het groote publiek, dat mémoires leest, gelijk het romannetjes verslindt, kan ook deze van de Vitrolles genieten. De stijl, zonder bezig te houden, schrikt niet af. De verhalen zijn lang en breed, doch dit hindert niet, als men maar den tijd heeft en niets belangrijkers te doen. De personen bovendien, prinsen, koningen en ministers, hebben in den regel het voorrecht belangstelling te wekken. Er zijn tal van sententiën, die voor diepe gedachten willen doorgaan, schoon zij niets dan phrases zijn. Aan de bewonderaars van Louise Mühlbach, Samarow en soortgelijken zullen deze Mémoires vermoedelijk welkom zijn, als een aangename afwisseling; niet het minst als in schijn heel solide, na zooveel lichter spijs.

Voor ander gebruik zijn de Mémoires minder aanbevelenswaardig. Als een vertrouwbare bron voor de beoordeeling van personen en toestanden kunnen zij niet dienen. Niemand mag gevonnist worden naar hetgeen de Vitrolles van hem vertelt. Want elk oordeel, dat hier voorkomt; bijkans zou ik zeggen elk feit, dat van anderen wordt medegedeeld, wordt ingegeven niet door politieke antipathie — dit kon men verdragen — maar door zijn persoonlijke verhouding tot hen. Niet alleen Talleyrand, de oude raadsman van Napoleon, wordt door het slijk gesleurd, maar mannen als Montesquieu, Chateaubriand enz. Over den laatste wordt een fiool des oordeels uitgegoten, die van bitteren haat en jaloezie op den schrijver van *le Génie du Christianisme* getuigt.

Wee, wie het gewaagd heeft niet voor dit genie in eigen oog te buigen. Dit is het, wat dit boek zoo ergerlijk en den schrijver zoo verachtelijk maakt. Hij vervolgt met zijn schimp en haat, in gladgelijnde zinnen ingeweven, vol van het meest kwetsende dédain, niet het minst

hinderlijk waar hij de genade bewijst van iets goeds te vinden, niet slechts de tegenstanders van zijn zoogenaamde politieke beginselen, maar allen, die het verder hebben gebracht en hooger hebben gestaan dan hij. Met den voet in het graf, legt hij in 1847 de laatste hand aan dezen arbeid, om allen te bezwaren, die, trouwe aanhangers der Bourbons, schuldig zijn aan de misdaad, zijn hooge meerderheid niet te hebben erkend.

Het is onmogelijk telkenmale na te gaan, wat van zijne verhalen waarheid is. Ik twijfel er geen oogenblik aan, of hij heeft dikwerf gelogen. Maar het is inderdaad niet de moeite waard, dit telkenmale te gaan onderzoeken. De partij, waartoe de Vitrolles heeft behoord, rust sedert lang in 't graf. „La résurrection du passé" moge, naar het schoone woord van Michelet, de taak van den historicus zijn, zij eischt niet, dat ook al het vuil van het verleden opnieuw in beroering worde gebracht. Daarvoor intusschen zou deze arbeid ruime bouwstof aanbieden.

Wie de jammerlijke omgeving der Bourbons, de aanmatiging der partij, die niets geleerd en niets vergeten had, nader wenscht te leeren kennen, vindt in dezen fatsoenlijken salonzwetser een gids, die hem nog veel meer zal doen begrijpen, dan hij vertelt. De Vitrolles teekent zich zelf in dit boek op eene wijze, die, beter dan vele woorden, het ongeluk van Frankrijk doet peilen, dat zulke mannen onder de eersten aan het hof telde.

III

GUIZOT TE HUIS.

GUIZOT TE HUIS.

Mme. de Witt, née Guizot. Monsieur Guizot dans sa famille et avec ses amis. Paris 1880.

De man, wiens naam boven deze regelen staat is een treffend bewijs van de waarheid der oude uitspraak, dat geen roem of grootheid tegen den tand des tijds bestand is. Toen wij jong waren, was zijn naam op aller lippen; zoowel de tegenstand, dien hij ontmoette, als de bijval, die hem kroonde, verhoogde zijn vermaardheid. Jarenlang werd hij door Europa beschouwd als de beleidvolle stuurman, die Frankrijk, en met Frankrijk Europa aan de branding der revolutie wist te onttrekken. Niettemin sloeg de staatshulk, die hij leidde, op de klip der democratie te pletter. Zijn roem als staatsman scheen op eenmaal en voorgoed vervlogen. Maar nog restte hem geen mindere. De man van wetenschap, de politieke historicus bleef ongedeerd, naar het scheen, in het bankroet van den minister.

Jaren zijn voorbijgegaan en ook in dit opzicht is hij door anderen in de schaduw gesteld. Schitterender talenten hebben hem op den achtergrond gedrongen en hem bijkans

doen vergeten. Guizot's naam wordt nauwelijks meer genoemd. Hij behoort tot een generatie, die met haar denkbeelden voorgoed is ondergegaan. Met de doctrinairen, tot wier eminente hoofden hij behoorde, is hij vergeten. Zoolang in Frankrijk nog onder hen, die het woord of de pen voeren, eenigen zijn, die hem persoonlijk hebben gekend, zal zijn naam telkenmale genoemd blijven. Maar slechts weinige jaren zijn er noodig, om hem ook in zijn vaderland, even als in den vreemde, een plaats onder de historische personen te doen innemen wier namen de jeugd te leeren heeft, omdat zij ze niet vanzelf kent als levende in den mond en het hart des volks.

Er is in deze vroege vergetelheid niets onnatuurlijks, niets onbillijks zelfs. Zijn werk als staatsman is zoo volkomen voorbijgegaan, dat men met moeite iets kan vinden, dat de heugenis van zijn naam bewaart. Indien hij een jaar vóór de Februari-revolutie ware afgetreden, hij liep zelfs gevaar geen grooter plaats in de herinnering te beslaan, dan de leden van het ministerie, hetwelk aan dat van Polignac voorafging. Wie kent, zonder opzoeken, hun namen? Er is geen steen overgebleven van het politieke gebouw, dat Guizot heeft opgericht. Wat wonder, dat, naarmate de generatie, die met hem heeft geleefd, in 't graf zinkt, ook hij vergeten wordt? De architect gaat onder, even als zijn werk: „Omnia orta occidunt."

Onze tijd intusschen is een tijd van restauratie. Men restaureert gebouwen, men restaureert reputaties. Men restaureert gebouwen, in hope en in afwachting dat de geest, die de oude bouwwerken schiep, ook de maatschappij weer beheersche. Men restaureert reputatiën: uit een geest van reactie tegen vroegere oordeelvellingen, uit sympathie of antipathie tegen vroegere overtuigingen, uit gevoel van

rechtvaardigheid of uit onverschilligheid. Kansen te over, ook voor den staatsman Guizot.

Naarmate de vrees voor den invloed der democratie op het politiek terrein veld wint, stijgen zij. Een geslacht, dat in het religieuse ongeloovig is, gelooft ook niet in het politieke, en zoekt in beperking allicht redding uit gevaren, die schijnen te dreigen. Guizot's invloed op de heerschappij der ideeën in de Protestantsche kerk in Frankrijk is te groot en te beslissend geweest, dan dat een terugkeer van sympathie voor zijne inzichten als staatsman onder zijne landgenooten, voor het minst onder zijne Protestantsche geloofsgenooten, een onmogelijkheid mag geacht worden.

Rechtvaardiger, naar 't mij voorkomt, zou een restauratie van den historicus zijn. Als zoodanig toch staat Guizot oneindig hooger. Zijn geschiedenis van Engeland in de 17de eeuw blijft, wat ook latere bearbeiding derzelfde stof tot toelichting en verbetering der deelen hebbe aangevoerd, in zijn geheel een arbeid, die onmisbaar is voor ieder, die de revolutiën onder de Stuarts wil begrijpen. Niemand vóór hem heeft ze zoo goed begrepen: zijn spaarzame teekening, die slechts de lijnen trekt, welke gelden, plaatst een beeld voor oogen, zuiver van omtrek en meesterlijk van gelijkenis. Èn als hoogleeraar èn als minister heeft Guizot bovendien bewezen, dat hij zijn taak als historicus niet afgedaan achtte, wanneer hij aan de eischen der litterarische kunst had voldaan. De man, die zelf een menigte van bronnen het licht deed zien en als minister tot de uitgave van vele den stoot gaf, heeft door zijn voorbeeld de voor velen niet overbodige leer gepredikt, dat wetenschappelijke arbeid verhooging van het niveau der kennis als zijn hoofdeisch heeft te eerbiedigen.

In het boekje, dat mevrouw de Witt, 's mans begaafde dochter, het licht deed zien, is van deze dingen natuurlijk geen sprake. Het is niet om de verzwakte herinnering aan hem te verlevendigen, maar om hem beter te doen kennen, dat zij schreef. Trouwens, kinderen geven zich, dank zij der warme vasthoudendheid hunner liefde, geen rekenschap, dat zij, die hun hart vervullen, voor anderen zijn voorbijgegaan. „Men heeft hem niet gekend, dan naar 't uiterlijke; de kostbaarste, schoon niet de schitterendste gaven, die God hem verleend had, zijn verborgen gebleven in den kleinen kring van hen, die hij liefhad," schrijft vol kinderlijke piëteit de liefhebbende dochter. „Daarom heeft het publiek zijn karakter, zijn bedoelingen, zijn wenschen niet begrepen. Het is deze dwaling, die ik wil doen ophouden."

Zonderling, dat een man, wiens geheele leven publiek is geweest, niet begrepen zou zijn. Dat een wijsgeer zulk een lot treft, is verklaarbaar; maar een constitutioneel staatsman, wiens daden en woorden gemeen goed zijn, een staatsman, die tegen alle misvatting zelf door de uitgave zijner mémoires heeft pogen te waken — dat is minder gemakkelijk te verklaren. Is er dan strijd geweest tusschen zijn ware meening en zijne handelingen? Niemand minder dan mevrouw de Witt zal het beweren.

Hoe dit zij — de vriendelijke hand der dochter bracht een bundel souvenirs van en aan Guizot te zamen, die, beter dan iets wat tot dusver bekend is, in staat stelt om over den mensch Guizot een oordeel te vellen. Of ze het oordeel over den staatsman wijzigen zullen, laat ik aan mijne lezers ter beslissing over. In elk geval is de mededeeling dankbaar aan te nemen, omdat het hier, zoo al niet een groot, zeker een der merkwaardigste mannen onzer eeuw geldt.

François Pierre Guillaume Guizot werd in 1787 te Nîmes geboren, maar ontving zijn opvoeding te Genève. De omstandigheden, die daartoe aanleiding gaven, hebben een grooten invloed op zijn karakter en denkwijze uitgeoefend. Zijne ouders waren een zevental jaren gehuwd, toen het Schrikbewind duizenden gezinnen in rouw dompelde. Ook Guizot's vader stierf onder de guillotine. Zijn moeder, een jonge, vroolijke, geestige vrouw, innig gelukkig in haar huwelijk, bleef achter met twee jongens, wier opvoeding zij in kommervolle omstandigheden — het waren de booze dagen der assignaten — te verzorgen had. De levenslustige jonge vrouw onderwierp zich met tranen aan haar hard lot. Maar haar levenslust was voorbij. Zij werd een gestrenge, zorgvuldige opvoedster, in wie de zorg, het plichtgevoel de teederheid onderdrukte, schoon hare kinderen ze ook in de imperieuse vormen onderkenden en gevoelden. Slechts enkele malen, in later jaren, toen de wond wel vereelt, schoon niet geheeld was, kwamen soms de oude vroolijkheid en levenslust weer boven. „Ik heb zooveel geweend," zeide zij dikwerf. Guizot wist het ook wel: voor zijn oog stond het beeld der trouwe vrouw, die alleen voor haar kinderen geleefd had en had willen leven, en steeds in den lichtglans, die alle moederliefde omgeeft, maar zonder liefelijke aantrekkelijkheid, die moederlijke teederheid geeft.

Het somber waas, dat die droevige jeugd, vol van ontbering en zorg, omgaf, heeft over de geheele persoonlijkheid van den zoon, die menigen trek van 's moeders karakter den zijnen kon noemen, zijn schaduw geworpen. Nooit is hij die indrukken te boven gekomen. De ernst van zijn karakter is er door gestaald; zijn diep religieuse overtuiging was in die eerste levenservaringen geworteld. Wie zoo vroeg vertrouwd wordt met lijden en rampspoed en in de

vormingsjaren der jeugd onder den dagelijkschen invloed staat van een krachtig voorbeeld, dat zijn tranen en zijn lijden uit plichtgevoel onderdrukt, maar de groeven van het lijden niet verbergen kan noch wil, treedt het leven niet dartelende binnen, vat het niet als een luchtig spel op. Toen de oude, strenge, liefdevolle moeder in 1848 te Londen, waarheen zij den gevallen minister van Louis Philippe gevolgd was, op haar sterfbed lag, verheugde zij zich, dat zij den geliefde, van wien zij in 1794 zoo ruw was afgescheurd, zou wederzien. In dit geloof had zij geleefd: dit geloof had haar staande gehouden en met kracht vervuld. Kon het anders, of de man, die van de eerste oogenblikken dat hij tot zelfbewustheid kwam, onder den invloed van dat krachtig geloof had geleefd, had het in zich opgenomen als het bezielend element zijns levens; en het leed, dat het leven zelf hem had gebracht, was niet geschikt geweest het te verzwakken. Hoe schitterend zijn loopbaan ook was geweest, hoezeer deze alles wat zijn eerzucht had gedroomd hem ten volle had geschonken, het lot sloeg hem in zijn eigen huis te herhaaldelijk en te zwaar, dan dat hij niet behoefte aan verzoening zou hebben gevoeld. Slechts het christelijk geloof aan een vaderlijke Voorzienigheid en de hoop op een beter volgend leven schonken hem berusting en kracht tot volharden.

Toen Guizot uit Genève naar Frankrijk wederkwam, vestigde hij zich te Parijs om zijne studiën te voltooien. Hij moest advocaat worden, dat wilde zijne moeder, dit eischten zijn omstandigheden. Zijn wenschen gingen een anderen weg uit: hij gehoorzaamde aan den moederlijken wil, uit plichtgevoel, doch niet zonder bitteren strijd. Hij had zich aan een literarische loopbaan willen wijden en schrikte

niet terug voor al de onzekerheid en de teleurstelling, die zij oplevert. Hij voelde zijn aanleg: hij was zich zijn kracht bewust, om iets, om iets groots te worden. Aan haar, voor wier wil hij boog, doch die niettemin de vertrouwde bleef van den strijd, dien zijn gehoorzaamheid hem kostte, stortte hij zijn hart uit:

„Ik weet niet door welk toeval ik de lade geopend heb, waarin ik de eerste proeven van mijn pen heb verbannen. Ik heb geen weerstand kunnen bieden aan den lust, om er eenige te herlezen: deze lectuur heeft mij treurig gemaakt. Ik heb talent en ik mag er mij niet aan overgeven: ik mag mijn jeugd niet besteden om de kunst van schrijven te leeren en al datgene, wat mij op rijper leeftijd in staat zou stellen mijn gedachten de vrije vlucht te geven. Nooit zal ik dien tijd terugkrijgen, dien ik met zooveel genot zou kunnen gebruiken. Moet ik dan in elk opzicht door de omstandigheden worden tegengewerkt en belemmerd? Ik was geboren om een uitstekend letterkundige te zijn; ik word soms verteerd door de zucht om te schrijven, al ware het alleen voor mijzelf: mijn denkbeelden verstikken mij, en ik ben voortdurend bezig tegen mijn neiging te strijden. Nu mijn besluit genomen is, zal ik er niet op terugkomen; maar ik kan het niet helpen, dat ik somtijds leed gevoel. Eigenlijk moest ik al die eerste proeven ten vure doemen, wier aanblik mij hindert, maar ik heb er den moed niet toe, hun gezicht verbittert mij; de letteren trekken mij zoo onweerstaanbaar aan, dat het mij pijn doet.

„Vrees niet, dat ik mij er aan zal overgeven: ik heb er voor langen tijd, misschien wel voor altijd, afscheid van genomen; maar wees niet boos, dat ik u soms spreek van het vuur, dat mij verteert: het zal lang mijn rust verstoren. Ik zou spoedig mijn keus gedaan hebben, zoo ik

den aard van mijn werk slechts te kiezen had; maar niet allen mogen hun begeerten opvolgen: dat geluk valt slechts aan enkele uitverkorenen ten deel."

Het zelfgevoel in deze woorden is zeker sprekend genoeg, maar wie aan de uitkomst denkt, denkt er niet aan om het euvel te duiden. Het gevoel van een roeping, de bewustheid van een door aanleg aangewezen levenstaak heeft meer groots tot stand gebracht dan de werkzaamheid, die slechts door den wensch naar een maatschappelijke positie werd in 't leven geroepen. Gelukkig ontbraken aan Guizot de vriendelijke handen niet, die hem het moeielijke pad effenden. Zijne moeder liet zich door invloedrijke vrienden overreden, hem zijn neiging te doen volgen. Het werd hem vergund, zich geheel aan litterarische studiën over te geven. Hij was innig gelukkig en zijn blijdschap verhoogde zijn ijver tot den arbeid. „Ik kan u van niets anders spreken, dan van mijn geluk. Indien ik u maar bij mij kon hebben, zouden al mijne wenschen vervuld zijn," schreef hij aan zijn moeder.

Het was de vroegere minister van Zwitserland te Parijs, M. Stapfer, die deze gelukkige verandering in zijn lot had bewerkt. Hij had de zeldzame geestesgaven van Guizot opgemerkt, en de verkeerde richting, waarin men ze zocht te leiden, zoo niet te onderdrukken. Het was voornamelijk zijn invloed, die aan Guizot zijn natuurlijken aanleg terugschonk. Zijn zorg beperkte zich hiertoe niet. Hij wees Guizot den weg, dien hij bij zijne studiën moest inslaan, maakte hem bekend met de Duitsche letterkunde, met Kant en de litteratuur der religieus-philosophische vraagstukken van dezen en elken tijd. Aan hem ook had Guizot het te danken, dat hij werd ontvangen in die enkele kringen, die nog van de salons der 18e eeuw het

karakter droegen en uit geestverwanten en geesteskinderen van de mannen der verlichting waren samengesteld. Het waren enkelen, weinigen. Jaren later teekende Guizot ze, toen hij madame de Rumford herdacht, in deze woorden: „Eene vrouw van 79, twee académiciens, een van 82, de ander van 73 jaren, ziedaar de middelpunten, die in 1809 over waren van die litterarische salons, die in 1769 zulk een ongehoorde aantrekking op zoo talloos velen oefenden. In de salons van madame d'Houdetôt, van Suard, van den abt Morellet, vond men nog den geest der vorige eeuw trouw en ongeschonden terug. De herinnering aan haar was ook elders in eere, en zeer velen roemden er op, hare kinderen te zijn; hoe ook zouden de mannen van de Revolutie en het Keizerrijk haar kunnen verloochenen? Maar toch, welk een verschil! De politiek had hen geheel in beslag genomen, de politiek der praktijk, der werkelijkheid: al hunne gedachten, hun geheele inspanning waren voortdurend op de zaken van hun meester of van hen zelven gericht; geen rustige overpeinzingen, geen vrije tijd; beweging, werkzaamheid, handeling. De 18e eeuw hield zich ook bezig met politiek, maar als een studie: al wandelende, niet praktisch ze oefenende; zij nam ook toen een groote plaats in de gedachten en besprekingen in: men overpeinsde, men redeneerde veel, men was rijk aan plannen, maar men handelde weinig. — Politiek zonder twijfel in haar wenschen en uitkomsten, schiep de 18e eeuw meer genoegen in de ideeën zelve, in haar waarheid, in de uitingen ervan, dan in het gebruik, dat publicisten en wetgevers er van maken konden. Dit was juist wat de philosophische geest onderscheidde van den politieken, voor wien de denkbeelden slechts waarde hebben in hun verband tot de maatschappelijke feiten. Met uitzondering van

enkele coterieën, zooals de economisten bij voorbeeld, werd de maatschappij dier eeuw minder gedreven door de zucht tot toepassing, dan door de begeerte van intellectueel genot en van verovering op het gebied der gedachte."

Representanten van een zoodanige richting, voor wie intellectueele genieting het hoogste is, moesten zeker een zonderlingen indruk op een jonger geslacht maken, dat hen in 1809, te midden van den glans en de agitatie van het eerste keizerrijk, nog levende aantrof. Voor vele jongeren zijn dergelijke overgeblevenen van een vroegere maatschappelijke orde voorwerpen van spot. Guizot wist ze beter te waardeeren. Terwijl ze hem het verleden deden begrijpen, waardeerde hij het onbaatzuchtige eener belangstelling, die voor geen enkele adspiratie van den menschelijken geest onverschillig of koel bleef. Zij waren er in geslaagd, hun kringen vrij en onafhankelijk te houden van de belemmering in vrijheid van spreken, die overal elders onder den indruk van het keizerlijk gouvernement werd gevoeld. Inzonderheid Mc. Suard wilde noch duldde, dat de vrijheid van gedachten en van spreken in zijn salon zou ontbreken. Terwijl men zich overal elders zorgvuldig van elke toespeling onthield en angstvallig politieke of ook maar philosophische onderwerpen werden vermeden, werd bij Suard alles wat zich in het gesprek voordeed, vrijelijk behandeld. Men kwam te zamen, causeerde zonder dwang, zonder doel om naar buiten te werken, door niets dan door het welbehagen in intellectueele genietingen en wisseling van denkbeelden gedreven.

Guizot was geen bewonderaar van het Bonapartisme, maar evenmin der achttiende eeuw. Het genot der gedachte was hem niet voldoende. De kring van Suard, de overblijfselen van de oude salons konden hem niet be-

vredigen. Toch herdacht hij in later jaren met vriendelijke woorden deze dagen en de welwillendheid, die men er hem bewezen had. Hij had er allerlei personen ontmoet, wier kennis voor hem, den historicus, van waarde was. Maar bovenal was het in dezen kring, dat de eerste schemering hem opging van een geluk, dat jarenlang het hoogste zijns levens zou zijn.

Guizot zat eens met Talleyrand te praten. De loop van het gesprek leidde hem tot de opmerking: conversatie is een groot genot. De oude, sluwe diplomaat lachte minachtend en antwoordde: er is een grooter: handeling. Guizot lachte niet, maar repliceerde: er is iets, dat boven die twee gaat: affectie.

De eerste, ernstige affectie, die jarenlang hem gelukkig maakte, dankte hij aan den kring van Suard.

Herhaaldelijk had hij daar den naam gehoord van een jonge vrouw, die tot de protégées van Suard behoorde. Pauline de Meulan was opgegroeid in de weelde, die de Parijsche maatschappij tot weinige jaren vóór de Revolutie ten toon spreidde. Haar vader, ontvanger-generaal van Parijs, behoorde tot de geldaristocratie; haar moeder tot de vrouwen, die uit mode, uit gebrek aan inzicht, de nieuwe denkbeelden begunstigden.

De aanhangers van Necker, Condorcet enz. waren getrouwe bezoekers van haar ouderlijke woning. Pauline, een ziekelijk en kwijnend kind, dat weinig lust in geregelden arbeid betoonde, werd niettemin om haar helder verstand reeds vroeg als iets buitengewoons beschouwd. Het duurde intusschen eenige jaren vóór dat haar droomerige geest tot vol ontwaken kwam. Wel openbaarde zij reeds als jong meisje de behoefte om zich op het papier te

uiten: zij schreef fabels, comedies en dergelijke, maar er werd weinig oorspronkelijkheid in opgemerkt. Een krachtige stoot van buiten opende haar de oogen. Haar ouders verloren door de Revolutie hun groot fortuin; in plaats van weelde en overdaad heerschte bekrompenheid in de ouderlijke woning. De vader stierf; de moeder, geheel ongeschikt tot handelen, bleef in zorgvolle omstandigheden achter. Van dit oogenblik greep er in Pauline een groote verandering plaats; zij werd feitelijk het hoofd van het gezin. Een bittere herinnering bleef haar steeds bij van wat zij in deze jaren had doorgestaan. Scherp, maar hoogst gelukkig drukte zij het later uit in een stukje *Les amis dans le malheur:* „veel vrienden om mee te rekenen zonder er op te kunnen rekenen.” Wie, die in ongeluk heeft verkeerd, heeft niet hetzelfde ondervonden?

In 1794 vestigde zij zich met haar moeder en een jongere zuster, aan wie zij zeer gehecht was, te Passy. Wat er van het vaderlijke vermogen over was gebleven, was onvoldoende om te leven; zij moest naar middelen omzien, om de inkomsten te vermeerderen. In den nood ontdekte Pauline dat zij talent bezat; zij was er gelukkig door, omdat het haar kansen op onafhankelijkheid verhoogde. Geld overigens had weinig waarde voor haar: toen een harer bloedverwanten aan de twee zusters ieder 20,000 francs naliet, schonk zij haar deel aan haar zuster, die in 1803 in het huwelijk trad met een ingenieur Dillon. Zij had genoeg; in haar behoeften kon zij ook door de opbrengst van haar pen voorzien. Suard had in 1801 een weekblad opgericht, *Le Publiciste* geheeten. Het had ten doel, tegenover de veldwinnende reactie de beginselen der 18e eeuw op gematigde wijze voor te staan en te verdedigen. Hij opende de kolommen van zijn blad voor Pauline de Meulan,

die weldrá een der voornaamste medewerkers werd en onder de critici een eerste plaats innam. Over literarische producten, over het theater leverde zij een aantal artikelen, die grooten opgang maakten. Haar critiek was niet zuiver literarisch; de grondslag van haar beoordeeling was zedekundig, in zoover zij telkenmale de vraag poogde te beantwoorden, welke gevoelens en denkbeelden door het literarisch product, dat aan hare beoordeeling was onderworpen, werden uitgesproken en opgewekt. De literatuur was voor haar de spiegel van de zeden en denkbeelden des tijds, en omgekeerd gelijktijdig een der krachtigste middelen om op beide te werken.

Men begrijpt, welk een kracht dit volkomen juiste standpunt aan haar woord moest bijzetten, waar het met volkomen onafhankelijkheid en zelfstandigheid werd uitgesproken. En onafhankelijk en zelfstandig was Pauline de Meulan volkomen. Kon het anders? Haar levensloop zelve moest het haar wel maken. Slechts door haar talent was zij geworden, wat zij was en hield zij zich staande.

Op het einde van 1807 trof haar een zware slag. Haar geliefde zuster verloor haar echtgenoot, den heer Dillon. Van rouw en zorg werd Pauline ziek, zoodat zij haar geregelden arbeid aan *le Publiciste*, het voorname middel van bestaan dat zij had, een tijdlang moest staken. Guizot had in het salon van Suard veel van haar gehoord, meer dan genoeg om zijn belangstelling op te wekken. Zijn medelijden met haar positie bracht hem tot een romanesken inval, waartoe weinigen, die hem in latere jaren of slechts als politiek persoon kenden, hem in staat zouden hebben geacht. Nog denzelfden avond dat hij haar treurigen toestand vernomen had, schreef hij haar, zonder zijn naam te noemen, een briefje, waarin hij aanbood, gedurende haar

ongesteldheid artikels voor haar te schrijven. Zij nam het aanbod aan en Guizot werkte eenige weken voor haar.

Pauline de Meulan was dertien jaar ouder dan hij, daarbij geboren en opgevoed in geheel andere kringen, onder geheel andere omstandigheden dan hij. De Revolutie had haar arm gemaakt en van de plaats beroofd, die zij onder de geldaristocratie der hoofdstad innam. Voor hem, den Protestant, was de revolutie, hoeveel zij hem ook ontnomen had, de grondslag van zijn geheele maatschappelijke positie. Kortom — er waren punten van groot verschil in beider leven, die uit den aard der zaak tot een niet minder groot verschil van levensopvatting leidden. Niettemin: den 7[den] April 1812 legden zij de handen ineen.

Pauline Guizot — want dit is de naam, die haar voortaan toekomt — is zonder eenigen twijfel een buitengewone vrouw geweest. Wanneer men leest, wat de dochter uit den vaderlijken mond hier heeft ter neder geschreven, dan gelooft men gaarne elk zijner woorden van diep gevoeld geluk over haar bezit en niet minder dat van diepgaande smart over haar gemis. Welk een bezieling, welk een opwekking, welk een steun moet voor een man een vrouw zijn, die sprak gelijk zij schreef: "Gij bedankt mij voor mijn raadgevingen over de vreemde literatuur:

> Mon frère, vos conseils sont les meilleurs du monde,
> Ils sont bien raisonnés et j'en fais un grand cas,
> Mais vous trouverez bon que je n'en use pas.

"Daar gij er dan even veel van houdt, om raadgevingen te ontvangen als om ze niet te volgen, zal ik er u nog dit bijvoegen. Van morgen is de redacteur bij mij komen klagen, dat gij vijf artikelen over Wallenstein geschreven hadt: de lezers klaagden al, dat zij er reeds drie in het feuilleton hadden gehad. Ik heb hem toen den raad ge-

geven, om, voor de verandering, ze nu in het midden van het blad te zetten.

„Wat zegt ge nu, mijnheer, van mijne raadgevingen? En wat heb ik u dan geraden? *Al die dingen te herhalen die al de Fransche critici zeggen of reeds gezegd hebben.* Ja, ja, ik houd zoo van herhalingen. Ziedaar de strenge schrijver, vast besloten om zijn eigen gedachten, welke zij ook zijn, uit te drukken, die zich niet weerhouden kan, alleen om mijn raadgevingen af te wijzen, om mij een opinie te leenen, die hij heel goed weet dat niet de mijne is. In ernst, mijn vriend, heb ik u ooit gezegd, dat gij uw eigen manier niet volgen moest? Ik ben zoo ver van het te wenschen, dat, indien ik bang behoefde te zijn dat mijn raad invloed op u hebben zou, wat ik, Goddank! niet vrees, ik mij van allen raad onthouden zou, uit bezorgdheid dat gij in iets veranderen zoudt en ophouden uzelf te zijn; want gij kunt, mijn vriend, niets beters zijn, vooreerst omdat uw denkbeelden en uw wijze van uitdrukking uitstekend, vervolgens omdat het de uwe zijn; eindelijk, omdat alles in u zoo samenhangt,. een zoo uitstekend geheel vormt, dat gij er niets van kunt loslaten. Maar er zijn in u eenige zaken, die er niet bij behooren, die niet van u zijn, eenige vooroordeelen, mijn vriend, omdat gij veel nagedacht en weinig waargenomen hebt; eenige vormen, wier meerdere of mindere doelmatigheid gij niet kunt beoordeelen, omdat gij u teruggetrokken hebt juist op het oogenblik dat gij voor het publiek zijt begonnen te schrijven, toen integendeel de waarneming van de maatschappij u tot leering en waarschuwing onmisbaar werd. Gij schrijft niet voor mij, mijn vriend, noch voor u, noch voor uw geleerde en verstandige vrienden. Gij kent de menschen niet, voor wie gij schrijft; gij zijt niet

op de hoogte van hun vooroordeelen van 't oogenblik, noch van de dingen, die het goed kan wezen niet te veinzen, maar te ontzien. In allen gevalle kunnen wij zeker zijn, zelfs na lang nadenken, dat de kennismaking met andere meeningen, zelfs indien zij valsch zijn, niet onze inzichten zal wijzigen, al ware het alleen door nieuwe denkbeelden bij ons op te wekken. Gij zult zeggen, dat gij niets van het publiek verwacht: ha, ha! ik meende, dat gij ervan verwachttet het loon van uw arbeid, ondernomen om uw bestaan te verzekeren: ik dacht dat dit loon evenredig moest zijn aan uw meer of minder succes. Gij wilt slechts een *bescheiden* bestaan? Welnu, mijn vriend, naarmate gij beter en sneller slaagt, zult gij beter en sneller uw *bescheiden* wensch vervuld zien! Is dat niet een argument, luiaard? Gij hebt mij dikwijls gezegd, dat gij nuttig wildet zijn; welnu, wanneer men de macht niet heeft om de menschen te dwingen, moet men beginnen met hun te behagen, om hen daarna te doen gehoorzamen. Er is bovendien nog een andere reden, waarom gij aan het publiek moet pogen te behagen: ik ben uw homme d'affaires en ik moet voor mijn moeite betaald worden; ik houd ervan om u te hooren prijzen. Daarom, waarde vriend, zorg dat gij niet veranderd zijt en blijf u zelf, met deze uitzondering alleen: schrijf, omdat zij het willen, wat minder artikelen over hetzelfde onderwerp. Verder is alles, wat gij zegt, goed; al is de vorm ook ongewoon, zij zullen er wel aan wennen; de hoofdzaak is, verscheidenheid. Ziedaar de conclusie van mijn preek: ik heb willen bewijzen, niet dat gij ongelijk hadt, maar dat ik gelijk had, en dat gij een beetje meer om mijn goeden raad moet geven. Ik raad u ook, mij niet al te veel tegen te spreken: als ik boos ben, schrijf ik lange brieven, ik word moe, ik voer

niets uit en verbeuzel mijn tijd met u. Wat een heerlijk verbeuzelde tijd!"

Zulk een vrouw, met zulk een hartelijk, helder, gezond verstand, de zijne te mogen noemen, is een zegen, die weinigen geschonken wordt. Pauline de Meulan behoorde zoo volkomen aan Guizot, dat zij nog vóór haar huwelijk hem schrijven kon: "Ik heb het u reeds dikwijls gezegd, gij hebt al mijn faculteiten in mij gedood; maar dat is geen kwaad, want gij hebt u zelf in mijn plaats gesteld." Toch ging deze liefhebbende vrouw niet zoo geheel in hem op, dat zij zich geen rekenschap van haar liefde wist te geven. "Gij spreekt altijd beter over dingen dan over boeken, omdat gij in boeken ziet wat u behaagt, en wat u behaagt meer waard is dan hetgeen in het boek staat. *Gij vat een onderwerp hoog en diep op, en gij verbeeldt u dat het ook zoo behandeld is.* Mijn arme vriend, gij zijt beter schrijver dan criticus. Ik geloof niet, dat gij er u vernederd door behoeft te gevoelen." De fijnheid van de opmerking bewijst hoe diep zij zijn karakter had gepeild, maar verklaart tevens, hoe deze intellectueele vrouw invloed moest oefenen op een man als Guizot. Ik geloof niet dat de laatste zich zelf te laag stelt; ik geloof dat het de ware verhouding tusschen hen is, die hij onwillekeurig teekent, als hij de volgende woorden schrijft. Doch tot recht begrip ga deze toelichting vooraf: Guizot was in de honderd dagen Lodewijk XVIII naar Gent gevolgd; daar hoorde hij allerlei geruchten van opstanden en wanordelijkheden te Parijs, en schrijft nu, na die geruchten vermeld te hebben: "Waarom ben ik niet daar om u te bewaren, voor u te waken? Mijn God, welk een marteling! Hoe heb ik er toe kunnen besluiten?

"Weet gij, wat mij heeft doen besluiten? De wensch,

om alles te worden wat ik moet zijn, opdat niets aan uw geluk ontbreke; al de plichten te volbrengen, die uw hooge dunk mij oplegt. Mijn werkzaamheid, mijn ambitie komen van u; het is om uwentwil, dat ik geen enkele gelegenheid wil verwaarloozen, om mij boven anderen te onderscheiden; zonder u zou ik in mijn natuurlijke luiheid voortgeleefd hebben.

„Van tijd tot tijd zou ik de behoefte gevoeld hebben om mijn talenten te gebruiken, en te toonen wat ik ben: maar die opwellingen zouden voorbijgaande geweest zijn: mijn traagheid en mijn minachting van de dingen der wereld zouden het gewonnen hebben. Geliefde vriendin, gij zijt het die mij kracht, werkzaamheid, standvastigheid geeft; gij zoudt voor mijn geluk voldoende zijn, bij u zou ik niets meer wenschen, ik zou niets missen; maar alles wat in mij is behoort u toe, en het is mij niet vergund er iets van te doen verloren gaan; het is uw goed, dat ik doe gelden. Het is aan u, dat de vruchten toekomen."

Wat ware Guizot zonder Pauline de Meulan geworden! Zij dacht voor en met hem. Haar literarische werkzaamheid hield met haar huwelijk niet op, haar geestesleven bleef zijn zelfstandigheid in haar producten bewaren, maar het voornaamste, wat zij voortbracht, dankte zijn wording aan haar taak als huisvrouw en moeder. De *Contes*, *Nouveaux contes* en *Lettres de famille sur l'éducation* enz. wijzen het reeds in den titel aan.

Spoedig na zijn huwelijk werd Guizot tot professeur à la Faculté des lettres benoemd. Slechts korten tijd bekleedde hij die betrekking, daar hij in 1814 tot secretaris-generaal bij het ministerie van binnenlandsche zaken benoemd werd. Het was voor Pauline een groote teleurstelling: zij hield niet van politiek en vreesde den invloed der publieke betrekking op het huiselijke samenleven en samenwerken. De

door haar zelf wakker geroepen ambitie van Guizot zag in een politieke loopbaan de beste kansen van bevrediging. Een oogenblik, bij de terugkomst van Napoleon, tot zijn leerstoel teruggekeerd, nam Guizot na de restauratie het generaal-secretariaat bij het departement van justitie aan. Maar ook hier vond hij geen blijvende plaats. De minister trok zich terug en Guizot met hem. Als maître des requêtes bij den staatsraad bleef hij echter aan het politieke leven, aan den strijd der partijen, door verschillende politieke brochures deelnemen. In de pers was Guizot de representant der doctrinairen, die in de vertegenwoordiging, onder leiding van Royer Collard, de vereenigbaarheid van de rechten der kroon met die der natie poogden staande te houden. In 1819 door het nieuwe ministerie onder Decazes tot directeur-général de l'administration communale et départementale benoemd, zag hij zich een practischen werkkring geopend, die geheel met zijne neigingen overeenkwam. De moord van den hertog de Berry leidde echter tot de zegepraal der reactie, waarvan de aftreding van het ministerie het eerste blijk en gevolg was. Guizot volgde, en behoorde voortaan tot de oppositie.

In al de lotwisselingen dezer jaren, in al de verscheidenheid van arbeid, die zij hem opleverden, had Pauline gedeeld, belangstellende in alles, wat hem belang inboezemde, zijn pogen en streven volgende en steunende met al den rijkdom harer liefde. En zij werd beloond met een volle liefde en vol vertrouwen.

„Weet gij wel" — schreef zij hem in 1821, toen hij een politieke brochure liet drukken — „dat het de eerste keer is sedert ik u ken, dat er iets van u zal verschijnen wat ik niet vooraf gelezen heb?" Zij bewees opnieuw zulk een vertrouwen te verdienen.

Zij gevoelde, dat het gebrek aan geregelde werkzaamheid door het ontslag uit zijn laatste betrekking, voor Guizot noch materieel noch moreel goed was. "Onze positie houdt mij zeer bezig; de materieele zijde ontrust mij 't minst; dat zullen wij wel redden. Maar zij heeft een schijn van afwachten, die mij niet behaagt. De een of andere groote uitgave zou dien schijn kunnen wegnemen; eene uitgave, waarbij men zich verbindt tot iets anders dan tot een geschrift van 't oogenblik, zou daartoe kunnen dienen. Ik weet wel, dat men de gelegenheid moet afwachten, maar men vindt ze beter, als men er over gedacht heeft. Het zou misschien goed zijn op de een of andere wijze publiek uit te spreken, dat het uw plan niet is telken jare een "ouvrage de circonstance" te geven."

Wie bewondert niet het beleid der vrouw, die den man dien zij liefheeft wil bewaren, om onder te gaân in den strijd der partijen, en daartoe zijn behoefte aan werkzaamheid op een grooter en grootscher tooneel leidt?

Toch duurde het geruimen tijd, voordat haar wensch in vervulling ging. Guizot had zijn historische lessen in de faculteit der letteren te Parijs weer opgevat en ontwikkelde daar onder grooten bijval zijner hoorders de wording van het representatief gouvernement in Frankrijk en elders. Het onderwerp en de belangstelling, waarmede zijn onderwijs ontvangen werd, verontrustte de regeering. In October 1822 werden Guizot's lessen verboden.

Overtuigd, dat de bovendrijvende richting gedurende jaren het roer van zaken in handen zou hebben, wierp Guizot zich op literarischen en historischen arbeid. Twee groote uitgaven werden, naar den wensch zijner vrouw, door hem ter hand genomen: de *Collection de mémoires*

relatifs à l'histoire de France, en een gelijke verzameling betrekkelijk *l'histoire de la Révolution d'Angleterre.*

Trouw had Pauline voor de vervulling van haar lievelingsdenkbeeld, een grooten arbeid, die hem niet deed ondergaan in de politiek van den dag, gearbeid. De vertaling van Gregorius van Tours, waarmede de eerste collectie werd geopend, was haar werk.

„Wij zullen nooit weten, wat wij voor elkander zijn: de eeuwigheid zal niet te lang zijn voor ons geluk", had Guizot eens aan Pauline geschreven. Er gingen weinige jaren voorbij of hij wist wat zij voor hem geweest was: de dood had het hem geleerd.

Het aandeel, dat hij haar steeds toekende in zijn intellectueele en moreele ontwikkeling, was groot. Zonder haar ware hij niet geworden wat hij was. In een zwak en teer lichaam had Pauline een krachtigen, energieken geest verborgen, die het vuur in hem had ontstoken. Toen hij geworden was, wat haar liefde had gewerkt, zonk zij ineen. Den eersten Augustus 1827 zat Guizot bij haar bed, Bossuet's rede over de onsterfelijkheid der ziel haar voorlezende. Onder de lectuur sliep zij in.

„Het geluk zelf zou mij een marteling zijn — had Guizot aan Pauline eens geschreven — indien ik het als iets voorbijgaands beschouwde; het verleden is mij even lief als de toekomst. Mijn ziel heeft er behoefte aan vast te gelooven, dat alles wat zij ooit gevoeld heeft, eeuwig blijft, en dat niets van ons samenleven voor altijd verloren gaat."

„Ik heb absolute behoefte aan rustigen arbeid en aan eenzaamheid, om tot mij zelf te komen: mijn ziel is als gebroken; de meest volledige rust en onbeweeglijkheid heeft

zij noodig, dan alleen zal het leven er langzamerhand weer door stroomen."

In deze juiste woorden teekende Guizot het gevoel, dat hem bij Pauline's dood beheerschte. Werkzaamheid, groote werkzaamheid werd gezocht en gevonden. De twee eerste deelen van de *Histoire de la Révolution d'Angleterre* verschenen nog in 1827; voor het volgende jaar nam hij de redactie op zich van de *Revue Française*, waarin alle economische en philosophische vraagstukken van den dag werden besproken, zonder dat de politieke quaesties waren buitengesloten. Een nieuw veld van werkzaamheid werd hem geopend, toen hij in het voorjaar, gelijk ook Villemain en Cousin, vergunning kreeg, om zijne academische lessen te hervatten.

Bracht een en ander bezigheid in overvloed aan, vergoeding voor het geleden verlies kon het hem niet schenken. De eigen woning is dubbel eenzaam, naarmate het daar buiten drukker en woeliger is. Guizot was gelukkig genoeg, om zijn huiselijk geluk te kunnen herstellen. Hij vond niet alleen een tweede vrouw, maar een tweede moeder voor zijn kind.

Ver te zoeken trouwens had hij niet. In de laatste jaren was zijn huisgezin steeds vermeerderd. Niet door eigen kinderen, want Pauline schonk hem slechts één zoon. Maar het eerst was zijn eigen moeder, na den dood harer ouders, bij hem komen inwonen, rekenende dat haar levenstaak volbracht was, nu hare beide zonen (de broeder van Guizot was in administratieve betrekking) gevestigd waren. Daarna hadden de kinderen van Pauline's zuster, die met den ingenieur Dillon gehuwd was geweest, doch kort te voren gestorven, een dagelijksche plaats in zijn gezin ingenomen. Zij woonden wel niet in zijn huis,

maar waren toch den geheelen dag om en bij hen. Pauline Guizot was voor deze kinderen van een geliefde zuster als een eigen moeder geweest. Vooral de oudste, Elisa, was als 't ware in het huis van Guizot opgegroeid. Zij was zijn geestelijk pleegkind, aan wie hij zijn zorgen met groote liefde gewijd had, om de heerlijke ontwikkeling, waarmede zijne pogingen werden bekroond.

Gedurende de laatste ziekte van Guizot's vrouw, had Elisa haar met groote zorg en hartelijkheid opgepast. Na haar dood zorgde zij voor haar ooms gezin, en deed het met zooveel tact en kalmte, dat zij de genegenheid van allen won en inzonderheid de dankbaarheid van Guizot, in deze dagen zoo dubbel gevoelig voor elke kiesche zorg. „Ik dank u niet voor uwe zorgen voor mijne moeder, lieve Elisa, maar gij moet toch weten, hoe gevoelig ik er voor ben. Gij hebt er goed den slag van, gij weet tijd voor haar te vinden, en hebt attenties voor de vrienden; dat is de weg om te slagen; gij zijt reeds geslaagd. Voor de rust van ons huiselijk leven is dat noodig: ik weet niet, hoe ik zonder rust het er in uithield. Rust hergeeft mij aan mijzelven, omdat het mij vergund is in mijn gedachte met haar te leven, die steeds bij mij is. Daar is niets, dat mij meer zou hinderen, dan verstrooiing, afleiding."

Elisa Dillon was 24 jaar oud, en geleek in haar voorkomen op de eerste vrouw van Guizot. Zij was, naar hij schreef, „Pauline jong."

Geen wonder, dat Guizot zich meer en meer voelde aangetrokken door de jonge vrouw, die alles wat hem sedert jaren gelukkig had gemaakt voor zijne oogen deed herleven, stralende in den zonnegloed der jeugd. Zij was zijne discipelinne, zijne dankbare, hartelijke discipelinne,

die het een geluk en een eer achtte, haar leven en alles wat zij was te mogen toewijden aan een man, tot wien zij met evenveel eerbied als oprechte dankbaarheid opzag. Zij had eens aan haar zuster, naar aanleiding van een vraag van haar, geschreven: „Het is zeer mogelijk dat ik niet trouw. Er moeten veel dingen samenkomen, om mij schadeloos te stellen voor het verlies van mijn vrijheid, voor den afstand van mijn liefhebberijen, de staking mijner studiën; om mij te doen vergeten, dat ik niet meer aan mijzelf toebehoor, en mijn vreugde te vinden in mij te onderwerpen, op te gaan in het bestaan van een ander. Laat men mijn hart zoo treffen, dat ik bemin, bewonder, eerbied gevoel, dan zal ik de gewilligste der slaven zijn, maar tegen minder geef ik me niet over. Ik moet de banden met het verleden, dat mij lief is, kunnen vasthouden, de voorwerpen mijner genegenheid kunnen behouden" . . .

Guizot zou ze dat zeker niet beletten; hij, in wiens oogen zij een deel van haar lieftalligheid aan de gelijkenis met zijne eerste liefde ontleende. En zij vond in den ruim zestien jaar ouderen man alles wat haar hart had begeerd. „Elisa heeft geen eigenliefde meer," zeide madame de Broglie, „omdat haar liefde volkomen bevredigd is."

Guizot had slechts één zoon, François, dertien jaar toen zijn vader hertrouwde. Karakteristiek voor den knaap en zijn jong moedertje — zij was 24 — is het, wat zij schrijft: „François is allerliefst voor me; hij heeft allerliefste attenties voor mij. Hij heeft zich dadelijk in mijn verhouding tot zijn vader geschikt; ik was bang, dat hij eenige moeite zou hebben, om te gewennen aan de deferentie, die Guizot mij betoont en aan mijn vrijen toon met hem, dat hij zich daaraan ergeren zou, en het voor

gebrek aan respect aanzien; maar niets van dat alles. Hij vindt het blijkbaar heel natuurlijk. Dat is een groot geluk voor ons. Ik zal al mijn best doen, dat zij, die mijn tante liefhadden, ook van mij houden; ben ik het niet verplicht aan haar en vooral aan hem, aan wien ik alles dank? Alles zal mij gemakkelijk zijn: alles is het me nu reeds. Ik zie geen enkel ontevreden gezicht: ik ben van liefde omringd. God bescherme mij, want ik ben een al te gelukkig schepsel!"

„Het ware geluk" — schrijft de dochter van Guizot, aan wie wij deze herinneringen danken — „is een zeldzaam en heilzaam schouwspel. Zij, die met Elisa Guizot in aanraking kwamen, konden het aanschouwen, zoolang God haar in het leven liet. In de herinnering zelfs van haar beste vrienden was haar individueel leven moeilijk te onderscheiden en te volgen, zoo zeer ging het op in dat van haar man; het was geheel gewijd aan zijne belangen, zijne zaken, zijne bezigheden. Zij werkte voor hem, zag om zich heen voor hem, las of praatte voor hem."

De innige gehechtheid, die Guizot haar betoonde, was zeker voor een groot deel in dit haar medeleven met hem geworteld. Voor een ander deel echter lag de grond elders, naar ik meen. Pauline Guizot, de eerste vrouw, was altijd meer of minder nog van de denkbeelden der 18de eeuw doortrokken. Elisa was geheel en al opgevoed en opgegroeid in de ernstige, religieuse richting van Guizot zelven. Ook in dit opzicht was zij zijn geesteskind. Hier vond hij geen tegenstand; ook in dit opzicht was zij gewillig onder zijn invloed en deelde zijne inzichten. Guizot vertelt zelf, dat het lang geduurd heeft voordat Pauline en hij elkander volkomen begrepen. Dit zegt hij ten aanzien van Elisa niet; en het is ook stellig hier het geval niet ge-

weest. Hij was Elisa's geestelijke vader, voordat hij haar echtgenoot werd. De overgave van de vrouw werd er des te vollediger door. De gehechtheid van den man was te inniger, naarmate hij, bewust of onbewust, in haar meer een product zijner eigene geestelijke werkzaamheid liefhad.

Guizot's gewone arbeid in deze jaren was van dien aard, dat de hulp eener vrouw hem zeer welkom was. Elisa opende de correspondentiën van de Revue Française, las de werken door, waarvan verslag moest gegeven worden, en nam dikwijls die taak voor de Revue bibliographique op zich. Haar degelijke historische kennis — zoo schrijft de dochter — stond Guizot bij de voorbereiding van zijn keus bij. Zijn wetenschappelijken arbeid en zijn professorale werkzaamheid toch zette Guizot onverdroten voort, zonder dat hij daarom ophield een nauwlettend oog op den gang der politiek gericht te houden. De optreding van het ministerie-Polignac versterkte hem in de overtuiging, dat men een beslissende crisis naderde. „Wees verzekerd" — schreef hij in Sept. 1829 aan de Barante — „dat de volgende lente ons niet meer in denzelfden toestand vindt; wij zullen dan de overwinning behaald hebben, of ernstig beraadslagen of niet het oogenblik gekomen is, om de betaling der belastingen te weigeren." Hij voor zich deed wat hij kon, om de overwinning voor te bereiden. In Januari 1830 tot lid der Kamer gekozen, stond hij aanstonds in de voorste rijen der oppositie. Het was zijn maiden-speech, waarin de bekende woorden voorkwamen, die destijds zulk een indruk maakten: „Laten wij ons wachten de kracht van onze uitdrukkingen te verzwakken. De waarheid heeft toch reeds zulk een moeite in de paleizen der vorsten door te dringen; laat zij er

niet beschroomd en bleek binnentreden, opdat zij niet miskend worde."

De Kamerontbinding, die weinige weken later volgde, dwong Guizot, Parijs eenigen tijd te verlaten. De brieven van zijn vrouw en de zijnen geven een allerliefst tafereel van het intiem geluk van hun huiselijk leven. „Ik schrijf u met een bedroefd gemoed" — zoo luidde een brief aan haar zuster — „mijn man is vanmorgen vertrokken; en ziedaar, voor 28 of 27 dagen ben ik alleen! Het is heel lang en heel hard! Ik kan u niet zeggen wat ik in de laatste dagen geleden heb: ik kon hem niet aanzien zonder tranen in de oogen te krijgen, en het deed mij kwaad, dat onze scheiding zoo snel naderde. Hij is vanmorgen om acht uur vertrokken en ik geloof inderdaad, dat ik sinds dien tijd beter ben; nadat de eerste benauwdheid voorbij is, ben ik kalmer en ben ik begonnen te denken aan zijn terugkomst. Ik geloof niet dat ik sedert drie maanden een enkel uur heb doorgebracht, zonder dat het denkbeeld van dit scheidingsuur in mij opgekomen was... nu het heeft plaats gehad, verhef ik mij tot Hem, die mij mijn man zal teruggeven, en ik hoop, dat het zal zijn om voortaan niet dan voor korte oogenblikken van elkander gescheiden te zijn. Ik neem van avond mijn kleine meisje bij mij in de kamer, en dat zal een groote vreugde voor mij zijn, indien ik ten minste in dit oogenblik van vreugde kan spreken. Ik maak het een en ander van het ameublement van het salon in orde; en ik ga in de kamer van Guizot zitten; hij had het graag en ik geloof ook, dat het beter is dan dat ik alleen hier blijf. Ik ga werken om den tijd door te komen; ik heb een artikel over de poëzie van Uhland, voor het volgend nommer van de Revue; ik zal mijne aanteekeningen [illegible]n en

zal dan de Galliërs weer onderhanden nemen, en ik zal het leven van Caesar schrijven. Als het van avond mooi weer is, ga ik met Henriëtte wandelen; mijne ochtendbezoeken zijn voor mijn bewaarschool en mijne armen. Ziedaar mijn leven."

Voor een geslacht, dat een reis om de wereld ternauwernood der moeite waard acht om afscheid van de familie te nemen, is die bezorgdheid, die onrust der jonge vrouw in 1830 onbegrijpelijk. Wanneer men zich echter gelieft in te denken in een maatschappelijken toestand, waarin noch van luchtreizen, noch van spoortreinen sprake kon zijn, maar de eerzame diligence een der jongste overwinningen van den geest van vooruitgang was, dan kan men zich eenigszins de onrust voorstellen, opgewekt door een ongewoon en langdurig verblijf buiten de hoofdstad. De Parijzenaar in 1830 trok al even weinig voor zijn genoegen naar de provincie, als de Amsterdammer naar Nieuweschans.

Doch genoeg om te doen zien, hoe innig Elisa Guizot zich aan haar man verbonden gevoelde. En voor hem moest deze vrouw, die in alles belang stelde wat zijn hoofd en hart bezig hield, met wie hij over wetenschap zoowel als over politiek spreken kon en sprak, wier geheele leven hij vervulde, een dagelijks toenemende aantrekkelijkheid wezen. Zij was — het bleek reeds uit den brief aan haar zuster — bezig met een geschiedenis van Frankrijk voor kinderen. Dat het geen compilatie zou zijn uit een paar handboeken van anderen, verwaterd in een zoogenaamd kinderlijken stijl, daarvoor behoefde zelfs Guizot niet te zorgen. Zij werkte zelve te degelijk.

„Ik maak het hoofdstuk over Oud-Gallië over en ik zal het nog wel voor de derde maal moeten overschrijven; het is zoo'n belangrijk hoofdstuk, ik wil er geen moeite aan

sparen. Ik zal ook de Gallische oorlogen moeten verbeteren; gij hadt er ook dien indruk van. Als gij eens tijd hebt, zullen wij het eens nazien. Ik ben nu bezig met de keizerlijke geschiedenis van Fleury, en dan ga ik Neander lezen. Ik zal heel blij zijn eens een geleerd werk over de eerste eeuwen der Christenkerk gelezen te hebben; ik zal die wetenschap wel niet opnemen in mijne verhalen, maar zij zal mij toch leiden. Als ik die twee boeken gelezen heb, zal ik voor de Revue een artikel schrijven over het werk van Neander, vergeleken met dat van Fleury."

Zoo sprak en schreef Elisa over zichzelve en haar werk. Vriendelijke, deelnemende woorden over de moeder, mededeelingen van de loopende geruchten van politieken aard, alles om den afwezigen echtgenoot op de hoogte te houden van wat in huis en daarbuiten omging. „Men vertelt, dat de Peyronnet Zondag in den ministerraad, sprekende over de verkiezingen, de woorden gematigdheid en wettigheid heeft gebezigd. De koning heeft zich daarover zeer kwaad gemaakt en hem met drift toegevoegd, dat hij zulke raadgevingen niet van hem verwachtte; dat er sommige leden van den Raad waren (dit sloeg ook op Peyronnet), die veranderingen in het ministerie wilden maken en daarvoor reeds rondgeloopen hadden; zij konden echter die moeite sparen; hij, de koning, zou 't wel doen, indien hij het noodig achtte, maar dan naar zijn wil en inzicht, enz."

Wien de Godheid wil verderven verblindt zij, zegt het oude spreekwoord. De domme Karel X, die in den hoogmoed zijns harten zijn wil aan een geheel volk wilde opleggen, ondervond het. In den nacht van 3 op 4 Augustus vluchtte hij naar het buitenland, om er geminacht en vergeten te leven en te sterven.

Met het koningschap van Louis Philippe vangt de politieke carrière van Guizot aan, die onafgebroken tot den val des konings zou voortduren. In de eerste Augustusdagen werd hij tot minister van binnenlandsche zaken benoemd.

Elisa Guizot had — het was een punt van verschil tusschen haar en Guizot's eerste vrouw — in de politieke stormen der laatste maanden en in Guizot's spanning en verwachtingen warm deelgenomen.

Zij hoopte en triomfeerde met hem. Maar de lasten van het nieuwe leven drukten haar meer dan de lusten haar behaagden. Weinige dagen nadat zij haar intrek in het ministerie van binnenlandsche zaken had genomen, schreef zij reeds: „ik ben verdrietig over de rumoerige grootheid van dit huis; indien ik hier blijf, zal ik het zoo eenvoudig mogelijk inrichten, behalve natuurlijk bij officieele gelegenheden."

Na drie maanden intusschen werd die huishoudelijke zorg haar ontnomen. Guizot trad af. Maar de tredmolen, gelijk zij sprak, hield daarom niet op met werken. „Ik geniet veel van de rust hier" — schreef zij in Mei 1831, toen zij op 't kasteel van de Broglie logeerde — „ik kan niet den geheelen dag over politiek spreken: de opening van de Kamers zal mij er wel opnieuw indompelen; maar ik vind het heerlijk vooraf een rustbad te nemen."

In den zomer van dit jaar gaf zij het leven aan een tweede dochter: „Ik ben gelukkig, heel gelukkig, in elk opzicht. Indien God een beetje kalmte aan 't land wilde geven en de gevaren wegnemen, die mij verschrikken en den slaap rooven, zoodat ik niets meer te vreezen had voor het geliefde wezen, waaraan mijn leven is verbonden, dan zou er geen schepsel zijn, die meer dank aan den gever van alle dingen verschuldigd is dan ik."

Die wensch intusschen werd niet verhoord. De politieke stormen legden zich niet neder. Zelfs de cholera, die in het begin van 1832 met ongewone woede in Europa uitbarstte, bracht slechts een oogenblikkelijke staking, niet een einde der vijandelijkheden met zich. Ook Guïzot werd door de cholera aangegrepen en aan den rand des grafs gevoerd. Toen hij, dank zij zijn krachtig gestel, de ziekte was te boven gekomen, was zijn eerste gang naar het sterfhuis van Casimir Périer. De dood van den eminenten staatsman scheen voor de republikeinen het sein tot een aanval op den Julitroon, die een oogenblik Louis Philippe met het lot van Karel bedreigde. Het waren angstige en pijnlijke dagen voor allen, die door banden van welken aard ook aan de mannen verbonden waren, die de monarchie verdedigden. De koelheid en minachting van Guizot jegens zijne tegenstanders mocht hem kalmte schenken, zij waren niet geschikt om zijn omgeving te bemoedigen.

In het ministerie van 11 October 1832, onder het presidium van den maarschalk Soult, als minister van openbaar onderwijs opgetreden, nam hij met volle warmte aan den strijd deel. Het woord, dat hij later zoo dikwerf herhaalde: „Ik heb de macht lief, omdat ik den strijd liefhad," bevatte reeds nu het geheim van zijn streven. De kamp voor groote beginselen was hem een intellectueel genot, dat ongeschokt bleef door de teleurstelling en gevaren, aan dezen strijd, gelijk aan elken, verbonden.

Zonder eenige spijt had Elisa haar man weer op het politiek terrein zien treden. Zij wist, dat het zijn lievelingswerkzaamheid was; zij was trotsch op den man, zijn begaafdheid en talenten, waar zij bewonderend naar opzag, terwijl zij hem voor zijn trouwe liefde met innige dankbaarheid en wederliefde aanhing. „Gij vraagt mij, wat ik

denk van onze nieuwe positie" — schreef zij 22 Oktober 1832 aan haar zuster — "ik denk er veel, zoo veel van, dat ik u slechts weinig zeggen zal. Ik weet, dat de zaken moeilijk, stormachtig, gevaarlijk zelfs zijn, en toch geniet ik er zeer van, dat mijn man er in is. Vóór ons huwelijk vroeg hij mij eens, of ik nooit ongelukkig zou zijn over de wisselvalligheid van zijn lot; ik zie zijn oogen nog schitterende van blijdschap op mij rusten, toen ik hem antwoordde, dat hij gerust kon zijn, dat ik hartstochtelijk zou genieten van zijn triomfen, en dat zijn nederlagen mij geen zucht zouden ontlokken. Wat ik hem gezegd heb, is altijd waar en zal ik altijd houden; ik ben wel bedroefd over de belemmeringen, den tegenstand, de gevaren die hij ontmoet; maar niettemin, ik houd goeden moed en blijf tevreden, want hij is het. Mijn leven overigens is niet zoo verbrokkeld, als toen hij minister van binnenlandsche zaken was; wel zie ik hem minder dan ik zou wenschen, doch hij dejeuneert en eet met ons, heeft een behoorlijke nachtrust en is gezond, ofschoon hij veel werkt. Bovendien, de aard van zijn werk is hem aangenaam; en hij bevindt zich met genoegen terug te midden van de makkers en de werkzaamheden zijner jeugd. De zaken van zijn ministerie geven hem afleiding en rust van de algemeene politiek; dat is een groot voordeel. En dus, mijn lieve zuster, indien God ons maar bij elkander laat, zal ik altijd, zelfs te midden van alle vreezen en van alle beproevingen, de gelukkigste der schepselen zijn."

Deze gelukkige vrouw en echtgenoot schonk den 11den Januari 1833 aan Guizot een lang begeerden zoon. De herstelling scheen geleidelijk te gaan. Royer Collard kwam Guizot geluk wenschen en zag ook Elisa. Zij lag op de canapé, zwak, maar wel, opgewekt en pratende, belang

stellende in alles wat gezegd en gedaan werd. Toen hij wegging, keerde Royer Collard zich tot Guizot: "Wees voorzichtig met haar, zij is een der heroïeke naturen, die het kwaad niet vermoeden voordat zij overwonnen zijn."

Weinige dagen later keerde Elisa naar haar bed terug, dat zij niet meer verlaten zou. Zij had kou gevat, zei men. Een heftige koorts greep haar aan, die haar spoedig onpresent deed zijn. "Ga weg, ga weg van mijn bed" — riep zij Guizot toe — "gij moogt mij niet hooren ijlen."

In den nacht van 11 Maart sloot zij de oogen. Zij had lang tegenstand geboden, want zij wilde leven. Het gezicht van hare kleine kindertjes was haar vreeselijk zwaar. Tot het laatste oogenblik herkende zij Guizot.

In het midden van den killen voorjaarsnacht bleef hij alleen.

"Mijn geluk is vernietigd, maar ik leef te midden der puinen. Mijn huis is een woestijn geworden, maar deze woestijn is een paradijs voor mij geweest. Ik heb, ik vind er haar nog overal. Moge dit alles voor mij blijven; alles heb ik verloren; dat ten minste nu niets meer verandere — dat is mijn eenige wensch."

In die verslagen gemoedsstemming, waarin hij zich vastklemde aan de puinen van zijn vroeger geluk, keerde Guizot in het leven en tot het leven terug. Aan dwang om zich met andere zaken bezig te houden en er belang in te moeten stellen, ontbrak het hem niet. De verplichtingen van zijn eigen ministerie en de politieke verwikkelingen des tijds dwongen hem, willig of onwillig, zijn gedachten op andere onderwerpen te vestigen. Scherp en bitter voelde hij de tegenstelling van zijn publiek en privaat leven.

„Er is een vreeselijke marteling in de leugen van het gewone, publieke leven. Ik kom, ik ga, ik praat en handel als ieder ander, en de anderen gaan met mij weer om als gewoonlijk. Het is niet de inspanning daartoe vereischt, die mij het zwaarst valt; wat mij tegenstaat, wat mij meer doet lijden dan ik zeggen kan, het is de onwaarheid, de leugen, die er tusschen mijn uit- en inwendig bestaan is. Indien iets mij verlichting kon geven, het zou zijn, dat mijn liefde voor haar meer dan ooit zich openbaarde; ik zou over niets anders willen praten dan over haar, met niets anders mij willen bezighouden dan met de gedachte aan haar; dat ieder die mij kende, mijn hart alleen met haar bezig zag, haar beeld steeds voor mijn oogen, haar naam steeds op mijn lippen. Het is alsof ik haar te kort doe, haar ontroof wat haar toekomt. En echter het kan niet anders: ik moet voldoen aan mijn verplichting, ik moet mijn taak volbrengen; zij wil het, eischt het van me. Telkens als ik geneigd ben om alles te laten loopen, mij geheel over te geven aan mijn gevoel, wat in mijn hart omgaat uit te spreken, hoor ik haar stem, die mij gebiedt op te staan, mij op te maken, alles te doen, ver van haar, maar toch om harentwil, wat haar gevoelig en trotsch op mij maakte, toen zij nog bij mij was. Dat de wil van God en de hare geschieden!"

Hoe krachtig de geslagen man, die zoo volkomen waar voelde, door zijn plichtgevoel ook was, menig oogenblik kwam er, waarin het hem bitter zwaar te moede was. „Mijn kinderen zijn allerliefst; maar ach, wat missen zij: wat zullen zij missen! Wanneer ik mijn kinderen aanzie: Henriëtte, zoo levendig, zoo teeder, Pauline, aarzelende om te praten of aan te komen loopen, maar van blijdschap kleurende, als men tot haar komt en met haar

praat, Willem, die zijn groote blauwe oogen opent om zijn zusjes te begrijpen, dan krimpt mijn hart van smart ineen. Wie zal die lieve kinderen nagaan, van minuut tot minuut, zooals zij zou gedaan hebben? Wie zal hun zeggen, den geheelen dag door, wat zij hun zou gezegd hebben? Wie zal hun ontwikkeling met die teederheid en autoriteit, met die eenvoudige verhevenheid van geest, met die onvermoeide, bedaarde werkzaamheid leiden? Zij zouden zoo gelukkig bij haar geweest zijn, en te midden van hun geluk zou zij hen zoo goed hebben voorbereid voor de beproevingen van het leven."

Wie deze gevoelens en klachten gevoelen kan — het is geen benijdbaar voorrecht! — weet wat er in Guizot's hart is omgegaan. Als dergelijke wonden zijn geslagen, draagt men minder zware met gelijkmoedigheid. De dood van zijn zwager en schoonzuster, Elisa's zuster, kon wel de weemoedige stemming versterken, maar geen nieuwe groeven trekken. "Niets is blijvend, noch groote noch kleine vreugde. Voorbijgaan, passeeren, is het noodlottige kenmerk van deze wereld. Ik heb mij niet te verwijten, dat ik in dagen van geluk het voorbijgezien heb; juist dit denkbeeld was het, wat mij het genot verminderde. Het stond mij steeds voor oogen. In letterlijken zin zag ik de dagen voorbijsnellen, den grond onder mijne voeten steeds wijken. En toch ging het nog sneller dan ik zag. God zal mij niet van ondank beschuldigen. Ik heb geen enkel oogenblik de grootheid zijner zegeningen miskend; ik heb ze altijd ver overtreffende geacht, ik zeg niet mijn verdienste, maar mijn vermogen om ze te genieten en ze te waardeeren; alles wat men praat en leest over het onvoldoende van menschelijk geluk, over de snelheid waarmede het menschelijk gemoed het uitput, er geblaseer

van wordt, 't heeft mij altijd valsch en goddeloos toegeschenen — ik heb het geluk onuitputtelijk, onmeetbaar gevonden, en ik heb altijd in de oogenblikken van het hoogst genot het gevoel gehad, dat ik het niet ten volle waardeerde, dat ik het niet genoeg gevoelde, dat het voor een deel door mijn ondankbaarheid verloren ging voor mijn gemoed."

In de ledige woning, van moederliefde beroofd, hernam het leven spoedig zijn rechten. Er waren te velen overgebleven, die zorg vereischten, dan dat traag neerzitten vergund was. Altijd tot opoffering en toewijding bereid, zonder veel te spreken, vooral tot elke opoffering, die haar vergunde te handelen en te besturen, had de oude moeder van Guizot zich onmiddellijk opgemaakt om weder de taak te aanvaarden, die zij zoovele jaren geleden had neergelegd. Op 69-jarigen leeftijd nam zij de opvoeding van Guizot's kleine kinderen, waarvan de oudste nog geen vier jaar was op zich. Toen Elisa had gevoeld dat zij op geen herstel mocht hopen, had zij in eenige heldere oogenblikken haar kinderen aan haar schoonmoeder met roerend vertrouwen aanbevolen. De oude, achtenswaardige vrouw beschaamde het niet. Moeder en schoondochter hadden, ondanks het verschil van leeftijd, van karakter en levenservaring, elkander leeren begrijpen en liefhebben. De liefde, die de oude grootmoeder van Elisa had ontvangen, schonk zij thans in haar eigen vormen aan haar kinderen terug. De oudste zoon van Guizot, de zoon van Pauline, werkte met haar en andere bloedverwanten, voor wie de dood niet, als zoo dikwerf, een voorwendsel was om banden, die plichten opleggen, ontbonden te verklaren, mede, om den armen kinderen een deel der liefde te vergoeden,

die zij misten. Een vriendin der grootmoeder, vroolijker, opgewekter en teederder dan zij, vulde op gelukkige wijze aan, wat aan de liefde der oude vrouw ontbrak. Te midden van de sombere atmosfeer, waarin de dood en de smart hun jeugd deed opgroeien, was het de vriendin der grootmoeder, die hun de vermaken verschafte, voor hun ontwikkeling even onmisbaar als licht en warmte. De onvergelijkelijke zelfopoffering en toewijding van de oude mevrouw Guizot uitte zich niet in liefkoozingen; toegevendheid en zwakheid namen er geen plaats in. Welk kind kan ze echter missen? Tante Aline schonk ze hun.

De kalmte van het gezin gaf aan Guizot rust. Hij had er te meer behoefte aan, naarmate op politiek gebied de onrust toenam. Het kabinet, waartoe hij behoorde, begon te wankelen. Een enkele maal genoot hij eenige afleiding buiten, bij en met den hertog de Broglie, met wiens gezin hij zeer intiem was. Doch hij bleef liever waar hij was; hij verliet zijne kinderen niet gaarne. „Toen ik van hen afscheid nam" — schreef hij eens bij een dergelijke gelegenheid aan zijne moeder — „had ik bijna van mijn plan afgezien, om bij u en met hen te blijven. Indien ik van iets genieten kon, zou ik hier van de kalmte en de vrijheid genieten. Maar wat heb ik aan vrijen tijd en aan vrijheid? Zij hebben voor mij geen waarde meer, omdat ik alleen ben. Ce sont des vases vides; il faut avoir du bonheur à mettre dedans. Werken is het eenige wat goed voor mij is."

De politieke strijd nam langzamerhand een ernstiger karakter aan; het ministerie verzwakte. Eindelijk viel het uiteen. Thiers hervormde het; Guizot bleef er buiten. Den 22sten Februari 1836 keerde Guizot van het ministe-

rieel hôtel in zijn bescheiden woning, vol van souvenirs maar zonder haar die ze voor hem gewijd had, terug.

Minder dan ooit dacht hij er aan, om van het politieke leven afscheid te nemen; naarmate de eigen woning hem minder bevrediging bood, moest het publieke leven hem meer vergoeden. Werken was het eenige wat hem overbleef. Ofschoon voor het oogenblik van het bewind verwijderd, bleef hij te midden zijner staatkundige vrienden leven en zich bewegen. Des Donderdagsavonds hield hij zijne receptiën. De 70-jarige grootmoeder recipiëerde met rustige statigheid bezoekers en bezoeksters van allerlei rang, de ambassadrice van Engeland, de hertogin van Sutherland, die in het kleine salon met de politieke mannen, Guizot's medestanders en geestverwanten; te zamen kwamen. „Wie, die haar eens gezien heeft, kon haar vergeten?" vroeg Sainte Beuve, die haar in later jaren, na 1840, herhaaldelijk had gadegeslagen; „die eerwaardige matrone, in dat antiek en eenvoudig gewaad, met dat krachtig, diepzinnig voorkomen, dien zacht-ernstigen blik, herinnerde aan de vrouwen van Port Royal, of aan de geloofsvervolgingen van de Cevennes, waarvan zij als 't ware de deugden, krachtig geloof en eenvoud, representeerde."

Van zijn politieken rusttijd maakte Guizot gebruik om een wensch te bevredigen, dien hij sinds langen tijd koesterde. Hij wenschte, ergens in de provincie, liefst in Normandië, een landelijke bezitting te verkrijgen, waarheen hij zich kon terugtrekken in zijn politieke vacantiën, en mettertijd, als hij voorgoed van het staatstooncel zou zijn afgetreden. De gelegenheid deed zich thans voor in de buurt van het stadje Lisieux. Het was een oude abdij en een hoeve, Val Richer geheeten. Van het oude klooster

was niet meer dan de woning van den abt over, in de vorige eeuw hernieuwd, soliede gebouwd, maar vervallen. Het stond niet aan den grooten weg, en trok dus niet de aandacht. Guizot werd er de eigenaar van, tot groot genoegen van zijn gezin, voor wie het denkbeeld van buiten te zijn zeer aantrekkelijk was.

Op 't oogenblik, dat de aankoop was tot stand gekomen, verminderden Guizot's kansen op een rustig verblijf te Val Richer zeer. Het ministerie-Thiers ging den weg zijner voorgangers, na weinige maanden aan 't bestuur te zijn geweest. Over een vraagstuk van buitenlandsche staatkunde, de interventie in Spanje, ontstond een ernstig verschil tusschen Louis Philippe en Thiers, zoodat de laatste zijn ontslag aanbood. De koning nam het aan en droeg de vorming van een nieuw ministerie aan Molé op. Guizot liet zich, wat hij later als een fout erkende, overhalen, om opnieuw de portefeuille van openbaar onderwijs op zich te nemen. Zes maanden nadat hij afgetreden was kwam hij opnieuw aan 't bewind (6 Sept. 1836).

In deze nieuwe taak kon hij er niet aan denken, de inrichting en verbetering van zijn buitenverblijf, Val Richer, zelf te bezorgen. Gelukkig behoefde dit hem geen zorg te baren. Hij had een medewerker, den meest welkomen, die te vinden was, in zijn zoon. François Jean Guizot, het eenige kind van Pauline, was nu 21 jaar. Hij was de vertrouwde zijns vaders, voor wiens eer hij gloeide, wiens belangen hem bovenal ter harte gingen. Tijdens Guizot's afwezigheid in Normandië, toen het ministerie van Thiers ten val neigde, was hij de correspondent zijns vaders geweest, de tusschenpersoon van den staatsman en diens Parijsche vrienden. Dagelijks werd de band tusschen vader en zoon enger; al de herinneringen van

zijn vroeger geluk werden door hun vertrouwelijken omgang in Guizot verlevendigd. Met hem besprak hij alles, politieke en huiselijke omstandigheden, François was zijn rechterhand, zijn steun. Aan hem en tante Aline moest Guizot thans de zorg voor alles, wat er te Val Richer te doen was, overgeven; en hij deed het met volle kalmte, wetende dat zij alles in zijn geest zouden ordenen. De jonge Guizot vertrok naar het aangekochte buitengoed, om op de verbouwing het oog te houden. Te midden van zijn ministerieele besognes en van allerlei politieke moeilijkheden, die niet achterbleven, zooals de aanslag van Louis Napoleon op Straatsburg en andere, voerde Guizot briefwisseling met zijn zoon over de inrichting van het landgoed, dat een wijkplaats voor zijn ouderdom moest zijn. „Vaarwel, mijn kind" — zoo eindigt een der brieven, waarin hij allerlei détails van den bouw en de inrichting had besproken — „vermaak u goed, terwijl gij zorgt dat men goed werkt. Ik zal verrukt zijn als gij terugkomt. Ik mis u meer dan ik u zeg. Het is mij een genot en een rust, volkomen waar en open te kunnen spreken met iemand dien ik liefheb."

In de eerste dagen van November kwam François Guizot van Val Richer terug. Hij was op reis verkouden geworden. Hij lette er niet op; niemand lette er op. Zijn gezondheid was in den regel goed; hij was groot, had een goed voorkomen: hij was 21 jaar. Waarom dan te vreezen? Spoedig echter openbaarde zich pleuris, en ondanks de zorgvuldigste verpleging nam de ziekte weldra een gevaarlijken keer. In den nacht van 15 Febr. 1837 sloot hij de oogen.

Eenige uren later schreef Guizot aan de hertogin de Broglie: „Hij heeft mij verlaten. Hij is bij zijn moeder.

Ik kwam nog bijtijds, dat hij mij herkende. Hij stierf, mij aanziende, zoo vervallen en zoo rustig. Moge God mij kracht naar kruis geven! Als mijn beurt zal komen, zal ik mij gretig neerleggen, want ik ben zeer moe."

Moe — niet van lichaam, maar van hart.

„Zij, die het gelaat van onzen vader hebben gezien" — schrijft de dochter — „toen hij de lijkbaar van zijn zoon naar de laatste rustplaats geleidde, zullen het nooit vergeten. Toen hij in zijn rampspoedig huis terugkwam, waar al zijn kinderen lijdende waren, wierp hij zich op het bed van zijn oudste dochter, drukte haar in zijn armen en fluisterde haar zacht toe, met een stem, die nog trilt in haar ooren: nu heb ik slechts u nog." Het kind was nog geen acht jaar.

Weinige weken later trad Guizot, om politieke redenen, uit het kabinet van Molé. Bij de discussiën in de Kamer was hem verweten, dat hij zich vastklemde aan het gezag. „Gelooft mij, mijne heeren" — was zijn antwoord — „het heeft God behaagd mij vreugde en smarten te doen kennen, die het hart zeer koud laten voor iedere andere vreugde en ieder ander kwaad."

Toen na het einde der parlementaire campagne Guizot met de zijnen naar Val Richer vertrok, was ieder, van de oude moeder tot den kleinen Willem toe, om het zeerst verheugd. Hij, de vader, dacht er anders over. Val Richer was door de zorg van François in orde gebracht; alles herinnerde aan hem. „Dit maakt mij wel niet bitter, maar ontneemt mij alle gevoel van blijdschap. Zoo gij wist hoe teeder, hoe hartelijk, hoe zorgvol hij voor mij was! Hij dacht aan en zorgde voor alles wat mij betrof: kleine zaken en groote publieke aangelegenheden. Geen mijner kinderen kan ooit voor mij worden wat hij geweest

is. Hij was de band, die mij aan 't verledene hechtte.... En daarbij — weet gij wat het is, het gevoel van veiligheid, van zekerheid verloren te hebben? Ik had altijd bij mij, aan mijn zij, een vader voor mijn kleine kinderen. Toen kon ik in vrede sterven; nu kan ik het niet meer."

Arme vader!

Gedurende drie jaar bleef Guizot van het bestuur verwijderd. Drie jaren, die in zijn politiek leven van groote beteekenis waren. Men weet, dat hij zich toen met vroegere tegenstanders verbond tegen vroegere medestanders. Deze coalitie, die voor de Juli-monarchie hoogst nadeelig heeft gewerkt, heeft Guizot later in zijn Mémoires verdedigd, niet intusschen zonder te erkennen, dat het gevoel van zijne persoonlijke grieven en zijne persoonlijke gevoeligheid er grooten invloed op heeft uitgeoefend. Wie zal zeggen, hoezeer de rampspoed in zijn huiselijk leven, dat hem meer dan te voren naar politieke werkzaamheid deed smachten, op zijn staatkundige rol heeft gewerkt?

Het spreekt vanzelf, dat deze quaestie door de dochter, aan wie wij deze intieme souvenirs danken, niet wordt aangeroerd. Misschien heeft de vraag zich aan haar niet voorgedaan. In dit opzicht kan dus de poging, om Guizot den staatsman door deze mededeelingen hooger en juister te doen waardeeren, geheel mislukt worden geacht. De logica der kinderlijke liefde, die dat doel meende te bereiken, is hier, als zoo dikwerf, falende. De staatsman daalt of rijst niet in de schatting door het grooter of kleiner aandeel, dat hem aan menschelijk geluk en ongeluk is ten deel gevallen. Maar de mensch Guizot dankt aan de liefdevolle pen der dochter, dat hij als echtgenoot en vader, als hoedanig hij onbekend was, hooger wordt

geschat. En menig minder gunstig oordeel, menig gevoel van onwil, dat Guizot als politiek man soms opwekt, wordt verzwakt en onderdrukt door de gedachte aan den rampspoed, die zijn leven bijkans van alle poëzie beroofde, en door groote bewondering voor de geestkracht, door hem voortdurend en onverzwakt betoond. Guizot was voornamelijk als publiek man bekend: van zijn privaat leven wisten slechts enkelen, en van dezen nog slechts de minderheid de hoofdpunten, die wij hier aantreffen. Het beeld is thans meer afgerond. De strenge doctrinair, die met professorale beslistheid oordeelde en bestuurde, zonder naar 't scheen een oog te hebben voor iets, wat buiten den engen kring zijner opvattingen omging, is een mensch van vleesch en bloed geworden. De historische figuur heeft leven gekregen: zij is menschelijk geworden. Men kan met dezen man leven, lijden, dwalen. Men kan hem begrijpen. Dat is een eerste stap op den weg, die tot een volkomen billijk oordeel leidt. Zoo Guizot veel aan zijn kinderen gegeven heeft, heeft hij ook veel aan hen te danken. Hun mededeelingen hebben hem in een licht geplaatst, zachter en vriendelijker dan waarin hij tot dusver, in de lijst der staatkundige gebeurtenissen alleen, voor de oogen verscheen.

Niettemin zijn deze eerste mededeelingen uit zijn intiem huiselijk leven nog verre van volledig. Er is geen twijfel aan, of een volgend geslacht zal omtrent tal van personen, die hier voorkomen, meer weten, dan de eigen kinderen goedvonden voor 't oogenblik publiek te maken. Maar Guizot zal, naar ik meen, niet degene zijn die er bij verliest.

Enkele woorden en enkele trekken, die hier als toevallig plaats vonden, doen reeds vermoeden, dat hij veel

tact, veel beleid heeft noodig gehad, om het vuurtje van den huiselijken haard voor zijn kinderen altijd vroolijk brandende te houden. Vriendelijke handen hebben hem daarbij ter zijde gestaan: sommigen — leven zij nog? — worden slechts in 't voorbijgaan genoemd; de verhouding van anderen tot de hoofdpersonen is niet altijd duidelijk. Het halfduister, dat nog in menig hoekje heerscht, zal en kan blijkbaar pas in later jaren geheel worden weggenomen.

Een gedeelte des jaars bracht Guizot gewoonlijk met zijne moeder en zijne kinderen te Val Richer door. Ook als hij afwezig was, leidde hij hun opvoeding en hield hij het oog op hunne lessen. Alleraardigste détails komen hier in brieven, die hij hun schreef, voor. „Mijn lieve Henriëtte! Ik ga een beetje met u kibbelen over uwe punctuatie. Gij doet daar in uw brieven bijna in 't geheel niet aan. De zinnen volgen elkaar op, zonder eenige afscheiding, gelijk de woorden van een zelfden zin. Gij zijt te haastig, gij gaat te snel tot wat anders over. Bedenk dat iedere punctuatie, iedere komma, een rust aanwijst, een denkbeeld, dat uitgesproken is en dat dus door een teeken gescheiden wordt van wat volgt" enz. Henriëtte volgde den wenk op en zond haar vader een brief, vol van komma's en punten. „Maar, mijn kind," riep Guizot uit, „een weinig genade: werp mij zooveel komma's niet naar 't hoofd. Bedenk wel wat gij doet: denk er om of gij een komma moet zetten of niet, gelijk gij u bedenken zoudt als gij kiezen moest welken weg in te slaan, dezen rechts of genen links, wanneer gij ergens heengaat. Wij hebben ons verstand gekregen om te denken over hetgeen we doen, niet om het te laten rusten."

Het was een groote smart voor de kinderen, toen aan

Guizot door het ministerie Soult de ambassade te Londen werd aangeboden. Hij nam ze aan, waarom, heeft hij in zijn Mémoires verteld. Hij geeft daarvoor voornamelijk politieke redenen op. Zij zullen wel het zwaarst gewogen hebben, maar het komt mij voor, dat ook financieele redenen golden. Het wordt wel niet met zoovele woorden uitgesproken, noch door hem, noch door de kinderen, maar er komen hier en daar in zijn brieven der volgende jaren uitdrukkingen voor, die doen zien, dat de zucht om voor zijn kinderen ook financieel te zorgen meer dan vroeger hem bezighield.

Terwijl hij naar Londen ging, bleven zijne kinderen in Frankrijk. Eene drukke correspondentie moest de afwezigheid vergoeden. Nu eens moest hij de oude goede moeder moed inspreken, dan weer door kleine wenken, schijnbaar toevallig en onopzettelijk, de kinderen wat meer vrijheid van beweging bezorgen. „Er is geen vrijheid voor kinderen, indien zij niet een beetje alleen zijn, aan zich zelve overgelaten. De tusschenkomst telkenmale, de tegenwoordigheid altijd van een groot mensch, zelfs bij hun spelen, rooft hun dat laisser aller, die opgewektheid, die zij zoozeer behoeven."

Grootmoeder intusschen genoot ook zelve zeer van het buitenleven: zij hield zich veel met vruchten en bloemen bezig. Buiten, in de vrije natuur, was zij levendiger en opgewekter; het kalmer leven deed haar goed, en zij liet de teugels buiten een weinig meer los. Het kostte haar, als zoo vele bejaarden, die opvoeden, moeite zich rekenschap te geven, dat de kinderen ieder jaar grooter werden en meer behoefte aan vrijheid van beweging kregen, maar ondanks haar strengheid hielden de kinderen van haar, en steeds meer, toen de ouderdom zijn werking deed gevoelen

en haar zachter en toegevender worden. Als Guizot bij zijne kinderen was, dan zei hij wel eens lachende, om hen te doen gevoelen, dat de goede grootmoeder veel minder streng was dan vroeger: „gij hebt mijn moeder niet gekend, toen zij jong was." Zijn jeugd was minder vroolijk geweest dan de hunne. Zij genoten zooveel meer van het leven, dan zijn deel was geweest. Zijn streven was, om dat te bevorderen, en ook om zoo mogelijk hen voor zulke zorgen te behoeden, als hem, toen hij de maatschappij intrad, hadden bekneld. Nooit intusschen verzwakte zijn gevoel jegens de waardige vrouw, die door ijzeren plichtsbesef in haar moeilijk leven iets van de teederheid had verloren, die aan vrouwelijke liefde zulk een ongemeene aantrekkelijkheid verleent. Soms kwam de natuurlijke vroolijkheid, die haar als meisje had gekenmerkt, nog wel eens boven. Maar wat zich nooit verloochende en tot op hoogen ouderdom haar bijbleef, 't was die zucht naar kennis, die belangstelling in alle mogelijke zaken, welke een der karaktertrekken van het geslacht der vorige eeuw was geweest. Reisbeschrijvingen, ontdekkingen van natuurkundigen aard hadden voor haar een ongemeene aantrekkelijkheid. „Reeds toen zij heel zwak en doof was, hebben wij haar" — vertelt mevrouw de Witt — „gezien, twee uur achtereen leunende tegen een hoek van een schoorsteen, met de grootste belangstelling luisterende naar de verhalen van een reiziger, die Zuid-Amerika van de Atlantische Zee tot den Grooten Oceaan had doorkruist."

In zijne brieven aan zijne kinderen, uit Londen geschreven, besprak Guizot alles wat voor hen van belang was: gaf wenken over hun werk, hun lectuur, hun vermaken en deelde hun van zijn leven mede, wat voor hen van belang kon zijn. Menige aardige bijzonderheid be-

helzen zij. Te Windsor logeerende, kon hij des avonds zijn kamer niet vinden en opende, op goed geluk, een der vele deuren, die hij zag. Tot zijn schrik zag hij in de kamer eene dame, die zich uitkleedde. Haastig de deur dichttrekkende, verwijderde hij zich. Den volgenden middag, aan tafel, zeide Victoria tot hem, lachende: „Weet gij wel, mijnheer Guizot, dat gij vannacht in mijn kamer zijt geweest?" Zij lachte er hartelijk om en vergunde hem om, zoo hij ooit zijn mémoires schreef als Sully en Saint Simon, er in te vertellen hoe hij eens te middernacht de kamer van de koningin van Engeland, toen deze naar bed ging, had opengemaakt.

In de acht maanden (Febr.—Oct. 1840), die Guizot als ambassadeur te Londen doorbracht, had hij slechts eens de gelegenheid om zijne kinderen te bezoeken. Het was in Augustus dat de Egyptische quaestie hem naar Parijs riep. Slechts een paar dagen bracht hij bij zijn kinderen door. „Aan het hof rust men niet" — schreef hij hun na zijn vertrek — „maar bij u, met u babbelende, is de rust volmaakt, zoowel van ziel als van lichaam. Als ik oud ben, zal ik mij terugtrekken van alles en in uw midden uitrusten. Nu is het echter geen tijd om van rust te praten. Er is veel te overleggen en te doen voor ons land op het oogenblik."

Minder dan ooit was er voor hem van rust sprake. Een brief van Thiers riep hem in October op nieuw naar Parijs. Louis Philippe droeg hem de vorming van het ministerie op. Den 29 Oct. 1840 nam hij het ministerie van buitenlandsche zaken aan. De oude moeder was er bezwaard door, maar onderwierp zich, toen hij het zijn plicht noemde.

De kinderen begrepen er slechts dit van: hun vader bleef te Parijs en zij bij hem. Zij waren gelukkig.

In de jaren, die thans volgden, was er van geen zoo langdurige scheiding als de laatste meer sprake. Guizot vond altijd den tijd om veel met hen te zijn. Dikwijls zat hij briefjes aan hen te schrijven in den ministerraad, zonder dat het hem belette de discussiën te volgen. Maar aan een langdurig verblijf te Val Richer kon hij niet denken; slechts korte uitstapjes daarheen mocht hij zich veroorloven.

Mevrouw Guizot weigerde vele zomers, om zonder hem er heen te gaan en stelde zich dan tevreden te Passy of te Auteuil de buitenlucht aan de kinderen te doen genieten. De enkele jaren, dat zijn kinderen te Val Richer waren, ging de correspondentie geregeld voort. Naarmate zij ouder werden, nam de toon aan vertrouwelijkheid en de inhoud der brieven aan belangrijkheid toe. Steeds en steeds opnieuw kwam de herinnering aan zijn geliefde dooden boven. Te midden van den politieken strijd, dien hij te voeren had, schreef hij aan de Barante: „Hoe ouder ik word, des te meer worden de beproevingen en tegenspoeden van het publieke leven mij onverschillig. Waarachtige smart lijdt men slechts in zijn privaat leven, in het familieleven. Daar ontvangt men wonden, die de tijd wel herstelt, maar niet geneest en die ons zwak laten en ons de kracht rooven, om nieuwe te verdragen." En aan zijn jongste dochter Pauline: „Ik ben tweemaal door lijden geslagen: tweemaal heb ik de oogen moeten sluiten aan menschen die het mij hadden moeten doen. Ik heb mij onderworpen, onderworpen, ik durf het zeggen, niet zooals men een noodlot ondergaat, maar zooals men zich onderwerpt aan een goddelijken wil, zonder opstand des harten, dankbaar blijvende en vertrouwend. Maar nog gevoel ik de vreeselijke verrassing dier slagen. God spare er u voor,

mijn kind! Ik wilde dat ik kon zeggen, dat ik uw deel als het mijne heb gedragen van die plotselinge smarten, die het zwaarst zijn wat het leven te dragen geeft."

Ofschoon met gelijken lust en ambitie als voor twintig jaar in zijn politiek leven werkzaam, voelde hij toch, naarmate hij ouder werd, meer en meer dat het ware leven in het familieleven is gelegen. En nabij of van zijn kinderen verwijderd, te midden van welke verwikkelingen ook, stelde hij er een genot in, zelf voor de kleine genoegens van hun leven te zorgen.

Soms koos hij zelf de kleedjes of linten, die hij hun toezond; of hij smaak had, zegt mevrouw de Witt niet. Als zij afwezig waren, liet hij hun kamers verfraaien. „Men zegt dat het er nu niet meer rooken zal. Gij zult er nu ruim en gemakkelijk zitten. Bedenk intusschen ééne zaak: gewen er u niet aan om al deze grootheid, deze gemakken en genoegens als onmisbaar te beschouwen. Zij zullen u wel eens ontbreken. Ik hoop, dat gij in dit opzicht op niet al te zware proef zult gesteld worden, en dat ge niet al die moeielijkheden zult moeten verduren, die ik heb moeten doorstaan. Ik hoop, dat de positie, die ik bereikt heb, dienen zal om de uwe te verzekeren, en u van den beginne af een goede plaats in de maatschappij te schenken. Maar zelfs in dat geval zult gij het niet zoo rijkelijk hebben als thans. En moeielijkheden en bezwaren van financieelen aard zullen u wel niet bespaard worden. Wees er op voorbereid en wapen u er tegen. Zij zijn onbeduidend in vergelijking van de wonden, die onze ziel doen bloeden, en ons geheel anders treffen dan in onze meubelen en kleeren. Men moet ze dragen en verdragen, rustig en vroolijk, als kleine schrammen, niet als wezenlijke wonden."

De dag kwam, waarin zijne kinderen die lessen in toepassing konden brengen. In de eerste tijden na de revolutie van 1848 waren zijne inkomsten zeer onvoldoende. Guizot moest de pen opnemen, om zich nieuwe bronnen te verschaffen. Tijdens zijn ballingschap in Londen schreef hij zijne geschiedenis van de Engelsche Republiek en van Cromwell.

Guizot had eerst gemeend, dat er geen reden voor hem was om te vluchten. Zijne dochters waren door vertrouwde vrienden, die Frankrijk verlieten, medegenomen. Hij zelf had, den 24 Februari, een schuilplaats bij vrienden gevonden. Toen het raadzaam bleek, dat hij het land verliet, was hij als kamerdienaar verkleed door een M. Fleischman medegenomen naar Brussel, van waar hij over Ostende naar Dover en Londen ging. Als een merkwaardigheid placht hij te vertellen hoe hij op den 1[sten] Maart, toen hij vertrekken zou, vijf kwartier in de Gare du Nord had zitten wachten op den trein, die te laat vertrok, zonder dat iemand hem herkend had.

Alleen de oude grootmoeder was achtergebleven. Zoolang de straten nog met barricaden waren bedekt, kon men er niet aan denken de oude vrouw te vervoeren. Wel schrikte zij soms voor de gedachte om nog op haar ouden dag naar den vreemde te gaan; maar zij wilde. „Ik wil hen terugvinden," herhaalde zij dan eenige malen, en haar sterke wil zegevierde over de zwakheid des ouderdoms. Gelukkig belette haar doofheid haar om het rumoer op straat te hooren en de kreten: „A bas Guizot! la tête de Guizot!"

Eindelijk, in de tweede helft van Maart, kwam zij aan. „Nu kan ik sterven", riep zij uit, toen zij te Londen bij haar zoon en kleinkinderen was. Veertien dagen later

sliep zij in de kleine woning te Brompton, door Guizot gehuurd, kalm en zonder lijden in. „Ik blijf alleen met mijne kinderen, mes affections de l'avenir. Le passé de mes affections est clos."

Ruim een jaar bleef hij met de zijnen in Engeland. In Juli 1849 keerde hij naar Frankrijk terug en vestigde zich te Val Richer. Thans was het in waarheid zijn rustplaats. Slechts één zorg verontrustte hem voortdurend: het was voor het leven zijner kinderen. Het plotselinge der vroegere verliezen had hem het gevoel van veiligheid en zekerheid geroofd; het kwam nooit meer terug. Zijn inwendige onrust en bezorgdheid schenen met de jaren toe te nemen en, juist in de kalmte van zijn tegenwoordig leven, waarin geen gedwongen dagelijksche werkzaamheid hem afleiding schonk, voedsel te vinden. Overigens waren deze jaren gelukkige jaren zijns levens; zijne dochters huwden, zijn zoon onderscheidde zich. Hij zelf bleef belangstellend de ontwikkeling der gebeurtenissen volgen, zonder tot actief ingrijpen geroepen te worden. De *Geschiedenis van Engeland*, de *Mémoires pour servir à l'histoire de mon temps*, de *Méditations sur la religion* zijn onder meer de vruchten, maar deze de meest blijvende, van de onafhankelijke rust die hij genoot. De ouderdom van Guizot onderging nog slechts één schok. Zijne kinderen en kindskinderen omgaven hem en vervroolijkten zijn huis. Maar in 1873 begon zijne tweede dochter te sukkelen: zij stierf in Februari 1874. Van dat oogenblik af was ook hij gebroken. „Ik ben moe van te zien sterven", riep hij uit. Eenige weken na haar dood volgde hij haar.

IV

DE BURGERKONING.

DE BURGERKONING.

H. Martin, Histoire de France depuis 1789. IV. V. — Hillebrandt, Geschichte Frankreichs. I. 1877.

Het was de avond van 23 Februari 1848. Parijs was geïllumineerd. Over de straten en pleinen stroomde een opgewonden menigte, vol blijdschap over de behaalde zegepraal. Guizot, de gehate minister, was gevallen, en de kieshervorming, die gisteren en heden de hoofdstad van Frankrijk in spanning en angst voor een strijd had gebracht, was toegezegd. Louis Philippe had toegegeven; de oude koning, die zijn kroon vóór 18 jaren op een barrikade had opgeraapt, had voor den storm der barrikaden het hoofd gebogen. Geheel Parijs juichte en illumineerde: de vrees was geweken, omdat de botsing ten einde was. Linietroepen en nationale garde verbroederden zich met het volk, dat juichende in groote, dichte groepen langs de boulevards en pleinen trok, om langzamerhand uiteen te gaan. De tweedaagsche worsteling was met de overwinning der hervormingspartij geëindigd: de monarchie was behouden.

Zoo scheen het; maar na weinige oogenblikken bleek het anders.

Een volksdrom trok de Place de la Concorde over naar het ministerie van buitenlandsche zaken. Als onweerstaanbaar werd de menigte getrokken naar de plaats, waar de impopulaire Guizot zoo veel jaren had gezeteld. Een vijftigtal soldaten hield er de wacht, te weinig om weerstand te bieden, te veel om niet te prikkelen.

Daar viel een schot en oogenblikkelijk loste de wacht, meenende aangevallen te worden, haar geweren op de menigte. Dooden en gewonden stortten neer; een oogenblik van naamlooze verwarring volgde, waarop onmiddellijk uit duizenden monden de kreet: „verraad, te wapen!" weerklonk.

Dat schot besliste over de Juli-monarchie. De man, die het loste, nam — bewust of onbewust — de verantwoordelijkheid van wat volgen zou op zich. Is, naar men zegt, Lagrange met die schuld in 't graf gezonken?

Op de Tuilerieën zat de oude koning, luisterende naar de verschillende raadgevingen, die uit den mond van Molé, Thiers, Guizot enz. tot hem kwamen. De spotlach, die heden en gister zijn lippen had gekruld, was verdwenen: de woorden van minachting, zoo talrijk gisteren en heden, vloeiden niet meer. Toch kon hij niet gelooven, dat de toestand ernstig was en legde hij zich te vier uur ter rust, in de genoeglijke overtuiging dat het zwaarste offer gebracht was en de grootste moeilijkheden overwonnen waren.

Terwijl hij rustte reed langzaam door de straten van Parijs een kar, beladen met lijken der pas gevallenen. Een werkman stuurde de kar door soldaten en volk, een ander lichtte van tijd tot tijd een vrouwelijk op, om het bebloede lichaam der menigte te toonen. „Verraad! te wapen!" Een enkele maal poogde hier of ginds een officier de doodskar tegen te houden, maar hij week telkenmale ontzet

terug, als hij den somberen last had aanschouwd. "Te wapen! verraad!" klonk het in de faubourgs en over de boulevards, en de stroom van nieuwsgierigen, die zich, als altijd, voor de café's hadden neergezet om nieuws te garen of over de gebeurtenissen van den dag te spreken, werd opgeschrikt door het doffe gedruisch, dat zich over de straten voortplantte en hernieuwing van den geëindigden strijd voorspelde. Het was een nacht vol sombere geruchten en somberen arbeid. Er werd gewerkt, gearbeid, harder dan op menigen werkdag; gehoorzaamd aan geheimzinnige bevelen, door gedienstige boden overgebracht. Toen de morgen van 24 Februari rees, was Parijs overdekt met barrikaden, in den nacht verrezen. Meer dan 1500 werden er geteld, sommige huizenhoog. Zij waren in dien nacht verrezen op last van de hoofden der republikeinsche partij, die, na de bloedstorting van den vorigen avond, de beweging in handen hadden genomen, verzekerd dat hun uur gekomen was. Thans gold het geen hervorming meer; het gold de monarchie. "Louis Philippe laat als Karel X ons vermoorden; zenden wij hem zijn voorganger achterna", zoo was op de muren en pleinen in dien morgen aangeplakt. En het volk gehoorzaamde, en stond gereed den strijd aan te vangen tegen den ouden koning, van wien het gisteren en eergisteren niets dan de kieshervorming had geëischt. De monarchie, die zich door tijdig toegeven had kunnen redden, ging verloren door den onwil en de halfheid harer concessies. Het volk, dat voor weinige dagen met kamerontbinding, kieshervorming en het ministerie van Thiers en Barrot zou tevreden zijn geweest, eischte thans den val van het koningschap. Slechts de republiek kon haar bevredigen. Het gestorte bloed had de verzoening onmogelijk gemaakt.

In de Tuilerieën werd van dien omkeer der stemming niets vermoed, toen Louis Philippe zich met al de leden van zijn familie aan het ontbijt zette. Hij meende, dat alles ten einde was en de beweging der laatste dagen verstikt. De heerschende onrust zou spoedig wijken en alles tot de oude orde terugkeeren. Had hij niet het uiterste gedaan, wat van hem gevraagd kon worden? Eerst had hij Guizot, den raadsman sedert 1840, ontslagen en Molé in zijn plaats geroepen. Toen diens naam zonder uitwerking bleef, had hij, hoe mokkend en onwillig ook, Thiers en Odillon Barrot ontboden en, mokkend en onwillig, in de kieshervorming toegestemd. Kon hij verder gaan? Kon hij dieper dalen? Deze mannen reeds achtte hij zijn vijanden — verder gaan kon, wilde hij niet. Op het leger en de nationale garde rekende hij, om de rust te herstellen. „Niet als Karel X zou hij vallen, zich laten wegjagen," had hij herhaaldelijk gezegd. Het zou thans blijken hoe ver in beleid en kracht hij hem overtrof.

De illusie duurde kort: jobsbode op jobsbode trad het vertrek binnen, om eerst fluisterend, daarop luider, de slechte berichten van daar buiten over te brengen. Parijs kwam niet tot rust: de opstand duurde voort, neen, greep verder om zich heen. Er werd gestreden in de straten van Parijs en waar geen strijd werd gevoerd, was het, omdat de opstand de meerdere en het leger de zwakkere was. De wapenen rustten, niet om de opstandelingen, maar om de verdedigers van „le pays légal" te sparen.

Tandenknersend stonden de officieren, die voor den strijd niet terugdeinsden, aan het hoofd hunner troepen, tegenover sterk gewapende barrikaden, tegenover huizen in forten herschapen. En waar een enkele het waagde het sein tot den aanval te geven, weigerden de soldaten te

gehoorzamen en beschermden het volk. Slechts de gehate municipale garde poogde het wettig gezag te handhaven en stortte nutteloos haar bloed tegen de overmacht en den haat des volks.

Booze tijdingen op de Tuilerieën, toegelicht en aangedrongen door Thiers, die het ontvangen mandaat den koning wederbracht: hij kon geen ministerie samenstellen. De revolutie heerschte op de straten en naderde met ieder uur meer de vorstelijke woning. Radeloosheid, hulpeloosheid heerschte in de Tuilerieën. Louis Philippe zat verpletterd neer; de kracht was van den krachtige geweken. Heeft hij dien morgen, gelijk men later zeide, een beroerte gehad? De koninklijke prinsen toch wel niet: en toch liepen Nemours en Montpensier rond, even hulpeloos als hun vader, raad vragende en berichten inwinnende van ieder, die binnentrad, zonder dat een hunner er aan dacht, naar 't scheen, om zich aan 't hoofd der troepen te plaatsen en met hen op de oproerige hoofdstad te storten. Geen man, als in de dagen van 1789 — geen man, dan éene vrouw. Marie-Amélie alleen behield haar vorstelijke hoogheid, haar tegenwoordigheid van geest, haar kloekheid; maar tevergeefs poogde zij haar geest in anderen over te storten. De geheimzinnige macht, die op de straten heerschte, verlamde ook hier, te midden van al de pracht en vertooning der monarchie, de armen van haar verdedigers. De monarchie in de Tuilerieën wachtte de beslissing van haar lot van de beslissing der straat af. Slechts een enkele poging werd thans, als in 1791, gedaan, om de geestdrift des legers op te wekken. De koning reed de troepen op de Place de la Concorde langs, maar ook hier klonk „*la réforme! la réforme!*" hem in de ooren. Verwonnen keerde de grijze Vorst in zijn

paleis terug, dat hij na weinige oogenblikken voor altijd verlaten zou.

Toen in den vroegen ochtend, vijf of zes uur, de proclamatie, die het ministerschap van Odillon Barrot en Thiers aankondigde, naar *le National* was gebracht, had Armand Marrast, de republikein, verklaard, dat het onvoldoende was. — „Welnu, wat wilt gij dan nog meer?" was hem gevraagd. — „Den afstand des konings vóór 12 uur; na 12 uur is het te laat."

Het was 24 Februari, 12 uur. Het volk naderde: de Tuilerieën werden bedreigd. In het kabinet des konings zat Louis Philippe, in zijn fauteuil tegen den muur, het hoofd rustende in de hand. Vrienden en hovelingen, vol angst voor het naderend gevaar, stonden fluisterend te praten. Op aller lippen was een woord, dat niemand waagde te doen hooren.

Op dit oogenblik werd de deur geopend; een man, bleek en zichtbaar bewogen, Emile de Girardin, trad op den koning toe. „Men laat u een kostbaren tijd verliezen, Sire! Zoo het kloekst besluit niet dadelijk genomen wordt, is binnen een uur én koning én koningschap in Frankrijk verloren."

Een algemeene stilte volgde. „Wat moet ik doen?" vroeg de koning.

„Abdikeeren, Sire", antwoordde de Girardin.

„Abdikeeren?" herhaalde Louis Philippe verbaasd.

Het stoute woord was gesproken: „Liever hier sterven!" riep Marie-Amélie heftig uit.

„Men had mij gezegd, dat de Tuilerieën konden verdedigd worden", merkte Louis Philippe aarzelend op.

Niemand antwoordde.

Dat stilzwijgen was een bekentenis en een vonnis. De Juli-monarchie was onverdedigbaar.

"Abdikeer, Sire, abdikeer", drong met onstuimige drift de hertog de Montpensier aan.

De oude vorst boog het hoofd. Weinige oogenblikken later verliet hij de Tuilerieën, om in den vreemde te sterven.

Slechts Marie-Amélie betoonde tot het laatst toe moed en kracht. Moed en kracht ook in haar verwijten. "O, wat zijt gij slecht! wat zijt gij ondankbaar jegens ons! gij zijt zulk een goeden koning onwaardig," duwde zij tot afscheid Thiers toe.

Niemand antwoordde: allen eerbiedigden de heftigheid van haar smart.

Waarom viel "die goede koning"?

"De goede koning!"

Verdiende Louis Philippe de lofspraak? Was werkelijk Frankrijk ondankbaar, toen het dien man verwierp?

Indien privaatdeugden de maatstaf van een vorst konden zijn, Louis Philippe mocht een der beste vorsten heeten, die ooit een troon innamen. Want als bijzonder persoon had hij tal van deugden.

Hij was een uitstekend huisvader. Valsche en onzedelijke verhoudingen, die een vorstenhuis dikwerf de achting des volks ontnemen, kwamen hier niet voor. Geen gunstelingen van mannelijk of vrouwelijk geslacht leidden of beheerschten hem. Zijn familiekring was een voorbeeld; hij leefde met en voor de zijnen, als een braaf, zorgzaam huisvader.

Hij was een man van orde, regel en werkzaamheid. Ofschoon bijna zestig jaar, toen hij den troon besteeg, wijdde hij zich met strenge plichtsbetrachting aan zijn taak. Geen arbeid was hem te veel; de zaken des lands

behartigde hij als „zijne zaken", onvermoeid. Hij stond geduldig ieder te woord en regeerde als een gemoedelijk man, die oprechtelijk het goede wil.

Hij bezat persoonlijken moed. Herhaaldelijk werden er moordaanslagen op hem gedaan; slechts een enkele maal, en dan slechts voor een enkel oogenblik, verloor hij zijn tegenwoordigheid van geest. In menig kritiek moment, bij het woeden der cholera b.v., won zijn rust en kalmte hem de toejuiching van het volk.

Hij had een zonderling verleden achter zich. Hij had meer ondervonden dan een der regeerende vorsten. Hij had met financieele moeilijkheden te tobben gehad: de waarde van het geld hadden zij hem geleerd. Hij was niet verkwistend en gaf ook als koning een voorbeeld van orde in geldzaken. In de jaren van zijn rondzwervingen, van de Restauratie, was hij met menschen van allerlei rang en stand in aanraking gekomen. Dit had hem iets gemakkelijks, een zekeren eenvoud gegeven, die zelden het deel van koningen is. Het was zijn smaak, meer dan berekening, die hem in den eersten tijd van zijn koningschap door de straten van Parijs deed wandelen, alleen, in burgerkleeding, met een hoogen hoed op en een parapluie in de hand, en hem dan welwillend naar ieder deed luisteren die hem aansprak om zijn belangen te bepleiten.

Hij nam als koning de plaats van een man in, die het werktuig van politieke en religieuse onverdraagzaamheid was geweest. Louis Philippe was opgegroeid onder de revolutie. Hij was adjudant van Dumouriez geweest, den generaal der Conventie. Zijn vader was Philippe Egalité, die voor den dood van Lodewijk XVI had gestemd. In zijn religieuse denkbeelden was hij nog kind der 18e eeuw. Marie Amélie heette clericaal; hij een vrijdenker. Voor

haar was het een bitter zware zaak, toen de hertog van Orleans een protestantsche vrouw huwde. Hij bekommerde er zich geen oogenblik om, en wees zelfs het denkbeeld van haar mogelijken overgang tot de Katholieke kerk met scherpe woorden af. „Zij zou er door in zijn achting dalen", verklaarde hij.

Deze en dergelijke eigenschappen, al vormen zij juist niet een groot karakter, zijn niettemin zeer schatbare karaktertrekken. Vóór 1830, als hertog van Orleans, had zijn huis steeds opengestaan voor allerlei celebriteiten, onverschillig welke meeningen zij voorstonden. Begunstiger van kunst en wetenschap, had hij in zijn salon even gewillig aanhangers der regeering als leden der oppositie ontvangen.

De hertog van Orleans had tijdens de Restauratie menigmaal in de oogen van het publiek en van het hof de houding aangenomen, alsof hij de oppositie uit berekening voor zich zocht te winnen en de dubbelhartige rol wilde spelen, die dikwerf in vroeger dagen de hertogen van Orleans tegenover het regeerende huis hadden aangenomen. Tot velerlei moeielijkheden had dit aanleiding gegeven: het hof vertrouwde hem niet, ofschoon hij nooit karig met verzekeringen van trouw was geweest. Nog weinige dagen vóór dat hij de kroon aannam, had hij, doch vooral Marie-Amélie, zich ten gunste van den jongen hertog van Bordeaux uitgelaten.

De Pruisische gezant berichtte den 1sten Augustus 1830: „Le duc d'Orléans répète sans cesse qu'il n'acceptera jamais la couronne ni pour lui ni pour ses enfants. Mme la duchesse a dit à ses alentours: Jamais mon mari et moi ne deviendrons usurpateurs." — Acht dagen later deed hij den eed.

De legitimisten overstroomden hem met hun verwijten: „hij had jarenlang de Bourbons ondermijnd en door valschheid en misleiding zich den weg tot den troon gebaand." Niets van dat alles was waar. Hij was geen samenzweerder en geen valsch man. Hij had eenvoudig meer verstand en minder bekrompenheid dan Karel X; hij had de gevolgen voorzien van diens maatregelen. Zijn houding tegenover het volk en het hof was de vrucht van zijn vrees, dat hij door Karel's val zou worden medegesleept. Dit wilde hij niet. Hij bezat de ambitie van eenen, die na een zorgvol leven zich een onafhankelijke positie had verworven en deze meer als 't werk van eigen beleid, dan als vrucht der omstandigheden beschouwt. Hij had het zelfvertrouwen, dat menschen kenmerkt, die hun inzichten door de gebeurtenissen zien rechtvaardigen en daaruit de gewaagde gevolgtrekking maken, dat zij ze hadden kunnen voorkomen. De populariteit, die hij als veiligheidsklep tegen ongunstige omkeeringen van het lot had nagejaagd, verleidde hem ook de kroon aan te nemen, in de overtuiging, dat hij de krachten bezat om haar te dragen. Hij wist meer, bezat meer menschenkennis dan Karel X, had beter inzicht in politieke toestanden, geloofde sterk aan zich zelf, en hield zich daarom vast overtuigd, niets wezenlijks te wagen, toen hij de kroon aannam. Hij vergeleek zich steeds met Karel X, op wien hij met medelijdende geringschatting neerzag. Hij gevoelde zijn meerderheid en meende daarom ook beter te zullen slagen of, liever en juister nog, hij hield zich overtuigd de klippen te zullen vermijden, waarop de Restauratie had schipbreuk geleden. Deze grond van zijn gerustheid — het gevoel van zijn superioriteit boven Karel X — verried zich nog op de naïefste wijze, toen zijn troon reeds wankelde. In de

twee laatste dagen vóór den 24sten Februari hoorde zijn omgeving hem herhaaldelijk roemen: hij was geen Karel X, hij zou zich niet als deze laten wegjagen, enz. Bij weinig menschen is het persoonlijk karakter zoozeer de hoofdoorzaak van hun lot geweest, als juist bij Louis Philippe. Hij was een braaf burgerman op een troon; en daarom is hij gevallen. Hij was niets meer. Wanneer hij honderd jaar vroeger, b.v. na den Regent, de kroon had gedragen, zou men hem misschien verheerlijkt hebben. In de ontwikkelingsperiode, die Frankrijk van 1830—1848 doorleefde, paste hij niet, want hij begreep ze niet.

Lafayette, de oude republikein, had hem bij zijn troonsbestijging gezegd: "ce qu'il faut aujourd'hui au peuple français, c'est un trône populaire entouré d'institutions républicaines." Louis Philippe had geantwoord: "c'est bien ainsi que je l'entends."

Wat hij met die instemming bedoelde, zou hij zeker niet gemakkelijk hebben kunnen zeggen. In de hoofdzaak kwam het neer op eenige algemeenheden van vrijheid en verdraagzaamheid. Geen begunstiging van adel en geestelijkheid, als aan Karel X was verweten; geen opoffering van algemeene belangen aan die van bevoorrechte standen. Hij was opgegroeid onder de zegepraal van den *tiers état;* met dezen en voor dezen te regeeren, scheen hem de eenvoudige oplossing van het politiek probleem.

Twee hoofdzaken zag hij volkomen voorbij. Op een troon, omgeven en gesteund door republikeinsche staatsinstellingen, is het persoonlijk inzicht van den persoon des konings niet de beslissende kracht. Het hoofd van den staat is daar slechts de uitdrukking der staatseenheid, de representant van den volkswil. Voor een persoonlijk regeeren is daar geen plaats. Tot die meer of min ondergeschikte

rol in vergelijking met den beslissenden invloed, dien het koningschap in vroeger eeuwen op het lot der volken heeft gehad, was Louis Philippe geheel ongeschikt. De leer, door Thiers gepredikt: „le roi règne et ne gouverne pas," was de zijne niet. Hoe zou het ook mogelijk zijn geweest! Hij zag met te veel zelfvoldoening op zijn loopbaan terug, om twijfel in eigen meening te koesteren. Hij was overtuigd, scherper en juister te zien en te oordeelen dan anderen, en achtte het ook voor 's lands heil onmisbaar, dat zijn wil zegevierde. Vandaar dat het zijn voortdurend streven was, hetwelk reeds spoedig na 1830 zich openbaarde, zelfstandige mannen te verwijderen, die onwillig waren zijn werktuigen te worden. In de eerste jaren, toen de vrees voor opstand de regeeringskringen in onrust hield, moest hij ze soms dulden, maar later, nadat de revolutionaire partij bedwongen scheen, gaf hij aan zijne persoonlijke sympathieën en antipathieën bij de keus van staatsdienaren meer en meer toe. Hij was te voorzichtig om rechtstreeks tegen de raadslieden op te treden, die de stemming der Kamers hem soms opdrong, maar onvermoeid ondermijnde hij ze, als zij hem onwelgevallig waren. Menig minister viel onverwachts voor een beslissing der vertegenwoordiging, die in 't geheim door de aanhangers des konings, met zijn wenschen vertrouwd, was bewerkt. Na 1834 was het persoonlijk gouvernement des konings een grief, die telken jare algemeener werd. In Guizot vond Louis Philippe een minister, die zijne politieke inzichten deelde en ze tegenover het land en de vertegenwoordiging wist te handhaven en te verdedigen met een welsprekendheid en een kracht van argumenten, die den ouden man slechts te meer versterkte in het geloof aan de juistheid zijner meeningen. Acht jaar was de geleerde doctrinair, wiens stroeve hoog-

hartigheid ook aan zijn parlementaire redevoeringen zulk een beheerschend karakter gaf, het schild, dat het persoonlijk gouvernement van Louis Philippe dekte. De constitutioneele minister, die het wagen durfde en kon aan de vertegenwoordiging de beleedigende woorden toe te slingeren: „jamais vous ne vous élèverez à la hauteur de mon dédain", was de echte representant van een vorst, die in zijn lang leven het dogma van eigen feilbaarheid niet had geleerd, en met onbuigzame vasthoudendheid zijn persoonlijk inzicht als de eenige waarheid, die voor allen gelden moest, omhoog hield.

In eene constitutioneele monarchie is de macht der openbare meening, die uit den borrelenden stroom van partijeischen en partijwenschen weet op te nemen en af te scheiden, wat levensvatbaarheid of levenskiemen van ontwikkeling bevat, in staat door tijdige hernieuwing der staatsvormen de gevolgen te voorkomen, die uit ontevredenheid over den bestaanden staat van zaken worden geboren. Maar in een persoonlijk gouvernement, waar alles van den wil van een enkele afhangt, beslist luim, willekeur of leeftijd over de rust der volken en de orde van staat. Frankrijk had te rijke ervaring, dan dat de gevaren van het persoonlijk gouvernement van den ouden koning niet werden ingezien. Wie buiten de regeeringskringen stond en, onbeneveld door persoonlijk belang of eerzucht, zich rekenschap gaf van wat de hoofden en harten des volks vervulde, zag, bij het verouderen der Juli-monarchie, met toenemende onrust den afloop te gemoet. Zelfs in de naaste omgeving des konings, in zijn familiekring, gingen de oogen open; de vrede van het gezin werd er door verstoord; de vertrouwelijkheid tusschen vader en kinderen er door verbroken.

„Onze binnenlandsche toestand is ellendig; de verhouding

tot het buitenland niet beter. Dat alles is het werk van den koning alleen."

Deze woorden schreef de prins van Joinville aan den hertog de Nemours, in November 1847. Drie maanden later drukte de revolutie haar zegel op het oordeel van den koningszoon. De monarch sleepte in zijn val de monarchie mede.

De revolutie, die in Juli 1830 den troon van Karel X omverwierp, was de zegepraal der bourgeoisie. De door handel en nijverheid tot welvaart en vermogen gekomen middenstand der natie had zich tegen het streven van Karel X verzet, dat hen onder het oude juk van bevoorrechte standen wilde brengen en de materieele zoowel als intellectueele ontwikkeling opnieuw onder de curateele stellen van kerk en adel. De bourgeoisie, de burgerij, haar krachten volkomen zich bewust, bestreed Karel X en wierp hem van den troon.

Maar op de barrikaden, die het gewelddadig verzet opwierp, streden andere mannen nevens hen. De republikeinsche partij had in de laatste jaren het hoofd opgestoken; zij was krachtig genoeg, om te gelden waar het de beslissing gold, niet sterk genoeg om den prijs weg te dragen. De bourgeoisie, die de zege had behaald en de monarchie behouden, wist, dat zij voortaan met deze bondgenooten van drie dagen strijds had te rekenen.

Indien de republikeinen slechts voor de meerdere deugdelijkheid van den republikeinschen staatsvorm boven de monarchalen hadden gepleit, zij zouden niet zeer gevaarlijk zijn geweest. Een theorie beweegt wel individuen, maar brengt niet een volk in beweging. Doch in hun rijen werden zoo niet de eerste, dan toch de invloedrijkste

plaatsen ingenomen door hen, die het volk ontheffing van de ongelijke lasten en ruimer, ja gelijk deel aan de geneugten des maatschappelijken levens toezegden. De sociale nooden des tijds waren de wervers der republikeinsche partij. In de tweede periode van de Restauratie was, door de concurrentie die de machine aan het handwerk aandeed en de groote ontwikkeling der industrie, de oude verhouding tusschen de fabrikanten en de werklieden verstoord. De armoedige en jammerlijke toestand der werklieden, die samengepakt in de groote hoofdsteden der industrie, niet meer beperkt binnen de oude grenzen der gilden, in de lage loonen geen voldoend bestaansmiddel vonden, vormde een schrille tegenstelling met den rijkdom der kapitalisten.

Het probleem, dat de geheele eeuw zou beheerschen, de verhouding van kapitaal en arbeid, had aangevangen de onderste lagen der maatschappij opnieuw te verontrusten. De oude breidel van berusting in hooger wil, dien de kerk in de oude staatsorde zoo langen tijd met goeden uitslag aan de lagere standen had aangelegd, had zijn beteekenis en invloed verloren, nadat de revolutie de volkssouvereiniteit had gepredikt en de rechten van den arbeid erkend. Naarmate de materieele afstand tusschen den kapitalist en den werkman grooter werd, nam de ontevredenheid toe. Het proletariaat wilde zich niet meer tevreden stellen met de kruimkens, die daar vielen van de tafel der heeren. Zij eischten deel aan de welvaart en het levensgenot: een deel, een aandeel, geëvenredigd aan den arbeid, dien zij verrichtten. Dat de klachten niet overdreven waren, erkenden allen, die de moeite namen dezen toestand der werkende klassen na te gaan. „Aucune jouissance" — schreef de Sismondi — „n'est plus attachée à l'existence de ces classes malheureuses: la faim, les souffrances étouffent en elles

toutes les affections morales. Lorsqu'il faut lutter chaque heure pour vivre, toutes les passions se concentrent dans l'égoisme, chacun oublie la douleur des autres dans la sienne propre, les sentiments de la nature s'émoussent. Un travail constant, opiniâtre, uniforme, abrutit toutes les facultés. On a honte pour l'espèce humaine de voir à quel degré de dégradation elle peut descendre, à quelle vie inférieure à celle des animaux elle peut se soumettre."

Wanneer onbekende ziekteverschijnselen, in welk lichaam ook, worden waargenomen, vereischt de opsporing der oorzaken dikwerf zoo veel tijd, dat de patient vaak bezwijkt, voordat de wetenschap haar diagnose heeft vastgesteld. En ook waar dit niet het geval is, loopt de behoefte des lijders aan genezing het geduld der geneesheeren vooruit. Bij een volk als het Fransche, dat nog de eerste schreden op het pad van zelfbestier niet gezet had, lag het voor de hand, redding van den staat te vragen. „l'État c'est moi!" was de leuze der oude monarchie geweest; en ook de koningen dezer eeuw, ofschoon haar niet uitsprekende, hadden het beginsel niet losgelaten. In het gevoel van hulpeloosheid, dat de lagere standen vervulde, was het volkomen natuurlijk, dat zij ook thans redding van den staat wachtten, ja eischten. De predikers der onderscheiden socialistische en communistische leerstellingen en stelsels, die, waarin ook verschillende, overeenstemden in de erkenning, dat niet de vrije werkzaamheid van het individu, maar alleen de tusschenkomst van den staat de ongelijkheid van de maatschappelijke welvaart kon opheffen, vonden luiden bijval bij de lagere standen, die het diepst onder de ellende van hun maatschappelijken toestand gebogen gingen. De monarchie had hun geen redding gebracht: een verandering van staatsvorm zou ze schenken.

De slachtoffers van den socialen toestand waren vurige republikeinen, omdat de republiek beloofde, wat de monarchie hun onthouden had en bij voortduring onthield.

Ook de monarchie onder Louis Philippe. Wie is er, die er den grijzen vorst of zijn raadslieden een verwijt van zal maken? De republikeinsche partij, wier gelederen door vijanden van de maatschappelijke orde, die bestond, gevuld werden, bedreigde niet louter een staatsvorm, maar die geheele maatschappelijke orde zelve. Haar zegepraal dreigde den bestaanden staat met volkomen omkeering. De regeering van den burgerkoning verdedigde tegen haar niet alleen zich zelve, maar den geheelen bezittenden stand, zooals hij door kapitaal en arbeid zich gevormd had. Toen zij de herhaalde opstanden te Lyon, te Parijs enz. met geweld van wapenen dempte, deed zij niets anders dan wat ieder gouvernement doet: zich tegen zijn vijanden verdedigen. Dat zij die vijanden bovendien voor het vervolg onschadelijk trachtte te maken, kan haar evenmin euvel worden geduid. Elke strijd, en de strijd van burgers onderling wel het allermeest, vernietigt zoo veel individueel geluk, sleept zoo veel jammeren met zich, dat het de plicht van een regeering is, de herhaling te voorkomen.

In dit alles was niets, dat als rechtmatige grieve kon worden aangevoerd. Maar de regeering van den burgerkoning ging verder. Zij verloochende haar eigen oorsprong en de beginselen, die haar in het leven hadden geroepen. In de beruchte Septemberwetten van 1835, ontworpen en vastgesteld onder den indruk van Fieschi's moordaanslag, legde zij de vrijheid van drukpers op eene wijze aan banden, die de verspreiding van andere denkbeelden dan door haar werden goedgekeurd, scheen onmogelijk te maken. Niet alleen werden met zware geldboeten — tot 50,000

francs toe! — alle aanmoedigingen tot opstand, tot moordaanslag op den koning, ja karikaturen en zinspelingen op hem, gestraft, maar zelfs de verdediging van de rechten van kroonpretendenten (Bordeaux of Bonaparte), de publiceering van de lijsten der juryleden, geldinzamelingen voor de betaling van opgelegde geldboeten enz. Strafbaar werd de verdediging van een anderen dan den bestaanden staatsvorm; de openlijke bekentenis, dat men aanhanger van een gevallen dynastie was, de ontkenning van het principe van het eigendomsrecht. De openbaarheid van de rechtspraak werd beperkt, en een geheele klasse van burgers feitelijk aan hun natuurlijke rechters onttrokken, door sommige overtredingen der drukpers gelijk te stellen met openlijke aanvallen op de staatsorde en als zoodanig aan de rechtspraak der pairs te onderwerpen. In tal van bepalingen zocht men de vijandelijke pers te treffen, met het openlijk door den minister van justitie uitgesproken doel om ze te vernietigen. De president van den ministerraad, de hertog de Broglie, schroomde geen oogenblik de strekking dezer wetten toe te lichten door de verklaring: „elles seront justes, utiles, politiques, tant que la monarchie constitutionnelle sera debout.”

De censuur is, als de brandstapel, onmachtig om ideeën te vernietigen of de verspreiding te beletten. De Julimonarchie, die naar dit wapen greep, bracht door vervolging velen harer tegenstanders in de pers tot zwijgen. Maar wat baatte het haar? Het vuur smeulde onder de asch voort en greep steeds verder om zich heen, onopgemerkt. De meerdere onafhankelijkheid van eenige rechtsvormen, die een andere Septemberwet aan het openbaar ministerie schonk, versterkte de kracht der regeering om hare tegenstanders te treffen. En maar al te ruim werd

van de nieuwe wetten gebruik gemaakt; zelfs de heftigste vijanden der republikeinen erkenden, dat men te ver ging. In zijn depêche van 28 Juli 1835 berichtte een volbloed aanhanger der absolute monarchie, de Sardinische gezant: „De individueele vrijheid zal spoedig een leeg woord zijn; de geringste verdenking is voldoende om een inhechtenisneming te veroorzaken. De gevangenissen zijn vol van menschen, die door de rechtbanken zullen vrijgesproken worden, maar onder voorwendsel van onderzoek achter slot zijn geplaatst. Er zijn weinig landen, waar het gezag willekeuriger is dan hier. De duizenden wetten, die van de verschillende regeeringen sedert 1789 zijn uitgegaan, leveren een minister altijd het een of ander voorwendsel tot de meest willekeurige daad." Hoe menigvuldig ook de vrijspraken waren, de vervolgingen waren talrijker. Een onrechtvaardige vervolging verbittert meer dan een veroordeeling.

De Septemberwetten komen ter verantwoording zoowel van Thiers als van Guizot. Zij vormen een donkere bladzijde in de geschiedenis der politieke partij, als *de doctrinaire* beroemd, waarvan zij zijn uitgegaan; maar de verantwoordelijkheid moeten ook mannen als Thiers met haar deelen.

Deze verblinding, in onderdrukking van het vrije woord en van den strijd der gedachte de redding der maatschappij te hebben gezocht, is de hoofdfout der Juli-monarchie geweest. Zij is in September 1835 begaan en bij voortduring herhaald. Toen de reformbanketten, in 1847 aangevangen, de regeering begonnen te verontrusten, verbood zij ze. Alsof de eisch om herziening der kieswet en ontbinding der vertegenwoordiging zou ophouden, als de voorstanders ze niet meer op politieke diners konden uitspreken?

Hoe konden mannen als Louis Philippe en Guizot in

zulke dwalingen vervallen? Omdat beiden, koning en minister, hoe uiteenloopend hun karakters ook waren, overeenstemden in één punt. In hun oogen was de staatsorde, zooals zij door de constitutie van 1830 was vastgesteld, de waarborg der maatschappelijke orde. Slechts het "pays légal", d. i. de koning, de ministers, de twee kamers, de kiezers, die 200 francs, en de verkiesbaren, die 500 fr. belasting betaalden, zij alleen waren politiek mondig.

In dezen eerbied voor de charte en het "pays légal" lag de kracht van hun verzet, van hun politiek. Dat de politieke mondigheid niet van wetsbepalingen afhankelijk is en de ontwikkeling van een natie zich niet door voorschriften laat regelen, wist Guizot, de geschiedschrijver, zeer goed. Maar als minister miskende hij de ideeën, die opkwamen en veld wonnen, omdat zij op revolutionaire wijze den bestaanden, legalen toestand trachtten te veranderen. Den vijand zijn gevaarlijkheid te ontnemen, door een ernstig onderzoek naar de bestaande redenen van ontevredenheid en door maatregelen tot verbetering van den toestand, dat kwam volstrekt niet in hem op. Voor Guizot en de Juli-monarchie scheen de vrijmaking van den derden stand het laatste woord van Frankrijks ontwikkeling. Dat onder en achter deze nieuwe klassen minder vermogenden, minder ontwikkelden opdrongen, om haar aandeel te vragen "au banquet de la vie," gelijk Victor Hugo het noemde, werd door ieder gezien, behalve door de regeering. Zij onderdrukte wat zij had moeten leiden.

De burgermonarchie meende zich zelf en het "pays légal" te redden, door met geweld de vijandige krachten te onderdrukken. Uit vrees voor de sociale revolutie, die de heerschappij van den middenstand bedreigde, poogde zij

de republikeinsche partij te vernietigen. De poging was ijdel; niet de krachten der regéering werden door den strijd versterkt, maar die harer tegenstanders. De Februari-revolutie, die in 1848 Louis Philippe zag vallen, was het bankroet van de politiek, die achttien jaar Frankrijk had beheerscht. Guizot was slechts de wegbereider voor het algemeen stemrecht.

Toch zou die republikeinsche partij geen kans op overwinning hebben gehad, indien de middenstand der regeering ware getrouw gebleven. Maar dien steun had het gouvernement sedert lang verloren. Beiden, koning en minister, waren er in geslaagd, ook de bourgeoisie, voor wie zij zich opofferden, van zich te vervreemden. In Februari 1848 vonden zij slechts vijanden en onverschilligen, geen verdedigers.

Er zijn weinig historische lessen, die leerrijker zijn dan deze: hoe een politieke partij valt.

Louis Philippe was de burgerkoning. Zijn troonsbeklimming was de zege van den gezeten middenstand der natie. Hun belang was één: beiden werden door dezelfde vijanden, republikeinen en socialisten bedreigd. De regeering verdedigde haar eigen belang en dat der bourgeoisie met krachtige hand, zij schrikte voor geen maatregel terug. En toch, toen de ure des gevaars kwam, stond de monarchie alleen, zonder verdedigers, volkomen geïsoleerd te midden en tegenover hare vijanden.

Vanwaar die afval van bondgenooten, die eigenbelang tot verdediging had moeten dringen?

Omdat eigenbelang het zwakste cement is, dat hechten kan op politiek gebied. Omdat er in het volksleven

machten zijn, die wel een tijdlang kunnen onderdrukt worden, maar die eindigen met te overwinnen. Omdat elke politieke partij ondergaat, die aan het belang van een zekere klasse, hoe talrijk ook, dat des geheelen volks opoffert.

Gedurende het vijftiental jaren, dat aan 1830 voorafging, had de binnenlandsche politiek de aandacht des volks bezig gehouden. De worsteling tegen de reactionaire partijen, die de vruchten der revolutie bedreigden, had het niet vergund, anders dan voor korten tijd zich bezig te houden met de vraag, welke plaats het gouvernement der Bourbons Frankrijk in Europa deed innemen. Na 1830 werd dit anders.

De revolutionaire bewegingen, die tengevolge der Juliomwenteling elders ontstonden, riepen bij de natie het oude gevoel van solidariteit wakker, dat in het laatst der vorige eeuw tot den krijg met geheel Europa had geleid. Frankrijk, onder de bedwelming van de overwinning, die het op Karel X behaald had, gevoelde de oude roeping herleven, om ook aan andere volken de vrijheid te helpen schenken. Elke poging in België, Italië en Polen, om de opgelegde regeering af te schudden, deed de Fransche natie trillen van begeerte, om het gewicht van haar zwaard in de schaal te werpen. Niets zou het gouvernement, uit de revolutie van 1830 voortgesproten, meer populariteit hebben verschaft dan een oorlog ter gunste van volken, die in de oogen der zegevierende bourgeoisie verdrukt waren. De leer der Girondijnen, dat Frankrijk een missie tegenover Europa had te vervullen en met geweld van wapenen de vrijheid der volken moest tot stand brengen, vond geloovige en vurige aanhangers onder de overwinnaars van 1830. De tractaten van 1815 waren in hun oogen

van geen waarde; Frankrijk moest ze verscheuren en Europa dwingen ze te vernietigen. De monumenten van Frankrijks vernedering mochten niet voortbestaan, mochten niet langer gelden.

Reeds aanstonds na de troonsbestijging van Louis Philippe bleek het, hoe weinig overeenstemming er op dit punt tusschen den koning en de natie bestond. Hij was geen strijdlustige persoonlijkheid; integendeel een volkomen vreedzame. Zoo er misschien in zijn jeugd eenige neiging tot avonturen en waagstukken in hem geweest was, dan had het lange leven die volkomen vernietigd. Van karakter en uit politiek was hij vreedzaam. Het gevoel, dat zijn volk eenige roeping tegenover Europa had, was hem volkomen vreemd. Een zijner eerste daden als koning was, de Europeesche kabinetten gerust te stellen, en hij vermeed zorgvuldig alles, toen en in zijn geheele regeering, wat den vrede in gevaar kon brengen; zoo het een enkele maal geschiedde, trad hij haastig terug. Zijn tusschenkomst in België had niet plaats, dan in overeeenstemming met de groote mogendheden en tegenover een zwakken staat. En zelfs waar, zooals in Italië, de gelegenheid zich aanbood om een bevriend en verdrukt volk te baten en Frankrijks aanzien te verhoogen en te herstellen, onthield hij zich niet alleen, maar vergunde zelfs Oostenrijk de beginselen te onderdrukken, waaraan hij zelf zijn kroon dankte.

Er zijn weinig zaken, die zijn gouvernement meer hebben ondermijnd, dan zijn vredelievendheid à tout prix. Een krijg had een uitweg kunnen openen voor gistende krachten, aan wie thans geen andere werkkring open bleef, dan die door geheime genootschappen en revolutionaire bewegingen haar werd aangeboden. Zij, die elken

oorlog zonder onderscheid veroordeelen, kunnen niet anders dan die vredelievendheid toejuichen. Maar wie de oogen niet sluit voor het feit, dat een oorlog een der zuiveringsprocessen is, die een krachtig staatslichaam, blijkens de historie, schijnt te behoeven, aarzelt de vredespolitiek van het Juli-gouvernement te bewonderen. Vooral, omdat die staatkunde volstrekt niet belet heeft, dat het zich gemengd heeft in buitenlandsche quaestiën en somwijlen zijn invloed heeft doen gelden in een richting, die met de grondslagen van zijn eigen bestaan in lijnrechten strijd was. De regeering, die den Sonderbund in Zwitserland ondersteunde en zijn invloed ten nadeele der vrijzinnige kantons deed gelden, was dezelfde, die toegelaten had, dat Metternich de kluisters om het arme Italië nog vaster had geslagen. Om zulk een staatkunde te steunen, had de natie niet de kroon aan Louis Philippe geschonken!

Wat ware de geschiedenis der 19de eeuw een andere geworden, indien Louis Philippe den moed had gehad voor Italië tegen Oostenrijk in de bres te springen. Zijn dynastie zou hij er door bevestigd en de politiek der Heilige Alliantie jaren vroeger ten val hebben gebracht. Thans, door alle ondersteuning te weigeren aan volken, die onafhankelijkheid van 't vreemde juk vroegen, verbond hij zijn eigen lot aan dat van een staatkunde, van welke hij zelf een der eerste slachtoffers zou zijn. En wie is er door gebaat? Frankrijk wel het allerminst. En Italië heeft toch de vrijheid verkregen, maar niet door hem.

Men zegge niet, dat de overtuiging des Franschen volks, een roeping in Europa te hebben, belachelijke aanmatiging is. Want zoo het gevoel van tot iets geroepen te zijn slechts een belachelijkheid is, wee dan der maatschappij, wee dan den volken. Krachtige individuen, die hun in-

zichten tot de heerschende pogen te maken en er in slagen, vereert de menschheid als hare heroën. Aan hunne bezieling dankt zij, in grooter en kleiner kring, hare grootste en edelste gedachten en daden. Waarom zal aan de individuen onder de menschenkinderen veroorloofd zijn, wat aan de individuen onder de volken wordt ontzegd?

Met het bewustzijn van kracht is de behoefte, om ze te doen gelden, ten nauwste verbonden. Duitschland na 1870 is zich zijner „welthistorische" roeping niet minder bewust, heeft ze niet minder doen klinken dan ooit Frankrijk heeft gedaan. Geen regeering, die op de trouw en den steun van haar volk wil bouwen, kan of mag ze geringschatten: geen, die ze ooit ongestraft heeft geminacht.

Louis Philippe heeft in Februari 1848 ondervonden, hoe zeer zijn minachting van het volksbewustzijn dat aan Frankrijk in Europa een invloedrijke plaats toekwam en dat de zegepraal zijner beginselen een strijd waard was, hem van alle sympathie had beroofd.

De bourgeoisie liet hem onverdedigd vallen, omdat zij in hem niet den handhaver van haar nationale eer, van haar volksrang erkende.

En dat oordeel was niet geheel onjuist, niet geheel onbillijk. Men zegt, dat Louis Philippe alleen door den aandrang zijner fiere zuster in 1830 tot het aannemen van het koningschap was bewogen. Jarenlang had hij het gevoel, op een plaats te staan, die hem niet toekwam. Hij liet zich o. a. van Rusland een bejegening welgevallen, die geen geboren koning zou verdragen hebben en zelfs Napoleon III, in later jaren, kwetste. De keizer van Rusland weigerde hem den onder vorsten gewonen titel van *mon frère*. Louis Philippe schreef aan de Europeesche vorsten brieven, wier onderdanige toon het Fransche volk

diep kwetste. Meer dan aan de goedkeuring der natie, scheen hem aan die der vorsten gelegen, door de Heilige Alliantie verbonden.

Zelfs de publicatie van sommige zijner brieven aan Nicolaas, die zeker niet zonder medeweten en geheime goedkeuring van het Russische Hof geschied was, scheen niet in staat hem te kwetsen. Louis Philippe maakte den indruk op zijn volk, alsof alles hem onverschillig was, mits hij slechts in den kring der Europeesche vorsten als gelijke werd erkend en opgenomen, waarin hij „par droit de naissance" geen plaats kon vragen. Het scheen, dat hij het recht der legitimiteit hooger stelde dan het recht der revolutie, die hem de kroon had geschonken. Dit kwetste, dit verkoelde de sympathie zijner aanhangers. De Juli-monarchie toonde een inschikkelijkheid, een buigzaamheid jegens het buitenland, die het volk verbitterde, omdat zij verleidde tot een gedragslijn, die geheel afweek van wat men gehoopt en verwacht had. Noch in het binnenland noch in het buitenland voldeed deze regeering aan wat haar vrienden hadden gehoopt en haar vijanden gevreesd. Engeland en Oostenrijk beurtelings leidden haar staatkunde in de Europeesche vragen, een staatkunde, die slechts op bestendiging van het bestaande, het onderdrukken van elke verstoring der heerschende toestanden was gericht. Het was de politiek van een oud man, die geen toekomst meer heeft en voor geen toekomst meer werkt.

Een dergelijke buitenlandsche politiek, hoe strijdig ook met de heerschende overtuiging dat Frankrijk een eigen taak te vervullen had, vond geen vergoeding in de enkele schaarsche afwijkingen, die van den regel werden waargenomen.

Voor Frankrijks invloed in Egypte scheen Louis Philippe een tijdlang gereed het zwaard te trekken, maar toen het oogenblik kwam, waarin gekozen moest worden, deinsde hij terug. Een enkele overwinning, zoo het dien naam verdient, werd behaald: in de zaak der Spaansche huwelijken. Maar noch de wijze, noch de zaak zelve was geschikt, om de impopulariteit der regeering te verminderen. Dat de hertog van Montpensier de Spaansche prinses naar het altaar voerde, werd terecht meer een voordeel voor het vorstenhuis, dan voor de natie geacht. »Er zijn geen Pyreneeën meer," juichten de Orleanisten. Maar het belang van een dynastie is geen nationaal belang. Zij, die het meenden, zagen geheel voorbij, dat de eeuw, waarin zij leefden, de vorstenhuizen niet met de natiën vereenzelvigt.

Het was deze doling van den ouden koning, die hem de stemmen van onwil en ontevredenheid, die allerwegen opgingen, de eischen van hervorming, die allerwegen gehoord werden, deed geringschatten en in den wind slaan. De maatschappij heeft nog andere behoeften dan het rustig bezit van het verworvene.

Ondermijnd door den vereenigden invloed van republikeinen en socialisten, van aanhangers van de Bourbons en van aanhangers van Bonaparte, naderde de regeering van Louis Philippe, beroofd van de sympathie van den middenstand, haar einde. Aan waarschuwingen ontbrak het niet, maar zij werden niet geloofd. Vertrouwende op eene vertegenwoordiging, die voor de helft uit landsambtenaren bestond, meende de regeering aan alle stormen het hoofd te kunnen bieden. Het pays légal volgde haar, rekende zij: wat had zij te vreezen? Zoolang de kleine minderheid des volks, die stemgerechtigd was, door omkooping

of belang het gouvernement ten dienste stond, scheen het alle gevaar te kunnen tarten.

Deze verblindheid verhaastte de uitbarsting. Vóór 1789 waren alleen adel en geestelijkheid politiek mondig, oefenden wettelijk invloed op den gang van zaken uit. Een grooter kring, maar altijd een kleine minderheid des volks, was tot politieke zelfstandigheid toegelaten in 1830. Thans drong een nieuw deel des volks op de erkenning van zijn politieke mondigheid aan.

Het monopolie van den middenstand, om den staat te regeeren, werd heftig, en bij toeneming heftiger en algemeener bestreden. En terecht: onverschillig is het of de regeerende klasse adel, geestelijkheid of bourgeoisie heet; onverschillig of zij 200,000 zielen telt of nog eenige honderdduizenden er bij — het monopolie is de fout en de kanker. Het verleidt tot machtsmisbruik, tot het stellen van het persoonlijk boven het algemeen belang. Terwijl niet dan met karigheid en onvoldoende in de behoefte aan allerlei materieele verbeteringen werd voorzien, namen de zwendelarijen toe. Toen eens aan Guizot openlijk in de Kamer werd verweten, dat een zijner hoofdambtenaren geld voor een concessie der regeering had ontvangen, antwoordde hij met hooghartige minachting, dat dergelijke misbruiken altijd gewoonte waren. De regeering, die deze gewoonten eerbiedigde, deelde met hen, die er de profijten van genoten, in de verachting der natie. Om langs wettigen weg den rotten staat van zaken te veranderen, werden ontbinding der vertegenwoordiging, een ander ministerie en uitbreiding van het kiesrecht geëischt. Een minderheid des volks mocht niet langer regeeren, niet langer spelen met de eer des lands in het buitenland; ongestraft haar eigen belang, zelfs door oneerlijke mid-

delen, bevorderen, terwijl zij de staatkundige beginselen schond, waarop de staatsorde was gebouwd.

Die eisch was een bedreiging van het pays légal en werd daarom door de regeering afgewezen. Tevergeefs drongen de meest intellectueele mannen des lands op toegeven aan dien rechtmatigen volkseisch aan. Guizot, de historicus, die zoo goed de wording der ideeën tot een politieke macht had begrepen en geschetst, herkende, wat hij elders had waargenomen, niet in het tooneel, dat Frankrijk in 1847 vertoonde. De geschiedschrijver der revolutie van 1648 herkende de revolutie niet, die naderde.

Koning en minister meenden op de trouw van de bourgeoisie te kunnen rekenen, toen deze hun reeds lang ontzonken was. Doch al hadden zij ze nog eenigszins bezeten, het zou hun niet gebaat hebben. Een vertegenwoordiging, die de nationale wenschen en behoeften niet representeert, is geen steun, maar een zwakheid te meer. Een kamer, door een minderheid gekozen, kan voor het monopolie harer kiezers kampen, maar valt met het monopolie zelf.

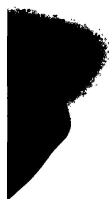
Het is eervoller vrijwillig afstand te doen van een macht en een recht, dat niet meer wordt erkend, dan door geweld gedwongen te worden. Het Juli-gouvernement heeft dit niet begrepen, en zich bij voortduring vastgeklemd aan het monopolie der bourgeoisie. De monarchie in Frankrijk is er door gevallen.

Toen de opstand dreigde, was de regeeringspartij machteloos, omdat zij niets meer representeerde dan haar eigen belang. Behoud van het bestaande had zij steeds nagestreefd; maar de toekomst niet voorbereid. Elke politiek, die slechts zorgt voor den dag van heden en niet op dien van morgen ziet, valt als zij.

„Es ist eine alte Geschichte, doch bleibt sie immer neu.”

V

EEN AMUSANT BOEK.

EEN AMUSANT BOEK.

Dr. P. Menière. La captivité de Madame la duchesse de Berry à Blaye (1833). Paris, Mich. Levy, 1882.

De vrouw, over wie dit boek van dr. Menière handelt, is geen algemeen bekende. Toch heeft zij herhaaldelijk, vroeger en later, het publiek, in Frankrijk en daarbuiten, beziggehouden. Voor bijna vijftig jaar stond zij aan het hoofd van een opstand; voor weinige maanden vervulde haar naam een plaats, zij het ook niet de eerste, in het relaas van een vorstelijke euveldaad.

Laat ik dit laatste even vertellen. *La Nouvelle Revue*, het tijdschrift van madame Adam, publiceerde eenigen tijd geleden een artikel over een geheim huwelijk van den hertog van Berry. Deze jonge man, als al de leden van het koninklijk geslacht der Bourbons in de dagen van het eerste keizerrijk op vreemden bodem ronddolende, had in Engeland kennis gemaakt met eene miss Brown, die hij huwde en bij wie hij kinderen kreeg. Toen de Restauratie de Bourbons naar Frankrijk terugvoerde, werd doodeenvoudig dit huwelijk als niet gesloten beschouwd, op grond dat het hoofd van de dynastie er zijn goedkeuring niet aan geschonken had.

Bij de uiteenzetting dezer geschiedenis, voor wier waarheid ik niet insta, werd ook de hertogin van Berry herdacht. Want de echtgenoot van miss Brown huwde, zonder zich om haar te bekommeren, in 1817 eene Napelsche prinses, Maria Carolina.

Zij schonk hem twee kinderen, waarvan de jongste, een zoon, de nog levende hertog van Chambord is: dezelfde die in de laatste jaren herhaaldelijk door zijn vreemdsoortige manifesten het bewijs heeft geleverd, hoe juist en nog altijd toepasselijk de bekende karakteristiek van de Chateaubriand is, dat de Bourbons niets geleerd en niets vergeten hebben.

De hertogin van Berry schonk het leven aan dezen zoon, op 29 Sept. 1820, zeven maanden na den dood van haar echtgenoot. Berry toch was in Febr. 1820 vermoord door Louvel, die in den vermoedelijken erfgenaam van de kroon de dynastie der Bourbons meende te treffen. De knaap, na 's vaders dood geboren, en daarom door de aanhangers der regeering als „l'enfant du miracle" verheerlijkt, zag al de hoop van het regeerend vorstenhuis op zich gevestigd. Hij zou het geslacht voortzetten op den troon van Frankrijk.

De gebeurtenissen van 1830 vernietigden die schoone uitzichten van den knaap. Hij werd met zijn geheele geslacht in ballingschap gedreven, eerst naar Engeland, toen naar Boheme.

De hertogin van Berry was met haar kinderen Karel X naar den vreemde gevolgd. Voor geen der leden van de vorstelijke familie was de ballingschap ondraaglijker, dan voor de opgewonden Napelsche prinses. Het leven in Holyrood, het kasteel, dat indertijd aan Maria Stuart had behoord en nu aan Karel X tot verblijf werd afgestaan,

was bij uitstek vervelend. Zij kon het er niet uithouden: de sombere, neergedrukte stemming, die de reeds bejaarde leden van het gezin van Karel X vervulde, streed te zeer met haar aard. Zij verliet Schotland en vestigde zich te Bath.

Doch het was niet alleen verveling en gebrek aan sympathie met Karel en zijn gezin, dat haar afscheid deed nemen. Zij ging, om een grootsche onderneming te wagen. Men had haar in het oor geblazen, dat de Fransche natie Louis Philippe reeds moede was en reikhalzend uitzag naar de wettige dynastie. Frankrijk verlangde den wettigen koning terug; niet Karel X, die door het gebeurde onmogelijk was geworden, maar Hendrik V, haar zoon. Maria Carolina, hertogin van Berry, was een levendige, opgewekte vrouw, die elk nieuw denkbeeld, dat haar beviel, met geestdrift omhelsde, en in haar teer lichaam een moedig hart omdroeg, dat niet voor gevaren of avonturen terugschrikte. De voorstelling, dat zij in staat zou zijn de kroon voor haar zoon terug te winnen, zoo zij slechts den moed had zich te midden der getrouwen te vertoonen, lachte haar levendige phantasie zeer toe. Gewoon meer en sneller te handelen, dan te oordeelen, overwoog zij zelden het gevaar, waaraan zij zich blootstelde, of ook maar het gevolg harer daden. Zij gaf toe aan de indrukken van haar gevoel, zonder zich om systemen of doctrinen te bekommeren. Van politiek wist zij zeer weinig; zij begreep zoo weinig van de revolutie, tot wier slachtoffers zij behoorde, dat zij gewillig haar goedkeuring schonk aan politieke ontwerpen, die, zoo zij uitgevoerd waren, Frankrijk tot vóór 1789 zouden teruggevoerd hebben. Een levendige, geestvolle vrouw in het gewone leven, een amusante verschijning, aantrekkelijk voor ieder, die met haar in aan-

raking kwam, doch volkomen ongeschikt om een staatkundige rol te spelen, moest zij uit den aard der zaak het werktuig worden van hen, die er in slaagden, haar door beroep op haar moederliefde tot politieke ondernemingen te verleiden.

Het doet voor ons niets ter zake, wie haar het eerst of bij voortduring het hoofd warm hebben gemaakt, door voorstellingen, die bij de uitkomst bleken geheel uit de lucht gegrepen te zijn. Zeker is het, dat in 1831 en 1832 de politieke toestand van Europa zoodanig was, dat velen, ook gekroonde hoofden, een afleiding in Frankrijk, die Louis Philippe zou beletten een oorlog aan te vangen, volstrekt niet onaangenaam vonden. Even zeker, dat de geheele onderneming van de hertogin van Berry een politiek geheim was, dat alle kabinetten kenden. Men beweert, dat koning Willem I, die de inmenging van Frankrijk in de Belgische onlusten duchtte, reeds vroegtijdig van alle plannen op de hoogte is geweest. Maar even goed als hij en Metternich en de Engelsche, Pruisische en Russische ministers, wist ook de Fransche regeering wat zij noodig had te weten; Casimir Périer, de krachtvolle minister van Louis Philippe, liet de hertogin van stap tot stap volgen, en vernam van tijd tot tijd met de vereischte belangstelling waar zij vertoefde, wat zij sprak en welke de plannen waren.

In Juni 1831 verliet Maria Carolina, met een klein gevolg van getrouwen, Engeland, om onder een valschen naam het continent te doorreizen en in het zuiden van Frankrijk, Provence en Languedoc, de beweging aan te vangen, die — als een waardig pendant van Napoleon's zegevierenden tocht in 1815 — den wettigen troon zou herstellen en den onwettigen omverwerpen. Alsof er zelfs voor een *honderd dagen* niet een Napoleon noodig was!

Na eenig vertoef te Rotterdam, voer het geëerde gezelschap den Rijn op en trok door Zwitserland naar Italië. Te Turijn werd zij heuschelijk door Karel Albert ontvangen, doch spoedig door de nadrukkelijke vertoogen der Fransche diplomatie van daar verjaagd. Karel Albert bewees zijn sympathie door haar een millioen te geven, dat hij zelf van een ander had moeten leenen! Uit Lissabon en ook uit Den Haag, zegt men, ontving zij geldelijke hulp. Zij zelve maakte haar juweelen te gelde. Zoo had zij eindelijk de middelen om de noodige voorbereidingen tot haar onderneming te treffen.

Inmiddels waren er eenige maanden verloopen, die rijk aan belemmeringen waren. Karel X, die eerst haar als regentesse had erkend, veranderde later van gevoelen, zag de geringe kansen der onderneming in en riep zijn schoondochter bij haar kinderen terug, waar haar „natuurlijke plaats" was. Maar Maria Carolina bekreunde er zich niet om, en ging rustig voort. Zij doolde eenige maanden in Italië rond, nu eens te Lucca, dan te Napels of te Massa.

De Italiaansche vorsten waren meerendeels onwillig, haar plannen te steunen, omdat Metternich ze openlijk afkeurde. Niets kon echter Maria Carolina van haar plan afbrengen. Zij geloofde de voorstellingen van haar vrienden en van enkele legitimisten uit Frankrijk, die haar in Italië opzochten, meer, dan de voorzichtige raadgevingen en de koele houding der verschillende kabinetten.

Men liet haar aan haar lot over, onder voorbehoud haar toe te juichen, als zij slaagde. Slechts zeer enkele vorsten schenen tot iets meer bereid. De Sardinische gezant te Parijs, graaf de Sales, berichtte in Mei 1832 aan zijn hof, dat koning Willem I, uit toorn over Frankrijks houding in zake België, aan de hertogin had laten zeggen,

dat hij dadelijk de wapenen zou opnemen, om haar te steunen, zoo zij maar het minste succès had (nur halben Erfolg habe). Ook de koning van Sardinië deed toezeggingen van gelijken aard. Doch al deze beloften waren woorden en geen daden die haar hielpen.

Doch de moedige vrouw werd er niet door afgeschrikt. Zij hoopte Frankrijk door Frankrijk zelf te herwinnen. De legitimisten waren onvermoeid werkzaam, dames niet minder dan heeren. Hun agenten strooiden veel geld onder de menigte en enroleerden, nevens een groot getal oudgedienden der Bourbons, die door de revolutie hun betrekking kwijt waren, nevens vele militairen, door de Restauratie geworden wat zij waren, een breeden stroom van vrijwilligers uit die lagen der maatschappij, die niets te verliezen hebben. Werklieden zonder brood, avonturiers, levende bij den dag, vormden met de oude aanhangers het legertje, dat de plannen der aristocratische bewoners van het kwartier St. Germain ten uitvoer moest brengen. Eenige militairen van hoogen rang, de maarschalk Bourmont, de generaal Montholon enz. vormden als 't ware den staf van deze legitimistische beweging.

Ook met de Bonapartisten werd onderhandeld, doch zonder ander gevolg dan dat enkele personen toetraden.

In Parijs zou de opstand losbreken. In den nacht van den 2den Februari trokken een tweehonderd man naar de Tuilerieën, waar een hofbal werd gegeven, om het koninklijk paleis, onder begunstiging der hofdrukte, te vermeesteren. Gelijktijdig stelden zich drie andere troepen in beweging. De politie, door verraders onderricht, onderdrukte zonder moeite de beweging. Eenige ondergeschikte leiders werden in een restaurant gevat, maar het onderzoek bracht niets aan 't licht, dan dat de samenzwering haar vertak-

kingen onder alle standen had. Vermoedens, maar geen bewijzen tegen de hoofden werden verkregen.

Voor de hertogin was de ongelukkige afloop meer een aanmoediging dan een afschrikking. Zij meende, dat het oogenblik gekomen was, om zich aan het hoofd der getrouwen te stellen. Zij meende het, of, juister gezegd, zij geloofde wat men haar zeide. Want tijdens haar verblijf in Italië had zij zich nog met andere zaken, dan het herwinnen der Fransche kroon voor haar zoon, bezig-gehouden. Zij was in 't geheim getrouwd, naar zij later verklaarde. Dat de moeder van den hertog van Bordeaux, die aanspraak maakte om als regentesse van Frankrijk erkend te worden, haar politieke titels te grabbelen wierp door te hertrouwen, schijnt zij niet ingezien te hebben. Maar het huwelijk, zoo het werkelijk gesloten is, had zoo in 't geheim plaats gehad, dat geen der getrouwen, die haar omgaven, er mede bekend was. Voor haar — het teekent de luchthartigheid der opgewonden Italiaansche — scheen het geen het minste bezwaar te zijn, om haar onderneming tegen Louis Philippe aan te vangen.

Nog op Italiaansch grondgebied stelde zij, op het papier, een voorloopig gouvernement aan, en het plan van een grondwet, die in hoofdzaak overeenkwam met de bekende verklaring van Lodewijk XVI, die tot den eed in de kaatsbaan (Juni 1789) aanleiding gaf. Het denkbeeld, Frankrijk in 1832 tot den toestand van vóór 1789 terug te voeren, bewijst hoe arm en ledig de hoofden waren, die deze vrouw leidden.

In de laatste dagen van April 1832 verliet zij Massa, waar zij 't laatst haar verblijf had gehouden. Een kleine stoomboot, de *Carlo Alberto*, voerde haar met eenige getrouwen over. Acht-en-veertig uur later was zij te Nizza.

In den duisteren nacht van den 28sten April, onder het woeden van een hevigen storm, bereikte men Marseille. Een kleine aak haalde de vorstin en vier harer gezellen, als visschers gekleed, naar het land, van waar zij over ruwe paden naar een armelijke afgelegen hut werd gebracht. Daar zou zij den opstand in Marseille afwachten, om na de zegepraal harer partij haar plechtige intrede als regentesse van Frankrijk te doen.

In den nacht van 30 April beleefde Marseille een miniatuuropstandje. De legitimisten, onder leiding van eenige hoofden, die betrekkingen in het leger of de diplomatie van Karel X hadden bekleed, kwamen op de been. Een paar uur wapperde de witte lelievaan der Bourbons van de kerk van St. Laurent. Ernstig was de zaak niet. De politie was gewaarschuwd en de nationale garde bleef aan de regeering getrouw. Eenige leiders werden gevangen genomen en de volgelingen, meerendeels matrozen, zonder moeite of gevecht verstrooid. Den volgenden morgen ontving de hertogin van Berry in haar eenzame hut het bericht, dat de onderneming was mislukt en den raad, onverwijld Frankrijk te verlaten.

Doch daarvoor maakt men geen reis van Holyrood naar Marseille. Maria Carolina dacht er niet aan te vluchten. Integendeel, wat hier mislukt was, kon elders slagen.

De Vendée was, ondanks revolutie en keizerrijk, steeds aan de Bourbons getrouw gebleven. Daar, waar het langst en het hardnekkigst tegen de republiek was gekampt, leefden nog de zonen en kleinzonen der oude, beroemde strijders en in hen nog de oude geest van traditioneele gehechtheid eenigermate voort. In de Vendée was alles voorbereid tot den opstand. Zoo verzekerde men aan Maria Carolina en zoo geloofde zij.

Onder allerlei verkleedingen en onder allerlei avonturen trok de hertogin van Berry, met een zeer klein gevolg, van Marseille, midden door Frankrijk, naar het getrouwe gewest, van waar de zon der legitimiteit opnieuw zou opgaan. Herhaaldelijk werd zij achtervolgd, telken male liep zij gevaar van ontdekt te worden, maar even dikwerf ontsnapte zij. Die tocht, rijk aan avonturen, herinnert aan het altijd romantisch verhaal van den pretendent, in Schotland, honderd jaar vroeger. Maar het romantische is hier grooter, omdat de hoofdpersoon niet een man, maar een teere, jonge vrouw was, vol leven en opgewektheid, die, om een kroon voor haar zoon te herwinnen, den kamp tegen een gevestigde regeering waagde te ondernemen. Zoo groot was de trouw der legitimisten, en de geringe sympathie, die de regeering inboezemde, dat Maria Carolina er in slaagde de Vendée te bereiken. De regeering — het was April 1832, toen Casimir Périer door de cholera was neergeworpen en te Parijs, weken achtereen, alles door ontzetting voor den vreeselijken worgengel was verlamd — raakte zoo volkomen haar spoor kwijt, dat zij de hertogin van Berry naar Spanje gevlucht waande, toen zij rustig en wel op een pachthoeve, als boerenjongen verkleed, van al de doorgestane vermoeienissen zat uit te rusten.

Reeds vóór haar aankomst hadden de getrouwen een manifest, in haar naam, ontvangen, om zich tot den opstand bereid te houden De 24ste Mei was de aangewezen dag, en de maarschalk Bourmont, die connétable van Frankrijk zou worden, als de onderneming gelukte, kwam naar Nantes om het bevel op zich nemen. Doch een halve eeuw was zelfs voor de Vendeërs niet voorbijgegaan zonder vrucht af te werpen. De geestdrift, die het ge-

slacht van 1789 had bezield, was van de kinderen en kleinkinderen geweken. Trouw gehecht waren zij aan de Bourbons — maar niet meer onbepaald genegen om zich voor een hopelooze zaak op te offeren. Men had hun voorgesteld, dat te Parijs een opstand zou uitbreken. Waar was die opstand? Onzichtbaar. In het zuiden, in Marseille, zou de lelievaan worden opgeheven tegen de gehate driekleur der revolutie. Het was geschied; maar de geliefde vlag was neërgehaald. Het zuiden zweeg en boog, als Parijs, voor de regeering, die men van drie kanten, naar gezegd was, zou aanvallen. Moest de Vendée zich opnieuw opofferen, alleen opofferen?

Zoo spraken velen en niet slechts hier, maar oók in Parijs. De hoofden der legitimistische partij in de hoofdstad keurden de onderneming af, omdat zij geen kans tot slagen had. Chateaubriand had geweigerd in den raad te treden, dien Maria Carolina, nog in Italië, op 't papier had aangesteld, maar hij behoorde toch tot de leiders der partij. Deze mannen besloten een poging te doen, om de hertogin van Berry te doen inzien, hoe weinig kans tot slagen er bestond. Berryer, de reeds beroemde advocaat en redenaar, werd naar Bretagne gezonden, om haar te overreden. Hij slaagde, maar niet dan ten koste van een stroom hartstochtelijke verwijten, die de bitter teleurgestelde vrouw tegen de lafhartigheid harer vrienden uitstiet. Was zij daarvoor naar Frankrijk gekomen? Had zij daarvoor al deze gevaren doorgestaan? Doch zij eindigde met te bukken, gaf contra-orders en beloofde Frankrijk te verlaten. Het was in den nacht van 22 op 23 Mei.

Slechts onwillig had zij toegegeven; voor het moreele overwicht van Berryer's welsprekendheid en argumenten zich gebogen. Doch toen deze vertrokken was en zij

opnieuw onder den invloed harer omgeving en van haar eigen neiging geraakte, kwam zij op haar besluit terug en gelastte dat op den 3den Juni de opstand der legitimisten zou geschieden. Maar de herhaalde bevelen en tegenbevelen hadden verwarring gesticht. Hier kwam een troep, te laat gewaarschuwd, den 24sten Mei, elders den 3den Juni op de been. De eenheid ontbrak, die aan de verschillende locale bewegingen van de aanhangers der Bourbons wel niet de overwinning, maar een eenigszins ernstig karakter had kunnen verleenen.

Hier en ginds werd gestreden: de Vendeeërs betoonden den ouden moed voor een verloren zaak. De geregelde troepen en de nationale garden verklaarden zich overal tegen de Bourbons en de wreedheid, die op sommige plaatsen werd betoond, bewees, hoe weinig gehechtheid aan de oude dynastie bij de natie bestond, en hoe gewetenloos de mannen hadden gehandeld, die deze onervaren vrouw hadden misleid om een onderneming aan te vangen, die niets dan slachtoffers kon leveren. Maria Carolina zelve, die op de landhoeve, waar zij verscholen was, de gewonden mede had verpleegd, moest, als boerin verkleed, vluchten. Den 9den Juni kwam zij te Nantes aan, waar zij in de woning van een harer aanhangers een schuilplaats vond.

De regeering te Parijs had in den zomer van 1832 met allerlei moeilijkheden te worstelen. In dezelfde dagen dat in de Vendée werd gestreden, werd de Juli-troon door een ernstigen opstand in de hoofdstad bedreigd. Bij de begrafenis van den generaal Lamarque (5 Juni) barstte een heftig oproer der republikeinsche partij uit. Twee dagen lang werd op en achter de barricaden met de grootste verwoedheid gestreden en niet dan met groote moeite de opstand bedwongen.

Na den dood van Casimir Périer gingen er maanden voorbij, voordat een geregeld ministerie optrad. In dezen verwarden staat van zaken verliep er een aantal weken, voordat men zich met het gebeurde in de Vendée ernstig bezig kon houden. Er waren belangrijker zaken, die hoofden en harten vervulden. Wel werden verschillende legitimisten, Chateaubriand, Berryer en anderen in hechtenis genomen, maar deels het ontbreken van bewijzen, deels de ongeneigdheid der rechtbanken om te straffen, beroofden deze vervolgingen van alle gewicht. De hoofdpersoon, de hertogin van Berry, kon rustig in Nantes vertoeven. De regeering deed al dien tijd geen ernstige moeite om haar te ontdekken. Zoo zij gewild had, had zij gemakkelijk kunnen ontsnappen. Men zegt, dat Louis Philippe te Weenen liet weten, dat men, waar zij ook was, geen belemmering aan haar vertrek zou in den weg leggen, mits zij Frankrijk verliet.

Doch zij kon niet besluiten om weg te gaan. Had zij nog altijd hoop? Vleide zij zich met een herhaling van den opstand? Het is zeer waarschijnlijk. Bijna zeker is het, dat ook andere redenen zich deden gelden. De onwil, om naar Holyrood terug te keeren, deed haar blijven. Tevergeefs ontving zij in haar geheime schuilplaats brieven van de Parijsche vrienden, om toch niet langer op Franschen bodem te vertoeven; zij wilde niet gaan en volhardde in het spinnen van allerlei draden, die slechts in de oogen van een politiek zoo onwetende vrouw iets konden beteekenen.

Den 11den October 1832 trad het ministerie op, beroemd door de namen van Thiers en Guizot. De eerste, die het ministerie van binnenlandsche zaken op zich nam, begreep de noodzakelijkheid, om de legitimistische be-

weging voor goed te doen eindigen. De politie, die het spoor van Maria Carolina geheel verloren had, ontving nadrukkelijke bevelen, en in Nantes werd een nieuwe prefect benoemd, om krachtiger de nasporingen te leiden.

Het toeval, of liever het verraad, kwam te hulp. In Italië had de hertogin een vroegeren Jood, die te Rome tot het alleenzaligmakend geloof was overgegaan, op aanbeveling des pausen in haar dienst genomen. Deutz — zoo heette de man — had verschillende commissiën te Madrid en elders, die hem opgedragen waren, met beleid vervuld, en was daarvoor met den titel van baron beloond. De sluwe man had reeds lang de onmogelijkheid der onderneming ingezien en was vast besloten, de kennis die hij bezat tot eigen voordeel aan te wenden. Reeds de vorige minister van binnenlandsche zaken had van hem aanbiedingen ontvangen, doch ze gering geschat. Toen Thiers minister geworden was, wendde Deutz zich tot hem. In een geheimzinnig, ongeteekend briefje noodigde hij Thiers uit, zoo hij inlichtingen omtrent de hertogin verlangde, op een afgelegen plek in de Champs Elysées te komen. Thiers ging, ontmoette daar den onbekende, die zijn aanbod herhaalde. De minister weigerde hem anders dan in zijn kabinet te woord te staan. Daar kwam de koop tot stand. Deutz zou een half millioen ontvangen, waarvoor hij persoonlijk de hertogin zou leveren. Hij had eerst zich met aanwijzingen willen tevreden stellen, maar Thiers eischte dat hij zelf de leiding der zaak zou op zich nemen.

Deutz, door politie gevolgd en begeleid, vertrok naar Nantes. Daar vertoefde Maria Carolina; dat wist hij, doch de woning kende hij niet. Niettemin slaagde hij er in, een audiëntie van haar te verkrijgen. Door een harer

aanhangers afgehaald, werd hij door de nauwe en bochtige straten der oude stad zoodanig rondgevoerd, dat hij zelf den weg niet onthouden kon en de politie hem niet meer te volgen wist. Tevergeefs bood hij den minister aan, zijn woord te lossen door aanwijzing waar de maarschalk Bourmont zich bevond. Thiers telegrapheerde koeltjes terug: „Ik koop geen gevangene, dien ik moet laten fusileeren." Eindelijk wist Deutz een argeloos nonnetje te bepraten; zij gaf hem zelfs het adres der hertogin op schrift. Deutz vroeg en verkreeg een tweede audiëntie.

In den avond van 6 November bracht Deutz zijn tweede bezoek aan de hertogin. Zoodra hij het huis verlaten had, werd de toegang door de politie geëischt, en toen deze geweigerd werd, werd de deur open gehakt. Onder leiding van den prefect werd het geheele huis van zolder tot kelder zorgvuldig doorzocht, maar niets gevonden. Bewijzen van de aanwezigheid der hertogin waren in overvloed voorhanden; zeer compromitteerende brieven, ook van buitenlandsche vorsten, die van Sardinië en van de Nederlanden, werden in beslag genomen. Maar de hoofdpersoon was gevlogen. Wat men ook deed, hoe men ook klopte tegen muren en deuren, niets werd gevonden. Doch Maurice Duval, de prefect, opzettelijk door Thiers naar Nantes verplaatst, hield zich vast overtuigd, dat de hertogin niet ontsnapt kon zijn. Hij verklaarde, dat hij de woning, zoo noodig, tot den laatsten steen zou afbreken, maar ze in geen geval verlaten, voordat de prinses gevonden zou zijn. In alle kamers werden politiedienaren geplaatst, om te wachten de dingen, die komen zouden. Maar de nacht ging voorbij en een deel van den volgenden dag, zonder licht in deze duisternis te brengen. Reeds begon men te vreezen, opnieuw bedrogen te zijn, toen een toeval be-

slissing bracht. Op een bovenkamertje kregen een paar politiedienaren last van de koude en legden vuur aan. Slechts een korten tijd hadden de vlammen op den haard gespeeld, toen zich stemmen deden hooren. Zij eischten, dat het vuur werd uitgedaan; men stikte. De vuurhaard werd omgeworpen en bleek de ingang van een schuilplaats. Daar had de hertogin van Berry met drie personen, twee heeren en eene dame, sedert 16 uur vertoefd. In de kleine ruimte, waar zij noch behoorlijk zitten noch behoorlijk staan konden, hadden zij, op elkander gedrongen, het oogenblik afgewacht, dat hun vervolgers het huis zouden verlaten hebben. Het vuur dwong hen, zich over te geven.

Den volgenden dag werd zij op een kleine brik ingescheept en gevoerd naar het kasteel Blaye, bij Bordeaux, waar zij den 17den November aankwam. Daar zou zij de beslissing van haar lot afwachten.

De verrader ontving zijn loon. Het geld, dat de regeering hem uitbetaalde, werd in betrekkelijk korten tijd door hem verzwendeld. De gevolgen zijner levenswijze en de zelfverwijten over zijn wandaad lieten hem geen rust; in de diepste ellende eindigde hij zijn jammerlijk leven.

„Geloof mij, generaal, men zal te Parijs meer in verlegenheid zijn, dan ik," had de hertogin van Berry, toen zij Nantes verliet, gezegd. En 't bleek spoedig dat zij gelijk had. Wat moest de regeering met haar doen?

De oppositiepartij wilde haar voor de rechtbanken brengen; de wet verbood aan Karel X en aan zijn afstammelingen, om het grondgebied van Frankrijk te betreden. Maar de regeering begreep maar al te goed, dat een rechtsvervolging slechts aan de legitimistische partij ten goede zou komen. Reeds nu prikkelde het avontuurlijke

en het romantische der historie de publieke opinie. De legitimisten sloegen uit alles munt: welk een wreedheid eene moeder, eene prinses, eene jonge, schoone vrouw, vol heldenmoed en geestdrift op deze wijze te bejegenen! Het ridderlijke in den Franschen aard ergerde zich aan de verhalen van de lompe bejegeningen, waaraan de prinses hier en ginds had blootgestaan en geraakte in geestdrift over de jonge, blonde prinses, wier goed humeur haar nooit scheen te verlaten en van wie allerlei bons mots het goed karakter en de beminnelijke luchthartigheid verrieden.

Kortom, alles wat partijzucht weet uit te denken om een speelpop van 't moment uit te dossen met de vriendelijkste en lieflijkste kleuren, werd aangewend om het blonde kopje van de hertogin van Berry voor de oogen der natie te doen schitteren in al den glans der reine, zelfopofferende moederliefde.

„Vorstelijke personen zijn even lastig in de gevangenis als in vrijheid," verklaarde Louis Philippe aan Guizot. „Hun gevangenschap onderhoudt bij hun aanhangers meer hartstochtelijkheid, dan hun tegenwoordigheid zou opwekken." Dit voor een koning wel wat zeer burgerlijke oordeel werd door het ministerie ten volle gedeeld. Trouwens, elke dag leerde hun de waarheid. Toen zij in Januari (1833) van de Kamer volmacht vroegen om in deze zaak te handelen naar hun het best voorkwam, moest de regeering onder bijtenden spot en toejuiching der legitimisten erkennen, dat de troonsverandering van 1830 een onwettige daad was geweest. Het Juli-koningschap werd door de heftige debatten ernstiger gewond dan door den opstand der legitimisten. Zulke wonden dringen door, waar het staal niet reikt.

De heldhaftige vorstin wekte toenemende geestdrift. De

toon der legitimisten steeg voortdurend; hun verhalen over de jammerlijke wijze, waarop de heldin in de gevangenis van Blaye behandeld werd, wekten medelijden en sympathie. Een koningsmoeder, nog vóór weinige jaren in Frankrijk gevierd en geëerd, in weelde levende en fladderende te midden van haar bloemen; een jonge weduwe, die haar huwelijksgeluk had zien vernietigd in het land, waarheen zij, vol blijde hoop op een gelukkig en eervol leven, was gekomen, was thans de gevangene van den man, die de kroon droeg, aan haar zoon toekomende. En naast al die pathetische geestdrift verhief zich de schrille eisch der republikeinen, die, om de verlegenheid der regeering te vermeerderen, handhaving van het beginsel: „gelijkheid voor de wet" eischten.

Hoe zou de regeering uit dezen doolhof geraken? De hertogin van Berry kwam haar te hulp. In de Januarimaand begonnen er geruchten van zonderlingen aard te loopen. De gevangene te Blaye was zwanger; de weduwe van den hertog van Berry moest moeder worden. De moeder van den hertog van Bordeaux stond op het punt den pretendent naar de Fransche kroon, voor wiens rechten zij naar het zwaard had gegrepen, een broertje of een zusje te schenken, waarvan de vader een anonymus was.

„Laster!" schreeuwden de legitimisten. „Laster!" herhaalde het koor van de vijanden der regeering. „Het klimaat van Blaye is doodelijk voor de hertogin; men wil haar vermoorden."

Om aan het geschreeuw een einde te maken, zond de regeering in Januari 1833 twee bekende medici, Orfila en Auvity, met last een hygiënisch onderzoek in te stellen.

Hun rapport, in den *Moniteur* gepubliceerd, was volkomen geruststellend. Maar de legitimisten verkozen niet

gerustgesteld te zijn. In samenwerking met de hertogin hoopten zij langs dien weg de regeering te bewegen, om haar de vrijheid te hergeven. Zij verkozen niet in te zien, dat juist hun heftige eischen het der regeering onmogelijk maakten toe te geven. Te minder, omdat de geruchten der zwangerschap steeds toenamen en het voor het gouvernement van belang was, de zaak, zoo zij waarheid bevatte, te doen constateeren op eene wijze, die alle ongeloof moest opheffen. Schonk Maria Carolina het leven aan een kind, dan moest het niet geschieden in een vreemd land, waar verduistering en dus ontkenning gemakkelijk kon geschieden, maar in Frankrijk zelf, te midden der grootst mogelijke publiciteit, als 't ware in tegenwoordigheid der geheele natie. Het feit, dat de legitimistische partij in dit haar hoofd, de hertogin van Berry, voor jaren zou verlammen, mocht niet plaats hebben onopgemerkt, in een verborgen hoekske der wereld, maar in het volle zonnelicht, onder de oogen van vrienden en vijanden beiden.

De regeering had naar Blaye een dokter gezonden, dien de prinses weigerde tot zich toe te laten. Zij wendde zich tot d'Orfila, om van hem de aanwijzing van een geschikt persoon te ontvangen. D'Orfila gaf dokter Menière op, gevestigd te Parijs, een zijner leerlingen, een man van 32 jaar, door karakter en bekwaamheid, naar zijn oordeel, voor de moeielijke taak geschikt. Na eenig beraad verklaarde dokter Menière zich bereid. Den 18den Februari 1833 kwam hij te Blaye aan.

Van den eersten dag af hield dokter Menière een journaal. Hij deed het, om zich steeds bijzonderheden te kunnen herinneren, die hij begreep dat later te pas konden komen.

Het is dit journaal, loopende van Februari tot Juli

1833, dat zijn zoon heeft uitgegeven. De eerste indruk bij het opnemen is natuurlijk deze: behoort zulk een ondergeschikte gebeurtenis nog zoo breedvoerig herdacht te worden? De aanslag van de hertogin van Berry is een zeer voorbijgaand feit in de geschiedenis van Frankrijk onder Louis Philippe. Gelijk bekend is, is zij werkelijk bevallen en heeft deze nieuwe moedervreugde haar politieke rol gedood. Behoort nu zulk een betrekkelijk kleine zaak nog na een halve eeuw herdacht te worden op zoo breedvoerige wijze als hier is geschied? En dat, terwijl er zooveel gewichtiger historische punten onopgelost zijn?

Doch het Fransche volk is een groot volk, niet alleen wat zielental betreft, maar ook wat zijn belangstelling aangaat. Het interesseert zich voor meer dan de dingen van den dag. Het leeft mede, ook met het verleden, als een deel zijns eigen levens. In dit geval intusschen is het den uitgever gemakkelijk gemaakt, want men behoeft geen Franschman te zijn om voor dit boek sympathie te gevoelen. Het is een geestig en amusant boek.

Een dagboek is zelden interessant, behalve voor den schrijver. Wie in den regen loopt, denkt er niet aan, iederen druppel na te gaan, die hem treft. Men is al heel wel tevreden — gewoonlijk ontevreden — met het resultaat: het natte pak dat men beloopt. Ontleding van al die kleine détails, wier opvolging en verbinding te zamen den stroom der gebeurtenissen vormen, die ons heeft getroffen, heeft iets, dat ons tegen de borst stuit. Op het oogenblik zelf leeft men onder de opvolgende indrukken; maar later al die opvolgende indrukken nog eenmaal één voor één te doorleven, er is iets in, dat wrevelig, knorrig maakt. Elke dag heeft genoeg aan zijn eigen kwaad; laat ons niet telkenmale opnieuw lijden aan al die

kleine speldeprikken, ook in 't verleden. De geslagen wonden zijn groot genoeg. Niet om de golven, maar om den stroom boeit ons de historie.

Niettemin is dr. Menière, de schrijver van dit journaal, er bij uitnemendheid in geslaagd, onze belangstelling voor al de kleine détails van dit inderdaad eentonige leven te Blaye op te wekken en gaande te houden. Men mag aannemen, dat het dagboek, voordat het den vorm verkreeg, waarin het vóór ons ligt, hier en daar is gepolijst en de heilzame werking der schaaf heeft ondervonden. Er is zeer waarschijnlijk bij de uitgave wel het een en ander weggelaten, maar er is niet zoo gesnoeid, dat het karakteristieke is weggenomen. Er is genoeg gebleven, om het beeld zuiver te houden. Later ingevoegd is er vermoedelijk niet veel, indien iets; daarvoor dragen de bijzonderheden te zeer de kleur van het oogenblik. En als zoodanig is dit journaal een merkwaardig bewijs van de scherpheid van blik van den medicus, die te midden eener geheel vreemde omgeving, zich op het oogenblik zelf niet vergiste in de keus der détails, welke in het vervolg voor hem waarde konden hebben en daarom opteekening verdienden.

De hoofdpersoon, om wie alleen Blaye zijn belangstelling verdiende, was natuurlijk de hertogin van Berry. Dr. Menière, door de regeering gezonden, liep gevaar, gelijk een voorganger, niet door haar ontvangen te worden. Man van de wereld, met een gunstig voorkomen bedeeld, een geestig, vroolijk prater, deze voordeelen zich uitnemend bewust en ze bezigende om zijn doel te bereiken, slaagde Menière er volkomen in, het ook hem dreigende lot te ontgaan. Maria Carolina, ofschoon eerst tegen den medicus, dien Louis Philippe zond, ingenomen, was spoedig zeer voor hem ingenomen. Zij had haar eigen dokter, een legi-

timist uit Bordeaux, die haar van tijd tot tijd bezocht. Deze introduceerde zijn jongeren Parijschen ambtgenoot, en de rest deed deze zelf. Doch de omstandigheden kwamen hem te hulp.

Het gerucht van de zwangerschap van de hertogin was algemeen verspreid en had heftige driften opgewekt. De legitimisten waren verbitterd; te Parijs kon ieder, die waagde het gerucht te gelooven, op eenige uitdagingen rekenen. Allerlei duellen hadden er plaats, om de eer der belasterde moeder van Hendrik V te wreken.

Onder den indruk van dezen strijd, die op de straten en in de couranten gevoerd werd, kwam onze dokter naar Blaye. Hij was er slechts korte dagen, toen het twistpunt scheen uitgemaakt. De hertogin van Berry gaf schriftelijk een verklaring, dat zij een tweede huwelijk had aangegaan. Dringende omstandigheden, zeide zij, noopten haar tot die erkenning. Wat dit beteekende, was duidelijk. Maria Carolina kon in deze positie niet weigeren den medicus te ontvangen, die op het fort zelf vertoefde en haar aanbevolen werd door den dokter uit Bordeaux, die slechts een paar maal in de week kwam kijken. Menière wist zich spoedig onontbeerlijk te maken. Hij had allerlei attenties, bezorgde haar boeken, deed het geroffel der trommen om haar woning ophouden en amuseerde haar door zijn pikante scherts. Hij lokte haar uit en gaf weerwerk. De eentonigheid van haar leven, hoe draaglijk de gevangenis ook was, werd door hem en zijn causerieën verbroken.

Schoon prinses, was zij een natuurkind, zeer beweeglijk en levendig, aan elken indruk toegevende, zonder zelfbedwang, maar ook zonder gemaaktheid, beurtelings opgewonden en neêrgedrukt, maar te levendig en te impressionabel om lang in 't een of ander te volharden. Een

vlinder, aantrekkelijk door de frischheid der kleuren, den rijkdom der bewegingen, verlokt door elke bloem, die haar oogen trekt; ter kwader ure meêgesleept in den maalstroom der politiek, en te laat inziende, dat zij speelbal was geweest en werktuig. Van harte de rol moede, die zij in de laatste maanden had gespeeld, was al haar vindingrijkheid en vernuft er op gespitst, hoe zij uit de verlegenheid, waarin zij geraakt was, zou ontsnappen. In het echt vrouwelijk ontwerp, dat zij had gesmeed, nam ook onze dokter zijn plaats in. Zijn getuigenis moest de poorten harer gevangenis openen; hij moest verklaren, dat het verblijf op deze ongezonde plaats nadeelig voor haar zou zijn. Haar vaderland Italië alleen kon haar de gezondheid hergeven.

Het is duidelijk, dat dr. Menière een weinig dupe is geworden. Hij vond haar altijd hoestende en koortsende. Wel bracht hij deze verschijnselen met haar interessante positie in verband, maar toch maakte hij zich ernstig ongerust. En passant deelde zij hem mede, dat verschillende bloedverwanten tering hadden gehad. En juist om haar beweeglijke natuur, die elk denkbeeld aan kunstjes verbande, hechtte hij er te meer aan.

»Vanmorgen was de prinses op toen ik kwam; zij was gekleed in de lange wit flanellen robe de chambre en voortdurend in beweging. Haar kamenier liep haar voortdurend achterna, van het bed naar den schoorsteen, van de secretaire naar het venster. Beladen met een muts, een halsdoekje, borstel en allerlei zaken voor het toilet, volgde haar de kamenier, om van elk moment partij te trekken, ten einde haar meesteres te kleeden. Zij moet een eindeloos geduld en beleid hebben, want haar meesteres verzet zich wel niet, maar leent zich niet voor het toilet.

Nu eens staat zij even stil om een courantenartikeltje te lezen; dan teekent zij, staande, met een potlood aan. Een volgend oogenblik snuffelt zij in de laden van haar bureau, haalt alles dooreen, of zet haar lorgnet op, om iets, wat zij niet dadelijk zien kan, scherper te beschouwen. Zij is geen oogenblik rustig of op dezelfde plaats of in dezelfde houding. De kamenier moet van elke gunstige kans partij trekken om een deel van het toilet aan te brengen, dat zoo met horten en stooten voltooid wordt. Inmiddels babbelt ze voort, lacht, maakt gekheid. De geheele scène was bij uitstek vermakelijk." Als zulk een beweeglijk wezentje nu des avonds met koorts te bed ligt, onrustige nachten doorbrengt, voortdurend hoest en kucht, elken dag magerder wordt, dan is het te begrijpen dat een dokter ongerust wordt.

De rapporten, die dr. Menière naar Parijs zendt, verraden zijn vrees. Zij worden daar gelezen niet alleen door de ministers, maar onderworpen aan het oordeel van de faculteit. Onze medicus is weinig in zijn schik, dat zij daar zoo koel worden ontvangen: de gezondheidsquaestie moet toch boven de politieke gaan, meent hij. Maar te Parijs is men blijkbaar minder ongerust, en als zijn aandrang toeneemt, wordt hij naar Parijs ontboden. Uit de ontvangst kan hij opmaken, dat men hem door de hertogin „ingepakt" acht. Hij moet zijn rapporten toelichten in tegenwoordigheid der ministers: Thiers en Guizot o. a. zitten vol attentie te luisteren naar het verslag, dat Menière staande — zittende kan hij dat niet doen, zegt hij — over den gezondheidstoestand der interessante gevangene geeft. Hij wint zijn pleidooi, dank zij den steun van d'Orfila, die den leerling, door hem aanbevolen, getrouw blijft. Hij heeft een audiëntie bij Louis Philippe, die hem

met allerlei welwillende woorden voor zijn nicht belast, en keert naar Blaye terug, overtuigd, dat hij over het wantrouwen, waarmede zijn verslagen zijn ontvangen, heeft gezegevierd. En toch — het is opmerkelijk — sedert dien tijd is zijn onrust blijkbaar zeer verminderd, en vat hij blijkbaar die zorgvolle verschijnselen als normale kenmerken van haar zwangerschap op. Wij hooren er weinig meer over spreken, en langzamerhand loopen de zaken als in meer dergelijke gevallen. Op haar tijd bevalt de hertogin van Berry, en de hoest en de koorts hebben afscheid genomen. Te dezer zake geloof ik dat het snoeimes wel eenigen dienst heeft gedaan.

Het gaat den lezer als dr. Menière. Als hij eens weet, dat de zaak niets om het lijf heeft, geniet hij in Blaye, van dag tot dag medelevende, kalmer van de genoegens van het oogenblik. Inderdaad, het is er uit te houden. Vooral voor iemand die, als onze dokter, een open oog heeft voor al het goede en ook voor het comische, dat deze wereld aanbiedt.

Gouverneur is de generaal Bugeaud, een warm aanhanger der regeering, die hem uit de vergetelheid der restauratieperiode heeft opgericht en hem zijn rang geschonken. Een echt militair van den ouden stempel, ruw in zijn vormen, kort aangebonden, maar een goedhartig man. Opstuiven kan hij, dat het een lust is om aan te hooren. Als de couranten komen, is hij niet te spreken, want hij verslindt ze, vooral die van de oppositie; een verschijnsel, dat dokter Menière ook bij de hertogin waarneemt, en dat hem de opmerking ontlokt: "singulière disposition d'esprit, qui aime la contradiction, qui cherche les obstacles et ne vît qu'au milieu des combats perpétuels!" Hij politiseert graag en veel, en ergert zich voort-

durend aan de journalisten, die allerlei onware voorstellingen geven. Zijn secretaris heeft het druk met al die artikeltjes en weerleggingen, die de generaal hem dicteert. De strijdlustige natuur van den generaal doet hem niet berusten in de onwaarheid, maar met openhartige heftigheid ze bestrijden. Als de legitimistische organen van Bordeaux allerlei verhalen over de wreede gevangenschap der prinses opdisschen, daagt Bugeaud in een kort artikeltje al die journalisten, waarvan hij er één met name noemt, uit, om te Blaye te komen en al die vreeselijkheden te komen zien. Een aanbod, dat de legitimisten in verlegenheid brengt en natuurlijk niet wordt aangenomen.

Politiek is het voorname geestelijk voedsel, dat te Blaye wordt genoten. Doch gelukkig niet het eenige. De heeren officieren zijn onuitputtelijk in herinneringen van militairen aard, Napoleon en zijn veldtochten het dagelijksch onderwerp van gesprek. Er heerscht een vroolijke, opgewekte toon, vooral aan het diner, dat onmatig lang wordt gerekt. De dokter verbaast zich over het talent van eten en drinken, dat hier wordt ontwikkeld. Trouwens, alles werkt er toe mede. Het diner moet een gedeelte van den dag dooden; het diner is voortreffelijk; de dokter geeft allerlei kostelijke zaken op. 's Avonds om 6 uur komen de couranten. Zij geven stof tot gesprek en discussie. Men disputeert zonder elkander te overtuigen. Een weinig muziek herstelt de kalmte. Een luitenant, Saint Arnaud, in de toekomst bestemd voor een groote rol, is een der beste spelers en zangers. Hij accompagneert zichzelf op de piano, en het is aardig om te zien hoe deze snorbaarden het liefst luisteren naar de meest sentimenteele liedjes:

Tu veux devenir ma compagne,
Jeune Albanaise aux pieds légers!

Deze woorden van den Klept zijn in ieders mond; zelfs de generaal Bugeaud, die juist geen virtuoos is, neuriet ze den geheelen dag. Twee personen vooral onderhouden de vroolijkheid. De commandant Chandron en de luitenant Saint Arnaud. Noch hun karakters, noch hun leeftijd, noch hun rang komen overeen, maar zij worden onweerstaanbaar tot elkander getrokken. De oude, rhumatieke, brommerige commandant kan geen weerstand bieden aan de ondeugende plagerijen van den jongen Saint Arnaud, die hem geen oogenblik rust laat. Hij zit een tijdlang stil te genieten en te lachen in zichzelf, om eindelijk al zijn grieven en klachten te vergeten en uit te barsten in de meest dolle en dwaze reparties en, eens aan den gang, is hij onuitputtelijk. „Dieu sait ce qui sort à chaque instant des deux susdites têtes: de là des scènes à faire rire un trépassé."

Dr. Menière is zeer bescheiden en kent zichzelf geen aandeel in die uitbundige vroolijkheid toe. Toch houden wij het er voor, dat hij behoorde tot die menschen, die ze aan den gang maken. Want gelijke opgewektheid vinden wij in de kamers van de hertogin, als hij er is. Ook van daar klinken de tonen van schaterend gelach ons in de ooren. „Ik geloof niet veel aan overtuigingen, maar wel aan belangen", zegt hij. Voeg daarbij, dat hij zich geroepen achtte om als medicus buiten alle politiek te staan, en van den eersten dag af zich op den familiaren voet van een medicus met zijn patient had gesteld. De ongegeneerdheid van de hertogin kwam hem halverwege te gemoet, en hij was de man om, in alle eer en deugd

en met eerbiediging van alle vormen, de andere helft toe te nemen. Zijne bezoeken waren bij uitstek welkom en ik zie niet dat zij hem ooit heeft afgewezen, een der twee of drie malen, dat hij dagelijks zich liet aandienen. Haar gezelschap was niet groot. Een deftige, statige edelman had zich uit pure gehechtheid aan haar en het oude vorstenhuis met haar laten opsluiten: hij verveelde zich doodelijk, had rhumatiek, smachtte naar zijn huis, naar vrouw en kinderen; hij sprak niet veel. De graaf de Brissac — dit was zijn naam — was een der gelukkigen, dien de publieke opinie honoris causa met het vaderschap van het kind vereerde, dat de hertogin van Berry onder 't hart droeg. De billijkheid eischt er bij te voegen, dat in Menière's verhaal niets voorkomt, dat de verdenking zou kunnen rechtvaardigen.

Integendeel, de hertogin was vrij wat minder familiaar met hem dan met de gravin d'Hautefort, die de taak van hofdame vervulde. Madame d'Hautefort telt ongeveer 40 zomers, afgewisseld met eenige winters, die sporen hebben nagelaten. Bij de eerste kennismaking moet de dokter een lang relaas van haar kwalen en van haar klachten over andere doctoren aanhooren. Kortom, zij behoort tot die groote categorie van zieken, die de plaag van doctoren zijn. Overigens is zij haar discours zeer waard en niet geheel vrij van een klein overblijfsel van coquetterie. Zij is een uitnemende musicienne en haar repertoire is zeer rijk. Ook onze dokter luistert gaarne naar haar spel. Maar éénе melodie kan hij niet hooren. Zij maakt hem zenuwachtig en prikkelt hem. Madame d'Hautefort kan uren aan de piano zitten, en Menière zit met ware bewondering te genieten, als de ondeugende musicienne plotseling hem met het gehate stuk op het lijf valt en onver-

biddelijk voortvaart, onbewogen door zijn smeeken, maar aangemoedigd door het gelach van de hertogin. Trouwens plagerijen van dien aard vallen volkomen in den smaak. Alles wat zij van de buitenwereld hoort, geeft haar stof tot spotternijen. Menière had in den beginne vrij wat moeite om haar te volgen, want zij springt van den hak op den tak, en te midden van het ernstigste gesprek viert zij haar lust voor dwaasheden bot. Als een proeve van de losheid van toon, is de volgende kleine scène misschien niet ongeschikt.

Behalve twee kleine meisjes, dochtertjes van den generaal, was er op de citadel volkomen gebrek aan vrouwen, wat voor de jonge officieren, die hier opgesloten waren, verschrikkelijk was. Aan wie konden ze nu hun lonken en galanterieën kwijt raken? De hertogin informeerde naar dergelijke zaken van tijd tot tijd met veel ondeugende belangstelling. Zij had een klein wit hondje, dat een baas in 't blaffen was, vooral tegen Bugeaud. „Ce soir même, à propos de Beuis, qui se conduit fort mal, j'ai vu Madame s'abandonner à la plus franche gaîté en m'entendant gémir sur le sort des malheureux qu'embrase cette canicule anticipée.

„— Que je les plains! Vous devriez, monsieur le docteur, leur prescire à tous un grand bain dans la Gironde: cela leur rafraîchirait le sang et le peau, et le nez de M. Deneux serait moins désagréablement affecté. Il paraît que cela ne sent pas bon dans sa chambre, où logeaient tout récemment quelques-uns de mes charmants gardiens."

„— Je crains, Madame, qu'ils ne sentent le roussi. Tous ces cœurs brûlants me font craindre pour notre sûreté. La citadelle a des poudrières bien remplies, une

explosion ne serait pas impossible. Cette jeunesse ardente nous menace de quelque catastrophe, aussi je vais prier le général de nous faire assurer.

"— Dites-lui d'organiser une compagnie de pompiers, et de veiller à ce que tous ces volcans ne m'approchent pas de trop près. Et vous, docteur, vous ne nous parlez pas de votre douloureux martyre? Comment supportez-vous les ennuis de ce grand couvent dont le général est le père gardien? Mais vous avez peut-être fait des vœux en quittant Paris."

Ondeugende spotternijen van een nog jonge vrouw tegenover haar dokter, bewijzen zij niets anders, dan de volkomen ongegeneerdheid, waarmede deze levendige Maria Carolina alles uitsprak, wat haar voor den geest kwam, en wat de politiek haar niet verbood te zeggen.

De vrijheid van het woord was voor 't oogenblik de eenige vrijheid, die zij genoot. Doch hoe begrijpelijk dergelijke plaisanterieën zijn, de hertog de Chambord zal ze vermoedelijk niet met genoegen lezen. Misschien had de uitgever goed gedaan, in dit opzicht hier en daar nog iets meer het snoeimes te bezigen.

Slechts weinige weken na dr. Menière's aankomst werd het gezelschap te Blaye vermeerderd met een nieuw personage. Het was de accoucheur van Hare Hoogheid, M. Deneux, van Parijs. Hij had vergunning gevraagd om naar Blaye te gaan, er op rekenende, dat de regeering het weigeren zou. De legitimistische partij zou uit die weigering munt slaan, om de zwangerschap te ontkennen. Doch het ministerie stelde ze te leur, en M. le professeur Deneux kreeg tot zijn eigen schrik vergunning.

De prinses was heel matig met zijn komst ingenomen; zij vreesde, dat hij haar compromitteeren zou. Doch 't ging beter dan zij dacht. De officieren vermaakten zich

wel met de naïveteiten en de distractiën van den accoucheur, maar hij was een te echt bonhomme, dan dat hij 't op den duur niet won. Zij plaagden hem onophoudelijk, maar konden toch best met hem overweg. Onze accoucheur had geen droppel militair bloed en schrikte voor alle zaken, die daarmede in verband stonden. Als hij, die in de citadel sliep, 's morgens en vooral 's avonds, van of naar het paviljoen der prinses kwam, joegen zij hem een doodelijken schrik op 't lijf, door hem ieder oogenblik door schildwachten met donderende stemmen hun: „qui vive!" te doen toeroepen. Dan kromp hij van schrik ineen.

Evenwel wordt hij met iederen dag meer onontbeerlijk en als het uur der bevalling is geslagen, is hij de groote man, op wien alles neerkomt. M. Deneux, accoucheur de la duchesse de Berry, treedt bij de aangifte bij den burgerlijken stand als de officieele persoon op, door de moeder belast om den geheimzinnigen naam des vaders mede te deelen. Het is graaf Hector Lucchesi—Palli, die 10 Mei 1833 als vader der jonggeborene zijn entrée maakt. „Je ne dis rien de certains sceptiques qui argumentent sur le compte de M. Lucchesi—Palli", schrijft dr. Menière. Het zou ook overbodige moeite geweest zijn.

De geboorte dezer dochter heeft de politieke beteekenis van de hertogin van Berry doen ophouden. Voor de Fransche regeering is zij geen bedreiging meer. De legitimisten zijn beschaamd en verlegen. Deze vrouw kan niet meer optreden om de rechten van den hertog van Bordeaux te handhaven. Er is niemand meer in Frankrijk, die er aan denkt, voor de moeder van het kind van graaf Hector Lucchesi—Palli als regentesse van Frankrijk een lans te breken. De legitimistische beweging is onder het gelach harer vijanden op 10 Mei 1833 in het zand verloopen.

Er is dan ook geen bezwaar meer, om haar in vrijheid te stellen. De teleurstelling en verbittering van haar aanhangers is zoo groot, dat zij op wraak zint. Ten minste dit schrijft de minister van binnenlandsche zaken aan Menière: „le parti qui comptait sur elle, lui pardonne moins qu'à tout autre, d'avoir trompé ses espérances, et l'idée de se venger lui sourit." Ook voor haar veiligheid dus is vertrek wenschelijk. En de regeering laat haar rustig gaan, verzekerd dat zij door deze pretendente nooit meer verontrust zal worden. Den 8sten Juni 1833 gaat zij scheep naar Sicilië.

Dr. Menière en de accoucheur vergezellen haar. Te Palermo herkrijgen zij hun vrijheid. Daar nemen zij afscheid. Slechts met moeite is Deneux te bewegen geweest, om te volgen. Hij smacht naar Parijs terug, naar zijn praktijk, naar de rust van zijn dagelijksch leven, naar de vreedzame werkzaamheid in de slaapkamers der hoogere standen. Hij is innig aan zijn meesteresse gehecht en heeft zich voor haar opgeofferd. Ook financiëel, want de hertogin van Berry is niet in staat hem behoorlijk schadeloosstelling te schenken. Zij doet het met woorden, die haar trouwen aanhanger de tranen in de oogen brengen en hem zijn gewone lofspraak twintig maal doen herhalen: „c'est un ange! c'est un ange!"

Maar die dank zijner meesteres is dan ook het eenige, wat hem vergoeding moet geven voor veel, wat hij mist. De gewone burgerlijke beleefdheid wordt door de legitimisten zelfs niet tegenover hem in acht genomen. „Bien des fois déjà" — schrijft dr. Menière — „j'ai constaté combien les plus chauds partisans de la princesse manquent de déférence à l'endroit de son accoucheur. Un d'entre eux et des plus considérables, à qui j'en faisais

l'observation, me dit avec un imperceptible mouvement d'épaules:

„Mieux vaudrait un sage ennemi!"

Arme M. Deneux!

Maar het speelsche noodlot had hem nog erger dingen bewaard, dan de lompheden en de minachting van de partij, tot welke hij behoorde. Beide medici maakten de reis naar Napels te zamen, doch hier scheidden zich hunne wegen. Met den aalmoezenier der hertogin, die ook naar Frankrijk terugkeerde, liet hij zich door een soort van cicerone, dien hij in dienst had genomen, bewegen, om niet met de gewone diligence, maar met extra rijtuig naar Rome te reizen. De quidam, die hem beet had, had hem vast overtuigd, «que la route des Marais Pontins état parée de gendarmes et de carabiniers." Maar eilacy! de postkoets wordt door eenige vrienden van den cicerone, die tijdig gewaarschuwd waren, vastgehouden. Men verzocht onzen beiden vrienden uit te stijgen: «on les a contraints de se coucher à plat ventre dans la poussière du grand chemin, avec le doux accompagnement de carabines braquées sur leurs têtes. Des hommes, le visage barbouillé de noir, ont procédé à l'enlèvement des bagages. La malle de M. Deneux a été ouverte avec une promptitude qui prouvait une extrême habitude de la part de ces douaniers de contrebande; une main experte a bientôt déniché le sac aux pièces d'or; mais le pillage ne s'est pas borné à cela. On a fait main basse sur le linge, sur les vêtements. Le cher maître a vu disparaître des objets auxquels il tenait beaucoup: des foulards ondés, marqués par sa femme ou par sa belle-mère. Il a essayé de pro-

tester contre cette spoliation odieuse; il s'est relevé furieux, au risque de recevoir un coup de fusil, mais on s'est contenté de le ramener à sa position horizontale, et le désastre a été complet."

Zoo van alles beroofd, werd hij door Dr. Menière te Rome gevonden; jammerende en klagende. Gelukkig sprong de Fransche ambassadeur te Rome hem bij, zoodat de geledigde buidel weer eenigszins gevuld werd. Maar nu had de man ook geen rust meer; tevergeefs somde zijn ambtgenoot hem al de wonderen, de schoonheden van Rome op; noch St. Pieter noch het kapitool kon hem tot toeven verleiden. Hij smachtte naar huis, naar zijn huiselijken haard. Met een plechtigen eed, nooit meer een voet in Italië te zetten, stapte hij op de diligence. Over Marseille bereikte hij eindelijk „son logis bien-aimé."

„Puisse-t-il y trouver le repos, sinon le bonheur, brave homme fait pour la vie tranquille, champêtre même, héros de maintes aventures à son corps défendant, bon bourgeois né pour les paisibles distractions du coin du feu, transplanté par les destins contraires dans des régions lointaines où il regrettait ses pantoufles et sa robe de chambre!"

Met dezen ironischen afscheidsgroet neemt Dr. Menière afscheid van zijn ambtgenoot, en is daarmede tevens aan het einde van zijn journaal gekomen. Het is een amusant boek, dat velerlei verdiensten heeft. Men vindt hier van alles: een gevangenis, een bevalling onder zeer interessante omstandigheden, militaire herinneringen, medische wetenswaardigheden, anecdoten uit de groote wereld, van prinsen, prinsessen, hertogen, graven enz.; de beschrijving van een ministerraad, een gesprek met Louis Philippe, een zeereis, een rooverhistorie, het verhaal van een bezoek in een klooster — in één woord, een boek, dat bijzonder veel

aantrekkelijks voor een bepaald soort van lezers bevat. In warme zomerdagen is het een allergeschiktste lectuur, opwekkelijk, zonder in te spannen. Telkenmale, onder de lezing, kwam de gedachte op: hoe jammer, dat mevr. Louise Mühlbach dood is! zij, die zoo handig de kunst verstond om met twee, drie historische mémoires in de hand een historischen roman te fabriceeren! Doch het genre is met haar niet uitgestorven en wij kunnen zeker zijn, dat dr. Menière's dagboek wel eens zijn dienst zal doen.

Niettemin zou het jammer zijn, want het boek, zooals het voor ons ligt, is een amusant boek, om geheel andere redenen bovendien. Dr. Menière is een medicus *pur sang;* zijn vak gaat hem boven alles. Maar hij is bovendien een zeer beschaafd en een geestig man, en dit boek wemelt van fijne en geestvolle opmerkingen, die voor den intelligenten lezer het eigenlijk parfum er van uitmaken. Guizot heeft indertijd, toen hij dat uitnemende boekje: *l'Amour dans le mariage* uitgaf, een volkomen waar woord gesproken: „On veut des romans. Que ne regarde-t-on de près à l'histoire? Là aussi on trouverait la vie humaine, la vie intime, avec ses scènes les plus variées et les plus dramatiques, le coeur humain avec ses passions les plus vives comme les plus douces, et de plus un charme souverain, le charme de la réalité. J'admire et je goûte autant que personne l'imagination, ce pouvoir créateur qui du néant tire des êtres, les anime, les colore, et les fait vivre devant nous, déployant toutes les richesses de l'âme à travers toutes les vicissitudes de la destinée! Mais les êtres qui ont réellement vécu, qui ont effectivement ressenti ces coups du sort, ces passions, ces joies et ces douleurs, dont le spectacle a sur nous tant d'empire, ceux-là, quand je les vois de près et dans l'intimité, m'attirent et

me retiennent encore plus puissamment que les plus parfaites oeuvres poétiques ou romanesques." Dit geldt ook voor dit journaal van dr. Menière, want de uitnemend bekwame schrijver heeft ons een reeks van figuren voor oogen gesteld, die allen leven en belangstelling inboezemen. Ook uit een literarisch oogpunt verdient het niet met de producten, die slechts een enkelen levensdag hebben, voorbijgegaan en vergeten te worden.

Niettemin is dit de eenige reden niet, waarom dit werk hier besproken wordt. Er komt betrekkelijk weinig politiek in dit boek voor; en toch is de politieke uitwerking niet te voorkomen. De aanhangers van den hertog de Chambord, noch deze zelf, zullen den schrijver met loftuitingen overladen. Het kan niet aangenaam zijn voor een zoon, hij moge over zijn moeder denken zoo hij wil, haar in een licht te zien voorgesteld gelijk hier over haar opgaat. Want niets spreekt duidelijker uit deze bladen dan haar volkomen onbevoegdheid voor de taak, die men haar wilde opdragen. Zulk een vrouw regentesse! Een partij moet wel arm aan talentvolle hoofden en aan conscientie zijn, om het lot van een land aan zulk een vrouw, in wier hoofd geen ernstige gedachte post vat dan om in 't volgend oogenblik door een luimigen inval verdrongen te worden, op te dragen. Men kan zelfs niet ernstig zich de mogelijkheid voorstellen, dat zij geslaagd zou zijn. Vroolijk en luchthartig zou zij gespeeld hebben met het land, dat zich aan haar onderwierp, even onnadenkend en lichtzinnig als zij haar eigen waardigheid door haar zwangerschap te grabbelen wierp.

De hertogin van Berry is na 1833 voorgoed van het politieke tooneel afgetreden. Haar rol was uitgespeeld. Haar bevalling te Blaye had haar, als hoofd van haar

partij, onmogelijk gemaakt. Al had deze eene reden niet gegolden, dan nog zouden andere oorzaken haar hebben teruggedrongen op den achtergrond der historie dien zij vroeger innam en nooit had moeten verlaten.

Bij de geboorte van haar dochter had de hertogin van Berry de verklaring laten afleggen, dat de graaf Hector Lucchesi—Palli de vader van haar kind was. Zij was met hem in Italië gehuwd.

Het was een verrassing niet alleen voor het publiek, maar ook voor de getrouwen die haar omgaven. Zelfs madame d'Hautefort bleek er niets van te weten: De hertogin sprak tegenover Menière vol hartelijkheid over haar man en liefkoosde haar kind met moederlijke liefde in zijne tegenwoordigheid. Maar als madame d'Hautefort of de graaf de Mesnard aanwezig was, onthield zij zich. Beide deze personen werden bij haar vertrek door andere aanzienlijke leden der legitimistische partij vervangen.

Het was duidelijk, dat er over dit huwelijk een mysterie lag. Niet minder over haar volgend leven. Telkenmale als zij er over sprak, gewaagde zij van bezwaren, van de moeilijkheid, waarin zij verkeerde, daar ook anderen in de bepaling van haar volgend levenslot moesten gekend worden. De moeder van Hendrik V, den toekomstigen koning van Frankrijk, kon niet eigenmachtig over zichzelve beschikken of beslissen.

Na haar vertrek uit Engeland hadden er in de koninklijke familie veranderingen plaats gehad. Karel X had keizer Frans van Oostenrijk vergunning gevraagd om zich in zijne landen te mogen vestigen. Na overleg met Pruisen en Rusland was het toegestaan; ook Frankrijk was geraadpleegd, doch slechts voor den vorm, zooals Metternich te kennen gaf toen Louis Philippe zijn toestemming van

eenige voorwaarden afhankelijk wilde maken. Karel X, met den dauphin, den hertog van Angoulême en diens vrouw, de dochter van Maria Antoinette, vestigde zich te Praag met de kinderen van de hertogin van Berry, zijne kleinkinderen.

Als een donderslag op een somberen herfstdag klonk dat kleine hof van gevallen grootheden het bericht der bevalling van de hertogin van Berry in de ooren. Reeds had de wijze, waarop Maria Carolina was opgetreden, haar eigenmachtig wegzenden van vertrouwde raadslieden van den verdreven koning, haar ongehoorzaamheid aan de raadgevingen en bevelen van het hoofd van het geslacht, kwaad bloed gezet. Maar haar bevalling deed den beker overloopen.

Toen zij op Sicilië aankwam, kwam zij er onverwacht en onopgewacht. Haar komst was voor haar Italiaansche verwanten een verrassing, en wel, naar 't scheen, een zeer onaangename. Van den zoogenaamden echtgenoot wilden zij niets weten. De houding van den graaf Hector Lucchesi—Palli was trouwens niet geschikt, om het wantrouwen en ongeloof weg te nemen. Dr. Menière vertelt hier, hoe deze echtgenoot en vader als 't ware steelsgewijze aan boord kwam, en zijn houding meer verlegenheid openbaarde dan ingenomenheid met het terugzien van zijn lieve vrouw. Naar het kind, waarvan hij de vader was, keek hij tot ergernis der min en tot verwondering der omstanders niet om. Een gelijke voorstelling van die eerste ontmoeting der gescheiden echtgenooten heeft de maarschalk Bugeaud gegeven. Zijn brief is, naar ik mij meen te herinneren, in de *Revue rétrospective* gepubliceerd.

Hoe dit zij, de hertogin van Berry vertrok eenigen tijd daarna naar Napels en Rome, om van daar te gaan naar

Boheme, waar Karel X was. De bezwaren waren intusschen nog altijd niet opgeheven, en niet voordat de huwelijksakte te Rome was aangekomen, schijnt men haar het verder reizen vergund te hebben.

In deze moeielijke tijden riep zij de hulp in van Chateaubriand, wien zij verzocht in Italië te komen, om haar met raad en daad te dienen. Daaraan danken wij een breed verhaal van den schrijver der *Mémoires d'outre-tombe*. Hij wachtte haar volgens afspraak te Venetië, toen hij het bericht ontving, dat zij te Ferrara was aangekomen, waar zij hem bij zich noodigde. Ten spijt van de diplomatieke vertoogen van Louis Philippe, was zij overal bij haar tocht door Italië met koninklijke eerbewijzen ontvangen. Chateaubriand, die nog vóór haar te Ferrara was en haar ontving, speelde daar de rol van opperceremoniemeester. Vermakelijk en karakteristiek is de korte scherts: „La princesse était extrêmement drôle; elle portait une robe de toile grisâtre, serrée à la taille; sur la tête une espèce de petit bonnet de veuve, ou de béquin d'enfant ou de pensionnaire en pénitence. Elle allait ça et là, comme un hanneton; elle causait à l'étourdie d'un air assuré, au milieu des curieux, de même qu'elle se dépêchait dans les bois de Vendée. Elle ne regardait et reconnaissait personne; j'étais obligé de l'arrêter irrespectueusement par sa robe ou de lui barrer le chemin en lui disant:

„— Madame, voilà le commandant autrichien, l'officier en blanc; Madame, voilà le commandant des troupes pontificales, l'officier en bleu; Madame, voilà le prolégat, le grand jeune abbé en noir.

„Elle s'arrêtait, disait quelques mots en italien ou en français, pas trop justes, mais rondement, franchement, gentiment, et qui dans leur déplaisance, ne déplaisaient

pas; c'était une espèce d'allure ne ressemblant à rien de connu. J'en sentais presque de l'embarras, et pourtant je n'éprouvais aucune inquiétude sur l'effet par la petite échappée des flammes et de la géole."

Was de hertogin, blijkens deze teekening, onveranderd dezelfde levendige, opgewekte vlinder, die zij in Frankrijk, in de dagen van voor- en tegenspoed was geweest, haar heer gemaal scheen zeer tot zijn voordeel veranderd. Ten minste, indien wij Chateaubriand gelooven willen. „Le comte Lucchesi-Palli est grand et brun; *Madame le dit Tancrède par les femmes*. Ses manières, avec la princesse sa femme, sont un chef-d'œuvre de convenance; ni humbles, ni arrogantes, mélange respectueux de l'autorité du mari et de la soumission du sujet."

De maanden samenlevens met Maria Carolina schijnen hem goed gedaan te hebben; van de verlegenheid, op Sicilië zoo merkbaar, heeft Chateaubriand niets gezien. Misschien was die soumission „du sujet" nog het gelukkige overblijfsel er van!

Chateaubriand ontving van de hertogin van Berry de eervolle opdracht haar vooruit te reizen naar Praag. Hij moest haar komst aankondigen en de vermelding van haar wensch, de meerderjarigverklaring van Hendrik V, voorbereiden. Zeer onwillig, naar hij zegt, liet Chateaubriand zich overhalen tot deze hopelooze taak. In het hoofdkwartier der legitimisten, aan het hof van Karel X, heerschte verdeeldheid. De oude koning was op zijn abdicatie teruggekomen en wilde opnieuw als koning van Frankrijk, zij het ook in partibus infidelium, erkend worden. Angoulême maakte, ook in de ballingschap, aanspraak op den koninklijken zetel, die inmiddels door Louis Philippe was ingenomen. De aanhangers van Hendrik V,

den jongen Chambord, wilden van grootvader noch oom weten, en wenschten zijn meerderjarigverklaring. Verdeeldheid en tweedracht ontbond de eenheid der legitimistische partij en verlamde haar. Van Chateaubriand was weinig te hopen. Zijn bezoek te Praag leverde geen vrucht op. Uit vrees voor den 29sten September, den verjaardag van zijn kleinzoon, had Karel X, op raad van Metternich, Praag verlaten en was gevlucht naar Butschirad, een villa van den groothertog van Toscane, op den weg naar Carlsbad. Inmiddels werden op de Boheemsche grenzen een aantal jonge opgewonden legitimisten, die vol geestdrift, met veel moeite, den langen tocht van Parijs naar Praag hadden ondernomen, om hun jongen koning bij zijn meerderjarigverklaring te begroeten, opgehouden en afgewezen. Karel X verklaarde in Butschirad aan Chateaubriand, die hem was nagereisd, dat hij zich had bezig gehouden met de acte de son *gouvernement* te verbeteren; en dat hij in dat *gouvernement* hem, Chateaubriand, had benoemd!

Was 't wonder, dat deze zich over die zonderlinge illusiën verbaasde! „Quand la société croule, quand les monarchies finissent, quand la face de la terre se renouvelle, Charles établit à *Prague* un gouvernement en *France!*"

Aan een meerderjarigverklaring van den kleinzoon werd niet ernstig gedacht. Chateaubriand gaf aan de hertogin schriftelijk van het mislukken der zending kennis en keerde naar Parijs, naar zijn huis, terug.

Maria Carolina zette haren tocht, ondanks de tallooze hindernissen, die de Oostenrijksche regeering haar in den weg legde, voort. Te Leoben had zij een samenkomst met Karel X. Een schijnverzoening had plaats. Maar Chambord en zijn ouder zusje bleven aan het hof van den grootvader.

De hertogin van Berry vestigde zich te Venetië. Daar heeft zij eenige jaren geleefd. In 1870 is zij elders overleden. Onopgemerkt is dit leven geëindigd. Onder het gedruisch van den val van het Fransche keizerrijk is het einde van dit menschenleven onopgemerkt voorbijgegaan. Tot in den dood heeft de naam van Napoleon dien der Bourbon overschaduwd.

VI

DE MÉMOIRES VAN TALLEYRAND.

DE MÉMOIRES VAN TALLEYRAND.

Bij herhaling is in de laatste jaren sprake geweest van een uitgave van Talleyrand's mémoires. Nu eens werd zij aangekondigd, dan tegengesproken. Tot dusver is het laatste juist gebleken. Verschillende inlichtingen werden van tijd tot tijd gedaan omtrent de redenen, die de publiekmaking beletten. Doch eigenlijk wist niemand van hen, die zoo goed waren anderen te willen voorlichten, het rechte van de zaak. Men had de klok hooren luiden, maar wist niet waar de klepel hing. Thans eerst heeft een der weinigen, die werkelijk in staat zijn het juiste te weten, gesproken.

In de voorrede van een boekske, *Souvenirs d'un Diplomate: lettres intimes sur l'Amérique*, spreekt de uitgeefster, een gravin de Mirabeau, over den schrijver der brieven. Het is haar oom, M. de Bacourt, een weinig bekend als diplomaat, meer als uitgever van de vermaarde correspondentie tusschen Mirabeau en den graaf de la Marck, prins van Arenberg. Het was een opdracht van den laatste, die hij door die uitgave vervulde. In zijn jeugd, in den aanvang van zijn carrière had hij den prins van Arenberg gekend en van hem de bescheiden ontvangen.

Zonderling genoeg, is de naam van de Bacourt, die door zichzelf den tand des tijds wel niet tarten zou, verbonden aan twee beroemde historische namen, die uit de geschiedenis der laatste honderd jaren niet te wisschen zijn. Nevens Mirabeau is het Talleyrand.

In 1830 was Talleyrand ambassadeur te Londen; de Bacourt werd de eerste secrétaire d'ambassade. Hij won het vertrouwen van den ouden, sluwen diplomaat zoo zeer, dat Talleyrand hem persoonlijk aan Louis Philippe aanbeval, en de jeugdige de Bacourt, 28 jaar, zich, gedurende een afwezigheid van Talleyrand, die vier maanden duurde, aan het hoofd van het gezantschap zag geplaatst.

Eenige jaren later, toen Talleyrand, te Parijs wonende, zijn einde zag naderen, liet hij de Bacourt tot zich roepen. Waartoe? dat is niet duidelijk. De comtesse de Mirabeau laat op dit oogenblik van haar verhaal zich door een herinnering medesleepen, die blijkbaar interessanter voor haar is. Zonder twijfel is de teekening karakteristiek voor den ouden Talleyrand: "Il fit appeler près de lui M. de Bacourt, qui partagea avec toute sa famille le soin de le réconcilier avec l'église; chacun s'y employa de tout son cœur et de toute son âme, et celui qui avait, pendant un demi-siècle, mené l'Europe, jeta, pour la première fois peut-être, un regard hors des frontières de ce monde; au même instant, une enfant belle comme le jour, vétue de blanc et enveloppée d'un long voile, venait s'agenouiller à ses pieds en lui demandant sa bénédiction. C'était la fille du baron de Talleyrand — madame Stanley — qui allait faire sa première communion. L'évèque d'Autun, profondément ému, la bénit. En quelques minutes sa conversion s'était accomplie."

Scherts of ernst? Wij willen niets afdingen op het

bekeeringsvermogen van "une enfant belle comme le jour", noch op de gevoeligheid van den ouden Talleyrand voor dergelijke argumenten, maar "en quelques minutes sa conversion s'était accomplie"!! Heeft werkelijk de gravin de Mirabeau het geloofd?

Hoe dit zij — deze zonderlinge bekeeringsgeschiedenis licht niet toe, waarom de Bacourt door Talleyrand werd ontboden. Gelukkig neemt de uitgeefster den draad van haar verhaal weer op.

Bij zijn testament van 10 Jan. 1834 stelde Talleyrand tot zijne eenige erfgename zijne nicht aan, de hertogin van Dino, geboren prinses van Courland. Hij gelastte haar op de meest stellige wijze, zijne *Mémoires* niet dan dertig jaar na zijn dood uit te geven. Door twee codicillen, van 13 Mei 1837 en van 17 Maart 1838, wees Talleyrand den heer de Bacourt aan, om zijne nicht te vervangen, ingeval zij stierf, voordat de dertig jaren voorbij waren. En hij stond aan hen het recht toe, om de uitgave zijner *Mémoires* nog uit te stellen, zoo zij het noodig oordeelden.

Talleyrand stierf den 18den Mei 1838, en de hertogin van Dino, die den titel van haar oom erfde, waardoor zij hertogin van Talleyrand en Sagan werd, volgde hem in den dood den 19den Sept. 1862. Langen tijd te voren had zij al de papieren van Talleyrand aan de Bacourt overgegeven.

De papieren, — zoo schrijft de gravin de Mirabeau. De uitdrukking verkrijgt een bijzondere beteekenis, als wij op de nadere toelichting letten. "Het was een ernstige arbeid, de verschillende deelen van deze Mémoires samen te voegen, want Talleyrand, telkenmale als de een of andere gebeurtenis het der moeite waard deed zijn, vergenoegde zich op te teekenen wat plaats had, en wierp

